

ISSN 2667-4432

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/juhis>

Journal of Universal History Studies

Volume III
Issue II
December 2020

JOURNAL OF UNIVERSAL HISTORY STUDIES

JUHS indexed by: Google Scholar, Index Copernicus, Index Islamicus, J-Gate, Cite Factor, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Academic Resource Index, Scientific Indexing Services (SIS), Journal Factor, Cosmos, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Rootindexing, International Institute of Organized Research (I2OR), General Impact Factor (GIF), ROAD, Kaynakça.info, Academic Journal Index, ASOS Index, World Catalogue of Science Journals (WCOSJ), İSAM, Crossref, Scilit, Electronic Journals Library (EZB), Haw Hamburg University Library, Leipzig University Library, German Union Catalogue of Serials (ZDB), İdeal Online, World Cat, Initiative for Open Citations (I4OC), Stanford University Libraries, Researchgate, Base Index, Journals Directory, Scientific Journal Impact Factor (SJIF), Wisdom.ai, International Scientific Indexing (ISI), Göttingen State and University Library (SUB), Leibniz Information Centre for Science and Technology University Library (TIB).

JUHS is an international, peer-reviewed journal, published every six months and two issues per year (June and December), every year a special issue will also be published

e-mail: juhisjournal@gmail.com

Düzce-2020

Editor in Chief

Dr. Sabit DOKUYAN/Düzce University

Co-Editor

Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA/ Bilecik,Şeyh Edebali University

Advisory Board

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU/ Ondokuz Mayıs University

Dr. Enis ŞAHİN/ Sakarya University

Dr. Jamshid ROOSTA/ Shahid Bahonar University of Kerman

Dr. Mustafa KESKİN/ Erciyes University (Emeritus)

Dr. Remzi KILIÇ/ Erciyes University

Editorial Board

Dr. Abdullah Kutalmış YALÇIN/ Düzce University

Dr. Anar RAHİMOV/ Khazar University

Dr. Claudia IOV/ Universitatea Babeş Bolyai

Dr. Dilara USLU/ Bilecik,Şeyh Edebali University

Dr. Emzar MAKARADZE/ Batumi Shota Rustaveli State University

Dr. Erhan YOSKA/ Erciyes University

Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU/ Karabük University

Dr. Haluk SELVİ/ Sakarya University

Dr. Haşim ERDOĞAN/ Hacı Bektaş Veli University

Dr. Hava SELÇUK/ Erciyes University

Dr. Hussein KASASBEH/ Muthah University

Dr. Ivelin Argirov IVANOV/ University of Veliko Tarnovo

Dr. Jie LYU/ Renmin University

Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN/ Ondokuz Mayıs University

Dr. Mansour AMINI/ UCSI University

Dr. Mikail ACIPINAR/ İzmir Katip Çelebi University

Dr. Mohammad Saleh BANI ISSA/ Middle East University

Dr. Mohammed Ibrahim ABU EL-HAIJA/ Middle East University

Dr. Mohsen MORSALPOUR/ Sistan and Baluchestan University

Dr. Muhidin MULALIC/ International University of Sarajevo

Dr. Murat KARATAŞ/ Abdullah Gül University

Dr. Nazim MUSTAFA/ Presidential Library, Azerbaijan

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU/ Erciyes University

Dr. Nurperi AYENGİN/ Düzce University

Dr. Osman KÖSE/ Police Academy, Turkey

Dr. Ökkeş NARİNC/ Namık Kemal University

Dr. Reza Ekhtiyari AMİRİ/ University of Mazandaran

Dr. Serap FİSO/ International University of Sarajevo

Dr. Sevilay ÖZER/ Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Stefano TAGLIA/ The Oriental Institute of Prague, The Czech Republic

Dr. Stipica GRGIĆ/ University Of Zagreb

Dr. Süleyman ÖZBEK/ Hacı Bayram Veli University

Dr. Yuliya BİLĖETSKA/ Karabük University

Dr. Wameedh Sarhan AL-RUBAYE/ Irak Middle Technical University

Dr. Zugravu NELU/ Universitatea Alexandru Ion Cuza din Iași

Layout Editor

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU/ Erciyes University

Dr. Ahmet Coşkun TEKİN/ Teacher

Foreign Language Advisor

Mehmet GÜZEL/ Teacher

Muhammed ÇABUK/ Teacher

Editorial Secretariat

Dr. Ahmet Coşkun TEKİN/ Teacher

Issue Referees

Dr. Abdullah Kutalmış YALÇIN/ Düzce University

Dr. Ahmet Coşkun TEKİN/ Düzce University

Dr. Alaattin UCA/ Karamanoğlu Mehmetbey University

Dr. Ali GÜVELOĞLU/ Recep Tayyip Erdoğan University

Dr. Alican DOĞAN/ Sıtkı Koçman University

Dr. Arif KOLAY/ Dumlupınar University

Dr. Ayşegül BEKMEZ/ Yüzüncü Yıl University

Dr. Cumhur BEKAR/ Leiden University

Dr. Çağatay YÜCEL/ Dicle University

Dr. Eylem GÜZEL/ Onyedü Eylül University

Dr. Hasan AKSOY/ Selçuk University

Dr. Kemal SAYLAN/ Gümüşhane University

Dr. Mehmet TOPAL/ Anadolu University

Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN/ Adnan Menderes University

Dr. Mürsel BAYRAM/ Social Sciences University of Ankara

Dr. Niran CANSEVER/ Süleyman Demirel University

Dr. Nurperi AYENGİN/ Düzce University

Dr. Onur Sadık KARAKUŞ/ Düzce University

Dr. Ömer ERDEN/ Ordu University

Dr. Recep YAŞA/ Sakarya University

Dr. Sabit DOKUYAN/ Düzce University

Dr. Süleyman LOKMACI/ Binali Yıldırım University

Dr. Tuna AKÇAY/ Hacı Bayram Veli University

Dr. Ümit EKİN/ Sakarya University

Dr. Yunus İNCE/ Sıtkı Koçman University

CONTENTS

Research Articles

1

Isparta-Eğirdir-Atabey Kervanyolu Üzerindeki Menzil Çeşmesi Üzerine Bir
İnceleme

A Review of a Range Fountain on Isparta-Eğirdir-Atabey Caravan Road

Doğan Demirci

(148-167)

2

Proposed Convict Enfranchisement in the Gambia: Lessons from America

Gambiya'da Önerilen Mahkum Ayrıcalıkları: Amerika'dan Dersler

Akpojevbe Omasanjuwa

(168-194)

3

Osmanlı ve İran Arşiv Belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı ve
Tahran Elçiliği (1855-1917)

*The Life of Mehmet Şemseddin Pasha and his Tehran Embassy in the Ottoman and
Iranian Archive Documents (1855-1917)*

Abdurrahman Gülmez

(195-212)

4

Arkaik Dönem'de Yunan Symposion Geleneği ve Kahraman Kültü İlişkisi
The Relation Between Greek Symposion Tradition and Heroic Cult in Archaic Era

Berna Şirvan

(213-241)

5

Osmanlı Tarihsel Anlatısına Görsel Bir Kaynak: Dirk van der Hagen Atlası'na
Yansıyan Savaş Gravürleri

*A Visual Source for The Ottoman Historical Narrative: Battle Engravings Reflected
on the Dirk van der Hagen's Atlas*

Rumeysa Işık Yayla

(242-274)

6

Türk Tarihi Açısından Altay-Tanrı Dağlarında Yer Alan Balbal-Mezar Anıtların
Önemi ve Özelliklerinin Araştırılması

*Investigation of the Importance and Characteristics of the Balbal-Tomb Monuments
in the Altai-Tian Shan Mountains from the Perspective of Turkish History*

Sait Şahin

(275-292)

7

Ermeni Tehcirinin Nüfus ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Merzifon Örneği
*The Effects of the Armenian Relocation on the Population and Economy: The Case of
Merzifon*

Sabit Genç

(293-317)

8

Osmanlı Toplumunda Aile: Rodoscuk Örneği (1785-1810)
Family in the Ottoman Society: The Sample of Rodoscuk (1785-1810)

Pınar Doğanay

(318-335)

9

Tek Parti Döneminde Isparta'da Milletvekili Seçimleri ve Milletvekillerinin
Özgeçmişleri
*Parliamentary Elections and Resumes of the Deputies in Isparta during the Single
Party Period*

Esin Yüzbaşı-Bayram Akça

(336-352)

10

Kendine Ait Bir Cengiz Han
A Genghis Khan Belonging to Himself

Sümeyra Çalışkan

(353-372)

11

Atatürk Dönemi Erzincan Valileri

Erzincan Governors of Atatürk Period

Yusuf Ziya Keskin- Ömer Faruk Kayser

(373-390)

12

Mitolojik Kadın Kıtisteslere Bir Örnek Olarak Sinope

Sinope as an Example of Mythological Female Kıtistes

Nazlı Yıldırım

(391-405)

Editörden

Kuyumlu Okuyucular

Journal of Universal History Studies (JUHS) Aralık sayısıyla karşınızdayız. Yeni sayımızda çeşitli konularda ve farklı dönemlere ait 12 bilimsel çalışmayı sizlere sunuyoruz. Bu çalışmaların içerisinde; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ışık tutan makalelerin yanı sıra, daha eski tarihler hakkında bizleri aydınlatan makaleler de yer almaktadır. Dergimizin yeni sayısının hazırlık aşamasında hem çalışmalarını dergimize yollayan yazarlarımıza hem de hakemlik yaparak derginin daha üst seviyelere çıkması için katkı sağlayan değerli hakemlerimize çok teşekkür ediyoruz. Dergi olarak en büyük amacımız; her yeni sayıda kendimizi geliştirerek bilim dünyasına katkı sağlayacak çalışmaları sizlere ulaştırmaktır. Diğer sayımız haziran ayında yayınlanacaktır. Kıymetli tarihçiler ve araştırmacıların çalışmalarını bekliyoruz.

Diğer sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı ve ilim dolu günler diliyorum...

Doç. Dr. Sabit DOĞRU

Şef Editör

Aralık 2020/Düzce

From Editor

Dear Readers,

We are here with the December issue of our journal, Journal of Universal History Studies (JUHS). In our new issue, we present 12 scientific studies on various subjects and from different periods. In these studies, in addition to the articles that shed light on Ottoman and Republic of Turkey periods, there are also articles that enlighten us about the ancient history. We would like to thank both the authors who sent their works to the journal during the preparation of the new issue of our journal and our valuable referees who contributed to the higher levels of the journal by refereeing. Our biggest goal as a journal; to develop ourselves in every new issue to contribute to the world of science. The next issue will be published in June. We expect the work of esteemed historians and researchers.

I wish you healthy and scientific days to see in our other issue...

Assoc. Prof. Dr Sabit DOĞRUYAN

Editor in Chief

December 2020/Düzce

Journal of Universal History Studies

Isparta-Eğirdir-Atabey Kervanyolu Üzerindeki Menzil Çeşmesi Üzerine Bir İnceleme¹

A Review of a Range Fountain on Isparta-Eğirdir-Atabey Caravan Road

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 11.06.2020 / 08.07.2020

pp. 148-167

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Doğan Demirci

Süleyman Demirel University, Associate Professor, Department of Art History, Isparta, Turkey

Email: dogandemirci@sdu.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-9402-1827

Cite: Demirci, D. (2020). Isparta-Eğirdir-Atabey Kervanyolu Üzerindeki Menzil Çeşmesi Üzerine Bir İnceleme . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 148-167 . DOI: 10.38000/juhis.751571

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

Eski bir kervanyolu güzergahında, Isparta-Eğirdir-Atabey yol kavşağında yer alan “Taş Çeşme” cephe kompozisyonu, sade olan süslemesi ve yapım malzemesi ile sağlam sayılabilecek durumda günümüze ulaşabilmiştir. Çeşme, kervan yolunun kenarında yer alması nedeniyle bir menzil çeşmesi özelliği taşımaktadır. Yol kavşağında yer alan bu tarihi çeşme üzüm bağlarının arasında ve toprak seviyesinin biraz altında kalmış olması nedeniyle muhtemelen yoldan görülememiş ve fazla bilinmediği için araştırmacılar tarafından katalog ve envanterleme çalışması dışında incelenmemiştir. “Taş Çeşme”nin plan, cephe düzeni ve malzeme-işçilik yönünden incelendiğinde çeşmenin Klasik Osmanlı Döneminde yapılmış olması muhtemel görünmektedir. Fazla süsleme elemanı bulunmayan çeşmenin bazı büyük illerdeki çağdaşlarına göre arkaik denilebilecek bir üslupla yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle “Taş Çeşme”, Isparta’nın en bilinen eski tarihli çeşmesi olmaya aday durumdadır. Çeşme yaklaşık yarısına kadar toprağa gömülü olduğundan yapılacak bir temizlik kazısıyla çeşmenin yalağı, ayna taşı, testi sekisi ve hatta kitabesinin bile bulunması ihtimali vardır. Özellikle kitabesine rastlanırsa çeşmenin dönemine ait bazı bilgilere sahip olma ihtimali oldukça fazladır.

Anahtar Kelimeler: Taş Çeşme, Menzil Çeşmesi, Osmanlı Çeşmeleri, Su Yapısı, Hazneli Çeşme.

Abstract

“Taş Çeşme” located on the road junction of Isparta-Eğirdir-Atabey on an old caravan route can be considered intact with its nearly facade composition, simple decoration the construction material has reached today. “Taş Çeşme” is features a range fountain because it is located on the edge of the caravan road. This historical fountain located at the road junction is probably not seen from the road because it is located between the vineyards and slightly below the soil level, and since it is not known much, it has not been investigated by the researchers except the catalog and inventory study. When “Taş Çeşme” is examined in the terms of the plan, facade layout and material-workmanship, it is possible that the fountain was built during the Classical Ottoman Period. It is understood that the fountain, which does not have much ornamental elements, was built in an archaic style compared to its contemporaries in some big provinces. As such, “Taş Çeşme” is a candidate to be the oldest fountain of Isparta. Since the fountain is buried in the soil until about half, there is a possibility that the trough, mirror stone, jug steps and even inscription of the fountain will be found as a result of a cleaning excavation. Especially if the inscription is encountered, it is very likely to have some information about the period of the fountain.

Keywords: Taş Fountain, Range Fountain, Ottoman Fountains, Water Structures, Fountain With Water Reservoir.

Giriş

Su, insanların, hayvanların ve bitkilerin yaşamlarını devam ettirmeleri için yeri doldurulamayan çok önemli bir yaşam kaynağıdır. Bundan dolayı tarih boyunca pek çok medeniyet suyu kullanmışlar ve suyun etrafına yerleşmişlerdir. İslam dini açısından suyun ayrıca bir önemi bulunmaktadır. İslam Dini'nin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de suyla ilgili bazı ayetler vardır. Suyla ilgili olan bu ayetler de din açısından suyun önemini oldukça arttırmaktadır. Yine bundan dolayı İslam kültürü olarak tarih boyunca hayır amacıyla çok sayıda çeşme yaptırılmış ve yaptırılan çeşmelerin büyük çoğunluğunun üzerlerindeki kitabelerde suyla ilgili olan ayetler yazılmıştır. Söz konusu ayetlerin içerisinde Kur'an-ı Kerim'de, Enbiya Suresi'nin 30. ayeti olan *...ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?..* mealindeki ayeti² ile Nur Suresi'nin 45. ayeti olan *Allah, her canlıyı sudan yarattı...* Mealindeki³ ayetler genellikle çeşmelerin üzerindeki kitabeler içerisinde en çok yazılanlardır. Bunun yanı sıra Kur'an okunmasında, dua edilmesinde ya da tespih çekilmesi gibi dini mahiyetli işlerde her zaman abdestli olunması zorunluluğunun da suya ve çeşmelere çok önem verilmesinin temel nedenlerinden birisi olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir (Arseven, 1984, s. 100; Özkartal, 2015, s. 28).

Ayrıca bu konuda önemli hadislerin olduğu görülmektedir. Mesela Sa'd İbn Ubade Resulullah (sav)'a gelerek "Hangi sadaka daha hayırlı ve değerlidir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber "İnsan ve hayvanların su ihtiyaçlarına cevap vermektir" diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Sa'd'ın, Medine'de bir çeşme yaptırmış olduğu söylenmektedir (Ebû Davut, Zekât 41; İbn Hanbel, Müsned, 5/284; 6/7).

Osmanlıca sözlüklerde Farsça kökenli olan *çeşm* kelimesi *göz* anlamına gelmektedir (Eyice, 1993, s. 277-287; Ödekan, 1987, s. 396; Devellioğlu, 2003, s. 156). XIII-XIV. yüzyıllarda çeşme kelimesinin karşılığı olarak Arapça *sıkaye*, *ayn* ya da *meska* terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir (Önge, 1981, s. 1-15). Kitabe ve yazılarda "El-Maska" olarak geçen kelimenin çeşme yapılarında hazneli yani dolma çeşme, maslak anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır (Turfan, 1953, s. 1). Çeşme yapıları, kullanım alanlarına ve mimarilerine göre belli başlı tiplere ayrılmaktadırlar. Arseven çeşmeleri; genellikle hayır sahiplerinin mahallelerde yaptırdıkları, cephesinin önünde testi koymak ve dinlenmek için yapılmış karşılıklı iki seki taşı bulunan çeşmelere basit *mahalle çeşmeleri*, meydanlardaki büyük çeşmelere ise *anıtsal çeşmeler* olarak bazı tiplere ayırmaktadır. Yine Arseven bununla beraber camilerin dışında ve içinde abdest almak için yapılmış çeşmelerin bulunduğu, ayrıca, konaklarda ve bazı evlerin bahçelerinde akan su sesini dinlemek için çeşmelerin yapıldığını söylemektedir (Arseven, 1984, s. 100). Hemen her medeniyette inşa edilen çeşme yapıları su mimarisinin önemli bir bölümünü meydana getirmektedir. Bu su yapıları bazen evlerin bahçelerinde, meydanlarda, duvar kenarlarında bazen de yol güzergâhları üzerinde yapılmışlardır.

Araştırmacılar tarafından incelenen çeşmelerle ilgili farklı şekillerde gruplandırmalar yapılmıştır. Çeşmeler ile ilgili yapılan araştırmalarda; çeşmeler farklı biçimlerde ele alınmış, buna göre gruplandırılmaları da farklı olmuştur. Yazılı kaynaklarda çeşmelerin bazen plan özellikleri öne çıkartılırken bazen çeşmeleri oluşturan mimari öğeler vurgulanarak bunlar ön plana alınmıştır. Her bir yazarın farklı bir bakış açısıyla ele

² Enbiya Suresi'nin 30. Ayetine ilişkin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eski Kuran-ı Kerim meali: "...ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?" Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeni meali "ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" şeklindedir. Bkz. Doç. Dr. Halil Altıntaş - Dr. Muzaffar Şahin, D.İ.B. Kuran-ı Kerim Meali, Yeni Matbaacılık, Ankara 2011.

³ Nur Suresi'nin 45. Ayetine ilişkin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eski Kuran-ı Kerim meali "Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır" Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeni meali "Allah, bütün canlıları sudan yarattı" şeklindedir.

aldığı çeşme mimarisi yine farklı biçimlerde değerlendirmelere neden olmuştur.

Çeşmelerin gruplandırılmalarına ilişkin olarak; Semavi Eyice inşa edildikleri konumlara (Eyice, 1993, s. 278), Ayla Ödekan konumları ve fiziksel biçimlerine (Ödekan, 1992, s. 281-297), Yılmaz Önge konumlarına ve çalışma durumlarına göre (Önge, 1997, s. 41) çeşmeleri kategorize etmişlerdir. Bunlarla birlikte Enver Behnan Sapolyo konumlarına göre şadırvan, mahalle, meydan, köşebaşı, cami, oda, çukur ve anıtsal çeşmeler (Şapolyo, 1967, s. 11-12), Celal Esat Arseven buna benzer biçimde yine konumlarına göre mahalle, cami, şadırvan, anıtsal çeşmeler, oda çeşmeleri ve muslukları biçiminde (Arseven, 1983, s. 388-389), Ayhan Aytöre farklı olarak çeşmeleri şehir içi ve şehir dışı çeşmeleri olmak üzere önce iki ana gruba ayırmıştır (Aytöre, 1962, s. 57-58). Haşim Karpuz ve O. Nuri Dülgerler'in ise Konya Çeşmeleri'ni konumları ile birlikte cephe düzenlerine ve kaynaktan beslenme biçimlerine göre üç ayrı grupta inceledikleri görülmektedir (Karpuz ve Dülgerler, 2006, s. 321).

Genel olarak konumlarına göre yapılan çeşmeler, bağımlı-bağımsız olmak üzere iki grupta incelenmiştir Cephe düzenlerine göre çeşmeler nişsiz düz cepheli, derin nişli eyvanlı, sivri kemerli, yuvarlak kemerli, basık kemerli, iki cepheli olmak üzere toplam 6 ayrı grupta incelenmiştir. Bunların yanı sıra su haznesine varlığına göre, toprağa yarı gömülü olup olmadıklarına göre de gruplara ayırdıkları görülmektedir.

Yerleşim yerlerindeki çeşmelerin yanı sıra; kırlarda ve açık arazilerde yapılan çeşmelerin olduğu bunların genellikle deposuz, yerdeki kaynaktan beslenen ve hayvanların sulanması için yalıklarının bulunduğu basit çeşmelere “Çoban Çeşmesi”, şehirlerarası yollarda yer alan genellikle depolu olan çeşmelere ise “Menzil Çeşmeleri” adı verilmektedir (Eyice, 1993, s. 278).

Kervanyolu Üzerindeki Taş Çeşme'nin Konumu ve Kaynaklar

Isparta İl Merkezine yakın, Isparta-Eğirdir-Atabey yol kavşağında, kavşağın tam karşısında üzüm bağlarının içerisinde bir çeşme yapısı bulunmaktadır. Kervan yollarının şimdiki karayollarını yaklaşık olarak takip ettiği belirtilmekte olduğundan (Bolak, 1985, s. 120)⁴ bu güzergâh oldukça önemli kabul edilmelidir. Isparta merkezi civarında, buradaki antik kentleri de besleyen yakın bir kaynağının bulunması amacıyla yapılan yüzey araştırması esnasında Atabey yolu kavşağına yakın bir alanda, Isparta-Eğirdir yolunun hemen güney kenarında bağların içerisinde kalmış olan ve çalışmamızın içeriğini teşkil eden bu çeşme yapısıyla karşılaşmıştır.⁵ Çeşmeyle ilgili yazılı literatür taraması yapılarak yazılı kaynaklar incelenmiştir. Çeşmenin iki farklı tezde sadece katalog içerisine dâhil edildiği, çeşme yapısına kısaca değinildiği ayrıntılı olarak incelenmediği görülmüştür. Bunlardan birisi olan Mine Akbaş'ın *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri* isimli tezinde çeşmenin adının “Taş Çeşme” olarak yazıldığı (Akbaş, 2012, s. 70-72), yine diğer bir tez çalışması olan Sadık Ersümer'in *Isparta ve Atabey'de Türk Mimari Eserleri* isimli tezine (Ersümer, 1968, s. 25) dayanarak çeşmenin XIV. yy. sonu ya da XV. yy. başına tarihlendirildiği görülmektedir. Bu tezlerde eserler katalog olarak çalışılmış, konumları ve mimarilerinden kısaca bahsedilmiş, eserler detaylı olarak ele alınmamıştır. Ayrıca çeşmenin plan ve cephe çizimlerinde hatalar olduğu da görülmektedir.

Çeşmenin bulunduğu alana daha sonra farklı zamanlarda gidilerek çeşme yapısı yine farklı

⁴ Günümüzdeki karayollarının; daha önce bu güzergâhtan geçmekte olan kervanyollarını takiben düzenlendiği söylenmektedir.

⁵ Seleukeia Sidera (Bayat) Antik kentine su götüren kanalların tespiti ve bunun kaynağının bulunması için tarafımızdan yapılan bir yüzey araştırmasında antik su kanallarının yeri tarafımızdan tespit edilmiş, kanal güzergahı üzerinde pek çok su künküne (pöhrenk) ve antik kente uzanan antik taş örgü kanallara rastlanılmıştır. Suyun kaynağının da Büyükgökçeli Kasabası üzerindeki (bugün havuzların bulunduğu yerde bulunan) kaynak suyu olabileceği tahmin edilmiştir.

tarihlerde incelenmiş, fotoğrafları çekilmiş ve ölçüleri alınmıştır.⁶ Isparta-Eğirdir Karayolu kenarında olmasına rağmen yoldan görülemeyen bu çeşmenin bir bölümü toprak altında kalmıştır. Daha sonra yapılan araştırmalarda Merhum Prof. Dr. Yılmaz Önge'ye ait "Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları" isimli kitabında (Önge, 1997, s. 59) bu yapıyla ilgili yazmış olduğu bir iki cümlesi önemli bir kaynak olarak dikkatleri çeşmenin üzerine çekmiştir. Aynı zamanda yapının tarihlendirilmesinde büyük oranda yardımcı olmuştur. Önge'nin muhtemelen "Yılkıran Çeşmesi"⁷ ile stil kritiği yaparak Yılkıran Çeşmesi'nin bir benzeri olarak nitelediği ve aynı dönemde yapılmış olabileceğini söylediği bu çeşmenin kitabesine ise rastlanılmamıştır.⁸ Bununla beraber çeşmenin cephesinde, üstte kitabe olabilecek bir boşluğun olduğu, bu kısmın muhtemelen sonradan yıkıldığı görülmektedir.

Çeşmenin Isparta'da Tapu Kadastro Müdürlüğü'ne ait Tapu kaydı sorgulamasında çeşmenin bulunduğu alanın Isparta Merkez Aliköyü arazisi içerisinde kaldığı, Tapunun 108-2 ada/parsel numarasının doğusunda ve 107-7 ada/parsel numarasının ise kuzeyinde kaldığı, Karayolları genişletme sınırları dahilinde olduğundan muhtemelen buraya ayrıca numara verilmediği görülmektedir (Fotoğraf-1).

Civarda yapılan araştırmada çeşmenin bulunduğu arazi yakınlarında konut ve benzeri bir yerleşimin olmadığı, günümüzde sonradan kurulan bir iki fabrikada ise çeşmenin adını bilen kişinin olmadığı görülmektedir. Ancak daha önceki tezlerde (Akbaş, 2012, s. 70-72; Ersümer, 1968, s. 25) yapılan bir adlandırma biçimiyle "Taş Çeşme" adının kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Çeşmenin Mimarisi

Çeşmenin yaklaşık yarısı toprak seviyesinin altında kalmıştır. Çeşmenin güney yönünde ayrıca stabilize bir yol daha bulunmaktadır. Bu yol bağ, bahçe ve tarlaların içerisine doğru gitmektedir (Fotoğraf-2). Çeşme "meska" tabir edilen hazneli tip dolma çeşme grubundandır (Önge, 1997, s. 6).⁹ "Meska" ya da "maska" kelimesinin "Maslak" kelimesinin benzeri ve aynı zamanda Maslak gibi hazneli çeşme yapılarına verilen bir isim olduğu, bu tabirin hazneli dolma çeşmeler için kullanıldığı söylenmektedir (Turfan, 1952, s.1).

Çeşme kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan düzgün dikdörtgen planlıdır. (Çizim-1) Dıştan dışa kenarları 7.80 x 3.90 metre ölçülerindedir. İçten alınan ölçüleri ise 5.81 x 2.50 metredir. Tek olan anıtsal cephesi doğu yöne bakmaktadır. Suyun aktığı ön cephesi (yüzü) dikey durumda dikdörtgen formdadır. Ön cephede tamamen düzgün kesme köfke taş kullanılmıştır. Çeşmenin dış köşelerindeki taşlar dökülmüş olduğundan bu ölçülerin dıştan 8 m. x 4 m. gibi olacağı düşünülebilir.

Çeşmenin ön cephesinin köşeleri yıkılmış durumdadır. Düzgün kesme taşların köşelere isabet eden yerlerde dökülmesine rağmen buradaki taşların yan duvarların ayrılmaması için birbirlerine geçme olarak inşa edildikleri tahmin edilmektedir. Ön cephe kalkan duvar biçiminde su haznesinden 48 cm kadar tonoz yüksekliğini gizleyecek biçimde yüksek tutulmuştur. Ön cephede kalkan duvarın kalınlığı 70 cm dir. Üst kısmında saçakları iki dış bükey silme ve bunun üzerinde de kısa bir saçakla son bulmaktadır (Fotoğraf-3). Çeşme nişinin içerisinde üstte kare formulu bir havalandırma penceresi vardır. Havalandırma penceresinin üst kısmı düzgün kesme taşlarla oluşturulmuş basık kemerlidir. Havalandırma penceresinin altında olması

⁶ Alan çalışmalarında yardımcı olan ve plan çizimini gerçekleştiren Arş. Gör. Ali Rıza Bilgin'e teşekkür ederim.

⁷ Yılkıran Çeşmesi Isparta Merkezi'nin en eski mahallesi olduğu söylenen Sülübey Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kitabelerindeki Arapça Miladi 1135, Farsça ebced hesabıyla Miladi 1519 gibi farklı tarihler nedeniyle inşa tarihi tartışmalıdır.

⁸ Önge tarafından sözü edilen ve "Isparta-Eğirdir şosesinde Kuleönü Mevkii'nde" olduğu belirtilen çeşme bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

⁹ "Meska" ibaresi XIII ve XIV. Yüzyıllarda su yapılarıyla ilgili olarak geçen terimlerin içerisinde yer almaktadır. Yalnızca Isparta Yılkıran Çeşmesi'nde kullanılmıştır.

gereken ayna taşı ve lüle muhtemelen toprak seviyesinin altında kalmıştır.

Ön cephesi hariç çeşmenin diğer yerlerinde düzgün kesme taşlar kullanımına rastlanmamıştır. Yan ve arka cephelerinde üst sırada ve köşelere yakın olan yerlerde kireç taşı cinsinden yassı taşlar, diğer kısımlarda ölçüleri 75x35 cm ye kadar varan iri moloz taşlar kullanılmıştır. Yan ve arka cephelerinde köşeye yakın yerlerde kullanılan ve düzgün olmayan yassı taşların en büyüğü ise 40x15 cm ölçülerindedir. Taşların aralarında bağlantı olarak kireç harcı kullanılmıştır (Fotoğraf-4)(Çizim-3).

Çeşmenin üst örtüsü yuvarlak tonozdur. Ancak tonoz örtü dış cepheden fazla izlenmemektedir. Tarlanın sahibi tarafından çeşmenin kenarlarına ahşap dikmeler konularak üzüm bağı için bir çardak oluşturulmuştur. Ayrıca tonoz örtü üzerinde toprak kütleleri oluşmuş, yabancı otlar yetişmiştir. Bu nedenle tonoz döngü dışarıdan oldukça gizlenmiştir (Fotoğraf-5). Çeşmenin batı yönünde bulunan arka kısmı kısmen yıkılmış durumdadır. Buradaki açıklıktan bakıldığında hazne kısmının içerisi, tonoz örtü sistemi ve havalandırma penceresi rahatlıkla görülebilmektedir.

Arka cephesinin güneybatı köşesinde blok taş içerisine oyularak yerleştirilmiş bir pişmiş toprak künk vardır. Çeşmenin haznesine suyun buradan dolduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf-6). Buradaki künk suyun nereden geldiği bilinmemektedir. Bu tür dolma çeşmelerde gelen su akan sudan fazla olmazdı. Çeşmenin etrafı oldukça yeşil ot ve bitkilerle kaplıdır. Muhtemelen yakınlarda döneminde bir su kaynağı olmalıydı.

Diğer anıtsal çeşmelerde olduğu gibi en süslü bölümü suyun aktığı cephe yani ön cephesi olmaktadır. Ön cephesinin önce bahsedildiği üzere büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır. Ön cephesinin toprak seviyesinden itibaren ölçülebilen yüksekliği 185 cm dir. Muhtemelen bu ölçü çeşme ön cephe yüksekliğinin yarısı kadardır.

Cephenin üst bölümü yekpare köfke taşların yan yana getirilmesiyle bir bütünlük oluşturmaktadır. Burası iki sıra dış bükey silmeden sonra kısa bir saçak ile sonlanmaktadır. Saçak kısmının altında yatay konulmuş düzgün kesme köfke taşlarla bunların aralarına dikey yerleştirilmiş birer sıra tuğla vardır (Çizim-2).

Niş kemerindeki ilk taş sırası dökülmüştür. İkinci taş sırasından itibaren niş derinliği 55 cm olarak ölçülmüştür. Niş kemerini oluşturan ilk taş sırasının dökülmesi nedeniyle sanki iç içe kademeli iki kemer varmış gibi bir izlenim vermektedir. Niş kemerinin kilit taşının en geniş yeri 33 cm. derinliği ise 18 cm dir. Bu haliyle çeşmenin nişi oldukça derin sayılmaktadır. Niş kemeri ve kavsarası kavisli olarak kesilmiş düzgün köfke cinsinden kesme taşlarla oluşturulmuştur. Nişin içerisi çeşme ayna taşının bulunduğu cephe ve havalandırma penceresi de aynı biçimde düzgün köfke kesme taşlarla yapılmıştır (Fotoğraf-7).

Tuğlalar çeşmenin yalnızca ön cephesinde kullanılmıştır ve tek yüzleri yeşil sırlıdır. Sırlı yüzleri dışarı bakacak biçimde yerleştirilmiştir. Tuğlaların üzerindeki sır tabakası günümüzde hala açıkça görülmektedir. Burada yer alan alt sıradaki tüm taşlar yaklaşık aynı boyutlarda ve düzende olup taş sıralarının aralarında ikişer adet yatay düzende tuğla sırası bulunmaktadır. Yani tüm cephenin üst kısmı iki sıra tuğla dizisi ve tek sıra taş dizisi ile bir kompozisyon oluşturmaktadır. Tüm tuğlaların aslında yeşil sırlı oldukları bazılarının ise sır tabakalarının sonradan silindiği anlaşılmaktadır. Tuğlalar yaklaşık aynı ölçülerdedir. Bölünmemiş tam tuğlanın boyutları 28x28x4 cm olarak ölçülmüştür (Fotoğraf-8).

Cephede niş kemerinin hemen üzerinde her iki yana aynı mesafede düzgün kare formlu bir boşluğun olduğu görülmektedir. Bu boşluğun kitabe aynası olması oldukça güçlü bir ihtimaldir. Buna göre

kare formlu bir kitabenin daha önce burada yer aldığı daha sonraları bunun yerinden söküldüğü ve ya da düşmüş olabileceği rahatça söylenebilir (Fotoğraf-9). Kitabe boşluğu 39x46 cm olarak ölçülmüştür. Isparta merkezindeki en eski tarihli Yılkırkan Çeşmesi'nde üç parça kitabe bulunmaktadır. Bunlardan ikisi 1519 Miladi tarihli Farsça, diğeri 1135 Miladi tarihli Arapça'dır. Farsça kitabeler kare formlu olup mermer malzemeden kabartma olarak yapılmıştır. Böcüzade gibi bazı araştırmacılar tarafından kitabelerden birisinin buraya ait olamayacağı da söylenmektedir (Böcüzade, 2012, s. 12). Bununla beraber Taş Çeşme'de ise 37x45 cm ölçülerinde olan Farsça kitabenin tam olarak sığabileceği bir boşluk vardır.

Ön cephenin yan kenarları tamamen yıkılmış olup eksik parçaları çeşme yakınlarında görülememiştir. Yıkılan köşelerde köfke taş malzemeden yapılmış iki dış bükey profilli çerçevesi olduğu düşünülebilir.¹⁰

Çeşmede ön cephede kullanılan düzgün kesme taşların ölçüleri genel olarak birbirine yakındır. Ancak yan cephelerde, köşelere yakın olarak kullanılan kesme taşların ölçüleri bazen değişebilmektedir. Örneğin taşlardan bazıları ön cephede yaklaşık olarak 50x20 cm civarında ölçülmüş iken kuzey cephede bu ölçü 58x16 cm civarına çıkabilmektedir.

Çeşmenin haznesi zamanla toprak dolmuştur. Buradan ölçülebilen hazne iç yüksekliği 120 cm dir (Fotoğraf-10). Çeşmenin yan cephelerinde ve arka cephesinde özellik gösteren başka bir husus bulunmamaktadır.

Taş Çeşme'nin Çağdaşı; Yılkırkan Çeşmesi

Isparta'da bugüne kadar tespiti yapılabilen en eski tarihli çeşme merkez Sülübey Mahallesi'nde halk arasında "Çukur Çeşme" olarak bilinen Yılkırkan" ya da "Yılkırkan" Çeşmesidir (Önge, 1997, s. 59). Bu çeşmenin tarihini bazı araştırmacılar çeşmenin Ebcad ile yazılı kitabelerine dayanarak Selçuklu Dönemi'ne tarihlendiren araştırmacı ve tarihçiler bulunmaktadır (Süldür, 1951, s. 15; Katırcıoğlu, 1958, s. 23; Komisyon, 1973, s. 98; Komisyon, 1983, s. 149).

Kitabeler incelendiğinde; Arapça kitabesi Hicri 529 / Miladi 1135 tarihini gösterirken Farsça kitabesi Hicri 925 / Miladi 1519 yani takdim-i tehirli bir rakamı göstermektedir.¹¹ Bunlardan *Isparta Tarihi* kitabının yazarı olan Böcüzade Süleyman Sami geç bir tarihi gösteren bu Farsça mermer kitabenin çeşmenin kitabesinin Nesih tarzında olduğu, Selçuklu tazındaki özgün taşlarından olmadığını çeşmenin yan kısmına sonradan konulmuş olabileceğini söylemektedir (Böcüzade, 2012, s. 12). Buna karşılık Merhum Yılmaz Önge Yılkırkan Çeşmesi'ni Farsça kitabesine dayanarak göre Miladi 1519 yılına yani Klasik Osmanlı Dönemi'ne ait olabileceğinden söz etmektedir (Önge, 1997, s. 59).¹² Önge Yılkırkan Çeşmesine ilişkin

¹⁰ Yılkırkan Çeşmesi'nin ön yüzü tamamen tahrip olmuş ancak yandaki profilli parçalardan tabana yakın bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Profilli parçalar bu şekilde iki dış bükey profillidir.

¹¹ Osman Turan Isparta'nın fethiyle ilgili olarak İbn Bibi'nin vermiş olduğu 1204 tarihinin ikinci bir fetih tarihi olabileceğinden bahsetmiştir. Emecen konuyla ilgili olarak; "Ancak İbn Bibi'nin verdiği bilgi yeni tartışmalara yol açmış olduğunu, bazı araştırmacılar onun Isparta'yı değil deniz kenarındaki bir başka şehri, muhtemelen Patara'yı kastettiğini, Barida'nın daha önce Türkler'in eline geçmiş olduğunu yazmışlardır. Osman Turan ise I. Gıyaseddin Keyhusrev'in Uluborlu'da melik olarak askerleriyle 1196'da Menderes havzasına kadar ilerlediği bilgisinden hareketle Isparta'nın daha önceleri zaptedilmiş, ancak III. Haçlı Seferi veya kardeşler mücadelesi sırasında yeniden elden çıkmış olabileceğini, İbn Bibi'nin kaydının daha sonra şehrin yeniden fethiyle ilgili bulunduğunu, dolayısıyla Uluborlu, Eğirdir ve Atabey'e nisbetle Isparta'da kesin hakimiyetin geç bir tarihte sağlandığını" söylemektedir. Bkz. Feridun Emecen "Isparta" maddesi, *TDİA*, s. 194; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 265-267.

¹² Yazar notu: Önge Bu çeşmeyi tarafıma Lisans Bitirme Tezi konusu olarak vermiş ve çeşmeden "tarihçileri birbirine düşüren çeşme olarak bahsetmiştir". Önge aynı zamanda Arapça kitabedeki 529 Hicri rakamını da, eserinde -yanlışlıkla olmalı- 925 olarak okumuştur. Tarihi gösteren bu rakamları bilerek mi ya da bilmeden mi böyle okuduğunu bilemiyoruz.

olarak şöyle devam etmektedir;

Farsça kitabesi arkaik Osmanlıca neshi ile yazılmıştır (Önge, 1997, s. 58).Klasik Devir Osmanlı çeşmeleri arasında Anadolu'nun bölgesel özelliklerini taşıyan değişik ve önemli bir örnektir. Muhtemelen aynı tarihlerde yapılmış benzeri bir çeşme Isparta-Eğirdir şosesinde Kuleönü Mevkii'nde bulunmaktadır (Önge, 1997, s. 59).

Burada bahse konu olan “Isparta-Eğirdir şosesinde Kuleönü Mevkii'nde” bulunan çeşme çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Yılkıran Çeşmesi'nin fazlaca onarım gördüğü, beşik tonozlu haznesi ve cephedeki çok az bir kısım hariç özgün durumunu yitirmiş olduğu söylenebilir. Çeşmeyi yakın bir tarihte inceleyen ve incelemelerini bir bildiri ile sunan Ferruh Toruk, Önge'nin de belirttiği gibi “çeşmenin kemerinin 0.20 metre enindeki alını 0.04 metre kalınlığında ince yeşil sırlı bir tuğla bordürün kuşattığını, çeşmenin yakın tarihlerde tamir gördüğünü ama bu tamiratın kimler tarafından ve ne zaman yapıldığının bilinemediğini” ifade etmekte, “depremden yıkıldığı düşünülen yapının cephesinin üst kısmının yeniden gelişigüzel örüldüğünü, bu nedenle kitabelerin yerlerinin değiştiğini, ön cephenin çerçeve profilasyonuna ait taşların tamir esnasında moloz taş gibi kullanıldığını” da vurgulamaktadır (Toruk, 2000, s. 93).

Unutulmamalıdır ki Yılkıran Çeşmesi farklı dönemlerde yapılan tadilatlar neticesinde özgün durumunu yitirmiş olup orijinal yapım malzemesi ve süslemesinden günümüze çok az bir kısım kalabilmiştir (Akaslan ve Demirci, 2013, s. 71). Çeşme muhtemelen yakın tarihlerde bile tamiratlar görmüştür ve bu tamiratın kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir (Toruk, 2000, s. 95). Yılkıran Çeşmesi'nin cephesindeki eğreti konulmuş kesme ve moloz taşlar ile kitabelerin çeşmenin cephesinde asimetrik ve düzensiz biçimde yer alıyor olmaları, çeşmenin birkaç defa onarım gördüğü izlenimini kuvvetle uyandırmaktadır. Hatta beşik tonozu örten üst yapının kaplama taşlarının da bu şekilde değiştirildiği düşünülebilir (Akaslan ve Demirci, 2012, s. 236).

Değerlendirme

Çeşmenin tüm süsleme öğeleri diğer bazı çeşme yapılarında olduğu gibi anıtsal olan ön cephesinde toplanmıştır. Kesme taş ve tuğla ile münavebeli olarak alması düzende yapılan bu çeşmenin bölgedeki bir benzerine Yılkıran Çeşmesi haricinde rastlanılmamaktadır. Çeşme bu yönüyle ilginçtir. Elimizdeki parçalardan yararlanarak yapılan bir restitüsyon çiziminde çeşmenin üst bölümünün Fotoğraf-11'de görüldüğü gibi olması gerektiği düşünülmektedir. Çizimde görülen 1519 tarihli Farsça kitabe Yılkıran çeşmesine ait olup ölçüleri tam olarak Taş Çeşme'deki kitabe boşluğuna uymaktadır. Ancak buradaki tamamlamada restitüsyon amaçlı olarak kullanılmıştır.

Çeşmenin saçağının nasıl bittiği konusunda bir fikir sahibi değiliz. Saçak oldukça tahrip olduğundan bittiği seviyeyi gösteren sağlam bir parça günümüze kadar gelememiştir. Ayrıca burada genellikle nişli çeşmelerde görülen ve nişin üzerinde yer alan köşelik, yan sütunçeler ve rozet uygulamasının yapılmadığı pek çok süslemeli çeşmeye oranla daha sade olduğu görülmektedir.

Selçuklu döneminden günümüze ulaşan bazı örneklere göre genellikle çeşmelerin oldukça sade yapılar olduğu söylenmektedir (Denktaş, 2002, s. 873).¹³ Taş Çeşme'nin toprak üstündeki kısmından

¹³ Bu konuda Denktaş şöyle demektedir; “Günümüze gelebilen Selçuklu çeşmeleri genellikle medrese, han, cami ve tekke yapılarının ön cephesine ya da iç avlularına açılan cümle kapılarının yakınlarındaki bir eyvan içerisine, yapıların önünden geçen yola ya da

hareketle süsleme elemanları olarak yanlarda ve üstte köfke taş ile yapılmış ikişer dış bükey silme çerçeve vardır. Bunun yanı sıra cephedeki almaşık taş tuğla dizisinin ve niş üzerindeki kitabesinin de çeşmenin ön yüzüne ayrı bir hareket getirdiği düşünülebilir. Toprak altında kalan ayna taşı, musluk ve dinlenme sekilerinin durumunu bilemediğimiz için bunlar hakkında herhangi bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Yılmaz Önge hazneli yani depolu çeşmelerin XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığını, üzerlerinin tonoz örtüyle kapatıldıklarını ve böyle çeşmelerde hazneye dolan suyun musluktan akan sudan fazla olamayacağını söylemektedir (Önge, 1997, s. 15; Denктаş, 2002, 874). Yine Klasik Dönem Osmanlı çeşmelerinde su haznesinin yanı sıra salma veya burma lüleli muslukların, tas nişlerinin, testilik sekilerinin, yalakların meydan çeşmelerinin vazgeçilmez öğeleri olduğu vurgulanmıştır (Önge, 1997, s. 15; Karakuş ve Diğerleri, 2006, s. 27).

XV. yüzyılda yapımına başlanan arkasında su haznesi bulunan çeşmelerin süslemesiz sade olarak yapılmış olduğunu, bununla beraber yine XV. yüzyıldan itibaren mevcut çeşme örneklerinde birtakım değişiklikler görüldüğü, tonozlu veya kubbeli su deposunun bir cephesinde kemerli ve özellikle derince bir niş içine yerleştirilmiş çeşmeler yapılmaya başlandığı da bazı kaynaklarda belirtilmektedir (Çakar, 2019, s. 34).

Çeşmelerle ilgili olarak ilimiz çevresinde yapılan incelemelerde ve literatür araştırmalarında; cephesinde sırlı tuğla kullanılan ve niş içerisi hariç olmak üzere özgün cephe mimarisi almaşık düzende yapılmış olan bir başka çeşme yapısıyla karşılaşılmamıştır. Bazı illerde almaşık düzende –taş ve tuğla sıraları ile- yapılmış çeşme yapılarının bulunduğu görülmektedir. Örneğin Bursa merkezindeki ekseriya çeşme yapıları (Çetinkaya, 2012) ile Kocaeli merkezinde çok az bir çeşme yapısının (Ölmez, 2012) taş tuğla almaşık düzende yapıldıkları ancak bu çeşmelerin nişlerinin sivri kemerli, tuğla kirpi saçaklı oldukları ve nişlerin içlerinin de kesme taş ile değil, diğer cepheleri gibi almaşık düzende yapılmış oldukları görülmektedir. Ayrıca Bursa ve Kocaeli merkezindeki çeşmelerin tuğlalarının sırsız ve sade oldukları, bununla beraber Anadolu’da incelenmiş olan diğer çeşme yapıları ya tamamen tuğla malzeme ile yapılmış ya da niş kemeri, köşelikleri, kirpi saçakları gibi kısımlarında kısmen tuğla malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Bursa çeşmelerinin birçoğunun Erken Osmanlı Döneminde yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Taş Çeşme’nin kırsal alanda yapılmış olması ve kervan yolu kenarında yer alması nedeniyle Bursa ve Kocaeli gibi illerin merkezindeki çeşmelere göre cephe düzeni ve yapım tekniği itibarıyla daha az da olsa benzerlik taşıdığı söylenebilir.

Taş Çeşme’de kullanılan tam tuğla boyutları 28x28x4-4,5 cm olarak ölçülmüştür. Hüsrev Tayla Selçuklu Dönemi’nde inşa edilen tuğla yapılı bazı eserlerin 18,5-21 x 9,5 cm ile 20 x 3-4 cm arası tam tuğlalara sahip olduklarının tespit edildiğini, bir genellemeye gidilirse, iki kenarı 20-21 cm ve 21-22 cm, kalınlıkları 3,5-5 cm arasında olan kare formlu tam tuğlaların XIII. yüzyıl süresince Anadolu’da kullanılan boyut olduğunu söylemekte, bununla beraber iki kenarı 23-25 cm, kalınlıkları değişken olanların ise daha çok XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarında üretilmiş olabileceğini belirtmektedir (Tayla, 2007, s. 519). Yine Tayla’ya göre Erken Osmanlı Dönemi’nde 40-44 cm kenar boyutu ve XVI. Yüzyılda 28-30 cm kenar boyutu daha çok kullanılan bir ölçü olmaktadır. XVII. yüzyılda ise 23-24 cm. kenar, 2,7-3-3,5 cm kalınlık en çok kullanılan ölçülerdir. Bu sınıflandırmaya göre Taş Çeşme’nin özgün olan 28 x 4-4,5 cm ölçülerindeki tam tuğla boyutları XVI. Yüzyılda kullanılan tuğla boyutlarına karşılık geldiğinden muhtemelen XVI. yüzyılda

meydana açılan yüzlerine inşa edildikleri mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. En basit çeşme örneği 1204 tarihli Kızılören (Emir Kutlu) Kervansarayının ön cephesindeki fevkani köşk mescidin altındaki duvar üzerinde görülmektedir. Dış görünüşü ile hiçbir özelliği olmayan çeşme çok sadedir. Sade ve basit çeşmelerin bir diğer örneği de 1239 yılında inşa edilen Ağzıkarahan’ın cephesindedir. Bu çeşme de zemin kaplaması arasına yerleştirilmiş, lüleli bir su haznesi ile zemindeki bir yalaktan ibarettir. Bu iki örnek Selçuklu yapılarında rastlanan en basit çeşme tipinin erken tarihli ilk örnekleridir”.

yapılmış olabileceği kabul edilebilir (Tayla, 2007, s. 519).

Sonuç

Kervan yollarının şimdiki karayollarını yaklaşık olarak takip ettiği düşünülürse bu çeşme hem Eğirdir İlçesi'ne hem de Atabey İlçesi'ne ulaşan tarihi bir yolun ortak noktasında bulunmaktadır. Atabey İlçesi'nde Miladi 1224 tarihli Gazi Atabey Ertokuş Medresesi, Eğirdir İlçesi'nde ise 1237 Miladi tarihli II. Gıyaseddin Keyhüsrev Kervansarayı bulunmaktadır. Ayrıca Eğirdir İlçesi'nde Dünder Bey Medresesi ve Hızır Bey Camisi gibi Beylikler Dönemine ait pek çok eser vardır. Bu nedenle bahsi geçen yol önemli bir güzergah olmalıdır. Atabey Ertokuş Medresesi ve yine Eğirdir'de Dünder Bey Medresesi, Eğirdir'den devamla Gelendost Ertokuş Kervansarayının çok geç dönemlere kadar kullanılan yapılar olduğu bilinmektedir. Günümüzde yapılmış olan fabrika ve birkaç bağ evi haricinde etrafta yapılaşmanın olmadığı ve çeşmenin açık alanda ve yol kenarında menzil çeşmesi olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Çeşmenin bu önemli güzergâhın üzerinde yer alması çeşmenin çok eski bir tarihte inşa edilmiş olabileceği konusunda kuvvetli bir fikir vermektedir. Ayrıca, bağların arasında kalan bu çeşmeye ilişkin stil kritiği yapıldığında; Yılmaz Önge'nin söylediği gibi bugün Sülübey Mahallesi'nde bulunan ve kitabesine göre 1519 yılına tarihlenen Yılkıran çeşmesi ile plan, cephe düzeni ve süsleme olarak hemen hemen örtüştüğü görülmektedir. Elde olan verilerle hareket edildiğinde her iki çeşmenin de adeta birebir aynı oldukları ve çağdaş olabilecekleri söylenebilir. Bundan hareketle cephe kompozisyonunun dönemin bir anlayışı olabileceği ya da inşa eden ustalarının da aynı kişiler olabileceği görüşü ileri sürülebilir.

Çeşme ön cephede niş kemerinin üzengisinden itibaren toprağın altına gömülmüştür. Dolayısıyla ayna taşı, testilik sekileri ve lülesi toprak altında kalmıştır. Bu öğelerin durumu ile bilgi edinilmesi için burada bir kazının yapılması gerekmektedir. Burada yapılacak bir temizlik kazısı sonucunda kitabesine rastlanması da mümkündür. Eğer kitabesi toprağa gömülü durumda ise, Isparta'nın çok eski olan bir kervan yolunun üzerindeki bu çeşme kitabesinin bize tarih, yaptıran kişi ya da o dönemin sosyal ekonomik durumunu yansıtabilecek bazı bilgiler vermesi bile mümkün görünmektedir. Yılkıran Çeşmesi'ndeki 1519 ebced tarihli Farsça kitabelerden birisinin Taş Çeşme'deki kitabe boşluğuna tam uyması başka bir soruyu yani kitabenin birisinin buradan taşınmış olabileceği konusunu da gündeme getirmektedir. Yılkıran Çeşme'siyle stil kritiği yapılarak Taş Çeşme'nin mimari plan, cephe düzeni ve malzeme-teknik olarak adeta birebir benzediği, hatta çağdaşı olabileceği Prof. Dr. Yılmaz Önge'nin *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları* isimli eserinde belirtilmektedir. Yine Önge, Yılkıran Çeşmesi'nde bulunan kitabelerin en geç tarihli olan 1519 tarihini çeşmenin yapım tarihi olabileceğini kabul etmiştir. Ancak Taş Çeşme'nin ölçüleri ve süsleme elemanları açısından daha arkaik yani önce tarihli gibi görünmesini ile birlikte hazneli çeşmelerin tonoz örtülü olarak yapılmalarının XV. yüzyıldan itibaren başladığı düşünülürse kervanyolu üzerindeki Taş Çeşme'nin de en geç XVI. yüzyıl başları civarına tarihlendirilmesi mümkün görünmektedir.

Çeşmenin Klasik Osmanlı dönemine tarihlendirmesini destekleyecek bir diğer husus ise çeşmede kullanılan tuğlaların boyutları olmaktadır. Çeşmede 28 x 4-4.5 cm boyutlarında tuğlalar kullanılmıştır. Hüsrev Tayla bu boyutlardaki tuğlaların XVI. yüzyılda kullanıldıklarından bahsetmektedir.

Kitabesi, vakfiyesi veya herhangi bir kaydı bulunmayan yapılar için tarihsel değerlendirmelerde güçlük çekilmekte, bu nedenle tarihlendirmeler doğal olarak, Anadolu'da günümüze kadar yapılmış araştırma ve incelemelere göre ve bu yapılar kriter alınarak yapılabilmektedir. Daha önce yapılmış araştırma ve incelemeler sonucunda kaynakların verdiği bilgilerin ışığında tarihsel açıdan bir sonuca varmak mümkün

olabilmektedir. Tarihlendirmede sonuç olarak Anadolu'daki çeşme yapılarıyla ilgili yapılan araştırmalar sonucundaki tüm genelleme ve bilgilere göre yapılabilecek bir karşılaştırmada; yerel olarak "Taş Çeşme"nin çağdaşı kabul edilen Yılkırın Çeşmesi gibi 1519 yılına yakın bir tarihte; Yavuz Sultan Selim döneminde hatta II. Bayezid dönemi gibi daha erken bir tarihte yapılmış olması mümkün görünmektedir. Bu yüzyıllar yaklaşık olarak Osmanlıların Isparta'da hüküm sürdüğü tarihlerdir. Ancak bununla beraber Hamidoğulları Beyliği bu bölgeye çok uzun yıllar hükmetmiştir. Yine de daha doğru bir tarihlendirmenin, çeşme yapısında bir kazının yapılması veya çeşmede kullanılan malzemelerin analiziyle mümkün olabileceğini burada belirtmek gerekir.

Taş Çeşme bakımsız olup, hazne içerisine bağın sahibinin bahçede kullandığı özel eşyalarının konulduğu görülmektedir. Çeşmenin bir kısmı toprağa gömülü vaziyettedir. Buradaki kazı sonucunda ulaşılabilecek bir kitabe ya da tarihlendirmeye ait bir verinin hem bu çeşmenin hem de bunun bir benzeri olduğu söylenen Yılkırın Çeşmesi'nin tartışmalı olan yapım tarihini aydınlatması beklenebilir. Ayrıca çeşme "Taşınmaz Kültür Varlığı Olarak" kayıt altına alınarak korunmalıdır.

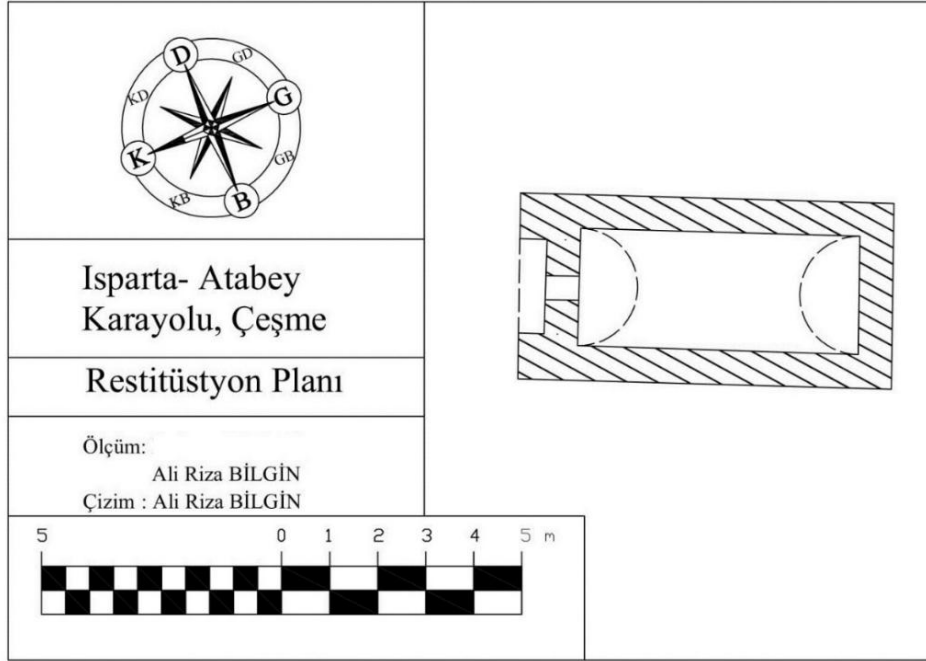
Kaynakça

- [1] Akaslan, Mustafa ve Demirci(2012), Doğan, “Yılankırın Çeşmesi”, Pisidia Araştırmaları-I Sempozyumu Bildiri Kitabı, Isparta. (226-245)
- [2] Akaslan, Mustafa ve Demirci, Doğan(2013), “Isparta’nın Bilinen En Eski Tarihli Yılankırın Çeşmesi’nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi”, Vakıflar Dergisi, Sayı 39, Haziran, Ankara. (63-74)
- [3] Akbaş, Mine(2012), Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri, SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- [4] Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer (2011), D.İ.B. Kuran-ı Kerim Meali, Yeni Matbaacılık, Ankara.
- [5] Arseven, Celal, Esad(1983), “Çeşme”, Sanat Ansiklopedisi, c.1, İstanbul. (388-389)
- [6] Arseven, Celal, Esat(1984), Türk Sanatı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- [7] Aytöre, Ayhan(1962), “Türklerde Su Mimarisi”, I. Milletlerarası Türk Kongresi Tebliğler, Ankara. (45-69)
- [8] Bolak, Ahmet, Aydın(1985), “Vakıflar”, Vakıf Haftası Dergisi, Sayı 2, V. G. M. Yayıncılık, Ankara, (120-121).
- [9] Böcüzade Süleyman, Sami(2012), Isparta Tarihi, (Hazırlayan Hasan Babacan), Isparta Valiliği, Isparta.
- [10] Çakar, Dilek(2019), Muğla İli Türk Dönemi Çeşmeleri, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- [11] Çetinkaya, Ebru(2012), Bursa Çeşmeleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- [12] Denктаş, Mustafa(2002), “Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler”. Türkler Ansiklopedisi, C. 7, Ankara. (872-877)
- [13] Devellioğlu, Ferit(2003), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- [14] Emecen, Feridun(1999), “Isparta”, TDİA, Cilt 19. (194-201)
- [15] Ersümer, Sadık(1968), Isparta ve Atabey’de Türk Mimari Eserleri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul.
- [16] Eyice, Semavi(1993), “Çeşme”, TDİA, C. 8, İstanbul. (277-287)
- [17] Karakuş, Rahmi ve diğerleri(2006), İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı, Cilt 1, Forart Basımevi, (Editör: H. Necdet Ertuğ), İstanbul.
- [18] Karpuz, Haşim ve Dülgerler, Nuri(2006), “Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’ya Armağan, Ankara. (317- 331)
- [19] Katircioğlu, Nuri(1958), Bütün Isparta, Ankara.
- [20] Komisyon(1973), Isparta İl Yıllığı, Isparta Valiliği, Ankara.

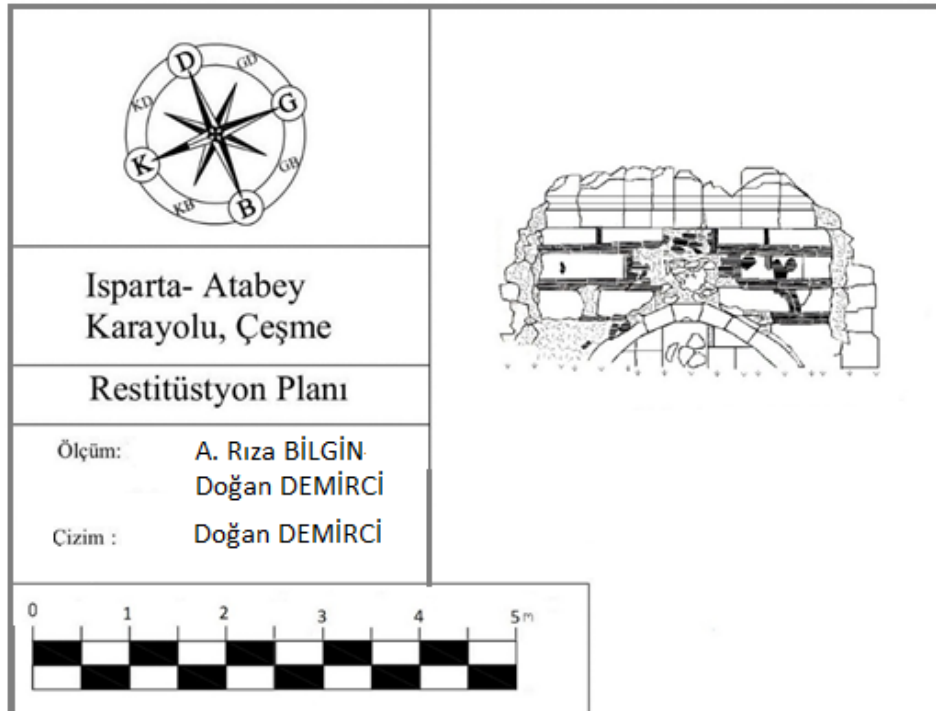
- [21]Komisyon(1983), Isparta İl Yıllığı, Isparta Valiliği, Ankara.
- [22]Ödekan, Ayla(1987), “Çeşme”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul. (396)
- [23]Ödekan, Ayla(1992), “Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümler”, Semavi Eyice’ye Armağan, İstanbul. (281-297)
- [24]Ölmez, Figen(2012), Kocaeli Çeşmeleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- [25]Önge, Yılmaz(1997), Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, TTK, Ankara.
- [26]Önge, Yılmaz(1981), “Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya. (1-15)
- [27]Özkartal, Zeki(2015), “Bir Kültürel Mirasımız Isparta Yıllık Çeşmesi”, Akdeniz Sanat Dergisi, C. 8, Sayı 15, Antalya. (26-36)
- [28]Süldür, Enver(1951), Isparta Tarihi, Cilt I, İzmir.
- [29]Şapolyo, Enver, Behnan(1967), ‘Türk Çeşmeleri’ Önyasa, cilt 3, Sayı 27. (11-12)
- [30]Tayla, Hüsrev(2007), Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları, Cilt 1, Mas Matbaacılık, İstanbul.
- [31]Toruk, Ferruh(2001), “Isparta’da Yıllık Çeşmesi” Göller Bölgesi Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu, 07-08 Eylül 2000, Isparta. (98-112)
- [32]Turan, Osman(1984), Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul.
- [33]Turfan, Kemal(1953), 30.06.1953 tarihinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne Sunulan 37 Numaralı Eski Eser Fişi, Ankara. (1-3)

EKLER

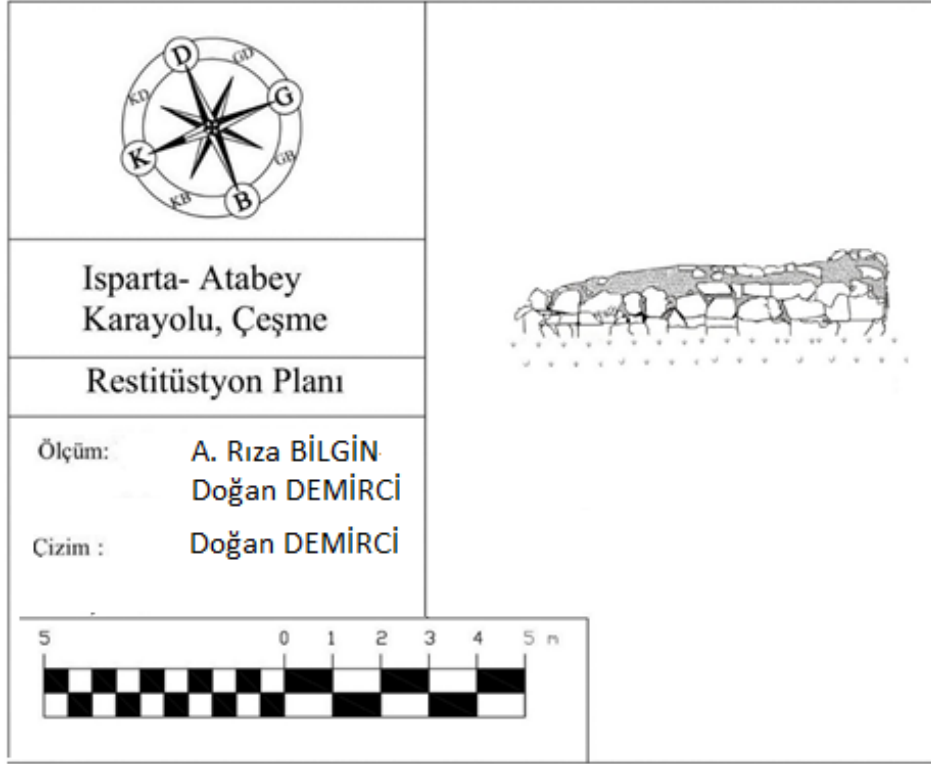
Çizim 1: Çeşmenin planı

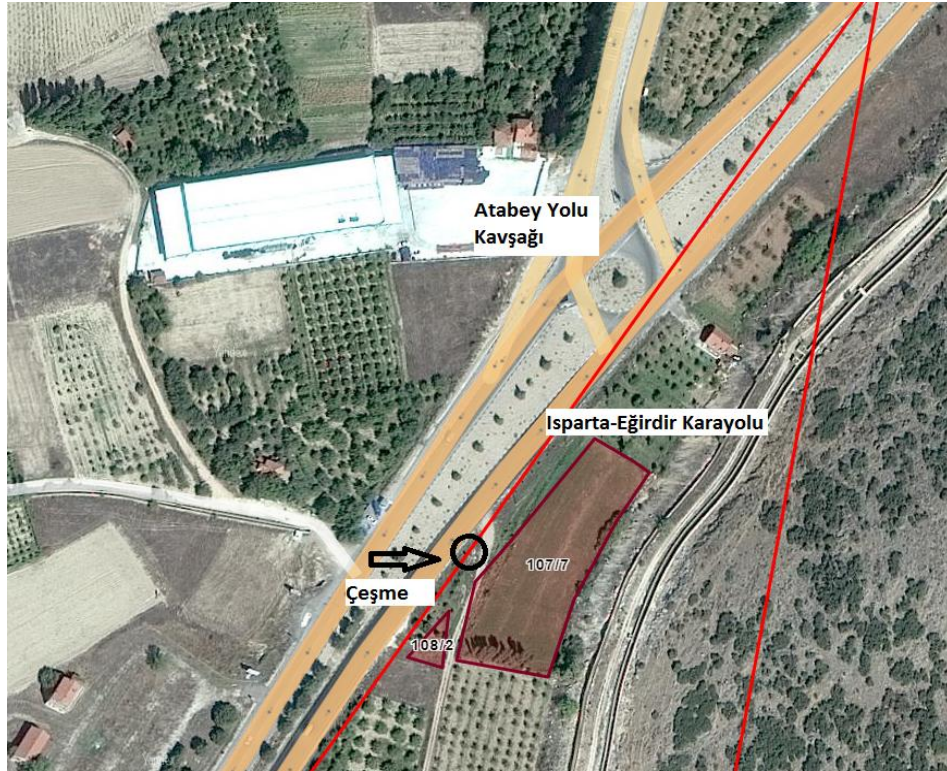
Çizim 2: Taş Çeşme'nin ön cephe çizimi

Çizim 3: Çeşmenin güneydoğu cephesi çizimi

Fotoğraf 1: Çeşmenin yerinin uydu görüntüsü (www. <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/> Erişim Tarihi: 25.12.2019)

Fotoğraf 2: Çeşmenin kuzeyinde Isparta-Eğirdir karayolu, güneyinde toprak yol

Fotoğraf 3: Taş Çeşme'nin kuzeydoğu yöndeki ön cephesi

Fotoğraf 4: Çeşmenin güneydoğu yan cephesi

Fotoğraf 5: Üst örtü sistemi

Fotoğraf 6: Çeşmenin arka cephesi ve sol alt köşede suyun aktığı pişmiş toprak künk

Fotoğraf 7: Havalandırma penceresi ve niş içerisindeki duvar örgüsü

Fotoğraf-8 Yeşil sırlı tuğla sırası

Fotoğraf9:Kitabe boşluğu

Fotoğraf 10: Haznenin içerisi ve aydınlatma penceresi

Fotoğraf 11: Taş çeşmenin toprak üstündeki bölümünün olası görünümü

Journal of Universal History Studies

Proposed Convict Enfranchisement in the Gambia: Lessons from America¹

Gambiya'da Önerilen Mahkum Ayrıcalıkları: Amerika'dan Dersler

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 09.05.2020 / 08.07.2020

pp. 168-194

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Akpojevbe Omasanjuwa

University of the Gambia, Lecturer, Department of Social Sciences, Gambia

Email: masapele@yahoo.com

Orcid Number: 0000-0002-8005-3924

Cite: Omasanjuwa, A. (2020). Proposed Convict Enfranchisement in the Gambia: Lessons from America .
Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 168-194 . DOI: 10.38000/juhis.734666

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* In memoriam, this article is devoted to Anthony Binitie Egi (b.1961) whose demise occurred in Toronto, Canada, on January 2, 2019. He gave so much in life to celebrate which include his priceless contribution towards opening the author's mind to the wonderful world of books during their memorable years at Western Boys' High School, Benin City, Nigeria (Class 1977).

Abstract

Convict enfranchisement is among the themes The Gambia Constitution Review Commission is addressing in its appraisal and updating of the 1997 constitution. The dawn of a new political dispensation necessitated the assignment to usher in a third republic. By means of the United States case law, a country where most felonies lead to disenfranchisement, this article examine the likely consequences of enfranchising convicts in The Gambia. Blalock's Group Threat hypothesis explained the ulterior motives fuelling the enfranchisement call as the social dynamics of the country contrasts those of other nations like the United States which The Gambia seems to be keeping up with. Rather than addressing the issue of enfranchising an insignificant number of convicts, the conclusion shows that tackling constitutional irrationalities undermining the principles propping the separation of powers will be more beneficial.

Keywords: Constitution Review, Convict Enfranchisement, Disenfranchisement, Detainees, Gambia.

Öz

Mahkum ayrıcalıkları, Gambiya Anayasa Gözden Geçirme Komisyonu'nun 1997 anayasasını değerlendirmesinde ve güncellemesinde ele aldığı konular arasında yer alıyor. Yeni bir siyasi muafiyetin doğuşu, üçüncü bir cumhuriyette yerine getirmeyi gerektirdi. Bu suçların çoğunun haklarından mahrum bırakıldığı bir ülke olan Birleşik Devletler dava hukuku sayesinde, bu makale Gambiya'daki kuşkulu hükümlülerin olası sonuçlarını inceler. Blalock'un Grup Tehdidi hipotezi, ülkenin sosyal dinamiklerini, Gambiya'nın örnek aldığı Amerika Birleşik Devletleri gibi diğer ülkelerin tezatlarıyla karşıtlık çağrısını körükleyen nedenleri açıkladı. Sonuç, önemsiz sayıda hükümlüye ayrıcalık verme konusunu ele almak yerine, güçler ayrılığını destekleyen ilkeleri baltalayan anayasal mantıksızlıklarla mücadelenin daha faydalı olacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Değerlendirmesi, Hükümlü Ayrıcalıkları, Hak Mahrumiyeti, Tutuklular, Gambiya.

Introduction

The Gambia Constitution Review Commission (CRC) has the mandate to appraise and revise the 1997 Gambian constitution to usher in a third republic.² The dawn of a new dispensation which made the clamour for the envisaged republic indispensable necessitated the review exercise. Preceding the inauguration of the CRC, a political impasse ensued during the December 2016 Gambia presidential election which resulted in a declaration of a state of emergency. A group of opposition politicians were serving time, preceding the declaration, for staging an unauthorised public demonstration. In conformity with normal practice, they did not cast their vote while in incarceration. Eventually, a coalition of opposition parties defeated the ruling party and the inmates received pardon. Their lessons while in custody are yet to permeate public domain.

Members of the Commission are traversing the country seeking opinions of diverse interest groups on the content of the proposed document. A topic of interest is the enfranchisement of prisoners during national elections. The document under review is silent on the issue which has been a colonial heritage. Campbell H. Black defines a prisoner “as one, who is deprived of his liberty; one who is against his will kept in confinement or custody. A person restrained of his liberty upon any action, civil or criminal, or upon commandment,” (Campbell 1968, P.1358) This write up considers a prisoner as “a person who is serving time in prison after a court sentence” while “[civil detainees] are those apprehended by a law enforcement officer and are in custody, regardless of whether the person has yet been put in prison” (Garner 1999, 1213).

Denial of Gambian prisoners the suffrage predates her independence. The CRC, going by the opinion of Grady C. Sarah “must [have] drawn its meaning from the evolving standards of decency that mark the progress of a maturing society,” akin to *Trop v. Dulles* American seminal Eighth Amendment case. “The case envisioned the Amendment as evolutionary, where a form of punishment once unquestioned might be viewed by future generations as outside the limits of civilized standards and constitutionally impermissible” (Gardy 2013, p 454).

Every registered Gambian citizen being eighteen years or older and of sound mind has the franchise during national elections and referendums.³ Furthermore, those on death roll, or who have served time (either six months or above) within five years preceding nomination for election to the House of Assembly cannot run, save those granted a free pardon” §90(1) (c).⁴ Prisoner’s⁵ ineligibility criteria remain notwithstanding being on the electoral roll before incarceration. The constitution nonetheless contains no provision restraining prisoners from contesting, as the disqualification clause contained in §90(1) (c) applies to those who served time and interested in running for National Assembly. Other than being a colonial heritage designed to discourage unacceptable behaviours in society, the essence of the disenfranchisement policy remains unspecified. Noteworthy is the concern that the entitlement of a prisoner to exercise his franchise was not part of criminal sentence. Nevertheless government, for the good of society, is under no legal obligation to

² The Gambia was banqueted a constitutional democracy at independence. Readers interested in the constitutional development of the country when it became a full-fledged colony since 1894 should consult Hughes, and Perfect, (2006; 2008).

³ Gambian constitution. chapter. V §30 (1-2) 1997.

⁴ Gambian constitution. VII §90(1) (c) 1997.

⁵ This write-up concerns detainees who are either serving or have served time in prison after a court sentence. These classes are different from civil detainees who are awaiting trial but are either denied bail by a magistrate or are unable to fulfil bail conditions for their temporary release.

enforce the right. It is a direct consequence of a court verdict that occurs routinely (Nunn2005, p769).

Jason B. Conn remarked that “Politicians hide their justifications and find other arguments to justify their race-based opinions” (Jason 2005, p. 538). It is worth discerning the motive why convict enfranchisement is on the CRS’s agenda alongside other matters such as practices that undermine the separation of powers in a presidential democracy.⁶

Incarcerated convicts forgo certain rights and privileges whereas in some other jurisdictions the abridgements continue after discharge (Ebenstein 2018, p. 323). This paper applied the Group Threat hypothesis to present a case in limited support of the convict disenfranchisement policy of The Gambia. “The racial threat hypothesis originated in Blalock (1967), which argued that as the relative size of racial and ethnic minority group increases, members of the majority group perceive a growing threat”⁷ (Geoghagan 2007, p. 49). However, in maintaining this ground serving prisoners and ex-convicts will be looked at differently. Consequently, the opinions advanced pertain to prisoners, a class distinct from free men on restrictions based on previous criminal convictions.

The analysis and conclusions rest on experiences tapped from United States case law, based on the Group Threat hypothesis, a country where felony convictions lead to disenfranchisement. Indeed, “no other democratic country in the world disenfranchises more people, in both total numbers and population percentage, because of criminal convictions” (Gardy2013, p. 496 and Christopher 2016) Also, The Gambia practices presidential democracy for which the U.S. is a leading practitioner. Besides, the opinions of the CRC members tilt towards the presidential system, an effect of American education on Gambians. The study being an integral part of the history of constitutional development of the country will be useful in governance and conservation of order in society.

The main predicament encountered during the preparation of this write up is dearth of information on The Gambia. Unlike South Africa and Nigeria where official documents could be accessible, information hoarding is a pastime of civil servants, a habit imbibed for personal safeguard since the highhanded 1994-2016 political dispensation.⁸

Causes and Practice of Convict Disenfranchisement

Primarily, societies are stern on convicts for being untrustworthy relative to law abiding citizens (Roger, et al. 2008, p. 2). As a people of no character society feels they should put up with public reproof. Therefore, having failed to comply by the standards of permissible conduct, they merit exclusion from the law making process. Consequently, it is the “criminal’s own “default” [that] sets him apart in the eyes of the law,” rather than his inherent group characteristics, (Richard and Christopher 2012).

Reasons propping the denial of franchise to convicts cited in literature are civil (public) death and violation of social contract. The concept of civil death has been resonating in societies since the Ancient Greek and Roman Empires. “In Renaissance Europe, people who committed certain crimes suffer "civil death," which destroys "their legal capacity, as [does] natural death to their physical existence” (Nunn 2005, p 4). “English law developed the law of attainder which entails the forfeiture of property, inheritance and civil

⁶ These include the imposition of a presidential term limit which has been absent in all the constitutions.

⁷ Blalock, H.M. *Toward a Theory of Minority-Group Relations*. New York: John Wiley & Sons (1967). cited in Geoghagan (2007), p 2.

⁸ The causes of the highhandedness are not addressed in this write-up.

rights,” (Debra 2003, p. 2). Britain transplanted the practice to The Gambia and her other colonies. However in some jurisdictions, convicts have the vote.⁹

Incarceration deprives convicts certain civic rights for being unvirtuous subjects who could put a social order at risk if permitted to socialise. This explains why banishment was fashionable in Europe (Wallis 2017, pp. 16-18). Hence, this and other reasons necessitate civil death to become imperative in regulating bad characters in societies. The emergence of modern nation states has however confined banishment of convicts to antiquity. “One Founding Father, Benjamin Franklin, proposed shipping rattlesnakes to Britain to repay the favour.” As no nation like being a dumping ground for ‘rattlesnakes,’ “the transportation of convicts from England ceased in 1775, preceding American declaration of independence...”¹⁰ Those of despicable disposition considered unfit to participate in public affairs are now internally exiled in prisons.¹¹

Though not a White society, Gambian governing apparatus are vestiges of colonialism hence Western political thought and ideas still hold sway. Convict disenfranchisement has been defensible on the philosophical basis of Thomas Hobbes’s, John Locke and other thinker’s norm of Social Contract. The concept featured in the Platonic dialogues while Socrates was facing the death penalty in prison (The Dialogues of Plato 428-347-48 BCE pp. 211-222). Social contract implies understanding that living in a society entails a contract. One has to surrender the infinite freedoms one would have relished in a state of wild and conform to laws in return for state protection and its attendant advantages. This explains the supporting reason governments have both the power and responsibility to protect and grant protection to where it extracts allegiance (Richard and Christopher 2012, pp. 1599). Therefore committing a crime implies a violation of the coded laws and the social contract that binds the society. Hence “by their own default” lawbreakers abridged their rights (Richard and Christopher 2012, pp. 1599). On account of this, Western philosophers like Thomas Hobbes (*Leviathan* 1651), John Locke (*Two Treatises on Government* 1690), and Jean J. Rousseau (*Du contrat social* 1762) elucidated their writings in favour of disenfranchisement, though from different perspectives.¹² The political philosophy underpinning British colonialism tilts towards their reasoning.

Learned luminaries like the United States Judge Henry Friendly rationalised in *Green v Board of Elections* (1967),¹³ that “Someone who breaks the law may have thought to have abandoned the right in making them” (Carlos 2013, p 1319). Also Richard M. Re and Christopher M. Re opined that “those who defied the rule of law were thought to have voluntarily set themselves apart from the body politic and to have forfeited the franchise to self-rule. Vice was defined by bad conduct, and bad conduct merited disenfranchisement” (Richard and Christopher 2012, pp. 1597). A Massachusetts legislator questioned the absurdity of permitting incarcerated convicts, with abridged rights to manage their affairs, to influence how freemen in societies run their lives. An extension of this thought explains why in some jurisdictions, anyone who has served time can neither be on the Bench nor retain his Bar membership¹⁴ (Roger, et al, 2008 p. 1 footnote).

⁹ Such places include Denmark, Israel, South Africa, Sweden, Switzerland, Germany and, Serbia. Canada, Australia, and the United Kingdom disenfranchise convicts restrictively than the United States, by barring certain offenders from voting while incarcerated.

¹⁰ Judge James D. Maxwell II And Stay Out! A Look at Judicial Banishment in Mississippi. VOL. 8. (2012)

¹¹ William Shakespeare alluded to banishment in *Julius Caesar* when Metellus Cimber, a conspirator, entreated Caesar to pardon his exiled brother.

¹² However, other philosophers like David Hume (*Of civil Liberty* 1742) and J. S. Mill (*On Liberty* 1859) held divergent opinions of the political theory.

¹³ US Court of Appeals for the Second Circuit - 380 F.2d 445 (2d Cir. 1967).

¹⁴ US Court of Appeals for the Second Circuit - 380 F.2d 445 (2d Cir. 1967)

A state could prevent a convict from participating in the democratic process in view of the substantive issues for which he may vote as self-interest motivates individual decisions (Carlos, 2013, p. 1319). If a criminal has the ballot he is likely to vote in support of politicians that would enhance his delinquency. Haner Christopher averred that in the United States ... evidence shows that offenders support the existence of the laws they have broken (Christopher 2013, p. 933). A demonstration of this is the abuse of the prerogative of mercy which some misconstrue for presidential magnanimity. In August 2018 a Gambian newspaper reported the release of a convict paedophile on presidential pardon. Public outcry prompted the Justice Minister, then in Saudi Arabia, to distance himself from the act, in a statement. On his return to the country, the minister made a U-turn by justifying the release to the chagrin of the public. Subsequently, the convict was allegedly returned to custody due to public outcry. This demonstrates that prisoners will gravitate towards electoral contestants who promise to trade a presidential pardon for votes. It will be difficult to ascertain the outcome of prisoners' enfranchisement if the release of a paedophile serving time is so surreptitious. Rationality necessitated Kathleen Dean Moore to aver that the president [U.S.] should render account for his pardoning decisions (Kathleen 1993, p. 288). He is a public official making a decision that is part of the constitutional scheme of criminal justice." In this regard, The Gambia is yet to live up to expectation.

Shrewd politicians could capitalise on the notion that statistically, every vote counts. Hence prisoners in The Gambia, though numerically insignificant, could affect the outcome of elections. In past instances, narrow margin of victory in tightly contested House elections has underscored the necessity of votes¹⁵ (Eli 2009, p. 193). It is noteworthy that "the 2000 United States presidential election [which] was decided by a mere 537 votes in Florida epitomized the principle that every vote matters." Mile 2 prison inmates in The Gambia could vote en masse to alter the election result in Banjul North constituency; the same applies to other constituencies which harbours prison facilities. This will be tantamount to law breakers, with their outcome determining votes, becoming king makers over law abiding citizens. Akin to the 2000 U.S. election result, tactically their numerically insignificant votes could be electorally significant. Hence, "People understandably argue that, [through vote dilution], enfranchising felons might cause the defeat of certain candidates who otherwise would win."¹⁶ Competition for votes could lure perspective politicians to promise and implement immoral assurances that could be counterproductive to society. "The U.S. Supreme Court in *Davis v. Beason* implies that disenfranchisement is imperative to preclude criminals voting en masse for repeal of criminal laws."¹⁷

"The advocates for disenfranchisement believe that most, if not all, ex-felony offenders would vote to weaken the content and administration of criminal laws" ¹⁸(Steinacker 2003). However, Andrea Steinacker asserted that "there is no evidence that this would occur. Just because someone has been convicted of one felony does not mean they will continue to commit crimes, and it does not mean that the ex-felon will automatically vote to weaken the criminal law" (Steinacker 2003 p. 821). Gambian history has however faulted Andrea's reasoning as those who persistently commit financial crimes still feature in cases of allied

¹⁵Gambia's prison population is put at approximately 1,121. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_incarceration_rate.

¹⁶ US Court of Appeals for the Second Circuit - 380 F.2d 445 (2d Cir. 1967). (Portugal 2003, p. 1320-13

¹⁷ *Id.* at 215. *Davis v. Beason*, 133 U.S. 333 (1890).

¹⁸ This reasoning explains the concerted stern measures initiated to check the Mormons in Utah, Nevada, and Idaho in late nineteenth century.

pecuniary wrongdoings.¹⁹

Comparable to a privilege class, it is rare for a politician to relinquish political power on his own accord. In a re-election bid or power tussle, unscrupulous contestants will likely succumb to unconscionable campaign pledges thereby endangering the sanctity of society. Such subversive actions constitute a ground to stripe convicts of the vote while their reformation process is incomplete. While one cannot vouch that an ex-convict's behaviour is reformed, however it is safer to gamble with rehabilitated convicts than those undergoing reformation. The latter class should endure incarceration as they are in principle undeserving of the full rights of citizens. Franchise should be for honourable citizens, rather than those of no character. A convict should not be prejudged on probability, however considering his latent mischief; his case is analogous to arming an inebriate with a loaded firearm. Whether the drunk will use the weapon or not is immaterial as his possession endangers public safety. Likewise, experiences have shown that not all snakes are poisonous however; it will be hazardous to handle them with levity.

During uncivil times, the writ of *habeas corpus* could be in abeyance. "When the liberty of the subject comes into conflict with the safety and corporate existence of the state, the liberty of the individual must give way to the latter, *salus populi suprema lex*, particularly during times of war or national emergency" (Aihe 1971, pp. 213-224). Therefore, if law abiding citizens could have their inalienable rights abridged, convicts should deserve less. A situation whereby laws are malleable to the advantage of law breakers could lead to unintended consequences. "Indeed, the idea of some restriction on fundamental rights is inherent in any ordered, democratic society. It is intuitive that at some point individual rights must bow to the common good and protection of others in society at large," depending on compelling situations²⁰ (Brock 2016, p. 436). Consequently, as the activities of prisoners could endanger the cohesion of society, denying them the vote should be among the freedoms they should cede temporarily.

As it is the collective character of individuals that determines that of a society, keeping the democratic process devoid of moral corruption, by maintaining the sanctity of the ballot box is vital. So, in avoiding the contamination of the character of society, winnowing reprobates and their interests is imperative as their participation in the electoral process could taint the entire exercise. In the ruling opinion in *Washington v. State* (1884), the phrase "A democratic process devoid of moral corruption" featured.²¹ Disenfranchising convicts, in this sense, is a mechanism for sanitising the polling process.

Intrinsically, disenfranchisement of prisoners should not generate controversy however; extending suffrage to prison inmates could create complications. In the U.K. the Representation of the People Act (1969) resulted in an unprecedented and unforeseen development. "In 1981 Bobby Sands, an influential member of the Provisional Irish Republican Army (IRA) ran for parliament from custody in Northern Ireland. Sands won the seat, though he died of hunger strike before he could take office. Right after Sands' election the United Kingdom parliament passed the Representation of the People Act 1981, which banned prisoners of more than twelve months from holding elective office."

¹⁹ Justice Alghali Commission Report, Justice Paul commission Report, replicate names of virtually the same people found wanting by previous investigative panels. Also, the collapse of Continent Bank, Gambia Commercial and Development Bank, Meridian Bank and Gambia Agricultural Development Bank are linked to the same class of people.

http://www.irmt.org/documents/research_reports/accounting_recs/IRMT_acc_rec_background.PDF

²⁰ U.S. Code §1865 (b) (5) - Qualifications for jury service <https://www.gpo.gov/.../USCODE-2011-title28-partV-chap121-sec1865>

²¹ *Washington v. State*, 75 Ala. 582, Ala. Supreme Court (1884). Appeal from Tuscaloosa Circuit Court. Tried before Hon. S. Sprott <https://www.ravellaw.com/opinions/2cd832ba9ca623083738c8d78078f82c>

Traficant A. James Jr., an Ohio legislator serving time failed in his bid for Congress in November 2002. “Although [he] was defeated, one looming question remains: had he been elected, could Traficant have legally taken his seat in Congress?” (Steinacker 2003, p. 802). He would have as “...the State of Ohio can deny Traficant the right to vote for his representative in Congress, but it cannot keep him from being that representative” (Steinacker p. 802).

As having the vote occasions running for elective office, in The Gambia, a constitutional challenge could arise if convicts serving time run for elective office. The residency requirement which bars some law abiding citizens in the diaspora from running will be applicable to prison inmates. §89 (1) (c) stipulates that a person qualifies to run if he has been resident in the constituency for at least one year preceding nomination. Prisoners who have been in detention for more than the period will be ineligible to contest. If a prisoner runs and wins, like the cases of Bobby Sands and James Traficant Jr., how will he represent his electorate from confinement? Will his victory nullify his remaining prison term? How will he shuttle from the prison yard and his office while concurrently serving his sentence possibly with hard labour? Why and how should a convict represent law abiding citizens? Which constituency will he represent, is it that of the prison yard or that of his ancestral home, or his residence preceding conviction? If the prison yard is his constituency, will §89 (1) (c) be set aside for his sake? If his conviction took place in a jurisdiction different from his last place of residence and ancestral home, should he represent a people he is a stranger to? Will the President exercise his prerogative of mercy to squash the sentence? Allowing inmates to run for elective office contravenes §90(1) (c) of the 1997 Gambian constitution.²² These are knotty issues the constitution is silent on.

Article 25 of the International Covenant on Civil and Political Rights states that every citizen shall have the opportunity, without unreasonable restriction to partake in the conduct of public affairs, and to vote and to be elected at elections...²³

“However, the phrase “*without unreasonable restrictions*” implies that some restrictions on election participation, not based on prohibited distinctions, are “reasonable” and, therefore, permissible” (Nunn 2005, p. 775). This indicates that restrictions grounded on mental capacity, criminal disenfranchisement, etc. are permissible.

Constitutional rights that harmonises with prisoner’s status are state guaranteed. However, akin to juveniles (civic immaturity), imbeciles, and foreigners, prisoners are outside the boundary of political participation. Citizenship is conferred on merit rather than by community membership, therefore imprisonment is tantamount to abridged citizenship. “Those who received all the benefits society had to offer but could not live up to [their] end of the bargain by obeying the law” needs reformation (Eli 2009p. 224) because a society wishing to maintain its self-governing status should have confidence in the character of each member.

Prisoner disenfranchisement pertains to the political participation in the affairs of a country; hence it concerns a people’s commitment to societal ideals. Ironically, the United States and Britain, both of whom are leading democracies, are among the strictest enforcers of prisoner disenfranchisement policy, a demonstration

²² § 90 (1) (c) of the Gambian constitution took cognisance of the point with regards to ex-convicts running for the National Assembly. “...is under sentence of death imposed on him or her by any court, or is serving, or within five years of his or her nomination for election completed serving, a sentence of imprisonment for a term exceeding six months imposed on him or her by a court or substituted by competent authority for some other sentence imposed on him or her by a court, and has not received a free pardon.”

²³ International Covenant On Civil And Political Rights <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume-999-i-14668-english.pdf>

that the survival of a state transcends democratic ideals (Ebenstein 2018, p. 323). In the United States, felons and ex-felons grapple with assorted restrictions,²⁴ while the United Kingdom is familiar for disenfranchising prisoners, (Carter 2015, p. 12). “A defining moment for prisoner enfranchisement policy in the United Kingdom and Ireland occurred in 2004 (and 2006) with the European Council on Human Rights (ECHR) in *Hirst v United Kingdom...*”²⁵ “To this day the United Kingdom government has continued to avoid making any of the changes requested by the ECHR, thus raising the question as to why successive governments have been so attached to this policy” (Bonneau 2014, p. 87). The Grand Chamber ruled that the United Kingdom could not automatically disenfranchise convicts serving custodial sentences. Similar rulings were issued in Australia, Canada, and South Africa (Richard and Christopher 2012).

The Gambia has had cause to refine its ethical standards overtime; hence, disenfranchising prisoners (a community of base moral values) is a realistic way to ensure decency. Benefiting from citizenship implies obligation to the state and being above board. However, disenfranchisement should be time bound, except in exceptional circumstances, unlike most states in the United States where “disenfranchisement laws harshly and disproportionately affect minority populations in accordance with Balbock’s hypothesis.”²⁶ The creation of oppressive disenfranchisement laws in the 1800s in the U.S. demonstrates how criminal law controls a population deemed as a threat to a power structure (Geoghagan 2007 p. 49). American states tailor their disenfranchisement statutes to target crimes associated with minorities, such as theft, while “white” crimes, such as murder, occasion no loss of voting rights. Under Alabama law, a man convicted of vagrancy would lose his vote, but that convicted of killing his wife retains his (Nunn 2005 p. 768). “South Carolina, lawmakers made thievery, adultery, arson, wife beating, housebreaking, and attempted rape into felonies accompanied by the deprivation of voting rights, while murder and fighting were excluded from disenfranchisement,” (Nunn 2005, p. 768). In Alaska, “...the state’s largest minority group, Alaska Natives, is overrepresented in the state’s prison population, indicating a greater likelihood of disenfranchisement” (Murray 2006, p. 289). Everett averred that “one of the most obvious and detectable changes [brought about by the war on crime era in the U.S. 1970 - the present] is the increasingly punitive focus of the system and its increasingly disproportionate impact on minorities” (Everett and Periman 2011, p. 289) “The arguments also included that indigenous Australians were disproportionately disqualified from voting, as indigenous Australians are only 2.5% of the population, but constitute more than a quarter of the national prison population²⁷ (Roach v Electoral Commissioner 2007). “While each state in the United State has developed a system for restoring voting rights to ex-offenders, the restoration process is usually so complicated and cumbersome that it is rarely utilized”²⁸ (Brian Pinaire et al. 2003, p.1524). These are tactics of keeping

²⁴ (Only Vermont allows incarcerated prisoners to vote and Massachusetts disallowed the practice since 2000). Maine used to allow incarcerated citizens to vote. It recently disenfranchised the incarcerated.

²⁵ ECHR 681, (2006) 42 EHRR 41 https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Prisoners_vote_ENG.pdf

²⁶ The United States has one of the largest percentages of disenfranchised citizens in the world. 13% of African Americans are permanently disenfranchised compared to 2.3% of the population at large... Over 2 million African-Americans are currently disenfranchised because of a felony conviction. This result in the disenfranchisement of 7.7% black adults otherwise eligible to vote compared to the 1.8% criminal disfranchisement rate of the non-black population.

²⁸ Alabama, for example, requires that ex-offenders provide a DNA sample to the Alabama Department of Forensic Services as one part of the process of regaining the vote. ALLARD & MAUER, supra note 7, at 5. In Florida, clemency is granted only if the governor and three of his cabinet members consent. Additionally, Florida’s sixteen-page application asks for information such as the date of birth of all persons with whom the applicant may have had a child out of wedlock, the cause of death of the applicant’s parents, and the name and purpose of any organizations to which the applicant belongs. Thompson, (2001, P. 17.) At the federal level, Representative John Conyers and thirty-seven co-sponsors have introduced the Civic Participation and Rehabilitation Act, which seeks to restore federal

perceived threats at bay which harmonises with the Group Threat hypothesis as the majority has resentful cause to perceive the minorities as immoral. However, it is the legal practices which reinforce the Group Threat hypothesis while the consequences are manifested in social vices and cultural maladjustments among targeted groups. Exceptional circumstances that might endanger state security such as treason, rebellion, espionage, and electoral fraud are serious enough to be considered in justifying permanent disenfranchisement of ex-convicts. Should such situations arise, it should however warrant a pre-clearance constitutional provision of a magistrate to scrutinize and sanction the ban to ensure that government action passes the stringent test of constitutionality.²⁹

Enfranchising serving prisoners could compromise the judiciary hence enacting laws prospectively protect society against arbitrary actions. This explains why magistrates cannot define crimes during trials, it is against the grain. "...a prospectively applicable criminal law provides notice as to a standard of conduct and so allows people to choose either to obey or to transgress" (Richard 2012, P.1620). Hence, society should be proactive to prevent situations from becoming intractable rather than resort to damage control measures which could contradict due process. Alan Paton reasoned that "a judge does not make Laws rather; it is the people that make the Law therefore, if the Law is unjust, and the judge judges according to the Law, it is justice, even if it is not. It is only the people that can be just while it is the duty of a judge to do justice. Therefore, if justice be not just, that is not to be laid at the door of the judge, but at the door of the people," (Paton, 1948). It denotes at the door of the representatives for they make the laws. If law breakers are opportune to manipulate the electoral and legislative processes to the peril of society, society is to blame hence possibilities of law breakers sully the judiciary exist, it is better nipped in the bud.

Law enforcement should take account of neither inherent group features nor entrenched machinations to maltreat or harass any social group. Effects of disenfranchisement in the United States are fuelling criticisms bothering on racism. However, there is no vindictive strategy in force in The Gambia to incarcerate subjects; rather convicts waived their rights, "by their default." This contrasts with the United States where, disenfranchisement laws overtly target the minorities" (Eli 2009, p. 198, and Haner 2013, p. 929).

"In Constitutional Law, constitutions bar only laws that are facially discriminatory or motivated by intentional discrimination." That explains the plethora of suits deluding the United States courts over electoral disenfranchisement. Notably, in The Gambia no person has neither voiced nor lodged any complaint hence disenfranchisement will be difficult to fault using the American model as it is neither formulated nor exercised with discriminatory motives.³⁰ Proponents of convict enfranchisement in the country appeal to emotions rather than litigation in propagating their cause.

The Gambian Situation

However, caution is necessary as the Gambian society is becoming sophisticated. The absence of complaint does not connote stagnation. Tijan M. Sallah averred, with respect to a 1981 attempted coup d'état,

voting rights to persons who have been released from incarceration, even if they are prohibited from participating in state elections. Civic Participation and Rehabilitation Act, H.R. 906, 106th Cong. §3(1999)

²⁹ *Dunn v. Blumstein*, 405 U.S. 330, 336 (1972). The Dunn Court held that laws affecting the right to vote, like other laws implicating fundamental rights, must assert a compelling government interest and be "tailored to serve their legitimate objectives." In approaching such an analysis, the Court stated that it gives no deference to state legislators when confronting a challenge to a citizen's ability to participate in the franchise. *Kramer v. Union Free Sch. Dist.*, 395 U.S. 621, 627-28 (1969).

³⁰ *Washington v. Davis*, 426 U.S. 229, 239 (1976), also *City of Mobile, Ala. v. Bolden*, 446 U.S. 55, 62-65 (1980).

that the rebel leaders disapprove of the mistreatment and disenfranchised status of the *Jola* ethnic group.

“The members of this ethnic group have unquestionably (though, perhaps, by no deliberate official design) been a 'permanent underclass'. Certainly, many of their womenfolk work for meagre pay in *Mandinka* and *Wolof* homes as *ajangas* or housemaids, cooking, washing, and cleaning for their employers. It is, in fact, not unreasonable to speculate that growing up in such a servant/master environment may have created the cumulative frustration that helps to explain the force of the eruption that took place in 1981.”

Therefore, some radio listeners concurred when the coupists accused the temporarily ousted president of tribalism among other accusations (Sallah 1990, pp. 621-624). The situation was deplorable that certain marginalised ethnic groups had to pass for others to circumvent mistreatment. Among the *Jolas*, three decades after independence, thirteen gained university education through Christian missions, while the first *Manjago* cabinet minister took office after same period. Within the period, no female *Jola* received university education.³¹ Meanwhile, the total *Jola* population was 95,262 (10.6%) of the 617,239 country population. Contending with such deprivation connotes much for the fourth largest ethnic group of a country.³²

As stated on page 2 above, “Evolving standards of decency that mark the progress of a maturing society” could result in a situation “where a form of punishment once unquestioned might be viewed by future generations as outside the limits of civilized standards and constitutionally impermissible.” It is probable that latent injustices and hitherto tolerated practices will in due course receive attention. In the United States, “Arguably laws were not created to have racial implications; however, the fact of the matter is they do and they are retarding minority access to power. Shockingly, ‘more black men are disqualified today by the operation of criminal disenfranchisement laws than were actually enfranchised by the passage of the Fifteenth Amendment in 1870,’ ”³³. The situation is getting worse (Haner 2013, p. 916). Tribal innuendos of public functionaries and appointees are causes for concern.³⁴ The incident Tijan M. Sallah alluded to appears to symbolise a smouldering problem which might deteriorate. Presently, convict disenfranchisement is egalitarian however, as resource control becomes contentions among the various ethnic groups, simplistic situations could become hydra headed. “When a society generates a social problem it cannot solve within its own existence, policies for controlling the population are devised and implemented” (Geoghagan 2007, p. 56, citing Quinney 1977, p. 8). Instances in the United States have shown how issues of discrimination and minority rights became complicated. Litigations of *Hunter v. Underwood*,³⁵ *Richardson v. Ramirez*,³⁶ *Farrakhan v. Washington*³⁷ which started as *Farrakhan v. Locke*³⁸ and many others have revealed that few

³¹ Dr. Ebrima Badjie, erstwhile Gambian Ambassador to India. John Jammeh, Late Lawrence Sanneh a French teacher, Emily Kujabi Director of Catholic Schools, Sotino Colley, Malang Jarju Alliance for Patriotic Reorientation and Construction (A.P.R.C.) mobilizer, Magistrate Kebba Sanyang, Edrisa Jarjou I.T. Department of National Water and Electricity Corporation (N.A.W.E.C.), Mustapha Colley former Director of G.P.M.B, Lamin Bojang erstwhile Minister of Works, Muhammed Lamin Gibba erstwhile Director of Gambia Ports Authority, Dickson Colley a Chemistry teacher, and William Kujabi, all male.

³² Gambia Bureau of Statistics 2013 Population and Housing Census, Spatial Distribution Chapter 3: Ethnicity and Nationality pp 12. https://www.gbos.gov.gm/uploads/census/2013/Spatial-distribution-report_%20Final.pdf

³³ Haner, *supra* note 29, at 916.

³⁴ Certain ethnic groups have been retarded in their bid to access power in the form of Public office appointments, perhaps not by deliberate government design. This has given a number of the citizens cause for concern.

³⁵ Carter (2015 p. 17) ...the only time the Court disallowed a felon disenfranchisement law was in the *Hunter v Underwood* (1985) decision. In this decision, the Alabama law that disenfranchised felons convicted for moral turpitude offenses was struck down because this law was passed with the expressed and explicit intention to disenfranchise blacks.

³⁶ U.S. Supreme Court *Richardson v. Ramirez*, 418 U.S. 24 (1974).

³⁷ *Farrakhan v. Washington*, 338 F. 3d 1009 - Court of Appeals, 9th Circuit 2003

³⁸ *Farrakhan v. Locke*, 987 F. Supp. 1304 (E.D. Wash. 1997).

felon disenfranchisement laws would be unconstitutional as a violation of the Equal Protection Clause.” The most commonly litigated phrase in the Fourteenth Amendment is the Equal Protection Clause. §2 of the Amendment states:

... But when the right to vote at any election for the choice of electors for President and Vice President of the United States, Representatives in Congress, the executive and judicial officers of a state, or the members of the legislature thereof, is denied to any of the male inhabitants of such state, being twenty-one years of age, and citizens of the United States, or in any way abridged, except for participation in rebellion, *or other crimes*, the basis of representation therein shall be reduced. . .

The clause did not explicitly defined the phrase ‘*and other crimes*,’ a defect that empowered various states to upgrade every conceivable misdemeanour to felony with the motive of disenfranchising minorities. This “made the section one of the enduring mysteries” of the Amendment³⁹ (Richard 2012, p. 1587). In *Richardson v. Ramirez*,⁴⁰ the Court examined the legislative history and found that “throughout the floor debates in both the House and the Senate, where numerous changes of language in §2 were proposed, the language ‘*except for participation in rebellion, or other crime*’ remains intact (Steinacker 2003, p. 810).

Comment

Breaching the rules of society implies exclusion from partaking in certain rights and privileges. Proponents of prisoner enfranchisement are yet to establish discriminatory results or intent in the implementation of Gambian convict disenfranchisement policy which cut across board. Noteworthy is the discretionary powers of government in enforcing the policy as “it is a collateral consequence of a court verdict that occurs automatically and administratively,” a legacy of British colonial rule (Nunn 2005, p. 796). “As a number of [U.S.] Second Circuit judges explained, ‘Declining to prohibit something is not the same as protecting it.’”⁴¹ Constitutional silence on the prohibition is not tantamount to sanction. However, reasons propping the clamour for its abolition when it is not among the favourite constitutional changes in demand is worrisome.

Arming convicts with the vote could harbour latent threats to the cohesion of a society. As stated in *Hirst v. United Kingdom*, “to this day the United Kingdom government has continued to avoid making any of the changes requested by the ECHR, thus raising the question as to why successive governments have been so attached to this policy.” “Nearly a century passed before Congress enacted the Voting Rights Act (1965) to respond to the increasing sophistication with which racial minorities were denied the right to vote,” and the predicament is lingering (Portugal 2003, p. 1328). “Even where no discriminatory intent exists, racial bias in the criminal justice system contributes to the racially discriminatory effect of felon disenfranchisement statutes in the U.S” (Erika 2015, p. 740). Caution is indispensable in The Gambia because if an enfranchisement exercise elevates a class to the detriment of others its rescindment could be cataclysmic. That does not mean that the policy is irrevocable.

Reasons nourishing U.S. felon disenfranchisement does not dovetail with what obtains in The Gambia. The underlying wisdom of the disenfranchisement policy of America is under attack. “Critics point to the practices’ racially disparate effects, doubtful public benefits, and high-profile impact on tightly contested

³⁹ During Congressional debates on the Fourteenth and Fifteenth Amendments, congress members expressed their chronic abhorrence for crime. For a detailed analysis of the contributions of Senators and Representatives to House and Senate debates on the issues,

⁴⁰ *Richardson v. Ramirez*, 418 U.S. 24 (1974).

⁴¹ *Hayden*, 449 F.3d at 349 (Parker, J., dissenting). Cited in Richard, *Supra* note 14 at 1589.

elections” (Richard and Christopher 2012, p. 1586-1587). Apparently, The Gambia is either keeping up with the Jones’s or furtive reasons are fuelling the desire. Besides, the American experience has taught The Gambia the reasons propping the disenfranchisement policy in the United States, though they could be similar, but the settings are different. The intended consequences on the United States are well reasoned out from the onset, however the intended consequences on The Gambia are yet to be reasoned out hence there is need to learn from the American experience as convict enfranchisement entails civic and educational improvement of the masses.⁴²

“Living in a society that value both citizenship and loyalty to the *polis*, or city-state, the ancient Greeks [and Romans] saw fit to punish certain crimes with “infamy”—the wholesale revocation of such civic rights as court appearances, military service, and voting” (Javier 2914, p. 37). Similar to the ancients, losing the vote in the United States, South African, Australia, Germany, Sweden etc., is tantamount to erosion of honour and dignity. The Gambian situation is discernible. As the vote is not among the coveted values of society, its loss will not deter criminal behaviour, and neither will it violate any constitutional provision. “Like the district court in *Beacham v. Braterman*,⁴³ the Supreme Court noted that it had already ‘strongly suggested in dicta that exclusion of convicted felons from the franchise violates no constitutional provision’ ”⁴⁴ (Grady 2013, p. 443).

In consonance with social contract, should The Gambia withdraw the vote from criminals, it will venerate the rule of law. To enhance the reverence, In Common Law jurisdictions, magistrates standing trials cease hearing cases pending the determination of the substantive charges. They suspend passing judgements on those presumed innocent while their character is under the periscope of the law courts and that of public opinion. In the same vein, convicted legal practitioners suffer debarment for being morally unfit to defend and determine the fate of those presumed innocent. A citizen’s contribution towards the polity he owes allegiance demonstrates his respect for the law. If such magistrates (presumed innocent) standing trials are circumstantially suspended from the Bench, those certified guilty should not partake in the legislative process.⁴⁵ Erring citizens needs reformation to serve the state to which they owe fidelity rather than pampering them to build a state which they have resolved to destroy.

Most write-ups on this theme treat the concerns for convicts and ex-convicts simultaneously⁴⁶ (Brian 2003 and Lauren 2017). American writers emphasize racial injustices which they perceive as an undue advantage taken of the Fourteenth and Fifteenth Amendments and the Voters Rights Act of 1965 (Amendments of 1982) as it concerns convict and ex-convicts⁴⁷ (Carter 2015, p. 18). They underscore state

⁴² The literacy rate in The Gambia for the population aged 10 years and over is estimated at 52.1% and the level is still low among females in the country – about 40% compared to an estimated 64% among males (GBoS, Census Report, 2003)

⁴³ *Beacham v. Braterman*, 300 F. Supp. 182 (SD Fla. 1969)

⁴⁴ “The Greeks and Romans dearly coveted these political rights, and losing them was equated with a loss of honor and one’s position as a citizen in society. As such, the threat of this loss was an effective way to deter criminal behaviour” also, (Thompson 2002, p.172)

⁴⁵ As highlighted on page 5 of this article.

⁴⁶ A distinction was made in the research findings between felons who are barred while behind bars and those permanently barred from the vote.

⁴⁷ ... the Voting Rights Act of 1982 and 2006 allows for challenges to these laws on the basis of their impacts. The Voting Rights Act of 1982 was enacted in response to the *Mobile v. Bolden* (1980) decision. In this case, the Court ruled that the Voting Rights Act of 1965 did not guarantee the election of blacks and that disparate impact was not a valid basis to challenge the legality of voting laws. Rather, plaintiffs had to demonstrate that the law was enacted with a deliberate and explicit racially discriminatory intent. In response to this decision Congress enacted the Voting Rights Act of 1982, which required courts to look at the totality of the circumstances when plaintiffs present evidence of racially discriminatory impacts.

criminal disenfranchisement laws which have resulted in at least six million African-American, Hispanics⁴⁸ and Native Americans being legally shut out of the electoral system, (Christopher and Sarah 2010). These misnomers need rectification if those who have paid their dues to society regain their full rights as citizens. The Canadian litigation of *Sauve v Canada*⁴⁹ addressed the case of those with previous criminal records, while the South African case *August and Another v. Election Commission and Others*⁵⁰; and *The Hirst v. United Kingdom*⁵¹ and the Australian case of *Roach v. Electoral Commissioner* (2007) concerns serving prisoners, similar to the focus of this paper.

The absence of prescribed procedure for restoring the abridged rights of ex-convicts results from lack of mechanism to monitor their activities. Ex-convicts in The Gambia regain freedom without proviso. That explains why franchise is automatically regained as it will be tasking to enforce restrictions on them due to absence of stringent citizen documentation scheme. Besides, existing government structures are inadequate to monitor their activities. Having paid their ‘debts’ by serving time, their readmission to full membership of society is justifiable. “If we trust offenders enough to release them back into society, can we justify not returning to them the full rights and privileges of political citizenship?” (Brian 2003, p. 1542 footnote). The number of recidivists a judicial system produces determines, to a degree, its failure in realizing the penological goals of rehabilitation, incapacitation, deterrence, and retribution. “It is clear that any lifetime felon disenfranchisement cannot serve legitimate rehabilitative ends” (Grady, 2013, p. 466-467). Moreover, Common law criminal justice system posits “that once a criminal has completed his sentence, society has the burden of proving the guilt of a new crime beyond a reasonable doubt and does not have the right to punish the ex-criminal in advance based on probability” (Harvey 1994, p. 1173).

However, on completion of a prison sentence, ex-convicts still contend with restrictions in The Gambia. Generally, they forfeit all public service entitlements antedating their conviction. §90 (1) (c) stipulates a path for those desirous to run for House membership. Akin to Florida ex-felons who must wait for five years for the restoration of their voting rights, Gambian ex-convicts must serve a mandatory five year post-discharge ban to contest House elections save receiving a free pardon (Carter 2015, p. 15). Revoking a person's franchise is not a deterrent as it is unlikely that a criminal in the face of a prison sentence, fines, or probation, will covet his voting rights, more so in a society where the vote is not revered (Haner 2013, p. 930). Thus, the CRC should recommend the expunction of §90 (1) (c) of the 1997 constitution. “Advocates [U.S.] saw criminal disenfranchisement provisions as a collateral sentencing consequence that excluded offenders from society and increased their likelihood of recidivism” (Grady 2013, p. 448). The opinion applies to The Gambia as recidivism rate will decline if ex-convicts have a second chance as a life time ban will be tantamount to making two wounds on a head that deserve one; a case of double jeopardy. Denying a convicted felon the franchise is a justifiable punishment during incarceration but justification ceases after the completion of the sentence (Steinacker 2003, p. 822).

Voter disenfranchisement laws are under attack in courts. Federal and state [U.S.] courts have addressed numerous challenges under §2 of the Fourteenth Amendment and §2 of the Voting Rights Act of

⁴⁸ “Hispanics, a group that strongly identifies with Democratic candidates, constitute over 60% of the New Mexico prison population.” (Jason 2005).

⁴⁹ *Sauvé v. Canada* (Chief Electoral Officer), [2002] 3 S.C.R. 519, 2002 SCC 68

⁵⁰ *August and Another v. Electoral Commission and Others* (CCT8/99) [1999] ZACC 3; 1999 (3) SA 1; 1999 (4) BCLR 363 (1 April 1999)

⁵¹ ECHR 681, (2006) 42 EHRR 41 https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Prisoners_vote_ENG.pdf

1965 (Steinacker 2003, p. 808). *Scoppola v. Italy*⁵² an Italian case, *Hirst v. United Kingdom, August and Another v. Election Commission*⁵³ of South Africa etc. are among celebrated moves. These proceedings have produced voluminous case law fortifying felon disenfranchisement laws in the United States (Jason 2005). Conversely, the Gambian public customarily perceives courts as battle arenas where antagonists outwit each other with the possibility of imprisoning the vanquished. However, the perception has changed significantly since the past two decades as people are becoming progressively realistic and astute. Notwithstanding the improvement, no Gambian convict, either in court or in the form of a protest statement, has ever challenged losing the vote. Unlike The Gambia where legislation would have been a catalyst for change, either the courts or the legislature handles rights related issues in the United States. In *Hayden v. Pataki*, the plaintiff Joseph Hayden is an ex-felon who challenged his disenfranchisement on the ground of race.⁵⁴ Congress enacted the Civil Rights Act (1964) and others to grant “injunctive relief against discrimination in places of public accommodation”⁵⁵ (Frazier 2006, pp. 499- 504). Most Gambian lawmakers however are ill-informed of the issues addressed in the House. Besides, they lack the supporting staff that would assist them to comprehend the legal and other complexities of House debates. Furthermore, the educational qualifications and degree of enlightenment of most of them are something else. Therefore civic consciousness needs improvement to empower the populace on the need to derive legitimacy of public and individual rights from court interpretations rather than emotions.

As the society has no craving for the vote, disenfranchisement is meaningless to those serving time. Consequently, the serious challenging deprivations in the society connotes there could be obscure motives underpinning its advocacy. Neither its deprivation nor empowerment will deter criminal behaviour. This partly explains why some voters abuse their votes during elections. Besides, unlike the United States, enfranchisement will address no perceptible problem of prisoners in The Gambia hence it will have no significant influence on the number of vote cast. It is noteworthy that all the laws and administrative procedures in the country are in principle colonial, but the ideas, ethics, and spirit propping them are in most cases flouted during their implementation. An instance is the case of the aforementioned convict paedophile, yet society expects identical results as those of other nations that enforce the rule of law. The question of convict enfranchisement is within this ambit.

The reasons nourishing the steadfast challenge to the Fourteenth and Fifteenth Amendments and the Voters Rights Act (1965) are neither prevalent nor applicable to The Gambian in the American form. Hitherto, nothing connects any class of crimes with any ethnic group to warrant tackling the problem from the American perspective and experience. Moreover, convict disenfranchisement cannot remain egalitarian in a caste based setting. The practice as introduced by the British has incised egalitarian motives. Class groupings underpin social stratification in The Gambia. While in America, “[a number] of factors explains [its] contradictions and penchant to disenfranchise a large proportion of its minority population: the persistence of racial fears⁵⁶ and the partisan advantage of denying minorities the right to vote”⁵⁷ (Jason 2005; Carter, 2015,

⁵² *Scoppola v. Italy* (No. 3) (Application no. 126/05, 22 May 2012)

⁵³ *August and Another v. Electoral Commission and Others* (CCT8/99) [1999] ZACC 3; 1999 (3) SA 1; 1999 (4) BCLR 363 (1 April 1999)

⁵⁴ *Hayden v. Pataki*, 449 F.3d 305 (2nd Cir. 2006).

⁵⁵ <https://legcounsel.house.gov/Comps/Civil%20Rights%20Act%20of%201964.pdf>

⁵⁶ Democrats would gain a significant number of potential voters at the state level if legislation that enfranchises ex-felons passes as Blacks, those without a high school degree, and low-income earners are more inclined towards democrats.

p. 20.) Another dimension is that Caucasian Americans resolute perpetuation of dominance has manifested in a clash of cultures and civilisations. Resource control is another facet. Competitive onslaughts from other races will compromise the present standard of living of the White population. Besides, as Quinney puts it, an understanding of crime indicates that the crucial point is not crime per se, but the historical development and opinion of a capitalist society (Geoghagan 2007, p. 49). Historical experiences such as The Slave Trade, The Cold war, the colonialization of the American continent and other events are of importance. Should the country be under attack by those antithetical to its values; White Americans will have cause be weary of the minorities. Taking these antecedents into consideration, any attempt to introduce extemporaneous reforms could lead to the collapse of the White civilisation of America. It is for these reasons that during the McCarthy era, an onslaught on communism deluged its advocates (Horowitz 1996 and Higgins 1979). Hence felon disenfranchisement measures are precautionary. In view of these, the constitutional amendments and legislations designed to address and ensure civil rights matters are losing their venom. The Gambia is a different ball game. Other than ethnic disparities, within each ethnic group, caste and multiple sub-disparities exist. These features are incompatible with the continuous application of the egalitarian policy.

Partisan politics, in the American sense, has no bearing on Gambian government decision-making process as no perceptible ideological/policy difference exist among the parties save one.⁵⁸ This has facilitated habitual convoluted cross carpeting among party members. Besides, no Gambian party has any policy or stand on convict disenfranchisement. Indeed, none has a clear cut plan or manifestos for addressing national issues. Prisoners' disenfranchisement is of colonial origin comparable in two ways namely, it was not design to target any class, and secondly it succeeds court conviction. If however its implementation is yielding undesired effects by denying any group access to power or privileges akin to the United States, there should be cause for concern. Presently, neither racial nor ethnic fear in The Gambia that warrants the implementation of the draconian U.S. measures exists. No political party or ethnic group stands to benefit from applying such technique of marginalisation on any ethnic group. Hence it will be irrational to rationalise the Gambian cause based on the American or leading democracies experiences. However, the future could be different.

37% of Germany's prison population are of foreign extraction, while Sweden has 30% (Bonneau 2014, pp. 45 and 51). The serpentine German unification predate its pre-unification wars till 1871, followed by WW I and the emergence of Weiner Republic after Versailles Treaty and Nazism and its catastrophic defeat in WW II. South Africa's experiences of racism and Apartheid are unique. "Sweden is a democratic state whose principles of political equality resulted in a prisoner enfranchisement policy" (Bonneau 2014, p. 46). These societies conceive prisoners and punishment differently. Their experiences, histories and social orientations are dissimilar with those of The Gambia with a rectilinear historical evolution. Hence, the issue of prisoners' enfranchisement on the CRC's agenda requires scrutiny.

It is noteworthy that 66.7% of Gambia's prison inmates are foreigners.⁵⁹ With a prison population of 1,121 (28 women 2.5%), it means 373 (including juveniles) Gambian nationals are in prison custody of which 203 (22.2%) are civil detainees, meaning that 170 adult Gambian prisoners are convicts. 1.3% (15) of

⁵⁷ "The disenfranchisement of blacks today as it did in the post-Reconstruction era, advantages one party over the other. Today, with blacks voting for candidates of the Democratic Party in record numbers, disenfranchising blacks in record numbers clearly advantages both the Republican Party and conservative policy makers."

⁵⁸ The only exception is the People's Democratic Organisation for Independence and Socialism (PDOIS) Party

⁵⁹ World prison Briefs. Gambia: Prison population total (including pre-trial detainees / remand prisoners) 1121 in November 2014 (Report of United Nations Human Rights Rapporteurs). www.prisonstudies.org/world-prison-brief.

the total inmates is juvenile. The total adult inmates are 165. On the average, the three prison facilities in the country will accommodate 55 (165/3) adult Gambian prisoners.⁶⁰ Absence of stringent citizen identification scheme could undermine the authenticity of prison votes. Besides, as civic consciousness is abysmal, the educated, let alone the common man, finds it difficult to fathom the number in confinement. Consequently, during registration exercises what transpires in prison yards could be any one's guess. Moreover, those in control of the detention facilities are public employees susceptible to manipulations.

Why so much fervour prevails over a small number of inmates requires examination as the task of deciphering a politician's definitive intention could be daunting. Moreover, the clamour for enfranchisement is coming immediately after the coalition of opposition political parties ousted the ruling party that retained power for two decades. Besides, their subsequently released incarcerated associates are key figures in the new political dispensation. It is noteworthy that the ousted party maintained a sour relationship with Senegal, their closest neighbour throughout its reign. The change in dispensation in The Gambia thawed the frosty relationship. In both countries, the campaign for prisoner enfranchisement is concurrently in progress, buoyed by ex-convicts. It is thought provoking why the vote is preferentially considered of all the abridged rights of convicts. These reasons have necessitated questions than answers as the experiences of the pardoned ex-inmates are still confidential.

Contrary to enfranchisement, what the electorate needs include a fair constitutionally guaranteed revised voter's register predating every general election. Judging from expressed opinions in previous exit polls, the voters register retains names of emigrants and the deceased. Rather than compiling fresh rolls, the electoral commissions update antiquated editions by including names of returnee emigrants and those who attain voting age. Consequently, the accuracy of the register will be questionable as convict enfranchisement could be a tool for diluting votes in constituencies harbouring prison yards.

Vote dilution is an important technique of weakening a political opponent at the polls. Some U.S. rulings are comparable with the Gambian situation. In *Carrington v. Rash* Mr. Justice Stewart delivered that "A State can impose reasonable residence requirements for voting but it cannot, under the Equal Protection Clause, deny the ballot to a bona fide resident merely because he is a member of the armed services." The ruling concerns the importance of vote dilution "... on the constitutionality of a provision of the Constitution of the State of Texas that prohibited members of the military from voting if they were not residents of Texas preceding joining the armed services" (Guy, 2015, p. 413) ... a perceived threat from members of the military in local elections."⁶¹

In *Hayden v. Pataki*, and *Muntaqim v. Coombe*⁶² the Court of Appeals decided "whether plaintiffs can state a claim for violation of § 2 of the Voting Rights Act, 42 U.S.C. § 1973, based on allegations that a New York State statute that disenfranchises currently incarcerated felons and parolees, N.Y. Election Law § 5-106, results in unlawful vote denial and vote dilution."⁶³

In *Evans v. Cornman*⁶⁴ the Court held that a restriction preventing voting by individuals living in a

⁶⁰ <http://www.prisonstudies.org/>

⁶¹ U.S. Supreme Court, *Carrington v. Rash*, 380 U.S. 89 (1965)

⁶² *Muntaqim v. Coombe*, 366 F. 3d 102 - Court of Appeals, 2nd Circuit 2004, and *Hayden v. Pataki*, 449 F. 3d 305 - Court of Appeals, 2nd Circuit 2006

⁶³ *Hayden v. Pataki*, 449 F. 3d 305 - Court of Appeals, 2nd Circuit 2006; *Thomburg v. Gingles* 478 U.S. 30, 106 S. Ct. 2752, 92 L. Ed. 2d 25, 1986 U.S. Lexis 121

⁶⁴ *Evans v. Cornman*, 398 U.S. 419 (1970)

federal enclave was unconstitutional. The State feared that these individuals lacked sufficient local interest in electoral decisions.”⁶⁵

Additionally, convict enfranchisement, as shown in the comment will pose danger to the cohesive nature of the society if the convicts are still undergoing reformation. Fashioning solutions to Gambian convicts problems will be beneficial than keeping up with the Jones’s. A case in point is §7 (1) of the *Revised General Orders Code of Conduct and Public Service Rules and Regulations of The Gambia* which states that dismissal from service is a severe punishment as it entails forfeiture of pension and gratuity entitlement of the officer. Only in serious cases as serious misconduct, malpractices and criminal conviction is the punishment enforced.⁶⁶ Consequently, any public officer convicted of any crime, whether related to his official duty or not, shall in principle forfeit his statutory entitlements, in addition to serving time. The punishment has a striking similarity with the predicament §2 of the Fifteenth Amendment is inflicting on American minorities. What ‘*other crimes*’ connote in the American situation is vague. “Some commentators insist that the Fourteenth Amendment was carelessly drafted, but even the incomplete record available demonstrates that every word in §2 was weighed, debated, and voted on. It is fair to infer that the “other crime” exception was deliberate” (Richard and Christopher 2012 p.1611). It is hard to decipher what the drafters of The Gambia General Orders had in mind due to dearth of information in official circles. ‘*Criminal conviction, serious misconduct, and malpractices*’ in the Gambian context are nebulous. Their implicit connotation could open their interpretations to the whims and caprices of whosoever is in charge. As the Gambian society is becoming sophisticated, comparable to the U.S., this could become a window for bullying targeted social group.

Part III §22 of the *General Orders* bars all ex-convicts from seeking employment in the public service.⁶⁷ This is tantamount to advance punishment of “the ex-criminal [based on] probability.” Court convictions, in both cases, could discriminate access to privileges such as employment opportunities in society (Sallah 1990). “The stigma of conviction can pose an insurmountable barrier to former offenders seeking to reintegrate into the community and find employment,” (Everett 2011, p, 93). Employment prospects and reintegration of ex-convicts should interest activists. Barring them from public service will promote recidivism. Besides, Part III §22 is discriminatory as the policy pertains to public officers. It is inapplicable to private sector employees who forfeit neither entitlements nor employment opportunities after serving time. §33 (1) of the constitution states: All persons shall be equal before the law. While (3) states: no person shall be treated in a discriminatory manner by any person acting by virtue of any law or in the performance of the functions any public office or any public authority. Part III §22 of the General Orders should be subjected to court interpretation as the salient issues are of more benefits in a society where the vote has no coveted value.

Concluding Remarks and Recommendations

A constitution drafting commission rather than a constitution review commission would have been relevant. The 1970 constitution is the precursor of the one under review. Having abandoned the parliamentary system of government, the latter ushered in a presidential system. §88 of it states that the National Assembly

⁶⁵Kramer v. Union Free Sch. Dist. No. 15, 395 U.S. 621 (1969), U.S. Supreme Court *Dunn v. Blumstein*, 405 U.S. 330 (1972) and *Sloane v. Smith*, 351 F. Supp. 1299 - Dist. Court, MD Pennsylvania 1972

⁶⁶Revised General Orders Code of Conduct and Public Service Rules and Regulations of The Gambia at, 67.

⁶⁷ *Id.*, at 82. Notwithstanding anything in this Part of these regulations contained, no proposal or application for the appointment to any public office of any person who has been at any time convicted of any criminal offence involving fraud or other dishonesty shall, in the case of a proposal, be made to or considered by or, in the case of an application, be considered by, the Commission unless the Head of Department in which the public office concerned is established has been informed of such person’s conviction and has agreed that such proposal or application, shall be made and considered, or considered, as the case may be.

shall comprise of forty-eight members, of which the president will nominate five. And § 93 (1) states that The Speaker and the Deputy Speaker shall be from among the nominated members. These are transplanted clauses from its precursor.⁶⁸ If nominated members alone could become the speaker and deputy speaker, it amounts to trampling on the spirit propping the presidential system as it contravenes the principle of separation of powers. There has been no objection to the absurdity after over two decades of operating the constitution. On this account, the erstwhile president changed the House speakers at will by recalling his nominated members.

The same applies to the appointment of judges going by the various provisions of Parts 4 and 6 of the 1997 constitution. Notwithstanding these paramount drawbacks, society expects identical results as those of other nations that enforce the principles of separation of powers. Ironically, these limitations are among the relics of the 1970 constitution which predated that of 1997, constitutions designed to address the defects of previous regimes. It is ironical for constitutional clauses to affront the separation of powers in a presidential democracy. Besides, the constitution under review suffered multiple amendments that it cannot be gainsaid that the House members lost count of the alterations, mutilations orchestrated to suit the aspirations of past regimes. These sorts of situations necessitate a new constitution. The integrity of the ruling class will continue to be in doubt if these absurdities persist in the Gambian version of presidential democracy. Adherence to the principle of separation of powers will enable the three arms of government to address issues, include prisoner's welfare, objectively rather than treating matters piecemeal. To ensure a holistic approach to the scorching constitutional issues confronting the society, panel beating the 1997 constitution with its defects will be tantamount to filling new bottles with old wine.

Enfranchising convicts could be precursors that will embolden advocates to demand constituency status for prison facilities to enable inmates have representation. Connivance with lobby and pressure groups, in such a situation, could undermine patriotic legislative efforts.

Logically, enfranchising prisoners should concomitantly repeal the incarceration of convicts as incarceration and disenfranchisement are attendant with court sentence, an aftermath of a court verdict that occurs automatically and administratively. The constitution is salient on the status of those convicted with an option of fine hence they regain freedom after settling the due. Ideally, they do not deserve the vote for the period they ought to serve time, but for the respite. A scenario could involve two accused panthers in crime, sentenced to prison terms with an option of fine. If one pays while his associate in crime serves time, it could result in an abnormality. While the one serving time is denied the vote, the other remains empowered. Irrespective of paying a fine or serving time, a convict remains a convict. Also notable are those found guilty but not sentenced. They are equally convicts. §90 (1) (c) technically bars them from running for National Assembly, but they can partake in determining their representatives whereas their counterparts serving time cannot, that is the prevailing situation in The Gambia. It implies that paying a court fine secures both liberty and enfranchisement. A verdict of guilt amounts to a conviction hence disenfranchisement should encompass all categories of convicts. The enforcement of the policy which targets only those serving time is defective and needs revision hence it should be a subject for legal interpretation.

“The modern practice of felon disenfranchisement in the United States is primarily a function of

⁶⁸ §57 (d) of the 1970 Gambian constitution states that “until Parliament otherwise prescribes, three nominated members who shall be known as “nominated members” shall be appointed in accordance with the provisions of §65 of this constitution.” While §65 states that “the nominated members shall be appointed by the president.”

state law” (Richard and Christopher 2012, p. 1597) hence electoral matters are concurrently handled by the federal and state governments with different statutes (Murray 2006, p. 292). The Gambian situation is different. “A society committed to formal equality could in principle punish all instances of bad conduct with equal mercy, though adopting that policy would diminish the salience of formal equality by reducing the difference in treatment between bad and good actors” (Richard and Christopher 2012, p. 1597). However, a society whose social structures are caste rooted cannot be egalitarian. Hence, the egalitarian application of the disenfranchisement policy as introduced during the colonial era cannot *ad infinitum* stand the test of time as resource control gets ferocious. This breeds favouritism, inter alia, while the president is exercising his prerogative of mercy. The opaque process of exercising the prerogative of mercy in The Gambia does not class the exercise as part of the criminal justice scheme rather; the public construes it as presidential magnanimity. Indeed, an egalitarian caste society is an absurdity hence desegregation policies are indispensable in The Gambia. ‘Targeted groups’ in due course could on purpose be convicted without sentence, an action unsuspecting victims could misconstrue as leniency, which politicians might use for disenfranchisement.

Developments have shown, as Sallah alluded, that chasms among the various ethnic groups are becoming manifest in their struggle for resource control. Angel Dawn Geoghagan rationalised that “when conflicts between two opposing groups occur, the group that is more able to influence the creation of law is more likely to control the will of the opposing groups (Geoghagan 2007, p. 51). While D. F. Greenberg, continues the argument that the criminal law can be seen as a result of “the relative power of groups determined to use the [law] to advance their own special interests or to impose their moral preferences on others. This control is exercised, not merely in the creation of the law or in the enforcement of the law, but it extends to control of the state”⁶⁹ (Geoghagan 2007 citing Greenberg 1981, p. 4). This explains why under the present Gambian dispensation, the quest for power is getting fiercer thereby adding value to the scanty prison population.

Reasons propping U.S. disenfranchisement policy and its disparate consequences are absent in The Gambia. The tightly contested House elections are dissimilar with the high profile effect of the disenfranchisement on American politics. Besides, convict disenfranchisement is beneficial to a society where the vote is not coveted, unlike the United States.

The Gambian advocacy for the abolition of convict disenfranchisement seems to harbour some underlying motives. Similar to the racial tension rocking American ethnic minorities and their Caucasian countrymen, Tijan M. Sallah’s opinion expounds the existence of latent strains in a society, where ... “a political order seems to distinguish persons by their [station] rather than by their [actions]”⁷⁰ (Richard and Christopher 2012, p. 1590). Using the prison’s insignificant, but electorally significant votes for vote dilution could turn the electoral tables in the three prison constituencies.

“Additionally, criminal disenfranchisement exists at the intersection of two systems; electoral politics and criminal justice, which have been explicitly discriminatory for much of American history” (Portugal 2003, p. 1337). Foreign chief justices, judges, magistrates, and prosecutors inundated the Gambian judiciary caused by the aversion of the indigenes for such positions as filial relationships hinder them from

⁶⁹ Id, at 56, citing Greenberg, 1981 p. 4, Greenberg, D.F. *Crime and Capitalism: Readings in Marxist Criminology*. Palo Alto, CA: Mayfield (1981).

⁷⁰ These egalitarian figures were profoundly influenced by what James Q. Whitman has called “the philosophy of formal equality.”

dispensing justice. The expatriates distanced themselves from ethnic bias, but they were infamous for allegedly receiving underhand government stipends to pervert justice during the erstwhile highhanded regime. The trend is reversing since the inception of the new dispensation. “The use of the criminal justice system as a control mechanism of the state is a prime example of how those in power can eliminate threats” (Liska, 1992). Probably for this reason, indigenes are encouraged to fill the positions. As tribal innuendos of public functionaries and appointees are generating ripples, the call for convict enfranchisement becomes worrisome.

The erstwhile president (who lost the December 2016 presidential election) was a minority who empowered his likes in an unprecedented fashion. He avail all, irrespective of ethnicity, coveted positions which past dispensations reserved for elites. Either by design or inadvertently, the process favoured all especially the minorities. Some citizens believe that that was among the bane of criticisms the administration grappled. In the U.S., “disenfranchisement operates racially; the disparate racial targeting and disparate treatments in the system are the significant causes” (Thedford 2018, pp. 96-100). Likewise, with appropriate constitutional amendments and legislative enactments, the judiciary could restrain minority’s access to power by aggravating the instance Tijan M. Sallah cited. Noteworthy on the CRC’s agenda is the question of redefining citizenship, a move that is already rendering some citizens stateless besides disenfranchisement. Ironically, convict enfranchisement advocacy and moves to deprive some of citizenship are progressing concurrently. The scenarios manifest a class desirous to perpetuate its grip on power seem to be utilising the prison issue to feather its nest. The defeat of the erstwhile regime in the December 2016 general elections flared up monumental nationwide jubilation among the majority ethnic group who perceived the minority as a threat to the previously established order. The crux of the matter is more of social contract than ideology as those of the ruling class are ideologically bankrupt. Angel Dawn Geoghagan pointed out that fundamentally, all societies are characterised by internal conflicts which may manifest in political, social, and legal decisions. These conflicts stem from struggle to either attain or retain power. “...social control is more likely to be exercised against minority groups that are perceived to be a threat in some way” (Geoghagan 2007, pp. 47 and 56).

If the country is keeping up with the Jones’s, which is unlikely, it will be tantamount to an infant wearing oversized adult shoes as the experiences of other countries advocating/enforcing enfranchisement policies are diametrically different.

Altering the policy on prisoner disenfranchisement with prospective intentions will be futile in improving the electoral pattern or crime situation of the country. Rather, it will lead to vote dilution which could vanquish prospective electoral victors with its attendant unintended consequences considering the prevailing political settings. Ostensibly, it will be inaccurate to conclude that prison disenfranchisement in contemporary times is targeting specific classes recognising that it originates from the ancients. Its application is of colonial origin whereas in the U.S. it is an historical racial antecedent expressed in sentencing disparities. However, *Hunter v. Underwood* demonstrated that the intent to discriminate with it is evident (Erika 2015). Similarly, the desire of the CRC which “must [have] drawn its meaning from the standards of decency that mark the progress of a society” might be facially neutral considering the change in the country’s political dispensation. “. . . History has proved that the slightest electoral error may alter the future of [the] world hence caution is imperative”⁷¹ (Thedford 2018, p. 109).

⁷¹United States Supreme Court *Hunter v. Underwood*, 471 U.S. 222 (1985) Argued: February 26, 1985, Decided: April 16, 1985

The campaign for enfranchisement manifests a springboard to upcoming events. Future politicians could tailor either the constitution or other legal instruments to become implements for resource control. Preceding their incarceration, the pardoned 2016 convicts seem to have no inkling of the link connecting serving inmates with electoral prospects. Their imprisonment was an eye opener. §90 (1) (c) could pose problems to ‘undesirable’ social classes, comparable with a United States predicament in 1870-1890. Disenfranchisement laws, grounded on justifiable fear, attacked the Mormon’s potentials to overturn the anti-plural marriage legislation through bloc-voting and territorial expansion, as their polygamous predispositions was repugnant to White Americans. Edmund Tucker Anti-Polygamy Act of (1882) disenfranchised the group considerably, and the sect’s ferocious attempt through legislation in *Murphy v. Ramsey* (1885)⁷² to restore their rights was futile. On its own accord, the church outlawed polygamy among its members (Bowman 2004). A repeat experience of the Mormons could be applicable to the minorities and will likely undermine their effort in the past two decades.

The U.S. experiences with racial minorities demonstrate how a determined majority can have its way in manipulating a political process. A case in point is the nineteenth century fight for the political control of the territory of Utah (Oman 2002). The circumstances explain how the U.S. Supreme Court gave its tacit, and perhaps inadvertent, approval to targeted felony disenfranchisement in the West (Bowman 2004, p. 25) in contravention of Article 6 of the United States constitution.⁷³ In the U.S., “the scope of disenfranchisement continued to expand to encompass crimes including minor drug offenses” (Erika 2015, p. 710). Likewise, a modified §90 (1) (c) could disenfranchise targeted ex-convicts or prospective House members or those aspiring to public office, and any other ‘ill-favoured’ class. Richard and Christopher are of the view that “If an oppressive government used bills of attainder and ex post facto laws to divest disfavoured classes of political power, [] no one, howsoever virtuous his conduct, would be safe” (Richard and Christopher 2012, p. 1620). This should be cause for concern.

During the December 2016 presidential election, civil detainees in all detention facilities and those serving time had no franchise. The presumed innocence of the former should earn them vote until proven guilty. It is ironical that advocates neglected this disenfranchised class.

Double jeopardy practices should interest proponents of convict enfranchisement if the welfare of prisoners is their concern. A Gambian convict will consider losing all his statutory service entitlements, for say shoplifting, dreadful than the forfeiture of his vote.

Keeping track of the ethnic and other social composition of prisoners and ex-convicts is important in deciphering facially neutral but discriminatory laws or policies and those with obscured intentional discrimination.

The CRC traversing the country in search of diverse opinions is facially vital. However, seeking the views of a cross section of the citizenry has become a customary prelude to constitution drafting in the country. A society with 30 percent male and 60 percent female categorized as unembellished illiterates, interview results on matters of convict disenfranchisement will be spurious besides; the unlettered cannot comprehend the basics let alone the complexities. A similar exercise in 1996 which ushered in the 1997 constitution suffered the same fate. Illiteracy rate countrywide was 62%. Lapses of this nature are enough to

⁷² *Murphy v. Ramsey*, 114 U.S. 15 (1885)

⁷³ “No religious test shall ever be required as a qualification to any office or public trust under the United States.”

cause the sort of absurdities embedded in the previous constitutions. The CRC should prevail on educated citizens, particularly the Orient trained customarily classed among the unlettered due to their inability to express themselves in English, to weigh in on the constitution review debate as Plato averred that a good decision is based on knowledge not numbers. Also, court interpretations should be among the tools for upholding constitutional rights.

The American experience contrasts that of The Gambia in that the causes of ethnic marginalisation in the latter are distinct from convict disenfranchisement. The foundations are ethnicity, caste structures, elitism, resource control, fear of the empowered minorities for over two decades, and sub-regional geopolitics.

Laws are prospectively made in conformity with due process. Hence, a constitutional provision should reinforce the criteria for exercising the prerogative of mercy. Compelling public interests should justify the exercise rather than being an object of partisan manipulation. The case of the paedophile that had a temporary reprieve demonstrates that prisoners will exploit any opening to secure freedom.

If on the average each prison facility in the country harbours 55 potential voting prisoners, it will be administratively imprudent to grant them polling centre status as no polling centre nationwide caters for such an insignificant number of potential voters.

It is imperative for the principles and practice as well as the spirit of separation of powers which underpins the presidential system to be emulated to the letter. Experiences have shown that the self-serving elites modelled the past three constitutions to serve their interests hence the retention of the absurdities. This accounts for the widening disparity in the governance outcome between The Gambia and other presidential system of government. The unlettered might be versed in African native wisdom; however what a twenty first century constitution entails transcends native intelligence.

Lastly, Parents and tutors admonish their sons and their wards on the principles of good manners and justice not for fear of the law, but for character and family reputation.⁷⁴ Availing those who have dishonoured their families the vote is a slur on tradition.

Summary

Karl Max averred that conflict stem from the struggle for power, either to attain or retain power. The Group Threat hypothesis as it relates to the United States has some similarities with the Gambian situation. However, unlike the former the Gambian electorate is nonchalant about political ideologies besides; the vote is not among the coveted values of society. Nevertheless, they both believe in putting the prison population to use in their tussle for power with different strategies.

Unlike the United States where it has legislative backup, The Gambian government exercises its discretionary powers in enforcing the convict disenfranchisement policy, without constitutional restraints. Therefore, one wonders why it is on the CRC's agenda instead of government invoking its executive powers to discontinue the practice.

Despite the constitutionally enshrined right in § 39 (2) of the Gambian constitution,⁷⁵ no convict

⁷⁴ Plato—The Republic pp. 212 www.idph.net/conteudos/ebooks/republic.pdf

⁷⁵ 39 (2) of the constitution states that "Every citizen of The Gambia who is a registered voter shall be entitled to vote in a referendum held in accordance with this constitution or any other law."

has ever sought a court interpretation in challenging the unconstitutionality of convict disenfranchisement.

The United States prison composition is a testimony of effective disenfranchisement laws and tactics having disparate effects. In The Gambian, it is neither the ethnic composition of prisoners nor any disparate effect of the inherited colonial laws that interests the ruling class. Rather, irrespective of prisoners' composition and their numerical insignificance, enfranchisement will benefit the elites. As internal conflicts characterise all societies, stemming from struggle to either attain or retain power, "the minority community which already suffer limited political power, any dilution of that power may result in a community that is unable to effect substantive political change." Should the present dispensation succeed in disenfranchising 'targeted' groups, or dilute votes, it could erode the benefits that accrued to the minorities.

Indeed, "when a society generates a social problem it cannot solve within its own existence, policies for controlling the population are devised and implemented." This explains the enduring mystery of the Fourteenth Amendment. An incomplete record of Congressional deliberations on the Amendment resembles a ploy to leave no stone unturned while shelving a problem for future generations. It is strange that a Congressional debate was off record.⁷⁶ In tandem, The Gambia ruling class is fashioning enduring structures to perpetuate ingrained practices, an issue Tijan Sallah alluded to, inherited caste rooted structures, inter alia, which the minority rule assailed. A system "that distinguished persons by their [station] rather than by their [actions]." The ruling elites inherited practices which they are unwilling to refine as they seem to be strategizing to ensure the immutability of power control. The American experience shows that disenfranchisement could be the heftiest bill the minorities will incur as it will confine them to the periphery of the social order.

⁷⁶ During congressional debates on the Fourteenth Amendment, a particular session was mysteriously off record. "Judges and commentators often lament that there was no recorded explanation for the sudden shift toward Williams's proposed language, which avoided any express mention of race and included the fateful exemption for disenfranchisement on account of "crime." (Richard and Christopher 2012 p1609).

References

- [1] Aihe, David O. (1971). "Fundamental Human Rights and the Military Regime in Nigeria: What Did the Courts Say?" *Journal of African Law* 15, 2, pp 213-224.
- [2] Blalock, H.M. (1967) *Toward a Theory of Minority-Group Relations*. New York: John Wiley & Sons (1967). cited in Geoghagann, p. 2.
- [3] Bonneau Alyssa (2014). *A Comparative Study of Prisoner Disenfranchisement in Western Democracies*. B.A. thesis Wesleyan University, Middletown, Connecticut pp 87.
- [4] Bowman, Winston A. (2004). "Life After Civil Death: Felony and Mormon Disenfranchisement in the U.S. West (1880-1890), "Psi Sigma Siren: Vol. 2: Iss. 1, Article 1. https://digitalscholarship.unlv.edu/psi_sigma_siren/vol2/iss1/1
- [5] Brian Pinaire, Milton Heumann, and Laura Bilotta (2003) *Barred from the Vote: Public Attitudes Toward the Disenfranchisement of Felons*, 30 *Fordham Urban Law Journal*. 1519 Pp 1524.
- [6] Brock A. Johnson (2016). *Voting Rights And The History of Institutionalized Racism: Criminal Disenfranchisement in The United States and South Africa*. *Georgia Journal of International and Comparative Law*. [Vol. 44:401] pp 436.
- [7] Campbell H. (1968) *Black Black's Law Dictionary Revised Fourth Edition*. West Publishing Company (1968).
- [8] Carter A. Wilson and Ruth Watry (2015). "Felony Disenfranchisement: A Literature Review." Paper presented at the Southern Political Science Association Conference, New Orleans, Louisiana. PP 12.
- [9] Christopher Uggen and Sarah Shannon (2012) *State-Level Estimates of Felon Disenfranchisement in The United States*, www.sentencingproject.org/.../01/State...in-the-United-States-2010.pdf
- [10] Debra Parkes (2003). "Ballot Boxes Behind Bars: Toward the Repeal of Prisoner Disenfranchisement Laws" 13:1 *Temp Political & Civil Rights Law Review* 71. P p2 (2003)
- [11]Ebenstein (2018). *The Geography of Mass Incarceration: Prison Gerrymandering and the Dilution of Prisoners' Political Representation*, 45 *Fordham Urban Law Journal*. 323 pp 30.
- [12]Eli L. Levine (2009). *Does the Social Contract Justify Felony Disenfranchisement?* *Washington University. Jurisprudence Review*. 193 pp 193 (2009).
- [13]Erika Stern, (2015). "The Only Thing We Have to Fear Is Fear Itself": The Constitutional Infirmities with Felon Disenfranchisement and Citing Fear as the Rationale for Depriving Felons of Their Right to Vote, 48 *Loy. L.A. L. Rev.* 703 pp740. <https://digitalcommons.lmu.edu/llr/vol48/iss3/5>
- [14]Everett R. S. & Periman D. (2011). "The Governor's Court Of Last Resort:" *An Introduction To Executive Clemency In Alaska*. *Alaska Law Review* 28:1
- [15]Frazier, Carl N. (2006). "Removing the Vestiges of Discrimination: Criminal Disenfranchisement Laws and Strategies for Challenging Them," *Kentucky Law Journal: Vol. 95: Iss. 2, Article 6*. (2006) Part III Strategies For Attacking Criminal Disenfranchisement Statutes. PP 499-504. <https://uknowledge.uky.edu/klj/vol95/iss2/6>

- [16] Geoghagan, Angel Dawn (2007). "Felony Disenfranchisement Legislation: A Test of the Group Threat Hypothesis." PhD diss., University of Tennessee Pp 49. https://trace.tennessee.edu/utk_graddiss/175
- [17] Grady, Sarah C. (2013) Civil Death Is Different: An Examination of a Post-Graham Challenge to Felon Disenfranchisement under the Eighth Amendment, 102 Journal of Criminal Law and Criminology 441 pp 454. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol102/iss2/4> Also U.S. Supreme Court Trop v. Dulles, 356 U.S. 86 (1958).
- [18] Greenberg, D.F. (1981). Crime and Capitalism: Readings in Marxist Criminology. Palo Alto, CA: Mayfield.
- [19] Guy Padraic Hamilton-Smith and Matt Vogel (2015). The Violence of Voicelessness: The Impact of Felony Disenfranchisement on Recidivism, 22 La Raza L.J. Pp 413.
- [20] Haner Christopher (2013) "Felon Disenfranchisement: An Inherent Injustice," Journal of Civil Rights and Economic Development: Vol. 26: Iss. 4, Article 6. Pp 933.
- [21] Harvey E. Alice (1994). Ex-Felon Disenfranchisement And Its Influence On The Black Vote: The Need For A Second Look. University Of Pennsylvania Law Review. Vol. 142:1145 pp 1173.
- [22] Higgins, Mark (1979). The Roots of McCarthyism: A Historiography of an American Phenomenon 1950-1954" History Undergraduate Theses. 70. https://scholars.carroll.edu/history_theses/70
- [23] Horowitz, Irving Louis (1996) "Culture, Politics and McCarthyism: A Retrospective from the Trenches," William Mitchell Law Review: Vol. 22: Iss. 2, Article 2. <http://open.mitchellhamline.edu/wmlr/vol22/iss2/2>
- [24] Hughes, Arnold and Perfect, David. (2006). "A Political History of the Gambia, 1816 – 1994", Rochester, N.Y.: University of Rochester Press.
- [25] Hughes, Arnold and Perfect, David (2008) "Historical Dictionary of the Gambia". The Scarecrow Press, Plymouth, fourth edition.
- [26] Jason B. Conn (2005) Felon Disenfranchisement Laws: Partisan Politics in the Legislatures, 10 Mich J. Race & L. 495 pp 538. <https://repository.law.umich.edu/mjrl/vol10/iss2/6>
- [27] Javier R. Jaramillo, (2014). Scoppola v. Italy (No. 3): The Progress of Prisoner Voting Rights in Europe, 36B.C. Int'l & Comp. L. Rev.E. Supp. 32 pp 37 <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol36/iss3/3>
- [28] Kathleen D. Moore (1993). Pardon for Good and Sufficient Reasons. 27 U. Rich. L. Rev.281 , pp 288. (1993). http://scholarship.richmond.edu/law_review/vol27/iss2/7
- [29] Lauren Latterell Powell (2017). Concealed Motives: Rethinking Fourteenth Amendment and Voting Rights Challenges to Felon Disenfranchisement, 22 Michigan Journal of Race and Law. 383.
- [30] Liska, A. E. (1992). Social Threat and Social Control. Albany: State University of New York Press
- [31] Murray Christopher R. (2006) Felon Disenfranchisement In Alaska And The Voting Rights Act of 1965. Alaska Law Review 23:289.
- [32] Nunn, Robin L. (20005). Lock Them up and Throw away the Vote. Chicago Journal of International

- Law: Vol. 5: No. 2, Article 20. pp 769 (2005)
- [33] Oman, Nathan B. (2002). "The Story of a Forgotten Battle" Faculty Publications. Paper 537 (2002). <http://scholarship.law.wm.edu/facpubs/537>
- [34] Portugal Carlos M., (2003). Democracy Frozen in Devonian Amber: The Racial Impact of Permanent Felon Disenfranchisement in Florida, 57U. Miami L. Rev.1317 pp 1319. <http://repository.law.miami.edu/umlr/vol57/iss4/6>
- [35] Richard M. Re & Christopher M. (2012). Re, Voting and Vice: Criminal Disenfranchisement and the Reconstruction Amendments, 121Yale L. J. (2012) <http://digitalcommons.law.yale.edu/ylj/vol121/iss7/1>
- [36] Roach v Electoral Commissioner (2007) HCA 43 233 CLR 162; 81 ALJR 1830; 239 ALR 1 Before Gleeson CJ, Gummow, Kirby, Hayne, Heydon, and Crennan JJ. 2007
- [37] Roger Clegg, George T. Conway III & Kenneth K. Lee, (2008). The Case Against Felon Voting, 2 University of St. Thomas Journal of Law & Public Policy1 Pp2. (2008).
- [38] Sallah, M. Tijan. (1990) Economics and Politics in the Gambia, In Journal of Modern African Studies, Vol. 28, No. 4: 621-648.
- [39] Steinacker Andrea (2003). The Prisoner's Campaign: Felony Disenfranchisement Laws and the Right to Hold Public Office, BYU L. Rev.801. https://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol_iss_2/14
- [40] The Dialogues of Plato (428-427---348-47 BCE) [Crito pp 211-222]. Translated by Benjamin Jowett https://webs.ucm.es/info/diciex/gente/agf/plato/The_Dialogues_of_Plato_v0.1.pdf
- [41] The Gambian Times (2018). Attorney General Tambadou Meets the Press <https://www.thegambiatimes.com/attorney-general-tambadou-meets-the...>
- [42] Thedford, Reginald Jr. (2018) "Ex-Felon Disenfranchisement and the Fifteenth Amendment: A Constitutional Challenge to Post Sentence Disenfranchisement," Indiana Journal of Law and Social Equality: Vol. 6: Iss. 1, Article 4. pp 96 and 100. <https://www.repository.law.indiana.edu/ijlse/vol6/iss1/4>
- [43] Thompson Mark E. (2002). Don't Do the Crime if You Ever Intend to Vote Again: Challenging the Disenfranchisement of Ex-Felons as Cruel and Unusual Punishment, 33 Seton Hall L. Rev. 167, 172.
- [44] Thompson Nicholas (2001). Locking up the Vote, Wash. Monthly, P. 17.
- [45] Willis, I. (2017). Banishment, transportation and a penal settlement The District Reporter. (pp. 16) Camden, Australia: Wombaroo Publications. (Newspaper Article http://www.tdr.com.au/images/issues/tdr_2002.pdf

Journal of Universal History Studies

Osmanlı ve İnan Arşiv Belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı ve Tahran Elçiliği (1855-1917)¹

The Life of Mehmet Şemseddin Pasha and his Tehran Embassy in the Ottoman and Iranian Archive Documents (1855-1917)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 21.07.2020 / 23.08.2020

pp. 195-212

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Abdurrahman Gülmez

Gümüşhane University, Assistant Professor, Department of Islamic History, Gümüşhane, Turkey

Email: abdurrahman.gulmez@gumushane.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-7155-7047

Cite: Gülmez, A. (2020). Osmanlı ve İnan Arşiv Belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı ve Tahran Elçiliği (1855-1917) . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 195-212 . DOI: 10.38000/juhis.772433

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

19.yy'ın sonu ve 20.yy'ın başlarında Osmanlı İmparatorluğunun, siyasi ve iktisadi olarak çöktüğü bu dönemde İmparatorluğun en çok aradığı şey liyakatli, sadık ve vatansever devlet adamlarıydı. Şemseddin Paşa da İmparatorluğa hizmet etmiş ve bilinmeyen devlet adamlarından sadece biridir. Anadolu'ya muhacir olarak gelen Çerkez asıllı Mehmet Şemseddin Paşa sergüzeşt-i hayatı boyunca ve üstün niteliklere sahip devlet adamlığı vasfıyla iki padişaha da (II. Abdülhamid ve V.Mehmed Reşad) hizmet etmiştir. Osmanlı ve İran arşiv belgelerinde de belirtildiği gibi Şemseddin Paşa ömrünü, Yunanistan, Romanya, İran ve Trablusgarp-Bingazi gibi yerlerde vazife yaparak geçirmiştir. Atandığı görevlerde mütevazılığını korumuş, bilgili nadir bir şahsiyettir. Görevli olarak bulunduğu döneme ait olaylar arşiv belgeleri kullanılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Şemseddin Paşa'nın hayatı ve Osmanlı-İran arşiv belgelerinde iki ülke arasındaki ilişkiler ve aynı zamanda diğer ülkelerde de yaptığı faaliyetlerin hepsi incelenerek konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Şemseddin, Elçilik, Osmanlı, İran

Abstract

In the late 19th century and early 20th century, when the Ottoman Empire collapsed politically and economically, the empire's most sought after was the statesmen who were merit, loyal and loving. Şemseddin Pasha, who served the Empire with these qualities and whose name was not known, was only one of these statesmen. Mehmet Şemseddin Pasha was Circassian origin, who came to Anatolia as an immigrant, served two sultans, Abdulhamid II and Mehmed Reşad II, during their lifetime and with the qualities of superiority. As stated in the Ottoman and Iranian archive documents, Şemseddin Pasha spent his life in duties such as Greece, Romania, Iran and Tripoli-Benghazi. He had a rare and knowledgeable personality that has maintained his modesty in his assigned positions. A result was tried to be reached by using the archive documents of the events of the period he was in charge of. In this study, the life of Şemseddin Pasha and the relations between the two countries in the Ottoman-Iranian archive documents, as well as all the activities he carried out in other countries, will be tried to be clarified.

Keywords: Mehmed Şemseddin, Embassy, Ottoman, Iran.

Giriş

Elçi, özel isim olarak ilk defa Uygur metinlerinde rastlanan kelime “haberçi, Peygamber” manasına gelmektedir. Elçinin Arapça karşılığı olan sefir ise son asırlarda, “Sefaretname, Sefarethane, Sefir-i Kebîr” gibi tabirlerde kullanılmıştır (İpşirli, 1995, s. 3). Elçiler, Padişah ve Sadrazam tarafından yazılmış mektupları gittikleri ülkelerin Hükümdarına ve Başvekillerine götürürlerdi. Osmanlı Devleti 18.yy’ın sonlarına kadar lüzum gördükçe yabancı ülkelere elçi veya heyetler gönderirdi ve bunlar geçiciydi. Daimi elçiliklerden önce yurt dışına görevli olarak gönderilenler belli bir sınıfa ait değildi. Gönderildikleri devletin ve işin önemine göre, farklı mesleklerden, mevki ve şöhret sahibi kimseler sefaretle vazifelendirilirdi. 18.yy’dan itibaren elçilerin Reisülküttaplık yapmış ve işin ehli olanlar arasında seçilmeye özen gösterilmesi Osmanlı’nın dış siyasetinde atılan önemli bir gelişmeydi. Venedikliler 1454, Polonya 1475, Rusya 1497, Fransa 1525, Avusturya 1528, İngiltere 1583, Felemenk 1612 yılından beri İstanbul’da daimi elçi veya maslahatgüzarlar (kapu çuhadarları) bulundurmuş buna karşı Osmanlı bu devletlerde daimi elçi bulundurma gereği duymamıştır. Daimi elçiliklerden önce Osmanlıda elçilerin gönderilme nedenleri farklılık arz etmektedir. Mesela, yeni bir padişah tahta geçtiğinde yabancı devletlere cüluslarını tebliğ etmek için gidenler, yapılan anlaşmaların tasdikli metnini götürülenler, dostluk ziyareti münasebetiyle gönderilenler, hükümdar, şah ve krallara yazılan nameleri götürülenler, 18.yy’da Avrupa’da ki gelişmeleri araştırmak amacıyla gönderilenler ve yabancı devletlerin talebi üzerine gönderilenler... gibi farklı nedenlerden dolayı elçiler gönderilmiştir. Osmanlı Devleti ilk defa 1792 yılında Londra’da sonra ki yıllarda ise Paris, Viyana, Berlin, Petersburg ve Tahran’da daimi elçilikler açtı. Daimi elçilikler açılıncaya kadar Osmanlı Devleti Büyük Elçi, Fevkalâde Büyük Elçi, Orta Elçi veya Maslahatgüzar ünvan ve sıfatını taşıyan kimselerle temsil edilmiştir (Unat, 1968, s. 14-28). Osmanlı devleti sınırlarının genişlemesine paralel olarak farklı milletleri ve kültürleri de içinde barındırmaya başladı. Bunun sonucu olarak Osmanlı tarihinde önemli hizmetler yapmış (Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Arnavut, Boşnak...) ama adı sanı bilinmeyen binlerce asker, komutan ve devlet adamı sayesinde Osmanlı devleti 622 yıl ayakta kalmıştır. İşte Mehmet Şemseddin Paşa bunlardan sadece biridir.

M. Şemseddin Paşa hakkında hem dijital hem de basılı kitap ve makale neredeyse yok gibidir. Ama 1890 ve 1917 yıllarına ait Osmanlı ve İran Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde birçok belge mevcuttur. Bunun yanında basılı olan kaynaklar ise genelde Çerkez devlet adamları veya Çerkez diliyle ilgili olan kaynaklarda kısa bilgiler bulunmaktadır.²

Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı

Osmanlı Devleti dağılma sürecinde hem Avrupa devletleri hem de Rusya ile büyük savaşlar yapmış ve bu savaşlarda büyük toprak kaybına uğramıştır. 19.yy’ın ikinci yarısında Osmanlı toprağı olan Kafkasya bölgesi Rus işgaline uğrayınca burada bulunan kavimler büyük kitleler halinde göç etmişlerdir. Savaşın sonunda vatanlarını terk eden binlerce insan Anadolu’ya göç ederek buraya yerleşmiştir. Bunlar Kütahya-Seyitgazi, Amasya, Sivas, Ankara, Düzce, Adana, Manisa-Saruhan, Gelibolu, Samsun-Canik, Aydın-Menteşe, Çorum, İzmit-Çepni köyü, Urfa, Elâzığ-Harpuz, Sivas, Erzurum, İstanbul, Medine, Ankara, Konya...vb. yerlerde iskan edilmişlerdir (Gurulkan, Çınar, vd., 2012, s. 285-565).

Şemseddin Paşa'nın ailesi de Kuzeybatı Kafkasya'nın Tleseruk (Çerkezce ayağı tüylü oğlu

² Bu konu 2012-2014 yılları arasında Tahran Üniversitesi’ndeki kabul edilen Yüksek Lisan tez konumdur. “(Osmanlı ve İran Arşiv Belgelerinde) M. Şemseddin Bey’in İran’daki Elçilik Faaliyetleri”

anlamına) bölgesindendi (Aydemir,1991,s. 84). Mehmet Şemseddin Paşa bu çalkantılı dönemin sorunlu coğrafyası olan Kafkasya bölgesinde dünyaya geldi. Çerkez ileri gelenlerinden Hacızade Osman Bey'in oğludur. 1854-1855 yılında Kafkasya'nın Kuban bölgesinin³ Obih veya Obeyh kasabasında doğdu. 1862 yılında 8-9 yaşındayken ailesiyle önce Samsun'a (Aydemir, 1991, s. 85) sonrada İstanbul'a göç etti (Mücellidoğlu,1968-1969, s. 83). Şemseddin Paşa ailesiyle İstanbul'a geldikten sonra eğitimine devam etmiş ve üstün vasıflarını ve gelecekte nasıl biri olacağını daha okul döneminde belli etmiştir. Çalışkan, dürüst, temiz, ahlaklı, ağır başlı ve sakin biriydi. Derslere muntazam devam eder, güzel not tutar ve bu haliyle hocalarının dikkatini çekerdi (Aydemir,1991, s. 85). Fatih'te Hafız Paşa Sıbyan Mektebinde Fatih ve Beşiktaş Rüşiyyelerinde Mahreci Aklam'da okudu. 1879 yılında Galatasaray Sultanisinde, 1880 yılında Mülkiyenin Yüksek kısmından mezun oldu. Mülkiye ve Galatasaray dâhil bütün mektepleri sınıfının birincisi olarak bitirdi (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 83; Aydemir 1991, s. 85; Gövsa, s. 1490, 1945-1946). Şemseddin Paşa devletin en alt kademesinden başlayarak kısa sürede en üst makamlara kadar çıkmış ve hem okul okuyup hem de buralarda öğretmenlik yapmıştır. Mülkiye'de talebeyken 1878 yılında⁴ 350 kuruş maaşla Galatasaray sultanisi (lisesi) orta kısım hazırlık sınıfı Türkçe, 1879 yılında bu göreve ek olarak 750 kuruş maaşla Mektebi Mülkiye İdadisi kısmına 1.sınıf Hesabı Nazari ve Hendese öğretmenliklerine tayin edildi (İbnül Emin, 1335, s. 212; Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 83). Mülkiyeden mezun olunca bütün görevleri de sona erdi. Mezuniyetinin ardından Sultan İkinci Abdülhamid'in emriyle 1880 yılının Haziran ayında 1500 kuruş maaşla Yıldız Sarayı 3. Kâtipliğine atandı. 7 Mart 1886 yılında (İ.MTZ.(01)17-632) 3000 kuruş maaş ve tahsisatla Atina Sefareti Başkâtipliğine atandı (İ.HUS.85-78). Yunan Meselesinde⁵ Osmanlı Sefiri Feridun Bey diğer yabancı devletlerin sefirleriyle beraber 7 Haziran 1886 yılında Atina'yı terk etmesinden sonra dönüşüne kadar sefaret maslahatgüzarlığını 48 gün⁶ Şemseddin Paşa devam ettirdi. 4 Nisan 1887'de bu görevden 5.000 kuruş maaşla Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderi Müdürlüğüne⁷ getirildi (Mücellidoğlu, 1968-1969, s.83). 13 Kasım 1892 yılında 10.000 kuruş maaşla ve 10.000 kuruşta harcırah ile Bükreş Sefirliğine atandı (İbnül Emin, 1335, s. 214).

Şemseddin Paşa'nın 1880 ile 1892 yılları arasında görevli olarak gittiği yerlerde aldığı nişanlar ve maaşları, İbnül Emin ile Mücellidoğlu'nun verdiği bilgiler arasında farklılıklar bulunmaktadır. İbnül Emin, Şemseddin Paşa'nın 3 Temmuz 1880 yılında 2500 kuruş ile Kâtipliğe, 4 Eylülde 3. Rütbe, 5 Eylül 1880 de 4. Kahramanlık Madalyası, 3 Ekim 1880'de 2. rütbe, 17 Kasım 1880 de 4. rütbe, 1881'de 3. Osmanlı Nişanı verildi. 15 Ağustos 1882 tarihinde de Sancak Beyi oldu. 7 Ağustos 1886 yılında Beylerbeyi rütbesi, 13 Mart 1891 yılında Gümüş Madalyası verildi. 1892 yılında Abbas Hilmi Paşa Mısır Hidivliğine atanınca Şemseddin Paşa'da beraberinde Mısır'a giderek 20 gün burada kalmıştır (İbnülemin, 1335, s. 213). Elçi ya da elçi

³ İzzet aydemir ve İbrahim Alaettin Gövsa Şemseddin Paşanın doğumunu 1855 yılı olarak vermektedirler.

⁴ Mahmud Kemal İbnül Emin bu tarihi eserinde 1873 olarak kaydetmiştir.

⁵ Yunanistan, Büyük ülkü (Megalo İdea) ya bağlı kalan Yunanlılar, Berlin antlaşması ile kendilerine vadedilmiş olan hududu tam manasıyla elde etmek için fırsat kollamaya devam ettiler. Doğu Rumeli buhranının gelişmesi ve Bulgar Sırp harbinin başlaması üzerine bu fırsatın zuhur ettiğini sandılar. Deli Yani kabinesi Epir ve güney Makedonya'yı ilhak etmek maksadıyla askeri hazırlıklara girişti. Osmanlı Devleti de karşı tedbirler almaya başladı. Büyük devletler bu sırada Balkan yarım adasında barışın korunmasını gerekli gördükleri için İngiltere'nin tavsiyesi üzerine Yunan hükümetine baskı yapmaya karar verdiler. Atina hükümetine bir nota verip toplamış olduğu askeri terhis etmesini istediler. Yunan hükümetinin reddetmesi üzerine İngiltere, Avusturya, Almanya, İtalya ve Rusya Yunan sulanına donanma gönderip Yunanistan'ı abluka altına aldılar. Ablukaya iştirak etmemekle beraber Fransa, Yunan hükümetine ihtar ve nasihatlerde bulundu. Başvekil Deli Yani bu nasihatleri dikkate alacağına dair söz verdiyse de devletler, buna itimat etmeyerek bir ultimatom verdiler ve bir hafta içinde Yunan ordusunun barış kadrosuna indirilmesinde ısrar ettiler. Ultimatom hükmü yerine getirilmeyince, büyük devletlerin elçileri Atina'yı terk ettiler. (bakınız, Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi C.8 S.114)

⁶ 25 Temmuz 1886

⁷ Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Dairesi Genel Müdürlüğü

yardımcısı olarak bulunduğu bu görevlerin çoğunda nişan ve madalyalar almıştır. Romanya ve İran'da bulunduğu zaman zarfında hem kralın hem de şahın nazarı dikkatlerini üzerine çekmiştir. Bu ülkelerde hiçbir elçiye yapılmayan fevkalade muameleleri Şemseddin Paşa'ya yapıp kendisiyle sohbetler ve istişareler yaparlardı. Bunun bir örneği Romanya'da yaşanmıştır. Sami Evrenosoğlu bunu şöyle anlatmakta;

“Romanya’da sefir iken Romanya Kralı Karol hususi bir teveccühle Türk Sefarethanesine gelir ve müşarünileyhin felsefi sohbetlerinden çok mahzuz olurmuş (zevk almış). Hatta sarayında bir odayı mescit olarak hazırlattırmiş. Şemseddin Paşa saraya geldiği zaman bu mescitte namaz kılarken kral ve kraliçe kendisini gönüllerinde manevi bir zevk duyduklarını ısrarla söyleyerek seyredelermiş. Bu hal İstanbul’a kadar aksetmiş sonrada kendisinden duyulmuştur” (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84).

Şemseddin Paşa Bükreş Sefareti görevindeyken Romen başvekili Kataresku'nun Sefarethane'ye gelerek Bükreş'te çıkan Koleranın yayılmasını önlemek için 10.000 Osmanlı vatandaşının Romanya'dan alınmasını tebliğ edip ve Şemseddin Paşa'nın da durumu Hariciye Nezaretine yazmasından dolayı (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 85) olaylardaki takdirsizliği göz önüne alınarak 30 Ağustos 1893 Çarşamba günü azledildi. Yerine Sadaret Seryaveri Şakir Paşa tayin edildi (BEO.268-20053). Buna karşı Şemseddin Paşa 5 Eylül 1893 tarihinde İstanbul'a yazdığı bir telgrafta azledilme sebebini bilmediğini ve eğer bilmeyerek bir kusur ve hata yapılmışsa Padişahın kendisini affetmesini istirham etmiştir (HR. TO 45-30; Y.MTV). 5 Ekim 1893 tarihinde Şemseddin Paşa Nezaret Müsteşar Muavinliğine tayin edilmiş (BEO. 288-21531) ama Şemseddin Paşa bu göreve gitmemiştir. Çünkü Bükreş sefaretine Şakir Paşa'nın tayininde Romanya hükümetinden alelusul istimzaç olunduktan (sorulduğunda) Bavyera'daki çiftliğinde bulunan Romanya Kralı Karol *“Şemseddin Paşa'nın kılması şartıyla Şakir Paşa'nın sefirliğini kabul ederim”* demesiyle Şakir Paşanın tayini durduruldu. 27 Ekim 1893 tarihli Osmanlı arşiv belgesinde Bükreş sefirliğine tayin olunan Şakir Paşa'nın yeni görev mahalline gitmemesinin sebebinin araştırılması istenilmiştir (Y.PRK. EŞA.18-77). Belgeye bakıldığında Osmanlı Devletinin ya da hükümetinin, Şakir Paşa'nın kabul edilmemesinin nedenini hala bilmediği anlaşılmaktadır. Fakat Şemseddin Paşa'nın memuriyetine iade olunmayarak tam maaşla azledilmiş olarak bir yıl daha Bükreş'te sefirlik görevini devam ettirmiştir. Ama elçiliğin Şemseddin Paşa'ya ve Şakir Paşa'ya maaş vermesinden dolayı maddi sıkıntı yaşamıştır. *“Bükreş sefaretini vekâleten idare eden Şemseddin Paşa'ya sefarete mahsus maaş verildiği gibi Bükreş sefiri Şakir Paşa'ya da maaş verilmesi irade edildiğinden, tahsisatı askeriyesinin de verilmesi lazım geldiği için bütçeye ilavesinin icap edeceği”*(Y.A.HUS.294-107) bildirilmiştir. Daha sonra Bükreş'e başka bir şahsın tayini üzerine Şemseddin Paşa Bükreş'ten ayrılmıştır. Sami Evrenosoğlu Şemseddin Paşa hakkında, Osmanlı Devletinde çok az kişinin alabileceği devlet nişanlarını aldı. Çünkü bulunduğu görevlerin hepsini en iyi şekilde yaparak gerek Osmanlı Devletinde gerekse görevli olarak gittiği ülkelerde devlet nişanlarını bizzat o ülkenin hükümdarları tarafından kendisine verilmiştir. 1894 Romanya hükümetince 1. rütbeden *“Etoile de Roumanie”* nişanı verildi (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 85; İbnül Emin, 1335, s. 214; Gövsa, 1945-1946, s. 1490.). Şemseddin paşa 30 Nisan 1894 yılında hava değişimi için iki aylığına İstanbul'a gelmek için izin istemiş(Y.A.HUS 295-57) ve 5 gün sonra gelen cevapta kendisine izin verildiği (HR. TH.141-36) bildirilmiştir.

11 Eylül 1895'te 6.000 kuruş maaşla Hariciye Nezareti Müsteşar Muavinliğine⁸ getirildi. Bu görevdeyken 1895 yılının Ağustos'unda Bala Rütbesi'ne terfi etmiştir. 18 Şubat 1896 yılında 10.000 kuruş maaş ve bir miktarda tahsisatla Tahran Sefirliğine getirildi (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 85; İbnül Emin,

⁸ Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı

1335, s. 214.). Şemseddin Paşa İran'a iki defa sefir olarak atanmıştır. İlki 19 Şubat 1895 tarihinde (İ.HR.346/62) ikincisi de 15 Ağustos 1897 (İ.HUS.56-42) yılıdır.⁹ Şemseddin Paşa 9 Temmuz 1895 tarihinde Tahran elçiliğine ilk atandığında, kendisine 5.000 kuruş yol harcırahı verilmiştir (İ.HR.348-20). Yaklaşık bir yıl sonra da 25 Haziran 1896 (İ.DH.1335-12) yılında 20.000 kuruş maaşla Tahran elçiliğinden Van valiliğine tayin edildi. Yerine ise 16 Mayıs 1896 tarihinde Münif Paşa tayin edildi (Y.A.RES.79-41). Ama Şemseddin Paşa Van valiliği görevinde fazla durmayarak 9 Mayıs 1897 yılında istifasını verdi (BEO.948-71090). Şemseddin Paşanın yerine Van valiliği görevine vekâleten sekizinci Fırka Kumandanı Ferik Şemsi Paşa tayin edildi (İ.HUS.53-33). İstifasından 7 gün sonra Şemseddin Paşa'ya ikinci bir name yazılarak Van'dan ayrılması bildirilmiştir (BEO 950-71241). Kısa bir süre sonra 14 Eylül 1897 yılında (Y.A.RES. 88-85; DVNSNMH) 13.500 kuruş maaşla ve 9.000 kuruş tahsisatla ikinci defa Tahran sefirliğine atandı (İbnül Emin,1335, s. 214; Mücellidoğlu,1968-1969,s.84). 14 Aralık 1899 yılında birinci Osmanî Nişanını, 3 Ocak 1901 yılında birinci Mecidiye Nişanı¹⁰ verildi (İ.DUİT. 6244-2-1). Şemseddin Paşa, ikinci defa Tahran elçiliğinden azledilecekken Muzafferüddin Şah, II. Abdülhamid'in resmi misafiri olarak İstanbul'a geldiğinde¹¹ Mehmet Şemseddin Paşa'nın memuriyetinin devamını arzu etmesi üzerine Şemseddin Paşa'nın maaşı 30.000 kuruşa çıkarılarak görevinde bırakıldı (İbnül Emin, 1335, s.215; Mücellidoğlu, 1968-1969, s.84). Bu görevdeyken İran'da Meşrutiyetin İlan¹² edilmesine teşvik ettiği gerekçesiyle 7 Şubat 1908 yılında¹³ azledildi (İ.HR.9-46). Azledilmesinin bir diğer sebebiyse; Tahran'da Mücahitlerle iyi ilişkiler kurmuştu. Mücahitler özellikle Safiizim öğretilerinden etkilenen insanlardı. Onun İran'daki politikası (Sultan II. Abdülhamid'in etkisiyle) İranlı din adamlarını etki altında bırakarak Şii ve Sünni mezhepler arasında herhangi bir anlaşmazlık olmamasını sağlamaktı. Nihai hedefi bütün Müslümanların birleşmesiydi ve İslam'ın iki grubu arasındaki ayrımcılığı azaltma yolunda önemli bir başarı sağladı. Ama Tahran'daki yabancı temsilciler Şah'a Anayasal Sistem için baskı yapıyorlardı. Bu olaylar üzerine Şemseddin Paşa sultan II. Abdülhamid tarafından geri çağırıldı (Özüçetin ve Yıldız, 20.02.2008, s. 378). Bu konuda Sami Evrenosoğlu;

“İran'da bulunduğu vakit en meşhur müçtehitlerle (İslam hukukçuları) temaslarda bulunarak onların üzerinde ciddi tesirler bırakmıştır. İslam âlemini ikiye bölen Ehlisünnet ve

⁹ Bir başka belgede ise 21 Kasım 1894 yılında Tahran sefiri Galip Bey Viyana sefaretine, Tahran sefaretine de Şemseddin Beyin tayin edildiğini görüyoruz. Birinci tayininde iki tarih olduğunu bu iki tarih arasında da 3 ay gibi bir süre olduğunu görülmektedir. Dönemin şartları düşünüldüğünde Şemseddin Beyin 1894'ün sonu 1895 yılının başında Tahran sefaretine tayin edildiğini görüyoruz. (HR. SYS 29-21)

¹⁰ Osmanlılar'da Batı tarzında ilk nişan 1852'de Mecidi nişanı ile ihdas edildi ve ifihar nişanı lağvedildi. Bu nişanla ilgili 13 Zilkade 1268 (29 Ağustos 1852) tarihli bir nizamname yayımlandı. Burada nişanın birden beşe kadar sıralanan derece/rütbeden oluştuğu, birinci rütbesinin 50, ikinci rütbesinin 150, üçüncü rütbesinin 800, dördüncü rütbesinin 3000, beşincisinin 6000 olmak üzere toplam 10.000 adet olduğu belirtilmiştir. Yabancılar verilenler ise bir sınırlandırmaya tâbi değildi. Bunun birinci rütbesi murassa' idi. Ayrıca bu nişan kaydı hayat olmak üzere veriliyordu. Birinci Mecidi nişanı sahibi ölünce nişan hazineye iade ediliyordu ve bunun berat harcı 500 kuruştı. İkinci Mecidi nişanı şemsesi göğsün sol tarafına ve nişan da boyna asılır, sahibinin ölümünde yine hazineye geri verilirdi, berat harcı 100 kuruştı. Üçüncü Mecidi nişanı boyna asılırdı, berat harcı 50 kuruştı. Dördüncü ve beşinci Mecidi nişanları da göğsün sol tarafına asılır ve sahibinin ölümü üzerine bu da hazineye iade edilirdi.(İbrahim Artuk, “Nişan”, Cilt 33, s.154-155, TDV İslam Ansiklopedisi, 2007)

¹¹ İran şahının Abdülhamid'den Avrupa gezisine çıkarken ve bu gezi sırasında İstanbul'da bulunduğu süreçte sultan ikinci Abdülhamid'den bu istekte bulunmuştur. Muzaferiddün şah Kacar Avrupa gezisi için “1900 yılının yazında mahiyetiyle İran'dan İstanbul'a doğru yola çıktık. 30 Eylül Cumartesi günü İstanbul'a vardık. Osmanlı devlet adamları resmi elbiseyle ve halk ise trenin etrafında sevinçle karşıladılar. Bir Devlet adamı bizi resmi selamla karşıladı. Bu şahıs dışişleri bakanı Tevfik paşaydı. Buraya kadar bizim için gelmişti. Bu İslam şehrinin kokusunu içime çektim ve Allaha şükrettim...” (Sefnameyi mübarek Şahensah s.200-220, Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, 1902 –Şahın günlüğünden)

¹² Nasıruddin şahın şahlığın 50.yılında öldürülmesiyle yerine geçen oğlu Muzafereddin şah 1905 ile 1909 yılları arasında İran'da halkın ve özellikle mollaların etkisiyle milli meclisler kurularak şahın yetkileri sınırlandırılmış. Ve sonuç olarak 15 Ağustos 1906 yılında yüzlerce yıldır monarşiyle yönetilen İran'da meşrutiyet ilan edildi.

¹³ Osmanlı da II. Meşrutiyet'in ilanından 6 ay önce

Şia'nın birleşmesi yolunda önemli bir adım atmış ise de memuriyetinin son bulmasından dolayı bu teşebbüs yarıda kalmıştır” (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84).

31 Haziran 1908 yılında 25.000 kuruşla Ümera Reisliğine, 5 Ağustos 1908 tarihinde Mülkiye Komisyonu Reisi Tevfik Paşa'nın, Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti'ne tayiniyle boşalan komisyona Tahran eski sefiri Şemseddin Paşa tayin edilmiştir (BEO.3370-252724). Bir ay sonra ise 26 Eylül 1908 (BEO.3404-255263) yılında 25.000 kuruş maaşla Kamil Paşa kabinesine Evkaf Nazırı¹⁴ olarak girdi. 18 Aralık 1908 yılında II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey sabık Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa'nın Meclis-i Ayan azalığından istifanamesi üzerine mezkûr azalığa Evkaf Nazırı Şemseddin Paşa'nın tayinini arz etti (Y.EE 71-87). Ama Şemseddin Paşa'nın tarihçe-yi hayatına kronolojik olarak bakıldığında bu göreve atanmadığı görülmektedir. Eğer atanmışsa da kâğıt üzerinde olup çok kısa sürelidir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle 13 Şubat 1909'da Kamil Paşa kabinesi de düştü ve Şemseddin Paşa'nın görevi de son buldu. Şemseddin Paşa Evkaf Nazırlığı görevini 5 Ağustos 1908-13 Şubat 1909 tarihleri arasında yaptı. Maliye Bakanlığı'nın izniyle maaşı önce 7.500 sonrada 5.000 kuruşa indirildi ve İstanbul'a kaldı. Şemseddin Paşa kendi isteğiyle 14 Kasım 1909 yılında 6.000 kuruş¹⁵ maaşla emekliye ayrılarak maaşını emekli sandığından almaya başlamıştır (İbnül Emin,1335, s. 214; Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84). Zaten Dersaadet'ten Maliye Bakanlığı'na yazılan bir namede azledilen Şemseddin Paşa'ya maaş tahsis edilmesi istenilmiştir (BEO.3502-262643). Şemseddin Paşa bütün hayatını önemli devlet görevlerinde hizmet ederek geçirmiştir. Emekli olduktan sonra Trablusgarp ve Bingazi eyaletlerine “Muhtar İdaresi” verilmesinden dolayı 20 Ekim 1912 yılında “Vezirlik Payesi” ile 5 yıl süreyle “Naib’üs-Sultan” Padişah Vekilliğine gönderildi (İbnül Emin, 1335, s. 215; Mücellidoğlu, 1968-1969, s.84; Gövsa,1945-1946, s. 1490; Aydemir, 1991,s.85). 31 Ekim 1912 yılında Şemseddin Paşa'nın yaptığı hizmetlerine karşılık Rütbe-i Saniye verildi (MV.227-24). 3 Kasım 1912 tarihinde Trablusgarp ve Bingazi eyaletlerine Naibi Sultan olarak tayin edilen Şemseddin Paşa'nın yanına yaver olarak süvari Yüzbaşı Salih Efendi tayin edilmiştir (MV. 170-76). 27 Haziran 1914 yılında Sultan Naibi Şemseddin Paşa'nın ikinci Kâtipliğine Tahsin ve üçüncü Kâtipliğine de Menemenlizade Ahmet Necati beyler tayin edilmiştir (İ.A 1-51).

İtalyanların Kuzey Afrika'daki Trablusgarp ve Bingazi eyaletlerine sahip olmak için fırsat kolladığını bilen Osmanlı Devleti 21 Ocak 1913 yılında Şemseddin Paşa'ya yazılan bir belgede Trablusgarp ve Bingazi eyaletlerini ilgilendiren her olayı sadaret'e bildirilmesi istenilmiştir (DH. EUH. THR.86-20). Şemseddin Paşa'nın tayininden sonra 18 Kasım 1912'de ailesi Şemseddin Paşa'nın emekli maaşını talep etmiş, bunun üzerine maaşı ailesine verilmeye başlanmıştır (MV.171-26). Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalyanlılara karşı yenilmesiyle 18 Ekim 1912 yılında imzalanan Uşi Antlaşmasından sonra Şemseddin Paşa İtalyanlar tarafından İstanbul'a iade edildi (Mücellidoğlu,1968-1969, s. 85). Şemseddin Paşa İtalyanlar tarafından Osmanlı'ya iade edildikten sonra 11 Eylül 1915 yılında padişahın huzuruna çıkacağı tarih gün ve saat kendisine bildirildi (MB. İ 183-18) ve ertesi gün 12 Eylül 1915 yılında Padişah V. Mehmed Reşad'ın huzuruna kabul edildi (M.B.İ 197-38). 30 Eylül 1915 yılında Şemseddin Paşa'nın Bükreş'te kalan eşyaları Osmanlı'nın Bükreş Müteferrikası tarafından trenle İstanbul'a gönderilmiş ve bu eşyaların üç anahtarı ise posta ile gönderilmiştir (HR.SFR.04 894-144).

Emekli olup İstanbul'da ikamet ederken 1917 yılında 62 yaşında hakkın rahmetine kavuşmuştur.

¹⁴ Vakıflar Bakanı

¹⁵ Mücellidoğlu, Şemseddin Paşa'nın emekli maaşını 6.000 kuruş derken, Mahmud Kemal İbnül Emin bunu 5.000 olarak göstermektedir.

23 Ocak 1918 tarihli bir arşiv belgesinde Trablusgarp Naib-i sultanı Şemseddin Paşa'nın vefatıyla kimsesiz kalan kız kardeşi Nalan Aşk Hanım'a muvasat (ölen bir memurun ailesine maaş bağlama) tertibinden maaş tahsis (MV.211-35) edilmesi istenilmiştir. Bu belgeye baktığımızda Şemseddin Paşa'nın vefat tarihinde yanlışlık olmadığı anlaşılmaktadır. Şemseddin Paşa Şerif Rauf Paşa'nın¹⁶ kızıyla evliydi ve eşi 1911 yılda vefat etti (Aydemir,1991, s. 86). Çocuklarının sayısı bilinmemekte ama arşiv belgelerinde Orhan adında bir oğlu olduğunu görüyoruz. Oğlu Tahrirat-ı Hariciye Kalemî hulefasındandı. Belgelerden, Şemseddin Paşa Tahran sefirliği görevindeyken oğlunun hasta olduğunu öğreniyoruz. Belgede *“Tahrirat-ı Hariciye Kalemî hulefasından olup izinli olarak Tahran sefiri Mehmed Şemseddin Efendi'nin yanına gelmiş olan oğlu Orhan'ın düçar olduğu hastalığın tedavisi için sabık İran Şahının (Muzafereddin Şah) Baştabibi Mösyö Schneder'ce tanzim olunan Fransızca rapor gereği tedavisi için bir süre Avrupa'nın bazı yerlerine gönderilmesine müsaade olunması”*(HR. TH 348-108) için izin istemiştir. 28 Mart 1903 tarihli bir başka belgede Şemseddin Paşanın İstanbul'a yazdığı bir namede ailesini hava değişimi için İstanbul'a getirmek istemiş. Ve Tahran'da olmadığı süre içinde sefaret işlerini yürütecek geçici bir elçi talebinde bulunmuştur (İ.HUS.115-28). Belgede, Şemseddin Paşa oğlu için İstanbul'dan istediği izinden daha fazlasının yapıldığını ve oğlu Orhan'ın 4 Temmuz 1907 yılında Paris Sefareti Ateşliğine tayin edildiğini öğreniyoruz (İ.HR.407-27;BEO.3096-232154;İ.HUS.158-58).

Şemseddin Paşa Fransızca, Arapça ve Farsçaya vakıf olup Almanca ve ana dili Çerkezce'yi konuşurdu (İbnül Emin, s.215,1335; Mücellidoğlus.84,1968-1969; Gövsa, s.1490,1946; Aydemir, s.86,1991). Nazırlık görevindeyken Türkiye Büyük Millet Meclisinde Arap mebuslara Arapça cevap vermesi, dedikodu çıkarmış ve bu hadise üzerine Saffet Nezihî *“İzah ve İstizah”*¹⁷ adlı bir komedi yazmıştı (Gövsa,1945-1946, s. 1490). 1894 yılı Mülkiye mezunlarından rahmetli Sami Evrenosoğlu, (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84-85) Şemseddin Paşa hakkında şunları söyler:

“Şemseddin Paşa nevi şahsına münhasır bir insanı kamil'di. Avrupa'nın felsefe ve diğer ilim ve fenlerindeki terakkiyatını Fransızca'nın edebi dekaayınını (anlaşılması güç metinleri) derin bir ihata ile inceleyen bu yüksek şahsiyet aynı zamanda Tarih İslamların güzidelerini tetkik ederek dini ahlak ve felsefede müntehayı kemale vasıl olmuş müstesna bir isti'dad idi. Hem lazım gelen vasıfları tamamıyla üzerinde toplamış kudretli bir sefir hem de asrın müstesna bir (ilahiyat mütehası)ıydı. Kendisini tanıyanlar yüksek meziyetlerine hayran kalırlardı. Arapçadaki vukuf ve iktidarları herkesçe bilinen Darülfünun müderrislerinden merhum Şevket (Yunt), Baban Zade Ahmet Naim ile bana, Muhiddini Arabi'nin Fusul'ül Hikem adlı kitabını okutmuş ve kudreti ilmîyesi bizleri hayran bırakmıştı. Geçen 45 yılda (1945 yılından önce) İstanbul'un ileri gelen âlimlerinin hemen hepsini bilirim. Buna dayanarak diyebilirim ki Şemseddin Paşa gibi kuranı kerimin ayetlerinden hayret-efza (hayret veren) hakiki manalar çıkaran selahiyet sahibi bir kimse görmedim. İşte ilim âlemine şeref veren Şemseddin Paşa vefatına kadar ilme daima bir alaka ile bağlıydı. Merhumun vefatından günlerce müteessir olmuş aşağıdaki tarihi düşürmüştüm.

¹⁶Şerif Rauf Mehmet paşa ya da Rauf paşa (1838 -1923) bir Osmanlı devlet adamıdır. Rauf paşa 1838 yılında İstanbul'da doğdu. Bosna valisi Osman Paşa'nın oğluydu. Paris'te eğitim gördükten sonra tercüme odasında göreve başladı. Beyrut, Bitlis, Elâzığ, Şam, Erzurum ve Selanik valilikleri yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 19 Temmuz 1908-27 Temmuz 1908 tarihleri arasında İstanbul belediye başkanlığı yaptı. Daha sonra Halep ve aydın valiliklerinde bulundu. Ahmed Tevfik paşa hükümetinde kısa bir süre dâhiliye nazırı oldu. Sonra mısır fevkalade komiserliği görevini yaptı. Şurayı devlet başkanı sonrada ayan meclisi başkanı oldu.

¹⁷Bu eser, ironik bir dille millet adına sorumluluk üstlenen ve nazırlık (bakanlık) yapanların bilgisizliklerini, ahlâkî zaafalarını ve acınacak hallerini sergileyen bir piyestir. Piyeste, kişisel ve ailevi çıkarlar için sosyal yapının nasıl tahrip edildiği de sergilenir.

*Fenafillah 'ın eşvaki içinde la-mekan oldu
Mear-ı hikmet ü takva, büyük bir arif'i hakkan
Tenvir eyledi uçdu o bir kibrit-i ahmerdi
Ziyatı alem-i irfan için na kaabil-i tazmin
Fünun-ı asr 'i cem 'etmişdi ilm-i velayetle
Ederdi ufku devran-ı o sühan ma 'rifet tezyin
Yegane tercemanydı lisanı gayb-ı tevhidin
Yetiştirmez onun menendini bu saha-i tevhidin
Naziri yoktu tahkik-ı ilm-ü surr-ı kur 'anda
Bütün ilhamı rabbani idi o neşve-i rengin
Olurdu elde bir kenz fütühat-ı ilahi 'ye
Edilseydi sünihat-ı kemali cümle tedvin .
Huruc etti avalimden muhit-i kurb-ı sübhane
Açıldı ruhune rah-ı safa-i kasr-ı illiyin.
Bu tam tarihi 'dir sami, bize virdi zeban eyvah;*

Kubab-ı nur-ı mevlada, mekaam-ı ruh-ı şemsüddin" 1337 (1919) (Mücellidoğlu, 1968-1969, s.84-85)

Şemseddin Paşa muhtelif şivelerde güzel Çerkezce konuşurdu. Üyesi olduğu İstanbul Çerkez Teavün Cemiyetinde bilhassa Çerkez dili ve alfabesiyle meşgul olmaktadır. Gazete de Çerkezcenin yazı dilinde hangi harflerin kullanılacağı konusunda Guaza gazetesinde tartışmalar başladı. Arapça harfleri mi? Latin harfleri mi? Yoksa kendine has yeni bir alfabe mi kullanılacağı konusunda anlaşamıyorlardı. Şemseddin Paşa'da dönemin Çerkez gazetesi olan Guaza'da bu konudaki fikrini iki yazı yazarak belirtmiştir. Yazılarında cemiyetin kabul ettiği 42 harf yerine 81 harf olarak alfabenin oluşmasını istemiştir. Cemiyet küçük Çerkez kabilelerinin telaffuz ve konuşmalarını göz önüne almamıştır. Ama Şemseddin Paşa hepsini göz önüne alarak Çerkez alfabesini 81 harften oluşmasını önermiştir. Buna itirazlar gelince alfabenin 74'e de indirilebileceğini söylemiştir. Gazetede ki yazısında kelimelerin kullanılmasını Arapçadan örnek vererek açıklamalar yapmıştır. Genel istek Latin harfleri ya da buna yakın bir alfabenin kabulündendi. Şemseddin Paşa yazısında Cevad Paşa'nın da bu alfabe konusunda 50 harfin kabulü ve alfabe olarak Rus alfabesi olabileceğini söylemiş verilen bir başka fikir ise alfabenin 57 harfte olabileceği belirtilmiştir. Cemiyetin aldığı kararla Çerkez alfabesi 42 harften oluşmuştur (Guaze 2.4.1911, s. 4-5; Guaze 17.4.1911, s. 3-4). Ama 1919 yılında cemiyetin dil encümeni Kabarday, Şapsığ, Abzeh, Abaza ve Bjeğuğ dillerinin şivesini esas alarak çok harflerin yerine az harflerin kullanmasının gerektiğini ileri sürmüş ve cemiyetçe yapılan alfabe 38 harfli olarak yayınlanmıştır (Aydemir,1991, s. 86).

Şemseddin Paşa'nın eserleri;

Çerkez Hattı Yahud Hatt-ı Umumi, İstanbul Mahmud Bey Matbaası 1326 (1910) 87 sayfa

Hesab-ı Nazari, İstanbul Hilal Matbaası,1328 (1912) 114 sayfa

Arşiv Belgelerine Göre Yaptığı Faaliyetler

Şemseddin Paşa 7 Mart 1886 yılında Atina Sefareti Seniyyesi Başkâtipliğine tavsiye edildikten kısa bir süre sonra buraya atanmıştır (İ.MTZ(01)17-632). Ama burada fazla kalamamış ve burada yaptığı başarılı işlerden dolayı terfi ettirilmiştir (HR. SYS,1729-101). 31 Aralık 1891 yılında Şemseddin Paşa'nın Tahran ya da Atina sefaretine atanması istenilmiştir (Y.PRK. TKM.23-59). Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra 17 Kasım 1892 tarihinde Umur-ı Şehbender Müdürlüğünden, Bükreş Sefaretine tayin edilmiştir (İ.HR 339-60; BEO 111-8318; HR. TH 125-74; İ.HR.340-2). Yol masrafı için de kendisine 20 bin kuruş verilmiştir (İ.HR.340-28). Şemseddin Paşa Bükreş Sefareti görevindeyken Osmanlı'nın Guirgevo Konsolosluğu kaidelere aykırı olarak pasaportlar vermiştir. Bunun için de dönemin Hariciye Nazırı Said Paşa, Şemseddin Paşa'ya bu konuyla ilgilenmesini ve araştırmasını istemiştir (HR. TH 124-22). Şemseddin Paşa Bükreş Sefaretine ait iki atın satılması için Dersaadet'ten izin istemiştir (HR. TH 127-22). Osmanlı Devleti, Romanya'da Kolera hastalığından ölen Müslümanlara şeriat kurallarına göre muamele yapılması için Şemseddin Paşa'ya Şeyhül İslam'ın fetvası¹⁸ tebliğ edilmiştir.

3 Mart 1898 tarihli bir belgede ise Şemseddin Paşa'nın harcırahı ve beş maaşının verilmesine ve geriye kalan maaşlarının ise Kirmanşah Konsolosluğundan alabileceği yazılmıştır (İ.HUS 62-29; BEO. 2302-172638; İ.HUS.115-28). 16 Nisan 1898 yılında Muzaferiddün Şah Kacar, Şemseddin Paşa'yı ikinci defa Tahran elçiliğine atadığı için II. Abdülhamid'e bir teşekkür mektubu yazmıştır (Y-EE-0059-0004-002).

16 Ocak 1899 tarihinde Şemseddin Paşa Osmanlı-İran sınırında olan bir olayı İstanbul'a bildirecek durumu arz etmiş ve bir cevap istemiştir. Olay şöyledir; İran'da Kazım Han, firkasıyla Bağdat tarafına gelip Osmanlı topraklarını gözetlemiş bir kaç gün sonrada vali taraftarları gelmiş. Ve bu önceden tekrarlandığından Osmanlı aşiretleri ortalığı daha da germişler. Onların hareketlerinden dolayı kötü olaylar zuhur etmiş. Bu tür olaylar İran'ı Osmanlı toprağına çekmekte olduğunu arz etmiş ve bu olay için Dersaadet'ten bir cevap istemiştir (QAMRI 1316-34-01-15).

6 Nisan 1899 yılında İran hükümeti Basra Körfezinde çıkan Veba salgınından dolayı körfezin girişinde bir karantina yapmak, Karantinahane'de kendi bayrağını ve askerlerini bulundurmak için Osmanlı Devletinden izin istemiştir. Osmanlı Devleti ise Hürmüz önlerinde Osmanlı donanma gemilerinin olması şartıyla bunu kabul edeceğini bildirmiştir. Buna ek olarak ise Osmanlı Devleti Karantinahane'nin Doktor, Memur ve Gardiyanlarını kendisi atamak istemiştir (Budak, Gurulkan vd, 2010, s. 304-307). Vebanın 29 Haziran 1899 yılında İran'ın Benderbuşehr'e sirayet etmesi üzerine buralarda ölenler sahil yoluyla Bağdat ve Kerbela'ya getiriliyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti kısa bir süreliğine cenazelerin getirilmesini men etmiştir (İ.HUS 103-167). Özellikle Benderbuşehr ve Osmanlı'nın Basra Körfezi sahillerinde tedbir alınmasını ve ziyaretgâhlara cenazelerin defnedilmesini yasaklamıştır (İ.HR 383-46).

22 Aralık 1899 tarihinde Osmanlı'nın Savaçbulak Konsolosu Memduh Bey İstanbul'a dışişlerine gönderdiği bir telgrafta mültecilerin Mameş aşiretinin mallarına saldırarak yağmaladıklarını ve öldürdüklerini arz etmiş. Buna karşı Tahran Sefareti Sefiri Şemseddin Paşa ise Dersaadet'e bir name yazarak Memduh Beyin olayları doğru yazmadığını belki abartmış olduğunu yazmış. Namede Savaçbulak'a bağlı Kartın'e ve Kose-i Kehriz'de koyunlar çalınmış. Buranın halkı Mameş olup hırsızdırlar. Mameşli olan iki kişi baba ve oğlu elbise almak için kaç günlük yoldan Savaçbulak'a gelmişler. Şeyh Maruf nahiyesi ise burası Kose-i

¹⁸ Dönemin Şeyhül İslam'ı Uryanzade Ahmed Esad Efendi'dir.(4 Aralık 1878- 17 Ocak 1889) bknz. TDV İslam Ansiklopedisi

Kehriz'e bir buçuk saat uzaklıktadır. Kose-i Kehriz'in sahibi Malik Ağa, geceleyin halkı Şeyh Maru nahiyesine gönderir. Evde olan iki Mameşliyi vururlar ve ev sahibiyile oğlu öldürülür. Bu olayda bir Kose-i Kehrizli de ölür. Durumun böyle olduğunu ve asıl kusurlunun ise Malik Ağa ve Kose-i Kehriz halkınıdır ve Konsolosluğa da bu telgrafi yazdırmışlar (GH 1317-K19-P8-3). Ama gelen cevapta olayın Şemseddin Paşa'nın dediği gibi olmadığı bu olayın 50-60 süvarinin Kartın ve Kose-i Kehriz'de koyunları alarak yağmaladığı ve bu olayda bir erkeğin öldüğü, bir kadın bir çocuk ise yaralanmış ve bir kişinin daha öldürüldüğü yazılmıştır (GH1317-K19-P8-2).

Bir başka belgede, Hamedan Konsolos Vekili (?) Tahran Sefaretine bir yazı yazarak Hamedan da Hacı Ağa Muhammed Gazi bir süreden beri Osmanlı aleyhine bazı faaliyetlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda konsolos vekiline ait büyük bir toprağı gasp edip burada tarım yapmaktadır. Buna engel olup önlem almak için Tahran Sefaret-i kebirinden (M. Şemseddin Paşa) izin istemiştir (GH.1317-1-23).

Basra'daki Tauna hastalığı için alınacak tedbirler için İstanbul'daki Sıhhiye Meclisinden iki başkan, üç telgrafçı, doktor ve sıhhiye memurları Tahran'a ulaşmışlardır (GH1319-K19-P31-8). Bir başka belgede Kacar Devleti Tahran'a gelen bu sıhhiye memurlarına üçüncü madalya olan Şir-i Hurşit Nişanı verilmiştir (GH1324-K23-P06.3-72). Şemseddin Paşa Basra'da çıkan Taun'a hastalığını İstanbul'a arz ederken hastalığın ilk başından şüana kadar (26 Mayıs 1901) 11 kişi yaralı olduğunu ve 6 kişinin de öldüğünü bildirmiştir (GH1319-K19-31-?).

29 Mart 1903 yılında hava değişimi için İstanbul'a giden Şemseddin Paşa yerine bir süreliğine Van valisi Baki Bey atanmıştır (4 Mayıs 1903). Hicri 1324 yılında (1906-1907) Osmanlı'nın Tahran Elçiliği ile İran dışişleri bakanlığı arasında İran'ın Geylan bölgesinde ki ipek böceği ticaretinde oluşan sorun için bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Osmanlı tüccarı olan Laskaridlis İpek böceği yumurtası (tohumunu) için İran'ın Geylan şehrindeki bazılarıyla anlaşmış. Ama daha sonra iki taraf arasında ihtilaf yaşanmış. Laskaridlis aldığı malların parasını vermemiş Geylanlılar da haklarını istemiş. Bu olay ilk başta Tahran sefaretine intikal etmemiş. Daha sonra İran dışişleriyle Osmanlı sefaretinin oluşturdukları bir mecliste Laskaridlis ve Geylanlılar arasında anlaşma sağlanmış (hicri 1324). Geylanlıların malların kıymeti ve zarar zararları hesaplanmış. Buna göre Laskaridlis 1324 yılından 1325 yılına kadar iki taksit halinde ödeme yapacak, paranın üçte birini bir ay sonra kalan üçte ikisini ise 3 ay sonra vereceğine dair anlaşma yapılmıştır (GH1324-K23-P7-1-233).

Şemseddin Paşa, 5 Ağustos 1906 yılında İran'da ilan edilen Meşrutiyet fermanının yankılarını, 13 Aralık 1906 tarihinde yazdığı bir name ile Dersaadet'i bilgilendirmiştir. Belgede her hafta İran'ın genel durumunu rapor ettiğini bildirmiştir. Ve ulemanın İran'da hem etkili hem de sayı olarak çok olduğunu yazmıştır. Bu grup ülkedeki icraatların ve kanunların yetersiz olduğu bahanesiyle fitne çıkarmışlardır. Zaten ülkedeki askeri düzen, vilayet hizmetleri, adliye ve mülkiye teşkilat hizmetleri idareden mahrumdurlar. Ceza ve hukuki işler ise Şer'en ya da Örfi olarak ulema tarafından icra edilmekte olduğundan sorun teşkil etmektedir. İran hizmetinde bulunan Belçikalı Mösyö Nüvis'e 3-4 yıldan beri gümrük vergilerinin tahsisi işi verilmiş. Ama bu şahsın gümrükte Belçikalı ve Avrupalı çalıştırmasından dolayı İran ricali, bazı zenginler ve ulema sınıfı gümrüğün İran halkına verilmesini Belçikalı ve Avrupalıların ihraçlarını istemişler. Hatta geçen sene (1905) sadrı sabık Aynüddeve'ye müracaat etmişler ama Mösyö Nüvis Şahın hazinesine para aktararak Şahı memnun etmiş ve azline izin vermemiş. Diğer taraftan sadrazam Aynüddeve muhalifleri ve sevmediklerini farklı yerlere sürgün etmiş. Bunda rahatsız olan ulema çarşı-pazar ahalisini de arkalarına alarak muhalefet oluşturmuşlardır. Giderek güçlenen muhalifler ve ulema Tahran'ın güneyinde ki Şah Abdülazim

türbesine giderek burada bir ay kaldılar. Aynüddeve kanunlarda düzenleme yapılacağını ve kimseye dokunmayacağını söylemesi üzerine tekrar Tahran'a dönmüşler. Ama sadrazam bu defa eskisinden daha sert olarak ulema reislerini ve ricalden bazılarını yakalayıp eziyet etmiş. Bunlardan Şeyhü'r Reis Osmanlı'nın Tahran Elçiliğine sığınarak on beş gün burada kalmış. Hükümetten teminat alınarak evine gönderilmiş. Yazlığa gönderilecek bahanesiyle bu şahsı Şamran'a nakledileceği zaman, ulema ve halk sadrazam aleyhine muhalefet ederek Mescidi Cuma'da toplanarak sadrazamın azlini ve Belçikalıların ihraçlarını talep etmişler. Şartlarını arz etmek için ulemadan bir heyet seçilip şaha gönderilmiş. Ama hükümet bir grup askeri, isyan eden halkın üzerine göndermiş. Çıkan çatışmada birçok kişi ölmüş ve yaralanmış. Ulema reislerinden Seyyid Abdullah ve Seyyid Mehmed ve Şeyh Fazlullah kendilerine bağlı olanlarla Tahran'dan on sekiz saat uzaklıkta olan Kum şehrine gitmişler. Tahran'da kalan ulema, tüccar ve halk binlerce kişi İngiltere sefarethanesisinin bahçesine firar ve dehalet etmiş. Ulemanın Kum şehrine gittikleri duyulunca çevre şehirlerden Tebriz, Zencan, İsfahan ve diğer yerlerdeki ulemada Kum şehrine doğru yola çıkmışlar. İngiltere Sefarethanesine sığınanların sayısı 10-12 bin olunca İngiltere maslahatgüzarı bunların meşru taleplerinin kabul edilmesi için teşebbüste bulunmuş ve istekleri kabul ettirilmiştir. Bunun sonucunda Sadrazam Aynüddeve istifa ettirilerek yerine Müşirüddeve tayin edildi. İsyancıların Kum'dan Tahran'a gelmelerini ve sefarethanedeki isyancıların dağılması istenilmiş. Bu başarıları üzerine isyancılar kendilerine daha da güvenerek birde Rusya'nın malum durumu¹⁹ üzerine halkın o zamana kadar adını bile söylemeye korktukları bir şey, seçilmiş azalardan oluşan bir Milli Meclisin oluşturulmasını istemişler. Bu Şah tarafından kabul edilmedikçe dağılmayacaklarını beyan etmişler. Bu kelimenin manasını bile bilmeyen isyancılar isteklerinde ısrarcı oldular. Alınan bütün tedbirlere ve hükümet tarafından tehdit edilmelerine rağmen dağılmamışlar. Şahın hasta olması, askerinin nizamsız olması, devletin mali durumunun kötü olmasından dolayı Şah 5 Ağustos 1906 tarihinde el yazısı ile azaları; Şehzadegan, Kacariyye, Ulema, Tüccar, Ashabı Emlak ve diğer esnaflardan oluşan vekiller Şah tarafından kabul edilmiş. Bu meclis 7 Ekim 1906 tarihinde Şah'ın huzurunda çalışacak ve azalarıyla haftada üç-dört defa toplanacaktı. Gerek halk gerekse ulema ve daha birçok kimse böyle bir şeye alışkın olmadıklarından bu meclisten hayır gelmeyeceği fikrindeydi. Şah'ın büyük oğlu veliaht (Muhammed Ali Şah) ise meclisin kabulü hakkında babasının hastalığından istifade edilerek mecburiyetle kabul edilmiş olduğundan bunun kabul olunamayacağını iddia etmiştir. Ve meclis taraftarlarına karşı sert tedbirler almış ve meclis aleyhinde olan ulema ve ricali kendi tarafına çekmiştir. Yapılacak hizmetlerde ve ıslahatlarda Meclisin ümitsiz olduğunu söylemiştir. Şemseddin Paşa, namenin sonunda gerek bu konuda gerekse diğer konularda sadareti bilgilendireceğini arz etmiştir (13 Aralık 1906), (Budak, Gurulkan vd, 2010, s. 380-383). Bu belgede İran'da meşrutiyeti ilan edenlerin aslında meşrutiyetin ne olduğunu bilmediklerine dikkat çekilmektedir. Akla gelen soru ise Meşrutiyet konusunda bir fikri bile olmayan bu insanlara kim ya da kimler ön ayak oldu?

25 Eylül 1907 yılında İran sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen bir belgede İran Meclis-i Millisinde etkili ve nüfuzu olan Ağa Seyyid Abdullah Osmanlı-İran ilişkilerini bozmak için faaliyetlerde

¹⁹1904 yılında Ruslar, Japonlar karşısında ağır yenilgiler alınca, imparatorluk düzenine karşı halk protesto hareketlerine başladı. Petersburg'da Kışlık Saray'ına yürümek isteyen göstericilere ateş açılmasıyla yaşanan Kanlı Pazar, olayları tırmandırarak 1905 devriminin kıvılcımını oluşturdu. İşçi grevleri, sokak çatışmaları, köylü hareketleri ve askeri isyanlar biçiminde gelişen genel ayaklanmayla, azınlıkta olan milletler arasında hızla yayıldı. Ekim 1905'te başlayan demiryolu grevinin ülke çapında yaygınlaşarak bir genel grev biçimini alması ve Petersburg Sovyet'inin oluşturulmasıyla devrimci hareket doruğuna ulaştı. Güç durumunda kalan II. Nikolay, Ekim manifestosu'nu yayınlayarak meşrutî bir anayasa ve seçilmiş bir meclis (Duma) sözü verdi. Radikal muhalefetin taleplerini karşılamaktan uzak yasal düzenlemelerden sonra Nisan 1906'da seçilen Birinci Duma'da, liberal ve sol muhalefet çoğunluğu elde etti. Böylece Rus olmayan milletler de geniş bir temsil olanağı buldu. Köklü reformlar istediği için imparatorluk hükümetiyle çatışmaya giren Birinci Duma iki ay geçmeden dağıtıldı.(bknz. Kezban Kacar, 1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirilmesi, - DİVAN- Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, Cilt.1, Sayı 24, S.90-94)

bulunduğu belirtilmektedir. Belgede bu şahıs Rus menfaatleri için çalışmış, Osmanlı askerinin sınırdan olmasından rahatsız olmuş ve bunu yüksek sesle mecliste dile getirmiştir. Bu şahsa yakın bazılarının tutuklanması üzerine kendisini tehlikede görünce Osmanlı askerinin sınırdan çıkarılması için Şah Hazretlerine Meclisi Milli tarafından üç gün süre verilmiş. Eğer bu sürede tedbirler alınmazsa Osmanlıyla savaşmak için kendisi sınıra gideceğini ve İslam ahalisinin de kendisini takip edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Meclis reisi, İhtişamüssaltana'ya kıyam ederek bu müçtehidin halkı böyle isyana sevk ederek sonuçlarını düşünmemesi ve hiç yoktan savaşa böyle gidilemeyeceğini, bunun İran için ne gibi sonuçlar doğuracağını bilmesi gerektiğini beyan etmiştir. İhtişamüssaltana meclis bahçesinde “Benim, İran ahalisi ve umum İslam âlemi için yapacak en hayırlı işim devleteyni aliyeteyni daire-i sulh ve safa ve ittihadı koyabilmekten ibaret olup bunu yapamadığım halde benden yapacak başka hiçbir iş beklememeniz lazım gelir” demesi üzerine bu konuşma, halk üzerinde etkili olmuş ve müçtehidin mevkisi daha da sarsılmıştır. Ama müçtehid faaliyetlerine devam ederek ertesi gün mescitte minbere çıkacağını ve halkın kefenleriyle gelmesini istemiştir. Bu belgede Şemseddin Paşa İran'da ulemanın yani mollaların çok güçlü ve nüfuzlu olduğunu bir daha beyan etmiştir (Budak, Gurulkan vd, 2010, s. 390-393).

Şemseddin Paşa döneminde ki bir başka olay ise 7 Nisan 1908 tarihinde Tahran sefaret vekili Hacı Abdülrahim'in ölmesinden sonra ortaya çıkan mirasçılarla bizzat Tahran sefiri Şemseddin Paşa konuyla ilgilenmiş ve varisçilerin içinde olan bir gelin hanımı, vekilin oğlu ve diğer varisçilerini Kermansah'tan Tahran'a çağırmıştır (GH1326-K60-P5-6).

14 Haziran 1908 yılında Şemseddin Paşa Tahran elçiliğinden azledilerek yerine Nasuh Bey tayin edilmiştir (İ-DUİT-00007-000104-001-001). 1908 yılının Nisan ayında İran'ın İstanbul sefaretinin yazdığı bir belgede Şemseddin Paşanın elçilikten neden azledildiğine dair bilgilendirme yazısı gönderilmiştir. Buna göre İstanbul'da çıkan gazetelerde her gün yeni bir olayla ilgili haberler yapılmaktadır. Belgeye göre Şemseddin Paşa halkı şehzade Aynüddeve karşı isyana teşvik etmiş ve isyancıların yabancı sefaretlere sığınmalarını ve aynı şekilde Bab-ı Ali'den de Osmanlı sefaretine sığınmaları için izin istemiş. Bu hüküm hızlı bir şekilde Bab-ı Ali'ye gönderilmiş. Oysa Şemseddin Paşa İran devletinin iç meselelerine hiç dâhil olmamış ve isyancıları teşvik etmemiştir. Şemseddin Paşa İstanbul'a gittiğinde kimse cüret edip konuyu padişaha arz edememiş. Şemseddin Paşa bu haberler üzerine azledilmiştir. Şemseddin Paşanın bir kaç arkadaşı İran sefaretine gelip “Siz kendiniz de bilirsiniz, Şemseddin Paşanın İran'ı ne kadar sevdiğini ve ıslah taraftarı olduğunu ve İran dostu olup kaç yıl (yillar) boyunca Osmanlı sefaretinde imara çalışmış” olduğunu arz etmişler (QAMRI-1326-11-1-71). Belgede İstanbul'da ki İran sefreti Şemseddin Paşanın yıllarca Şah taraftarı olduğunu yazmıştır.

Şemseddin Paşa azledildikten sonra dışişleri bakanı Refet Bey, Osmanlı-İran sınır sorununun halli için Şemseddin Paşa'dan fikir almıştır. Şemseddin Paşa bu konuyla çok uğraştığını oradayken durumu kontrol edebildiğini ama şuanda olaylar daha kötü bir hal aldığını arz etmiştir. Şemseddin Paşa bunun nedeni olarak iki sebep söylemiştir; biri İran'da düzgün bir idarenin olmaması, ikincisi de gerekli tedbirlerin alınmamasıdır. Tek çare ise İran'daki koşulların iyileştirilmesidir. Aynı şekilde her iki tarafın kabul edeceği bir mahkemenin olmamasından dolayı anlaşma uzak bir ihtimaldir. Ve İran hükümeti anlaşılacak bir hükümet değil ama Osmanlıyı düşman olarak görmekten yana da değil. Şuana kadar her alanda yapılan anlaşmalar sonuçsuz kalmıştır. Bir diğer önemli konu ise İran şu ana kadar dünya devletleriyle hiç barış imzalamamış ve zor duruma düşmedikçe de anlaşma yapmaz. Buna bağlı olarak 50-60 yıldır var olan sınır sorunu çözülememiştir. Şu ana kadar Osmanlı-İran arasında sadece Osmanlı vatandaşlarıyla ilgili bir kaç hukuki

konu sonuçlanmıştır. Eğer sınır sorunu için bir sonuç almak istiyorsanız İran'da ki Osmanlı memurları görevlerini ciddi alarak ve durumun ehemmiyetini anlayarak çalışmalarını gerekmektedir. Bununla birlikte siz de bunları desteklerseniz olumlu sonuç alınabilirsiniz (Çınar, 2014, s. 155) diye dışişlerine cevap yazmıştır.

Naib'üs- Sultan görevindeyken olan olaylar şunlardır;

Dâhiliye nezareti, hırsızlık yapıp İskenderiye'ye kaçan Trablusgarp posta eski müdürü Naum Dimitri Efendi'nin yargılanması için İstanbul'a gönderilmesini ve Trablusgarp'ta şehit düşen Suphi Efendi'nin ailesine maaş bağlanması hususlarını Trablusgarp ve Bingazi Sultan Naibi olan Şemseddin Paşa ile görüşülüp fikirlerinin alınması istenilmiştir (DH.MTV 23-16). 26 Mart 1913 tarihinde Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan emekli mülki ve askeri şahıslarla burada olan yetim ve dul kadınlara maaşlarının verilmesi istenilmiştir (MV. 175-86). 29 Nisan 1913 tarihinde gelen başka bir belgede (MV.176-65) bu maaşların verilemeyeceği bildirilmiştir. 22 Temmuz 1913 yılında gelen bir belgede, Naib'üs-Sultan Şemseddin Paşa Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgalinden sonra Naçora eski Kâtibi Mehmet Sabri, on iki kişilik ailesiyle 320 Frank karşılığında en yakın Osmanlı memleketine nakledilebileceğini İstanbul'a bildirmiştir (DH.İD. 85-42). Trablusgarp ve Bingazi Sultan Naibi Şemseddin Paşa donanmaya yardım amacıyla 100 Osmanlı lirası göndermiştir (DH. İ.UM. EK. 70-12).

Sonuç

62 yıllık ömrüne birçok başarı sığdıran Çerkez asıllı Mehmet Şemseddin Paşa Osmanlı'ya büyük hizmetler yapmıştır. Devlet memurluğunun en alt kademesinden başlayıp en üst makamına kadar çıkmış ve bu makamlarda layıkıyla görevini ifa etmiştir. İmparatorluğun en çalkantılı döneminde en zor görevlere atanmış ve gittiği ülkelerin en üst idarecileriyle dostluklar kurmuş, onların sevgisini kazanmıştır. Şemseddin Paşa İran'da elçilik yaptığı (yaklaşık 12 yıl) süre içinde Osmanlı-İran ilişkileri dostluk havası içinde geçmiştir. Hatta hem Şah hem de daha sonra kurulan Milli Meclis içinde bile Osmanlıya karşı sevgi ve dostluğun hâkim olduğunu arşiv belgelerinden görüyoruz. Bulunduğu ülkelerde olayları hızlı bir şekilde İstanbul'a bildirdiğini ve sergüzeşt-i hayatına bakıldığında tam bir vatansever olduğu görülmektedir. Çünkü hasta, yaşlı ve eşini kaybettiği zaman (1911) bile kendisine vatan toprağı olan uzak bir bölge, Trablusgarp-Bingazi'ye Naib'üs Sultan görevi verildiğinde hiç tereddüt etmeden gitmiştir. Şemseddin Paşa'nın hızlı yükselişi, büyük başarıları Osmanlı Devleti'nin özeti gibidir. Tüm bunlarla beraber dünya siyasi haritasının değiştiği (1.ve 2. Balkan savaşları, 1.Dünya savaşı) dönemlerde İmparatorluğun yurt dışındaki siyasi-politik cephesi olan elçilik görevinde bulunmuş ve son görevinden geldikten yaklaşık 1 yıl sonra da vefat etmiştir.

Kaynakça

- [1] (DH. EUH. THR. 86-20), (DH. İUM. EK. 70-12), (DVNSNMH. 14-108), (HR. TH 124-22), (HR. TH 125-74), (HR. TH 127-22), (HR. TH 141-36), (HR. TH 348-108), (MB. İ 183-18), (MB. İ 197-38), (BEO. 288-21531), (BEO. 3370-252724), (BEO. 2302-172638), (BEO.3096-232154), (BEO 111-8318), (BEO.268-20053), (BEO.3404-255263), (BEO.3502-262643), (BEO.948-71090), (BEO.950-71241), (DH. İD.85-42, (DH. MTV 23-16), (HR. SFR.04 894-144), (HR. SYS, 1729-101), (HR. TO 45-30), (İ.A 1-51), (İ.DH. 993-78450), (İDH 1335-12), (İ.DUİT. 62-44-2-1), (İ-DUİT-00007-000104-001-001), (İ.HR 383-46), (İ.HR 339-60), (İ.HR348-20), (İ.HR. 340-2), (İ.HR 346-62), (İ.HR. 340-28), (İ.HR. 9-41), (İ.HR.346/62), (İ.HR.348,20), (İ.HR.407-27) (İ.HUS 103-167), (İ.HUS 115-28), (İ.HUS.158-58), (İ.HUS 56-42), (İ.HUS 62-29), (İ.HUS.115-28), (İ.HUS. 85-78), (İ.HUS.53-33), (İ.HUS.56.42), (MV. 175-86), (MV. 176-65), (MV. 170-76), (MV. 171-26), (MV. 227-24), (MV.211-35), (İ.MTZ(01) 17-632), (Y.A.HUS 295-57), (Y.A.HUS.294-107) (Y.A.RES 88-85), (Y.A.RES.79-41), (Y.EE 71-87), (Y-EE-0059-0004-002), (Y.PRK. TKM.23-59), (Y.PRK. EŞA. 18-77)
- [2] ایران اسلامی جمهوری خارجه امور وزارت تخصصی کتابخانه
(QAMRI 1316-34-01-15), (QAMRI-1326-11-1-71), (GH 1317-K19-P8-3), (GH.1317-1-23), (GH1317-K19-P8-2), (GH1319-K19-P31-8) (GH1324-K23-P06.3-72), (GH1319-K19-31-?), (GH1324-K23-P7-1-233), (GH1326-K60-P5-6)
- [3] Aydemir, İzzet(1991), Muhaceretteki Çerkez Aydınları, Ankara
- [4] Budak, Mustafa; Gurulkan, Kemal vd. (2010), Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri, Ankara
- [5] Çınar, A. Ergun(2014), Cemil Said Bey İran Mektupları, Kitapevi, İstanbul
- [6] Gövsa, İbrahim Alaettin(1945-1946), Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedi Gün Matbaası İstanbul
- [7] Gurulkan, Kemal; Çınar, Ali Osman vd.(2012), Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I, İstanbul
- [8] İbnülemin, Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsâmeddin [Yaşar] (1335), Evkâf-ı Hümâyun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli, İstanbul
- [9] Mücellidoğlu, Ali Çankaya(1968-1969), Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923), Mars Matbaası, Ankara
- [10] Özüçetin, Yaşar ve Yıldız, Sıddık(2008), 14 Şubat 1909 Hükümet Krizi Öncesinde: "İngiliz Gözüyle Osmanlı Hükümeti ve Meclisi Mebusan" Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s.372-382
- [11] Unat, Faik Reşit(1968), Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- [12] İpşirli, Mehmet (1995), "Elçi", Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul
- [13] Guaze Gazetesi 2 Nisan 1911
- [14] Guaze Gazetesi 17 Nisan 1911

EKLER

Resim 1:İbnülemin Mahmud Kemal'in (*Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzûârın Terâcim-i Ahvâli*) adlı eserinde Mehmed Şemseddin Paşa'nın resmi (s. 212, 1335)

Resim 3: İran Dışişleri bakanlığı arşivinde Mehmed Şemseddin Paşa'nın azledilme sebepleri, Ayneldüvle'nin Şemseddin Paşa'dan Osmanlı Sefaretine iltica isteği ve Şemseddin Paşa'nın istifa haberlerini konu alan belge (QAMRI-1326-11-1-71)

Journal of Universal History Studies

Arkaik Dönem’de Yunan *Symposion* Geleneği ve Kahraman Kültü İlişkisi¹

**The Relation Between Greek *Symposion* Tradition and Heroic Cult in
Archaic Era**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 11.08.2020 / 25.10. 2020

pp. 213-241

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Berna Şirvan

Ege University, Dr., Department of History, İzmir, Turkey

Email: berna_sirvan@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0002-7054-3647

Cite: Şirvan, B. (2020). Arkaik Dönem’de Yunan *Symposion* Geleneği ve Kahraman Kültü İlişkisi . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 213-241 . DOI: 10.38000/juhis.779154

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz:

Symposion, Antik Yunan medeniyetini meydana getiren birçok ritüel pratikten biridir. Genellikle ziyafet kültürünün bir parçası olduğu düşünülür. Şarap bu oluşumun merkezinde yer alır. *Symposion*'da şarap tüketimi, içinde birçok unsuru barındıran bir ritüele dönüşmüştür. Toplumsal güç dengelerinin değişimine paralel olarak birçok *symposion* türü ortaya çıkar. Her türün kendine özgü özellikleri vardır. Makalenin amacı, *symposion*'un sahip olduğu özelliklerinin temelinde var olan kahraman kültüne ait izleri ortaya koymaktır.

Antik Yunan'da kahraman kültü, kökeni Myken Dönemi'ne kadar giden ve temelinde kahraman tapınımları olan bir kült sistemidir. Kahramanın aristokratik, savaşçı, cesur, mücadeleci doğasının ve *symposion* betimlerindeki şarap tüketimi kültürünün, Arkaik Yunan *symposion* geleneğinin kökenini oluşturduğu görülmektedir. Kahraman kültürünün Yunan *symposion*'una etkisi, Arkaik Dönem'e ait özellikle lirik şiirler, ikonografik betimlemeler ve arkeolojik sonuçlara dayanan kaynaklarda incelenmiştir. Farklı teoriler birlikte değerlendirilerek, incelenen konu kapsamında olası sonuçlara ulaşılmıştır. *Symposion*'un sadece ziyafetin bir parçası olarak değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır. *Symposion* boyunca davetliler tarafından uyulması istenen ritüel pratikler, kahraman kültürünün gereği olan birçok uygulamaya sahiptir. Bu yönüyle, *symposion*'un kahraman kültürünün varlığını devam ettirmek ve gücünü arttırmak için kullanıldığı görülmüştür. Bu sonuca *symposion*'un kökeni, Arkaik Dönem içindeki gelişimi, ritüel nesnelere ve pratikler araştırılarak ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arkaik Dönem, Antik Yunan, Ziyafet, *Symposion*, *Krater*, Kahraman Kültü.

Abstract:

Symposion is one of the ritual practices Ancient Greek civilization. Wine is in the center of this entity which is generally thought to be a part of feast culture. In *symposion*, consuming wine becomes a ritual with many elements inside. Many different kinds of *symposion* appear in parallel with the changes of social power balances. Each kind has unique characteristics. The aim of this article is to present the signs of heroic cult which are the basic of *symposion*'s characteristics.

Heroic cult in ancient Greek is a cult system which dates back to Mycenaean Period and it is based on heroic worship. It is seen that the aristocratic, fighter and brave nature of the hero and wine consuming culture in *symposion* descriptions form the origins of Archaic Greek *symposion* tradition. The effect of heroic cult to Greek *symposion* has been studied in the resources which are especially based on lyric poems, iconographic descriptions and archeological conclusions of Archaic era. Possible results are reached within the context of inspected subject by analyzing different theories together. It is understood that *symposion* cannot be considered simply as a part of the feast. Ritual practices which are asked to be followed by the guest during *symposion* have several practices that heroic cult requires. From this aspect, *symposion* is determined to be used to continue heroic cult's existence and enhance its strange. This outcome is accomplished by examining the origin of *symposion*, its improvement in Archaic era, ritual objects and practices.

Key Words: Archaic Era, Ancient Greek, Feast, *Symposium*, *Krater*, Heroic Cults.

1. Giriş

Anlamı "birlikte içmek" olan *symposion* yaygın olarak festival ya da ziyafetin parçası olan bir terim olarak kullanılır (Wecowski, 2014, s. 27, 40). Günümüzde bilinen *symposion* örnekleri, daha çok Geç Dönem antik metinler ve ikonografik çalışmaların anlattıklarına dayanmaktadır. Bu kaynaklardan yararlanan birçok araştırmacı idealize edilmiş davranışların vurgulandığını, *symposion* anlatılarının altında yatan sosyal dinamiklerin gösterilmediğini düşünmüşlerdir (O'Connor, 2015, ss. 99-100).

Symposion yaygın olarak aristokratların içki partisi olarak kabul edilir. Bununla birlikte, tarihsel süreç incelendiğinde tek bir yer ve zamanda ortaya çıkmış bir oluşum olmadığı görülür. Atina'nın hem aristokrasi hem de yurttaşlar gibi farklı sosyo-ekonomik sınıflarına mensup halkın katıldığı askerî, politik ya da kamusal birçok işlevi olan *symposion*'lar dikkat çekicidir (Jones, 2014, s. 236). *Symposion*, antik dünyanın başlıca sosyal kurumlarından biri olmuştur. Toplumsal sınıflar arasında politik görüşlerin ve sosyal sınıfların işareti olarak kullanılmıştır (Burton, 1998, s. 143). Sosyal ve politik kimliklerinin yanı sıra askerî ve dinî amaçlı olarak düzenlenen çeşitli türden *symposion*'lar da vardı. Antik Yunan kültürü ve toplumu içinde önemli bir yere sahip olan *symposion*, festivaller, kült pratikleri ve buna benzer diğer sosyal ve dinî yapılanmalarda olduğu gibi değişim geçirir. Yazılı kaynaklardan elde edildiğine göre, tyranların ve aristokratların düzenlediği *symposion*'lar, elit bir görüntü çizmekteydi. Arkadaşlık, sosyal sınıf ya da politik çıkarlar için az sayıdaki üst düzeyden erkeklerin bir araya geldiği içki partisi *symposion*, M.Ö. V.yüzyıla gelindiğinde bu aristokratik görüntüden uzak, Antik Yunan'ın tüccar ve esnafının, *hoplit* ordusu gibi grupların da düzenlediği bir ritüele dönüşmüştü (Rinella, 2010, ss. 10-11). Floris van den Eijnde, gündelik olmayan şekilde bir grup halinde yeme ve içme hareketlerinin, temelde ziyafet kültürüne dayandığı teorisini hatırlatır (Van den Eijnde, 2018, ss. 60-92). Ziyafet ve *symposion*, tapınaklarda kurban sunmanın sonucu olarak ritüel hareketin dinî bir parçasıdır (Gimatidis, 2011, s. 79). *Symposion*, kişilerarası ilişkiler kurulması, kültürel ve politik düşüncelerin paylaşılması için de önemlidir (Rinella, 2010, s. 11).

Bir üyelikten ziyade, sürekli olarak değişen sosyal bağlar yoluyla *sympotik* konukseverlik yönetilirdi (Comer, 2011, s. 62). Şiirler okunur, oyunlar oynanırdı (Hobden, 2004, ss. 121-122). Koltuklara yaslanıp şarap içilerek, müzik dinleyerek ya da oyunlar izleyerek eğlenilirdi (Res. 1). Arkaik ve Klasik Dönem vazo resimlerinin en çok tercih edilen konulardan biri olan *symposion* (Topper, 2009, s. 3), betimlenen örnekler ve meydana geldiği nitelikleri bakımından Arkaik Dönem Yunan kahraman kültürünü oluşturan birçok ritüel hareketten biridir.

Arkaik Dönem'in aristokrat aileleri, Tanrılar soyundan geldiklerine inanılan antik kahramanların ataları olduğunu iddia etmişlerdir. Amaçları bölgesel kimliklerini güçlendirmek ve bunu kalıcı hâle getirmek olan Arkaik Dönem aristokratları, bu iddiayı meşrulaştırmak için Myken Dönemi kahramanlık epik geleneğini kullanmışlardır. Kendi ataları olduklarını iddia ettikleri Myken Dönemi mezarlarına adaklar sunmaları, Arkaik Dönem'deki kahraman kültürünü meydana getirmiştir (Koiv, 2016, s. 66; Şirvan, 2019, s. 9, 117).

Kahraman kültürünün, birtakım tapınım ritüelleri içeren ve bunun belirli aralıklarla kahraman mezarları ya da kutsal alanları *heroon*'larda gerçekleştirildiği örnekler olması beklenir. Günlük yaşamın doğal akışının ötesinde bazı davranışların belirli aralıklarla tekrar eden bu görüntüsü, ritüel hareketlerden oluşan kült

sistemini oluşturur. Kahraman kültü, ona tapınanların kahramanı onurlandırmak veya ondan korunmak için gerçekleştirdikleri ritüel hareketlerden oluşan kült sistemidir.

Symposion, kahramanı onurlandırma ritüellerinden biri olan ziyafetin parçasıdır. Bazı kahraman kutsal alanlarında yemek odaları vardır (Salapata, 2014, s. 225; Brooner, 1942, s. 135). Bu makalede, bir ritüel hareket olarak *symposion* geleneğinin sadece ziyafetin parçası olmadığı aynı zamanda kahraman kültürünün pratiklerinden biri olduğu ortaya konulmaktadır.

2. Tarihsel Gelişim

a. Kökeni

Kahraman kültüründe, kahramanların en çok betimlendiği sahnelerden biri olan ziyafet ve *symposion* kökeni Myken Dönemi'ne (M.Ö. 1600-1100) kadar gitmektedir. Örnekler Geç Bronz Çağ'ın toplumsal yapısını yansıtmaktadır. Myken Dönemi'nde ziyafetin odaklandığı yer sarayın merkezi *megaron*'du. Ziyafetin sahibi yönetici *wanaks* olurdu (Van den Eijnde, 2018, s. 65) ve hiyerarşik düzen hakimdi. Oturuş pozisyonları, yiyecekler, kaplar birbirinden farklı idi. Kaori O'Connor, Pylos'da (günümüzde Pilos) Myken Dönemi'ne ait ziyafet alanında hiyerarşik olarak kapılarla üçe bölünmüş bitişik alanlardan bahseder (O'Connor, 2015, s. 87). Bulunan metal içme kaplarından anlaşıldığı kadarıyla yüksekten düşük statüye doğru bir sıralanış vardı. Bu hiyerarşik düzenin aksine Homeros'da eşitliğin vurgulandığı küçük grupların eğilimi dikkat çekicidir (Hom. *Il.* 9.195-220). Yiyecekler ortak bir masa üzerindedir ve onurlandırılan kişi dışında yiyecekler eşit olarak bölüştürülür. Yemeğin bölünmesi, dağıtılması gibi konular temelde basit toplumsal özelliklere dayanırdı. Ziyafet grubu küçük olurdu. Grup içi eşitlik vurgusu hakimdi. Homeros destanlarında ziyafetin temel bileşenleri ona göre "et yenilen, şarap içilen, tanrılar için ritüel kurban ve libasyon sunumları"ndan oluşuyordu. Homeros modeli ziyafet "yemek, içmek ve dinlemek-konuşma"nın önemli olduğu üç pratikten oluşur. Bu pratikler kurban ritüeli, ritüel yemeği olan ziyafet (*dais*) ve *symposion* adı verilen yemek sonrası içkidir. Bunlardan *symposion*, kahraman hikâyelerinde ziyafetlerde içmek ve tartışmanın resmileşmiş haliydi. Sosyal dengesizlik ve toplumsal çatışmanın yaşandığı, liderlerin birbirleriyle rekabet halinde olduğu Geç Myken Dönem'i (M.Ö. 1400-1200), vazolar üzerinde "agonistik/yarışmacı motifler" ve "kahraman erkek" görüntüleri şeklinde yansıtmıştır. *Symposion*'lar artık saray tarafından desteklenmiyor, fırsatlar zenginlik sahipleri ve savaş, av, yarışmalarda kişisel başarı kazananlar tarafından sağlanıyordu (O'Connor, 2015, ss. 91-92, 98, 101)². Myken Dönemi'nde sarayın hâkimiyetinde olan *symposion*, Arkaik Dönem'in başlarında (M.Ö. 750-600) aristokrasinin eline geçmişti. Dönemin ikinci yarısından sonra tyranlar ve halktan kimseler de bu gruba dahil oldular.

Antik Yunan'a ait bilinen ilk *symposion* örnekleri Homeros destanlarında geçmektedir. Homeros'daki *symposion* gruplarını savaşçı aristokrat erkekler oluşturur. Liderlerden oluşan bu gruplar eşitlikçi görünümündedir. Buradaki eşitlik, aynı sınıftan oluşan topluluk arasındaki grup içi eşitliktir. Homeros destanlarında, hem masa düzeni ile Myken mirasından etkilenmiş ve bu geçmiş kültür mirasını yansıtmış hem de döneminin aristokratik eşitliğini bu etki ile birlikte kullanmıştı. Eşit paylaşım, karşılıklı yükümlülük, topluluk içinde bireylere saygı ile Yunan ortak kimliğinin oluşumuna zemin hazırlanmıştır. Askeri yönü olan bu aristokratik savaşçı kahraman ziyafet ve *symposion*'ları, *hoplit phalanks* askeri sisteminin doğuşuyla değişir. Özellikle Kleisthenes'in festivaller, takvimler, dîni tapınım gibi alanlarda aristokrasinin aşırı harcamalarını azaltan ve gücünü sınırlayan, kamunun haklarını ise güçlendiren reformlarından sonra

² Ziyafetin elit görüntüde olması için bk. Hom. *Il.* 22. 490-499; *Od.* 19. 194-198.

symposion sadece aristokrasinin ayrıcalıklı konumundan çıkmış, halkın da düzenlediği bir gelenek hâline gelmiştir. *Symposion* pratiklerinde kullanılan kapların Atina agorası gibi kamusal alanlarda da bolca bulunması bunu kanıtlar niteliktedir. Buluntular, *symposion*'un aristokratik görüntüsünün yanında kamusal bir nitelik de kazandığını göstermiştir. Murray, Antik Yunan kültüründe *symposion* pratiklerinin açık bir şekilde anlaşıldığı ilk arkeolojik örneklerin M.Ö. VII. yüzyılın sonlarına tarihlenen Korinth *krater*leri, ilk metinsel örneklerin ise Alkman'a ait olduğunu söyler. Bu bakımdan *sympotik* kaplar ve lirik şiir örnekleri konunun anlaşılması bakımından önemli görülmüştür (Murray, 2016b, s. 20; Sherratt, 2014, s. 321)³.

Vazo resimlerinde *symposion* geleneği, M.Ö. VII. yüzyılın ilk yarısında sadece kısmen Eitruria'da rastlanır. M.Ö. VI. yüzyıla gelindiğinde özellikle Korinth'den Antik Yunan *symposion* betimli vazolar ithal edilmeye başlanır. Aynı dönemde artık kadınlar da *symposion*'da görülmektedir. Şarap dolduran çıplak gençlerin aksine kadınlar giyinik betimlenmiştir (Avramidou, 2006, s. 572).

Antik Yunan *symposion*'un ortaya çıkış sebebi ya da sebepleri açık bir biçimde belli değildir. Bazı görüşler iki ihtimali ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki savaşçı sınıf arasında birliği güçlendirmek ve onların statüsünü elit olarak kabul etmek için kullanıldığı yönündedir. Bir diğeri M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında, Antik Yunan'ın büyük bir bölümünde alkol temelinde şekillenen erkek gruplaşması olan bir tür olarak oluştuğudur. Bu asker sofrası değildir fakat boş zamanın değerlendirildiği bir eğlencedir (Ford, 2002, s. 27). *Symposion*'un kökenini Antik Yunan'ın erken dönem savaşçılar birliğine dayandıran teori, ortaya ilk çıkan sınıflardan olan savaşçıların toplumdan ayrı bir şekilde oluşturdukları ziyafetlerde ve *symposion*'larda toplanarak statülerini ifade ettiklerini ve *symposion*'un böylece ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu ziyafetlere katılanlar kendi içlerinde eşit olduklarını kabul ederlerdi (Murray, 2016a, s. 195). Askerî sınıfın ortaya çıkardığı ve şekillendirdiği düşünülen *symposion*'u ilerleyen dönemlerinde sadece savaşçı aristokratların değil aynı zamanda ticaret yapan aristokratların da şekillendirdiği düşünülür (Murray, 2016b, s. 22).

Günümüz araştırmacılarının bazıları, *symposion*'un Yunanistan'da Arkaik ve Klasik Dönem'deki varlığı ve ilk dönemi hakkında kökenini Yakındoğu'ya dayandırsalar da, vazo resimlerini inceleyen Kathryn Topper Antik Yunan'da bunun farklı bir konu olarak görüldüğünü ileri sürer. Ona göre, *symposion* kahramanlık hayatının bir özelliği olarak betimlenir. Arkaik ve Klasik Dönem boyunca ziyafet ve *symposion* sahnelerinde görülen kahraman, çoğunlukla oturmaktan ziyade yaslanmış görünümündedir. Özellikle Herakles ve Akhilleus en çok rastlanan örneklerdir. Yunan sanatında bilinen ilk örnek, Eurytios'un evindeki Herakles'in ziyafetidir. Herakles, Akhilleus'dan daha çok ziyafet veren kişi (*symposiast*) olarak görülür (Res. 2). Herakles'e eşlik edenler de sıklıkla tanrılar özellikle de Dionysos'dur. Bir tür antik mobilya olan *klinai*, kahramanın bulunduğu birçok sahnede yer alır. Odysseus'un sarayında, Pirithoos'un evlilik ziyafetinde tartışan Lapitler ve Kentauraların arasında arka planda görülür (Topper, 2009, ss. 5-6; ARV² 380 no. 171, 1300 no. 1, 613 no. 1).

Myken Dönemi'nde ve Homeros destanlarında masada oturur şekilde anlatılan *symposion*'lar ya dönemin Fenikelilerle olan ticari ilişkileri ya da zaten var olan bir kültür olan kahraman kültürünün bir parçası olarak yaslanılan *symposion* örneklerini yaygınlaştırır. Bu anlayış *kline*, *trapeza* gibi antik mobilya kullanımlarını da ortaya çıkarır.

³ M.Ö. VIII. yüzyıl ortaları ile M.Ö. VII. yüzyıl başları ticaret yoluyla Fenikeliler gibi yeni toplumlarla tanışan Antik Yunan kültürünün doğrudan etkilendiği ve kendini şekillendirdiği dönemdir. bk. Murray, 2016b, s. 21.

b. Arkaik Dönem

Symposion'un Arkaik Dönem'deki gelişiminin genel itibariyle üç aşamalı olduğunu söylemek mümkündür. Aristokratik liderlerin söz sahibi olduğu Arkaik Dönem'in ilk yarısında (M.Ö. 750-600) *symposion*, ziyafet sonrası içkilerin içilmesi ve kahraman hikayelerinin anlatılmasının resmileşmiş haliydi. Özellikle Homeros destanlarından yeni politik sistemin (*polis*) doğuşu ve gelişiminin bunda etkili olduğu sezdirilir (O'Connor, 2015, s. 98). Arkaik Dönem'de *symposion*, ilk dönemlerde kapalı mekanlardadır (*andron*) ve davetliler belirli sayıdadır. *Symposion*'a katılanlar toplumun ileri gelen aristokratlarından oluşur. Şarap, müzik, eğlence, sohbet bir aradadır (Res. 3). Standartlık statüsünü kazandıran *klinai* (koltuk), *trapeza* (masa), *Phalanks* savaş ekipmanı gibi objeler kullanılır (Fehr, 2003, s. 26). Buradaki standartlık toplanan bu aristokratik topluluk içindeki eşitliği amaçlar. Dönemin ikinci yarısından itibaren ise değişen toplumsal yapıya paralel olarak *symposion*'daki bu aristokratik üstünlük tyranların gücünün bir sembolü haline gelir. Sonunda da daha geniş kitlelerin de var olabildiği bir etkinliğe dönüşür. Birçok büyük *polis* festivali ve organizasyonunda topluluklara yemek ve içki sunulan ziyafetler ve *symposion*lar olurdu. Ziyafet, açık havada büyük topluluklara verilir. Bazılarında ise, küçük gruplara odalarda uzanır şekilde sunulması devam etti (Fisher, 2000, s. 362).

Oswyn Murray'ın teorisinden bakıldığında (Ian Morris, Leslie Kurke gibi) *symposion* Arkaik Dönem'in sonlarında kamusal alana yayılıncaya kadar aristokrasinin bir parçasıydı. Kent hayatından çıkan aristokratların özel zevkleri için biraya gelmesiydi. *Symposion*'un sadece bir eğlenceden ibaret olduğu düşüncesinin çok ötesinde bir oluşum olduğu vurgulanıyordu. Ontolojik dünyadan, kentten büyük kalabalığından kaçılarak kişiye özel bir dünyada, şarap tüketilerek ve aynı ayrıcalıklı sınıftan kişiler biraraya getirilerek fiziksel ve psikolojik doyuma erişmek olan *symptotik* zevke ulaşıyordu (Comer, 2010, s. 353, 373). *Symposion*, Erken Dönem Yunan toplumunun aristokratik kökenli klanlardan oluşan yapısının temel oluşumu olarak görülür (Comer, 2015, s. 236). Bu üstünlük arayışı ve sahip olunan ayrıcalıklı konumun korunması için kahraman atalara başvuruldu. *Symposion*'larda kendi kahraman geçmişlerini hikâye, şiir ve şarkılarla canlı tutuyorlardı. Kahramanlara ait olduğu anlatılan sıra dışı boyutlardaki kapların bir yansıması olan *krater*, oyunlar ve bilmeceler gibi *agonistik* ortamlar kahraman kültürünün bir yansımasıdır. Özellikle aristokrat ve cesur savaşçı epik kahraman bu niteliklerle eşdeğerdir. Bu dönemde Yunanistan'da savaş ve ziyafet arasında yakın bir ilişki vardı. Bu yakınlık muhtemelen ziyafet ve *symposion* geleneklerinin dönemin başlarında savaşçı kahramanlardan oluşan aristokratların hâkimiyetinde olmasından kaynaklanmaktadır. Lider ve asker olan bu aristokratlar, kendi üstünlüklerinin sembolü olan *symposion*'da kendileri gibi kahraman olan atalarının cesaretlerini ve başarılarını anlatıyorlardı. Mersiye, bu savaşçı grup için, onların ziyafetlerinde ortaya çıkmıştı. Savaş ve politik organizasyonlarda grupların birlikte yemesi ve içmesi Klasik Dönem *polis* dünyasına da aktarıldı (Murray, 2016a, ss. 195-196).

Hoplit askeri gücü ortaya çıkıp aristokrasi sınıfı ötesinde güç ve yetki anlayışı genişlemeye başladığında, aristokratlar yemek sonrası verilen küçük elitist içki partilerini ellerinde tutmaya çalıştılar. Bu onların toplumdaki üstünlüklerini korumalarına yardım etmekteydi. Kanepelere yaslanma gibi lüks gelenekler, aristokratik gösterişli hayatın *symposion*'a bir etkisi olarak yorumlanmıştır. En azından Arkaik ve Klasik Dönem Atina'sı için erkeklere özgü görülen *symposion*'da köle kadınların fahişe olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Burton, 1998, ss. 146-147). Bu dönemde Yunan aristokrasisi içinde "eşitlikçi" ve "elitistçi" gelenek vardı. Eşitlikçi gelenek kent-devletler tarafından destekleniyordu. Elitistçiler ise yöneticilerdi ve kendilerini tanrılarla ve kahramanlarla bağlantılı görüyorlardı. Eşitlikçiler *iambik* ölçüde yazdıkları ağıt ve

koro lirik şiirleri agora, halk meclisi gibi kamusal alanlarda sergilerlerken elitistçiler *menodik* (tek sesli) ölçüde hazırladıkları lirik şiirleri ile *symposion*'larda ya da *palaestra*'larda idiler (Kurke, 1999, s. 252). Aristokrasiyi savunan elitistçiler karşısındaki eşitlikçilerin bu var olma çabaları, *symposion*'a halk kimliğini de eklemiştir.

Tarihsel ve arkeolojik bilgilerden Geç Arkaik Dönem'de Atina'da *symposion*'a olan katılımında fark edilir derecede bir artış olduğu görülür. Bu sonuca *symposion*'da kullanılan seramik kapların sayısından ulaşılmaktadır. Bu durum, demokrasinin doğuşu ve Attika'daki nüfus artışı ile açıklanmıştır (Lynch, 2012, s. 532). Artık sadece toplumun ayrıcalıklı küçük bir kısmı değil, halktan da geniş çaplı katılımlar vardır. Aristokratik epik ve kurucu kahraman yerini, demokrasinin doğuşuyla birlikte toplulukları birleştiren Theseus kültürüne bırakır.

3. Symptik Terimler ve Symposion Türleri

Symposion konusu kapsamında hem mekânsal hem de ritüel hareketleri tanımlamak için birçok terim kullanılmıştır. Arkeolojik kanıtlara göre, *symposion*'un fiziksel görüntüsünü oluşturan yemek odaları, hem özel evde hem de tapınaklarda olabileceği gibi agora gibi kamusal alanlarda da yer alır ve standart bir düzendedir. Genel görüntüde odalar (*andron*) küçük, uzanan üç koridor boyunca iki ya da üç kanepeler (*kline*) sıralanmış, her bir kanepede bir davetli (erkek) uzanmaktadır. Her kanepenin önünde alçak bir masa (*trapeza*) yer alır. Ortasında şarap kadehi (*krater*) oturtulur. Şarabı dolduranlar genellikle genç erkeklerdir (Stehle, 1997, ss. 213-214).

Symposion'un gerçekleştirildiği yer olan *andron* (Res. 4) adı verilen yemek odaları, Yunan evinde *symptik* içki için ayrılmış alanlardı. Girişin iç kısmındaki bu alandan açık havaya ulaşılabilirdi (Comer, 2011, s. 61). Erkek odası anlamındaki *andron*, erkeğin evin geri kalanından ayrı özel alanıydı ve burada politika, savaş ya da alkol gibi kendi dünyasına ait konularla ilgilenirdi. Bu odalar zenginlerin evlerinin önemli bir parçası olabileceği gibi aynı zamanda Arkaik Dönem'in sonlarında agora gibi kentsel alanlarda da rastlanırdı. *Andron*'larda duvarlar gücü sembolize eden kalkanlar, kılıçlar gibi objelerle süslenirdi (Wecowski, 2014, ss. 30-31). Duvara karşı düzenlenen bir çember şeklinde biçimlendirildiği tahmin edilmektedir. Bu şekilde konuklar arasında karşılıklı iletişim sağlandığı düşünülmektedir (Rinella, 2010, s. 11).

Mobilyalardan üzerine uzanılarak şarap içilen antik koltuklara *kline* (Res. 5), kullanılan masalara *trapeza* denilirdi. Homeros destanlarında masada oturarak icra edildiği bilinen *symposion* zamanla yaslanarak icra edilir hale gelmiş, Arkaik ve Klasik Dönem boyunca kahraman hayatının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Lüks mobilya kullanımı aristokrasiden gelen kahramanların da bir özelliğidir. Bu türden örneklerde en çok Akhilleus ve Herakles görülür. En bilinen konulardan biri Hektor'un kefaretidir (Topper, 2009, s. 6). *Symposion*'da işleyişten sorumlu kişi olarak seçilen *symposiark*'tı (*symposiarkhos* ya da *symposiarkhēs*). *Symposiark* *symposion*'daki *symptik* kuralların (*symptikoi nomoi*) uygulanmasını sağlardı (Wecowski, 2014, ss. 36-37). Bu bakımdan kahraman kültüründe ritüel pratiklerin işleyişinden sorumlu rahip ve rahibelerin görüntüsünü andırmaktadır. *Symposion*'un temelinde yer alan şarap ritüelinin en önemli objesi olan *krater*, şarabın belirlenen miktarda su ile karıştırılması ve konuklara dağıtılması ritüellerinde kullanılan kaptı. Aynı zamanda, *symposion*'un pratiklerinden biri olan oyunlarda kullanılan *krater*, kahraman kültüründe kahramana ait olması bakımından normalin dışında ölçülerde büyük betimlenirdi. *Kottabos*, kahramanlığın *agonistik* (mücadeleci) doğasının bir yansıması olarak *symposion*'larda davetliler arasında oynanan oyunlardan biridir. İçki kaplarında kalan tortular fırlatılmaya çalışılır (Fehr, 2003, s. 27). Bu hareketlerle, davetliler kahramanların savaşlarda veya başka herhangi bir hikâyede gösterdikleri çabayı canlandırıyorlardı. *Klinai*, *krater* gibi materyaller ve yarışmaya yönelik niteliksel özellikler, *symposion*'daki kahraman kültürü

izleridir. Gösterişli aristokratik yaşam, normalin dışındaki boyutlarda objeler (*krater* gibi), aynı özelliklerdeki bir grup soylu erkeğin birbiriyle sürekli mücadele halinde olduğu hem dostluğu hem de savaşçı özellikleri ön plana çıkarmak isteyen mücadeleciler görüntü kahraman kültürünün başlıca özelliklerindedir.

Symposion ikonografisinde farklı *symposion* türleri dikkat çekicidir. M.Ö. VI. yüzyıl vazo sanatında seçilen bir konu olan *symposion*, yerde uzanılan görüntüsüyle Atina'nın ilk dönemlerindeki kurucularını anlatır ve eşitlikten uzaktır. Vazo üzerinde *symposion* konusu M.Ö. V. ve IV. yüzyılda popüler hale gelmektedir. Ancak sosyal ve politik değişimler Arkaik Dönem'in başlarında sergilenen görüntüden farklı bir anlayışı ortaya koymaktadır. Vazo resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla *symposion* "eşitleri toplayan" bir görüntüdür. Arkaik Dönem boyunca aristokratlar arasındaki, dönemin sonlarında hem aristokratlar arasında hem de halkın kendi arasındaki eşitlik vurgulanır. *Symposiast* üstünlük belirten bir konumda değildir. Bu durum, otoktoni ile paraleldir. Bütün yurttaşlar soylu ve eşittir (Topper, 2009, s. 21). *Symposion*'da toplanan gruplar ve *symposion* tipleri tarihsel süreçte özel (arkadaşlar), kamusal (kent kimliği), ritüel (dinî) *symposia* gibi farklı türler olarak sınıflandırılır (Stehle, 1997, ss. 214-215).

Yunan sanatında *symposion*, ilk dönemden itibaren Kahramanlar Çağ'ında (Bronz Çağ'dan sonra Demir Çağ'ından önce) evdeki bir gelenek olarak sunulur. Genellikle ziyafetin devamında gerçekleşen bir ritüel olarak *symposion*, kahraman hayatının bir parçası olarak kabul edilir ve dolayısıyla kült pratiklerinden birini oluşturur. Kahramanların konumu gereği *symposion* da aristokratik bir niteliğe sahiptir. İlk örneklerden olan özel *symposion andron*'larda toplanan az sayıdaki aristokrat erkek tarafından genellikle ziyafet sonrası askeri ve politik konuların konuşulduğu ve kahraman atalarının destansı başarılarının anlatılarak kendi mevcudiyetlerini güçlendirdikleri oluşumdur. Çoğu zaman kendileri de (Herakles'in ziyafeti gibi) kahramandır. Homeros destanlarında masalarda oturarak gerçekleştirildiği anlatılan *symposion* betimlerinin yanı sıra mobilyasız olarak yerde uzanılarak betimlenen örnekler de vardır. Bunlar olasılıkla Atina'nın ilk dönemlerini ve kurucu kahraman atalarını anlatmak için kullanılmıştır.

Kathryn Topper, mobilya olmadan yerde gösterilen *symposion* örnekleri ile Atina'nın erken dönemi arasında ilinti kurar. Kentin erken dönem anlatılarında (M.Ö. 750-600), Atinalıların toprağı ve ilk kahraman ataları dile getirilir. Atina'nın ilk kralı kabul edilen Kekrops'un alt bedeni yılan şeklinde melez statüdedir. Bu betimleme ile yeryüzüyle bağı vurgulanır. Yine Erekhtheus'un doğumunda bulunduğu beşiğin yeryüzüyle ilişkili gösterilmesi de Atinalılar ve toprakları arasında bağ kurmaktadır. Yarı yılan Kekrops ve yeryüzünden doğan Erekhtheus, yeryüzünden aşama aşama kopan "medeniyetleşme" sürecidir ve ilk kentler bu süreçte henüz tamamlanmış değildir. Aynı metaforun, yerde gerçekleştirilen *symposion* için de kullanıldığı düşünülür. Atinalılar "yerde yaslanan *symposion*"un Atina kenti kadar eski bir oluşum olduğunu iddia etmişlerdir (Topper, 2009, s. 22). "Yerde uzanarak *symposion*"un kökeni ve betimleri üzerine yapılan araştırmalarda, bu pratiğin M.Ö. 600'lerde bütün Yunanistan'da yaygın bir hale geldiği görülür. "Yerde *symposion*" Yunanlar tarafından yeniden şekillendirilmiş, önceleri kahramanların betimlendiği cenaze ziyafetleri ve daha sonraları kahramanlaştırılan ölümlerin ikonografilerine dönen betimler yeniden yorumlanmıştır. Uzanan erkeğin yanında tahtta oturan bir kadın ve şarapla bir genç eklenir. Klasik Dönem'de cenazedeki rolünün yanı sıra adaklık eşya işlevine sahiptir (Avramidou, 2006, s. 570). M.Ö. VI. yüzyıl sonu V. yüzyıl başında Atina ikonografisinde yerde *symposion* örneklerinin popülerliğinin artması demokrasinin doğuşuyla bağlantılıdır. Atina demokrasisinin otoktoni içinde yasallık aramasının *symposion*'daki yansıması olarak eşitler toplumunun antik oluşumudur. Yerde *symposion* Atina geçmişinin anlatımında saygın bir yer edinir. Sıradan vatandaşa düşman olmaktan uzak olan bu görüntüde, vatandaşlık hakkı vurgulanır (Topper, 2009, s. 23). "Yerde

symposion" ile kahraman ölüyken de gücü olduğu dini statüsüne vurgu olduğu düşünülür. Bu türün M.Ö. VIII. yüzyılda Girit aristokrasisi tarafından Fenikelilerden alınarak adapte edildiği, M.Ö. VII. yüzyılın sonlarında görülmeye başlandığı düşünülmüştür. Gina Salapata, Yunanistan'da "oturur" şeklinde *symposion*'un Mısır ve Yakınoğu etkisiyle geldiğini ve tahtındaki yönetici ve tanrı gibi güç ve otoriteyi temsil ettiğini söyler. Oturarak içmek ona göre, Homeros'da soyluların, kahramanların yaptığı bir hareket olarak anlatılmaktadır (Salapata, 2014, s. 165, 171). Homeros destanlarında anlatılan oturarak *symposion* geleneği, M.Ö. VI. yüzyılda bile antik metinlerde adından söz ettirir (Hom. *Il.* 4. 1-4; *Od.* 6. 309; *Hdt.* 6. 57). Athenaios "oturarak ziyafet" ve kahramanlık hayatı arasında bağ kurmuştur (Ath. 1. 11f-12a, 1. 17f-18a).

Yerde uzanarak gerçekleştirilen *symposion*, medeniyetten uzak bir içiş olarak düşünülmüş, bununla birlikte medeniyete giden süreçte sadece oturuş şekli değil aynı zamanda yemekte mobilya kullanımı konusu da ortaya çıkmıştır (Topper, 2009, s. 22). *Symposion*'un tanımlandığı dönemler, *klinai* olup olmaması gibi etkenlere göre değerlendirilmiştir. Bunlardan biri olan M.Ö. 480'e ait *terracotta* kırmızı figür koçbaşı *rhyton* üzerinde kahramanlar ve krallar, *klinai* olmadan yerde uzanır şekilde *symposion* görüntüsü erken dönem Atina'sı olarak açıklanır (Res. 6). Parçaları kayıp olmakla birlikte, yaslanır pozisyonda *kottabos* oynayan ve müzik dinleyen beş adam açıkça görülür. Onlar *kantharoi*, bardak ve kaplumbağa kabuğundan lyre tutmaktadır. *Kottabos* oynayan sakallı adam Kekrops, sakalsız en genç olan Theseus ile ilişkilendirilir. "Yerde *symposion*", Atina kentinin erken dönem özelliklerinden biri olarak görülür (Topper, 2009, ss. 14-15)⁴. Kral Phineus örneğinde olduğu gibi vazo resimlerde "oturur" pozisyonda ziyafet sahibi az da olsa vardır (Res. 7). Özellikle tekli örnekler ya da tek kişinin öne çıktığı ve ona eşlik eden tapınanların yer aldığı örneklerde çokça görülen at ve yılan motifli betimler kahraman kültürüne ait rölyeflerin belirgin özellikleridir (Murray, 2016b, s. 23).

Kent kimliğinin güçlendiği kamusal *symposion*, M.Ö. V. yüzyıldan itibaren varlığını güçlendirmektedir (Hes. *Op.* 368; Ford, 2002, s. 25). Aristokrasinin güç kaybetmesi ve demokrasinin doğuşuyla birlikte artık kamusal alanlarda halktan erkeklerin de katılabildiği bir ritüel hareket hâline gelmiştir. Cesur ve savaşçı aristokrat kahraman, yerini tüm halkı birleştiren kahramana (Theseus kültürü) bırakmıştır. Aristokrasiden uzaklaşma, *symposion*'a halkın da dahil olması edebî eserlerde "komik *symposion*" olarak tanımlanan türü ortaya çıkarır. Vazo resimlerinde kadın kılığına girmiş erkek betimleri gibi komik unsurları barındıran bu ikonografiler, oturmuş ya da yaslanmış durumda şarap tüketen erkeklerden oluşan geleneksel *symposion* görüntülerinden farklıdır (Jones, 2014, s. 244; Topper, 2009, s. 20; Lissarrague, 1990, s. 11; Aristoph. *Eq.* 85-124). Komik *symposiast*'lar *symposion*'daki şarkıları ve kelime oyunlarını değiştirirlerdi. *Skolia* denilen geleneksel Attik "içki şarkıları" nı söylerlerdi (Wilkins, 2000, s. 241). Mersiyeler yerini şarkılara bırakmıştı.

Tapınak ve kutsal alanlarda gerçekleştirilen *symposion*'lar ise, genellikle tanrılara ya da kahramanlara adanan kurbanlarla yapılan ziyafetleri izleyen bir ritüel hareket olarak gerçekleştirilir. Buradaki amaç daha çok dinî yönlüdür. Kutsal olandan veba, kıtlık gibi bir sorundan kurtulmak veya ona/onlara minnettarlıklarını göstermek istedikleri kurban sonrası bunun devamı niteliğinde gerçekleştirilen ritüellerdir. Olasılıkla *symposion*'un bu dinî kökenden ortaya çıktığı düşünülebilir. Erken Demir Çağı ve Erken Arkaik Dönem'de Attika'daki ritüel yemek ve içki içmek üzerine araştırma yapan Floris van den Eijnde, M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında ziyafet alanlarının (Marathon, Eleusis, Brauron, Thorikos gibi) kutsala ve ziyafet

⁴ *Kline* olmadan da yaslanılarak *symposion* için bk. ARV² 1534 13.

sahibinin tanrılara geçtiği sonucuna ulaşarak (Eijnde, 2018, s. 84) ziyafet ve *symposion*'daki bu dini niteliği desteklemektedir.

4. Ritüel Pratikler ve Kahraman Kültü İzleri

Kökeni Myken Dönemi'ne kadar giden ziyafet ve *symposion*, hem Myken hem de Arkaik Dönem'de bir seremoninin parçası olmuş ve çoğu zaman toplumun ileri gelenleri ile bağlantılı görülmüştür. Toplu yemek gibi toplu içki içmenin de bu kült yapısından özel alana doğru geliştiği düşünülmektedir (Eijnde, 2018, s. 83). Tapınaklar ve kutsal alanlarda düzenlenen ziyafeti takip eden *symposion*, Arkaik Dönem'de önce bölgeyi (Yunanistan) kendi yurdu olarak kabul ettirmek isteyenlerin kurucu kahraman ataları için, daha sonra güçlenen aristokrasi sınıfının bu ayrıcalıklı konumlarını korumak ve güçlendirmek amacıyla aynı geleneği kullandıkları bir ritüele dönüşerek, kült yapısından özel alana doğru geliştiği anlaşılmaktadır.

Symposion'u ritüelleştirilmiş içki partisi olarak tanımlayan Helene A. Coccagna, bunun yetişkin erkek yurttaşlara özgü olduğunu belirtmektedir. Toplu yemek, libasyon, arınma ritüelleri, dualar, tüketilen şarabın *symposiark* tarafından belirlenmesi, müzik ve dans gösterileri, davetlilerin katıldığı oyunlar gibi birçok elementi barındırır. Bunlar *symposion*'un niteliğine bağlı olarak farklı mekânlarda gerçekleştirilebilirdi. Homeros destanlarında anlatılan epik kahramanların yer aldığı bazı ifadelerde *symposion* kralın sarayında olurdu. Ancak örneklerin birçoğu genellikle evin bir bölümü olan *andron* (erkeklerin odası) denilen alanda gerçekleşirdi. Erkeklerden oluşan küçük bir grup davetlileri oluştururdu (Coccagna, 2011, s. 108). Ritüellerde tekdüze uygulanan pratikler yoktur fakat standart görüntüde *symposion* hazırlıkları yemekten sonra masanın ve davetlilerin temizlenmesiyle başlar. Masalar *andron*'a taşınır ve her bir kanepenin önüne yerleştirilir. Su ile karıştırılmış şarabın durduğu kap olan *krater* ortaya çıkarılır. Konuklar yağ ile yağlanır ve yeni çelenkler verilir. Bazen bunlar parfümlü kutsal yağ ile yağlanmış olurdu. Libasyonlar sunulur ve zafer şarkıları söylenirdi. Böylece grup birliği ve dindarlık gösterilmektedir. Zafer şarkılarından sonra, *symposiark* seremonileri yönetecek ve şarabın ne kadar tüketileceğine karar verecek bir kişi seçerdi. Şarap servis edilir, konuklar kanepelere yaslanır ve şarkılar söylenirdi. Giriş niteliğindeki diğer törenleri gerçekleştirirdi. Seramoninin parçası olarak ilk önce üç kere eller yıkanır (Tanrı, olasılıkla Dionysos, *proskynesis* yapmadan önce). Libasyon iki kere gerçekleşirdi. İlkinde su karıştırılmamış saf haldeki şarap kabında (*metaniptris* ya da *metaniptron*) tanrıya libasyonda bulunulurdu. İkinci defada, su ile karıştırılmış şarap ile Olympos tanrılarından biri, bir kahraman ya da kahramanlar ve "Kurtarıcı Zeus-Zeus *Soter*" onuruna libasyonlar sunulurdu. Belli bir noktada hep birlikte zafer şarkısı söylerlerdi. Şarkı çoğunlukla, ölümlülere şifa vermesi ya da onları kurtarması için Apollon'a olurdu. Bu bakımdan, kötülüğe karşı koruyucu bir karakteri de vardı. *Symposion*'un birçok aşamasında, katılımcılara bir anlığına da olsa mutluluk vermek amaçlanıyordu. Bu yönelim, kötülükleri uzaklaştırma ritüelini gerekli kılmaktaydı (Aiskh. Ag. 247; Plut. *Sym.* 176A; Ford, 2002, ss. 31-32; Wecowski, 2014, ss. 38-40).

Bu gruplara en fazla otuz kişi katılabilirdi. Bu sayı *symposion* süreci için gerekli olan *eusebia* (tanrılara saygı), *euergesia* (hazır bulunanların eşitliğine saygı), *heyschia* (grubun huzur ve uyumu) ve *pistis* (güven) için ideal sayıydı. Arkaik Dönem'de yedi kanepeler genellikle tercih edildi. Katılanların sayısının azalması hem samimiyet hem de güvenilirlik (gizlilik) sağlanması açısından *symposion* doğasına uygundur. Bilmeceler ve kelime oyunlarının kökeninin grup içi konuşulan özel dile dayandığı düşünülmüştür (O'Connor, 2015, s. 102).

Odyssesia'da barış zamanlarında birçok ziyafet sahnesinde soylu erkekler bir ziyafette toplanır, içki içer ve müzik dinleyerek eğlenirdi. *Symposion*'un farkı, içki içmenin yemekten (ziyafet) resmi bir şekilde

ayrılmasıdır. Arkaik Dönem boyunca kanepelere yaslanmak gibi birçok yeni pratikler eklenmiştir (Ford, 2002, s. 27). Antik Yunanlar "dais" ve "symposion" arasında açık bir ayrım yapmışlardır. *Dais*, tanrılar ve ölümlü erkekler için verilen yemektir (ziyafet). Kurban edilen et paylaşılır ve tüketilir. *Symposion* ise, toplananlara şarap kadehlerinin bir ritüel hareket olarak belirli aralıklarla doldurulduğu içki içilen kısımdır. Müzik (lir ve flüt) ve şiir *symposion*'un temel unsurlarındandır (Calame, 1999, s. 93). *Dais* ve *symposion*'un temelinde grup içi paylaşım vardır. *Dais*'de kurban edilen et, *symposion*'da libasyon olarak sunulan şarap paylaşılır. Bu paylaşımlar dinî bir kökene dayanmaktaydı. Tanrıların ve geçmiş kahraman ataların bu seramonilere katıldıklarına inanılmıştır (Hom. *Il.* 468, 602; 2. 431; 4. 48; 7. 320; 9. 225; 15. 95; 23. 56; *Od.* 8. 98; 11. 185; 19. 425)⁵.

Symposion, hem zaman hem de miktar olarak belirli bir düzene sahiptir. Başlangıçta *symposiark*, *symposion*'un amacına uygun olarak su ve şarap arasında tam bir oran belirlerdi. Antik Yunanlar, şiddete ve deliliğe neden olduğu için şarabı saf haliyle içmiyorlardı. Bu tüketim süresi muhtemelen, içme şeklini ritüelleştirmişti. *Krater*'in dolması ve boşalması ritüel ritmi meydana getiriyordu (Murray, 2016a, s. 197). *Symposiark* kaç kadeh (*krater*) içileceğini ve şarabın hangi oranda su ile karışacağını belirlerdi (Hes. *Op.* 596; Plut. *Sym.* 3.9). *Komos*, içenlerin bu içme sürecinde vardıkları noktayı ifade etmekteydi (Lissarrague, 1990, s. 8, 11). Sarhoşluk kontrolün kaybına yol açsa da sarhoşun şiddeti birçok toplumda ritüelleştirilmiştir. *Symposion* ritüelinin en önemli aşaması sonunda sarhoşluğa ulaşılan zevk (*komos*) olarak düşünülür (Murray, 2016a, s. 198).

Makalede savunulan *symposion* ve kahraman kültü ilişkisini ve *symposion*'da kültün izlerini anlamak için kahraman tapınımlarında onlara sunulan kurban ritüelleri de incelenmelidir. Arkaik Dönem kahraman kültünde yaygın olan ritüel pratik *thysia* kurbanı sonrası ziyafettir. Bu ritüel daha yakından incelendiğinde, Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar anlamında yaşadığı değişim görülebilmektedir. Kahramanları onurlandırmak için cenaze ziyafetleri (*peride ipnon*) ve cenaze oyunları düzenlenmesi, kurban ritüellerinin⁶ yeraltı tanrılarına düzenlenen törenlerle benzerlik gösterdiği düşüncesi, ölü kültü ve kahraman kültü arasında bir ilişkinin varlığını da sorgulatmıştır. Bu düşünce, kahramana adanan hayvanın akşam ya da gece saatlerinde alçak sunak ya da çukur (*eskhara*) içinde kurban edildiği ve etinin tamamen yakıldığı (*enagisma*) inancına dayandırılmaktadır. Ancak bu düşüncenin geç dönem kaynaklarına dayandığı anlaşılmıştır. Yunanistan'da Bronz Çağ'dan Hellenistik Çağ'a kadar kurban etinin tapınaklarda düzenlenen ziyafette yenildiği *thysia* kurbanı örnekleri arkeolojik olarak bol miktarda ele geçmiştir (Korinthos kenti agorasındaki *kththonian* mezarda bir sunak ve niş içeren kutsal alan olması ve sunak üzerinde kurban sunmaya işaret eden hayvan kemik ve küllerinin bulunması gibi) kurbanın yakılarak yok edildiği *enagizein* örneklerine çok az (Isthmia'daki Poseidon tapınağında yer alan kahraman Palaimon örneğinde olduğu gibi) rastlanmıştır. Araştırmalar, Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar kahramanlara sunulan kurbanların çoğunlukla düzenli olarak içinde yemeğin de olduğu *thysia* kurbanı olduğunu göstermiştir. Bu ritüel Roma Dönemi'nde *eskhara*'nın kullanıldığı ve kurbanın tamamen yakılarak yok edildiği örneklere dönüşmüştür. Buradan hareketle, yeraltı tapınımlarıyla ilişkili görülen kahramanlık kültünün bu benzerliğini Roma Dönemi ve sonrasına ait metinlerden kazanmış olabileceği anlaşılmaktadır (Ekroth, 2018, s. 312, 315; Ekroth, 1998, ss. 117-118, 128-129; Şirvan, 2019, ss. 103-105, 110-11). Kahraman kültü kurban ritüellerinde, kurban etinin hazırlanması gibi yine önemli bir yere sahip olan bir başka pratik şarap libasyonudur. *Symposion*'da

⁵ *Symposion deipnon*'dan (akşam yemeği) geçiş süreci olarak da görülmüştür. Bk. Wecowski, 2014, ss. 38-40.

⁶ Kahramanlara kurban ritüelleri için bkz. Paus. 2.11.7; 8.14.11; Pi. O. 1.90, 146; 4.65; Plut. *Sol.* 9; *Arist.* 21.

katılımcıların tükettiği şarap, kahraman kültüründe kahramana libasyon olarak sunulmakta ve kahramanın yeryüzü ile olan bağlantısı vurgulanmaktadır (Scullion, 2013, s. 77). Hem *symposion*'da hem de kahraman kültüründe şarap erkeklığın ve gücün sembolü olarak kabul edilir.

Ziyafet ve *symposion*'a gizem ya da dini bir anlam katılıp katılmadığı konusu arkeolojik verilere başvurularda tespit edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar tespiti zor olsa da, bu konuda sunaklar, kült yapıları ve kült heykelleri gibi gizem tapınımına ait ekipmanlar, adak sunuları (tanrılara adananlar), dağın zirvesi, mağaralar gibi alışılmadık konumlar değerlendirilir (Eijnde, 2018, s. 63). *Symposion*'un hangi ritüellerle sona erdiği hakkında çok az bilgi vardır. Geç Dönem kaynakları *symposion*'un tanrılara sunulan libasyonlarla sona ermiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Wecowski, 2014, s. 40).

a. *Symposion*'un Aristokratik Kökeni

Toplumun elit erkekleri "*kaloi kagathoi*" olarak tanımlanırdı. Bu erkekler, *andron*'larda toplanarak *symposion* düzenleyen kişilerdi. *Symposion*'larda hem kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı hem de kendileri üzerine düşündükleri şiir gösterileri de gerçekleştirirdi (Hobden, 2004, s. 123)⁷. Grubu oluşturanlar kan bağından ziyade arkadaşlık, politik ve askeri birliktelikler gibi sosyal bağlarla birbirlerine bağlıydılar (Stehle, 1997, s. 214)⁸. Hem kurucu kahraman atalar hem de lider ve savaşçı aristokrasi çevresinde Arkaik Dönem'in ilk yarısı boyunca şekillendirdikleri *symposion*'a bu bakımdan aristokratik bir yapı kazandırmışlardı. Gücü ellerinde bulundurmaları onları söz sahibi yapıyordu.

b. *Agonistik* Karakter

Symposion süresince gerçekleştirilen hareketlerden biri, kahraman kültürünün de önemli bir parçası olan ve kahramanlığın mücadelecî yönünün yansıması olarak görülen oyunlardı. Bu durum, çoğu zaman bir görevi (*athla*) ya da yolculuğu (*nostos*) başarılı bir şekilde tamamlaması beklenen kahramanın kahramanlık hayatının mücadelecî doğasından kaynaklanmaktaydı. Bunun bir etkisi olarak *symposion*'da birçok içki oyunu oynanırdı. Pek çoğu denge üzerine kurulmuştu. Kahramanın olağanüstü durumlarda konuyu çözmesi ya da kendi doğaüstü nitelikleri ve insanî yanı arasında denge kurması gibi oyunlarda da davetlilerin bunları sembolize ettikleri düşünülebilir. Yağlanmış şarap tulumunu (*askos*) dik tutmaya çalışmak (*orthos*) (Rinella, 2010, s.13), *kottabos*, bilmeceler, kelime oyunları, sorular gibi (*griphoi*, *ainigmata*, *zēēmata*) (Wecowski, 2014, s. 51) birçok oyun (*agon*) oynanırdı. En çok söz edilen oyunlardan biri olan *kottabos* oyunundan Aeschylos'dan itibaren tragedia eserlerde bahsedilir. Kahraman kültüründe kahramanın zarar verici öfkesini yatıştırmak ya da kahramanın askeri veya başka bir konudaki yardımını almak amacıyla her yıl kurbanlar sunulan atletizm ve binicilikle ilgili oyunlar düzenlenmiştir (Van Wees, 2006, s. 370)⁹.

c. İçmek

Şarabın su ile karıştırılarak içime hazırlandığı ve katılımcılar tarafından tüketildiği kap olan *krater*, şarabın dağıtımının başlangıç noktasını oluştururdu. *Krater*, şarabın saf hâliyle içilmesini engellemesi ve bu sayede herhangi bir aşırılığı önlemesi bakımından medeniyeti temsil ediyordu. *Symposiark*, genelde soldan sağa doğru kabı elden ele gezdirirdi. Şarabın yanında "*tragemata*" denilen hafif yiyecekler sunulurdu (Rinella,

⁷ Anadolu'nun batısında *symposion* ve aristokrasi için bk. Baughan, 2011, s. 26.

⁸ M.Ö. V. yüzyılın sonlarına kadar Atina'da *symposion*'daki politik gruplar için Thukydides *hetaireiai* ifadesini kullanır. bk. Thuk. 3.82.6.

⁹ Antik Yunan'daki bütün büyük atletizm oyunlarının kahramanlar onuruna düzenlenen cenaze oyunlarına dayandığı düşünülmüştür. Kahramanlar onuruna her yıl yarışmalar düzenlemek kahramanlara özgü bir tapınım yöntemi idi. Onlar bu yolla ölen kahramanın cenaze törenini tekrarlıyorlardı. Bk. Hdt. 1.167, 5.38.

2010, s. 13). *Krater*, önemli bir statü objesiydi. Kendi dengi grubu içindeki kişisel üyeliği ve grup içindeki eşitliği gösteriyordu. *Symposion* dışındaki şarap tüketimlerinde *skyphoi*, *oinochoai* gibi objeler de kullanılırken, *symposion*'da *krater* kullanılırdı (Eijnde, 2018, s. 84). Alkol tüketimi burada belirli hareketleri belirli sayılarda tekrar eden bir ritüele dönüştürülmüştü. İçme kapları olarak kadehlerin Kahramanlar Çağ'ında önemli kabul edildiği düşünülmektedir. Sıradan ölümlülerden fiziken de farklı olarak büyük ve güçlü olduğuna inanılan kahramanların, bu inancın bir gereği olarak büyük kadehleri olduğu anlatılır¹⁰. Boiotia'da M.Ö. VI. ve V. yüzyıla ait 0.50 m'den uzun yüksekliği olan *kantharos*'lar bulunmuştur. Alışılmışın dışındaki bu boyutlar kahraman dünyasıyla ilişkili kabul edilmiş, kahraman kutsal alanları olan *heroon*'larda minyatür *kantharo*' ele geçmiştir. *Kantharos*, Dionysos'un da karakteristik özelliklerinden birisidir ve kahraman dünyasına yakındır (Salapata, 2014, s. 172). Arkaik Dönem vazo resimleri ikonografisinde normal boyutlardan daha büyük ölçülerdeki içki kaplarının şarap içmekten ziyade ritüel libasyonlarda kullanıldığı düşünülmüştür (Wecowski, 2014, s. 42)¹¹.

d. Şarap ve Dionysos Kültü

Tanrıların içkisi ve insanlara acılarını unutturan hediyesi olarak görülen şarap, Antik Yunan'da oldukça yaygın ve değerlidir (Eur. *Bakch.* 375-385). Faydalı olan şarap aynı zamanda, kontrol edilmesi gereken bir güç olarak da görülür. Şarap, medeniyet ve vahşilik arasında bu iki ucun dengelenmesi olarak düşünülmüştür (Lissarrague, 1990, s. 3, 5). İlyada ve Odyssea'da şarap besin değeri ve kuvvetlendirici özelliği nedeniyle değerli kabul edilmiştir. Libasyonlarda da kullanılan şarap, arkadaşlık ve dostluk bağını kuvvetlendirici olarak görülür. Arkeolojik kanıtlar, Arkaik Yunan dünyasında içki kültürünün oldukça yaygın olduğunu göstermiştir (Papakonstantinou, 2012, s. 4)¹². Homeros'da "şarap içmek" erkeklikle bağlantılı görülen sosyal bir harekettir. İçme kapları da oldukça değerli, tanrılara hediye olarak sunulan nesnelere. Ziyafet ve içki, geçmişteki kahramanlara özgü alışkanlıklar olarak görülmüştür (Salapata, 2014, s. 171). *Symposion*, güvenli şarap tüketiminin ritüelleştirilmiş şekliydi. *Symposion* yoluyla alkol tüketimi, içmenin medenileşmesi olarak yorumlandı. Zira şarap, saf haliyle (*akratos*) değil su ile karıştırılmış (*kekramenos*) şekliyle içiliyordu. Libasyonda sunulması dinî, dostluk ve grup kimliğini güçlendirmesi sosyal nitelikler kazandırmıştı (Corner, 2015, s. 234; Liddell ve Scott, 1846, s. 54, 747). Şarap, birden fazla anlama gelen bir içkiydi ve oyunlarda bu anlamlar sezdirilirdi. Şarap olan oyunların birçoğunda, içki için kullanılan kap *krater* aynı zamanda oyun için kullanılan bir obje de olurdu. Kulplu olan bu kaplar sırasıyla içenler tarafından hareket ettirilirdi. *Krater*, konukseverliği (*ksenia*) sembolize ediyordu. Aynı zamanda deniz ve deniz yolculuğu ile de bağlantılı görülmüştür. Oyunlar üzerinden şarap, deniz, deniz yolculuğu ve *symposion* birleştirilmiştir (Shanks, 1996, s. 163)¹³.

Şarap tüketiminin ritüelin odağında olması ve birçok aşamasında katılımcılara bir anlığına da olsa mutluluk vermeyi amaçlaması, onun Dionysos kültü ile bir bağının var olup olmadığı konusunu düşündürmüştür. Vazo resimlerinde, kadın tapınanlarıyla birlikte Tanrı Dionysos'un betimleri M.Ö. VI.

¹⁰ Herakles için bk. Ath. 11.469; Nestor için bk. Hom. *Il.* 11.637.

¹¹ Yemekten ayrı bir bölüm olarak "içmek" için bk. Hom. *Il.* 1.469-471.

¹² Homerik dünyada et beslenmeden daha fazlasını ifade ediyordu. Para öncesi ekonomide hayvancılık standart bir değeri ifade ederdi ve et sürüyü büyütme ve kesme ihtiyacını karşılayan ekonomik bir alt yapıydı. Ayrıca et tüketimi, dini bir yan anlama da sahipti. Benzer durum, şarap tüketimi için de geçerliydi. Bk. Hom. *Od.* 9.105-567. Buradaki tüketim, toplumun liderleri ve kurucu üyeleri ile toplum ve tanrılar arasında iletişim kuruyordu. Bk. Hom. *Il.* 1.312-317; 2.402-432; 3.267-302; 7.313-323; 19.249-268; Eijnde, 2018, ss. 60-61.

¹³ Ritüel konukseverlik *ksenia* ve kahramanlık kültü ilişkisi için bk. Hom. *Il.* 20. 349. Birçok epik kahramana ait mezar ya da *heroon*'un deniz kıyısında olduğu anlatılmıştır. Bk. Hom. *Il.* 7.86; Hom. *Od.* 12.11. Akhilleus ve Patroklos'un mezarı Hellaspont hâkimiyetinde denize uzanan burun üzerinde bk. Hom. *Od.* 24. 80-84; Agamemnon'un mezarı Mısır kıyısında bk. Hom. *Od.* 4. 580-585.

yüzyılın başlarına tarihlenir. Ancak açıkça bir kült hareketi gözlenemez. Betimlerde dikkat çeken görüntü Tanrı Dionysos'un sarhoş olarak kendinden geçmiş (*ekstatik*) halde dans etmesidir. İçki kaplarının üzerinde Tanrı Dionysos betimi, *symposion* ve Dionysos kültü arasında bir bağın varlığını sorgular. Ancak aradaki farkı anlamak için kadehlerde betimlenen içen kişiye odaklanılmalıdır. Burada *symposion* ve Dionysos kültü arasında bir bağın olduğu varsayıldığında, *symposion*'un şarap tüketimi ve sarhoşluk bakımından aşırılığının doruk noktasına ulaştığı son aşamasında olması beklenir. Fakat *symposion*'da bu aşırılık ve kendini kaybetmenin tersine sürecin sonuna kadar kontrolü kaybetmemek hedeflenir. Şarap hem belirlenen ölçüde su ile karıştırılmakta hem de miktarı sınırlandırılmaktadır (Osborne, 2007, ss. 46-47). Bu açıdan Dionysos kültüründe törenin sonunda olması istenen katılımcıların kendinden geçme hâli (*ekstazi*) ile tezat oluşturur (Osborne, 2007, s. 211). Ayrıca, *symposion*'un ayrıcalıklı aristokrat yapısının tersine Dionysos tapınımına katılanlar sosyal adaletsizliğe karşı çıkmak için ritüellerde kendilerinden geçerek kontrollerini kaybederlerdi. Dionysos kültüründe amaç, toplumda ayrıcalıklı bir konum elde etmek yerine bu konumdakilere karşı çıkmaktır (Şirvan, 2013, ss. 119-120). Bununla birlikte, Dionysos'un şarap tanrısı olması simgesel etkilerinin görülmesine olanak tanımıştır. Dionysos'a atfedilen simgelerden olan içki için kullanılan boynuz *keras*, aynı zamanda M.Ö. VII. yüzyıl sonu VI. yüzyıl başlarına tarihlenen özellikle Korinth ve Attik vazo resimlerinde *symposion* davetlilerinin kullandığı objeler olarak da görülür. M.Ö. VI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde içki boynuzu, antik Yunan'da aristokrat ziyafetin simgesi hâline gelmişti (Baughan, 2011, s. 33; ARV² 146 no. 2).

e. Şiir, Destan ve *Skolion*

Arkaik *symposion*'un önemli özelliklerinden biri şiir gösterileridir. Savaşlardaki kahramanlıklar anlatılarak askerî hayata hazırlık (*askesis*) yapılır (Murray, 1991, ss. 94-95). Arkaik Dönem şiirinin çoğunu *symposion*'lardaki gösterimlerde ortaya çıkan *symptotik* türdeki bu şiirler oluşturmaktadır (Papakonstantinou, 2012, s. 8). Alkæus, Anakreon, Theognis ve Solon, dönemin bu türden şiirler yazmış önde gelen kişileridir (Calame, 1999, s. 93)¹⁴. M.Ö. VII. yüzyılda ağıt, *symptotik* şiirin en önemli formlarından biri haline gelmiş ve ana konusunu savaş oluşturmuştur. Arkhilokhus, Callinus, Mimnermus, Solon askerî *symptotik* şiir türünde ün kazanmışlardır. Şiirlerde yalnızca eski kahramanlar anılmaz, aynı zamanda benzer *kleos* (edebî ölümsüzlük) kazanma isteği vurgulanır (Murray, 1991, ss. 96-97). Tür olarak ağıt seçilmesi doğaçlama yapılabilmeye olanak tanınması bakımından tercih edilmiştir. Kahraman ataların övüldüğü şiirler ve mücadeleci özelliği yansıtan bilmeceleri yanıtlamak gibi, *symposion* şarkıları (*skolion*) da grubun ortaklaşa katılımını gerektiriyordu (Stehle, 1997, s. 222). *Symposion* şarkıları, kahraman şarkıları denilebilecek türü ortaya çıkardı ve geliştirdi. Kahraman hikâyeleri anlatıldı (Hom. *Od.* 4. 15-18; 9. 5-10; 13. 26-28; 17. 358; 22. 351-352). *Symposion*'da lirik şiir sergilenirdi. Arkadaşlık ve savaşla ilgili meziyetler, kahramanlık hikâyeleri anlatılarak övüldü¹⁵. Seramik içki kapları üzerindeki figürlerle birlikte değerlendirildiğinde *symposiark* yoluyla “erkeklik ve diğerlerinden farklı olma/özgünlük (*oios, mounos*)” ile “kendini kontrol etme ve aşırılık” durumunun ortaya konduğu görülür (Hobden, 2004, s. 135)¹⁶. Bu meziyetler, kahramanda olması beklenen özelliklerdir. Cesur olması, kimsenin üstesinden gelemediği işleri başarması, kendisine verilen üstünlük sağlayıcı yeteneklerini kontrol edebilmesi ve tüm bu özelliklerinin neden olduğu içinde bulunduğu toplumda yalnız kalması durumuyla baş edebilmesi gerekmektedir (Calame, 1999, s. 93).

¹⁴ M.Ö. VI. yüzyılda Atina, Megara ve Mytilene *symptotik* şiirleriyle dikkat çeken kentlerdi. bk. Calame, 1999, s. 33.

¹⁵ Aristoph. *Wasps* 1197-1198; Plut. *Cim.* 9.2.

¹⁶ Bir kahramanın en önemli özelliklerinden biri “yalnız” oluşudur. Bu yalnızlık eşsizliğe yakın oluşun ifadesidir. Bk. Hom. *Il.* 11. 405-406, 417, 467; 12. 41; 15. 611; 17. 94, 472; 20. 188; 22. 456; 24. 453-456; Hom. *Od.* 2. 365; 3. 217; 12. 297; 15. 386.

5. Toplumsal, Askerî ve Politik Yaklaşım

Antropolojik olarak değerlendirildiğinde, erken dönem Yunan savaşçıları büyük bir organizasyondan ziyade, temelde bir erkek grubunu barındırıyordu. Kaori O'Connor, bütün toplumlarda erkeklerin oluşturduğu gruplarda, gruba ait kültürel pratiklerin geliştiği özel alanların oluşturulduğuna dikkat çeker. Gruptaki erkekler arasında, yarışmalarda ya da savaşlarda gösterdikleri başarılarla gruplar arası üstünlük mücadelesi yaşanır. Gruba katılma ya da çıkarılma dinamikleri güce dayanır ve bu süreçler gizlidir. Kadınlar, çocuklar ve yabancılar bundan uzak tutulur. Erkek üstünlüğü, grubun kahramanlığı ve grubun bir üyesi olmak kutlanır. Grup tüm toplumu temsil ettiği gibi kendi içinde de gruplar bulunabilir. Vurgu üyeler arasındaki güçlü bağ içindir. Tanrılar ve atalar bunlara katılabilir ya da onaylarının alınması için çağrılabilir. Ziyafet düzenlenir, müzik, dans, yarışmalar olurdu. Anlamını sadece grup üyelerinin bildiği dil ya da kelimeler kullanılırdı. Amaç, düşünceleri ve değerleri genç nesillere yayarak birlik ve kimlik oluşturmaktır. "Ait olma" ve "bir olma" duygusu teşvik edilirdi. Toplumun gücünü temsil eden bu gruplar, kurban ziyafetleri, özel ziyafetler ve *symposion*'a model oluşturmuş olabirdi (O'Connor, 2015, ss. 100-101). *Symposion*'a katılan genç erkekler kentin değerlerini korumayı ve devam ettirmeyi, yurttaş olmayı, birlikte yeme ve içme kültürü ile gerçekleştiriyorlardı. Hem kahraman kutsal alanları *heroon*'larda hem de *symposion*'larda toplumsal gruplar biraraya getirilerek bu şekilde grup bilinci geliştirilmiştir (Kearns, 1990, s.68, 78).

Symposion'un toplumun elitlerine özel olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. *Symposion*'un ortaya çıkışını aristokratik savaşçılara dayandıran görüş (Murray, 2016a, s. 195), *symposion*'un M.Ö. V. yüzyılın sonuna kadar Atina'nın elit grubuna ait olduğunu ileri sürmektedir. Kullanılan mobilyalar, ekipmanlar, şarap, aristokratik şarkılar bu grubu toplumun diğer kısmından ayrı tutmaktadır. Olasılıkla dini gruplar tarafından kutsal amaçlarla düzenlenen ritüeller, Arkaik Dönem'in sosyo-politik gelişmelerinin bir sonucu olarak farklı gruplar tarafından güç elde etmek için kullanılmaya başlandığında bu grupların aristokratik özelliklerini kendi niteliklerine katmıştı. *Symposion*'un bu ayrıcalıklı gruplarla sınırlı olmadığını savunan düşünce, kazılarda ortaya çıkan Yunan evlerinde *symposion*'ların yapıldığı *andron*'ların sade evlerde de bulunduğunu, kent festivallerinin bazılarının *symposion*'ları içerdiğini ileri sürse de, aristokratik kökene dayandıran düşünceye göre, Atina'nın yoksul halkı içkilerini ticari *kapēleia* dan alırlardı. Bunlar Atina Agorası gibi ticari olan yerlerde bulunurdu. Bu türden anlatılar daha çok dönemin sonlarına tarihlenen Aristophanes'in yazdığı gibi "komik" türden antik metinlerde geçmektedir (Wilkins, 2000, s. 206). Bu durum, kamusal *symposion*'ların ortaya çıktığı dönemi ifade ediyor olabilir. Halkın dahil olduğu örnekler olsa da kökeni aristokratik bir konuma dayanır. M.Ö. IX.-VII. yüzyılda zengin üst sınıfı oluşturan aristokratlar için "aristoi" ya da "agathoi" terimi kullanılırdı. *Aristoi* aristokratları, *kakoi* halkı ifade ederdi. Aristokratik ideal olan "aretē" (üstünlük) sahibi olduklarına ve bunun onlara doğuştan verildiğine inanyorlardı. Bu üstünlük zenginlik, varlık olarak kabul edilirdi. Politik ittifak ve bireysel bağlılık, kan bağı olmadan fakat benzer bir güç ile bağlılık sağlayan aristokratik konukseverlik "ksenia" yoluyla gücünü elinde tutardı. *Ksenia*, kahramanların hikâyelerinde çokça karşılaşılan bir konudur (Hom. *Il.* 20. 349). Bir aristokrat geleneği olarak *ksenia*, yabancıların katılımıyla bir yemeği paylaşmak, onlara ya bu sosyal grupla ittifak içinde olduklarını ya da bir fırsat tanıdığını gösterirdi. Bu dönem toplumunda sadece aristokratik liderler ve savaşçılar (*aristoi*) büyük ziyafetler, kurbanlar, yarışmalar, oyunlar düzenlemeye kaynak sağlayabilirdi ve yine davetlileri de onlardan olurdu. Liderler ziyafetleri zenginlik ve güçlerini sergilemek, otoritelerini güçlendirmek ve ittifaklar kurmak için kullanırlardı. Savaşçılar ise bu yolla itibarlarını arttırmayı amaçlarıydı (Wecowski, 2014, s. 20, 24, 91)

Askerî konular ve politika, Arkaik Dönem *symposion*'unda en çok konuşulan konular olurdu (Papakonstantinou, 2012, s. 11). Homeros destanlarında ziyafet ve *symposion*, savaş zamanlarında savaşa hazırlık yapılan alanlar olarak da gösterilir (O'Connor, 2015, s. 92). Askerî *symposion*'un gelişimi incelendiğinde kökeninin Homeros destanlarındaki askerî birliklere dayandığı görülür. Askerî elit grup, birlikte yemek yeme pratikleri yoluyla kurulmuş ve tanımlanmıştır. Bu etkinlikler, toplum tarafından kabul edilmiş ve teşvik görmüştür. Çünkü bu grup savaş zamanlarında, toplumu savunma hizmeti verecek olan askerî birlikleri oluşturmuştur. Toplumda soylular ve soylu olmayanlar arasındaki ilişki açıkça tanımlanır. Ancak *hoplit* ordusunun ortaya çıkışı askerî düzendeki bu aristokratik üstünlük anlayışını değiştirdi. Halka sadakat daha önemli hale geldi ve bu dönüşüm bunu ortaya koyan bu ilk neslin ağır/mersiye şiiirlerinde de kendini gösterdi. Aynı dönemde, Yunanistan'da *symposion*'da doğu kültürünün etkileri de görülüyordu. *Symposion*'un, "geleneksel aristokrat" görüntüsünden uzaklaşarak halk etkinliği görüntüsü geliştirdiği düşünülmüştür (Murray, 1991, s. 99).

Aristokratik savaşçıların (*aristoi*) ziyafetlerdeki sosyal üstünlüğü ve ayrıcalığı *polis*'in gelişimiyle azaldı. Homeros aristokratik savaşçıların (*aristoi*) yerini *polis* hoplit ordusu aldı. *Aristoi*, statü ve güçlerini desteklemek için spor ve atletizm oyunlarını organize etmeye başladılar. *Aristoi* tarafından sahnelenen kahraman hikayeleri, artık kamu için sivil kişiler tarafından anlatılıyordu. Aristokratik *symposion*'ların yaşadığı bu değişim sivilleşmeyi başlattı. Sıradan insanı yok sayan *aristoi*'nin kahramanlık mitleri, kendi grubu içindeki eşitliğe vurgu yapıyordu. *Polis*'in ortaya çıkışı ve güçlenmesi, *demos*'un (halk) önemi ve eşitliği fikrini geliştirdi. Kamusal amaçlı toplu ziyafetler ve *symposion*'lar yaygınlaştı (O'Connor, 2015, ss. 105-108).

Antik Yunanistan'da askerî gruplar içinde alkol, arkadaşlığı güçlendirici olarak görülmüştür. İçki paylaşım ritüeli ve grup birliğinin sağlanması düşüncesini antropolojik çerçevede inceleyenler, çoğu antik toplumun alkolü gerçekte alkole bağlı sorunlardan uzak olarak kullandıklarını düşünmektedirler. Alkol kullanımı, sosyal ve ritüel koşullar içinde gerçekleşmiştir (Murray, 1991, s. 85)¹⁷.

Şiddet ve benzeri olaylara olanak tanıyan *symposion* yönetime karşı eğilimler ve casusluk hareketleri için ideal bir yer olarak görülmüş, tyranlar için korku oluşturmuştur. Bu normal dışı hareketler, özellikle kişisel tanrılara tapınanların dini aktivitelerini gerçekleştirdiği *thiasoi* ve *orgeones* gibi özel ve yerel oluşumlarda görülür. Zaten var olan bu dinsel birlikler ve onlarla birlikte ikincil kahramanlara tapınım Klasik Dönem'de artarak devam etmiştir. Grupların merkezindeki hareket, kamusal yemek *deipnon* ve devamında *symposion*'dur. Bu kahraman kültürünün arketipi (ilk örnek) Herakles kültürüdür ve *symposion*'larda suç işleyen davranışların ilk örneğini oluşturmaktadır. Kötü davranışlar ve sarhoş şiddeti, bu kahraman arketipine ihtiyaç duyar. En erken *symposion* sahnelerinden biri olan Eurytos'un sarayındaki Herakles ziyafetinde, Herakles Eurytos'un oğlunu öldürmüş, sarayını tahrip etmiş, kızı Ioe'yi kaçırmıştır. Hem arkeolojik hem de edebi kaynaklarda *symposion*'daki Herakles miti, şiddet hikayesidir (Murray, 2016a, s. 200). Yaslanır pozisyonundaki görüntüler de, diğer kahramanlardan daha çok Herakles ve Akhilleus yoluyla verilmiştir. Bu durum gösterişli aristokrat gücün temsili olarak yorumlanır. Herakles tanrılarla ve krallarla yemek yemektir. Akhilleus'un görüntüsü ise daha farklıdır ve "kefarete" (fidye) konusu altında görülür. Başarılı kahraman (Akhilleus) ve oğlunun matemini tutan kederli kahraman (Priamos) arasındaki zıtlık vurgulanır (Res. 8). Akhilleus'un profilinde, Arkaik Dönem sanatçılarının kahraman dünyasını karakterize ederken oryantalist etkileri yüklediği düşünülmüştür (Topper, 2009, ss. 6-8; Hom. *Il.* 24. 468-676). Burkhard Fehr'e göre, Arkaik Yunan sanatında *symposiast* olarak tanrılardan sadece Dionysos, kahramanlardan sadece Akhilleus ve Herakles, kaderleri ve

¹⁷ Alkolün savaşçıları tarafından kullanımı için bk. Plat. *Leg.* 1.637D, 639D.

kişilikleri ile ortak bir yana sahiptir. Şarap tanrısı Dionysos Geç Arkaik Dönem vazolarında birçok yerde *kline*'ye uzanmış şekilde *symposion*'da betimlenir ve insanların acılarını alarak onlara şarapla hayatlarına sevinç verdiği inandırılır (Res. 9). M.Ö. VI. yüzyılda onların diğer tanrı ve kahramanlardan daha çok betimlenmesinin nedeni, *symposion*'un erkeğin hayatının mutlu olduğu zamanlar olarak görülmesinden kaynaklanmaktaydı (Fehr, 2003, ss. 23-25).

Sonuç:

Antik Yunan toplumunda güçlenen sınıflar, diğerlerine karşı üstünlük kurmak istediklerinde özellikle geçmişlerini övmüşler ya da tanrılar veya kahramanlarla bir bağ kurmuşlardır. Bunları yaparken de şiir, destan, şarkı gibi sözlü ve yazılı edebiyatı güçlü tutmuşlar, bu geleneklere dinî bir boyut kazandırarak ritüel pratiklere dönüştürmüşlerdir. Bu pratiklerinden biri de *symposion*'dur. Çoğunlukla ziyafetin (*dais*) devamı niteliğindeki bir seramoni olarak değerlendirilen *symposion*, toplumsal değişimlere bağlı olarak farklı nitelikler kazanmıştır.

Dini amaçlarla biraraya gelen grupların tapınaklarda düzenlediği ritüeller, Arkaik Dönem aristokratlarınca Myken kökenli kahramanlık anlayışına dayandırılarak yeniden düzenlenmiştir. *Symposion* geleneğinin özünde yer alan kurban ve libasyon odaklı dini nitelikler buraya dayanmaktadır. Arkaik Dönem boyunca politik ve sosyo-ekonomik dinamiklerin değişimine bağlı olarak hem *symposion* hem de kahraman kültü farklı nitelikler kazanmış, değişik toplumsal grupların çıkarlarına hizmet etmiştir. Arkaik Dönem'in başlarında kurucu ve mitolojik kahramanlar Kekrops ve Erechtheus örnekleriyle betimlenen "yerde *symposion*" vardır. Dönemin ortalarında aristokrasinin beslediği ayrıcalıklı toplumsal sınıfları temsil eden çoğunlukla Akhilleus ve Herakles örnekleriyle epik kahramanın övüldüğü "yaslanılan *symposion*" görülür. Bu elit topluluklar zenginlikleri nedeniyle *aretē*, konukseverlik nedeniyle *ksenia* sahibidirler. Dönemin sonlarında demokrasinin etkisinde halka ait komik unsurları da barındıran Attika'yı birleştiren kahraman Theseus ve kültü etkisinde "kamusal *symposion*" ortaya çıkmıştır. Kapalı alanların yerini açık alanlarda halktan kalabalık gruplar almaya başlar. Sonunda da halkın eline geçer. Epik aristokrat cesur kahramanın yerini, geniş kitleleri bir araya getiren halkın istekleri için ulusal kahraman Theseus ve kültü ele geçirir. Theseus, kent kimliğini güçlendirmiştir.

Hem ziyafet hem de *symposion*, temelde "ait olma" ve "bir olma" duygusunu teşvik etmektedir. Anlamı "bölmek, paylaşmak" olan *dais* ve "birlikte içmek" olan *symposion*, grubu ya da toplumu bir arada tutan sosyal bir bağ görevi görmüştür. İkisi arasında ayırım yapılsa da ortak noktası "eşitleri toplayan" yapısıdır. Dinî bir kökene dayandırılarak tanrıların, kahraman ataların bunlara katıldığına inanılmıştır. *Symposion* yoluyla kurucu kahraman ataların *kleos*'ları canlı tutulur ve kahraman kültü varlığını devam ettirir. *Symposion* ve kahraman kültü birbirini beslemiş, bunu ilk kullanan aristokratların çıkarları korunmuştur. *Symposion*, kahraman kültünde olduğu gibi sosyal ve politik üstünlük için kullanılmıştır. *Symposion*'da kahraman kültünün benimsenmesi ve şiirlerle, şarkılarla, *agonistik* oyunlarla güçlü tutulmasının sebeplerinden biri bu ortak çıkar olabilir. Kahramanlar her ritüel oluşumda güç, üstünlük ve çıkar kazanma aracı olarak görülmüştür. Arkaik Dönem'in sonlarına doğru *symposion*'daki aristokrat görüntü değişse de, hedef çıkarların korunması olduğundan kamusal istekler de bu çıkarlara benzer olur. Ziyafetin üç pratiğinden (kurban ritüeli, ritüel yemeği ziyafet, yemek sonrası şarap) *symposion*'un tapınaklarda kurban sunmanın sonucu ritüel hareketin bir parçası olarak ortaya çıktığı düşünülür. *Symposion*'lar tapınak ve kutsal alanlarda tanrı ve kahramanlardan yardım istemek ya da minnettarlık için de kullanılmıştır. Bu nedenle, Arkaik Dönem'de *symposion*'un bu kült yapısından özel alana doğru yöneldiği düşünülmüştür.

Antik gizem kùltlerinden biri olarak değerlendirildiğinde, kahraman kùltünde diğer kùltlerde olduğu gibi yaygın bir şekilde sembolizmin kullanıldığı gùrùlmektedir. Kahramanların sahip olduğu anlatılan ve onları hatırlatan sembollerini, gùç ve yönetim temalı, erkeklik yönü ağır basan özelliklerini kahraman kùltünü önemli bir yere koyan *symposion*'larda görmek mümkündür. Bu sembollerden biri olan *krater*, kahramanlara özgü olduğu için büyük ebatlarda olur ve şarap tüketimi esnasında odanın ortasında ritüelin merkezinde yer alırdı. Ziyafet ve şarap Arkaik Dönem'in özellikle ilk yarısında kahramanlara özgü gùrùlmüştür. Davetlilerden ölçütlü olunması beklentisi de, kahramanın kahramanlık hayatı boyunca dengeli olması ve kontrolünü koruması isteğini yansıtmaktadır. *Symposion*'larda katılımcıların oynadığı oyunlarda, savaşıçı kökenli olan kahramanın hem bu kökeni dolayısıyla hem de (savaş, yolculuk, mitolojik işler gibi) birçok görevi tamamlamak zorunda oluşunun getirdiği mücadelecı doğasını görmek mümkündür. Bu beklenti, farklı birçok oyunla giderilir. Oyunlar bu özellikler kapsamında hem denge kurucu hem sorun çözücü olurdu. Geçmiş ataları ve kendi kahramanlıklarını anlatarak yüceltmek ve bu yüceliği pekiştirerek devam ettirmek için, dönemin en güçlü iletişim araçlarından biri olan sözlü edebiyata başvurulmuştur. Lirik türdeki şiirler, kahramanın önemli karakteristik özellikleri olan *kleos* (edebî ölümsüzlük) kazanma, özgün olma nedeniyle yalnızlık (*oios* ve *mounos*) gibi nitelikleri vurgulardı.

Symposion'da şarabın etkisiyle *komos*'a ulaşan kişinin, kontrollü sarhoşluğu yaşadığında hem kendi hayatındaki başarıları anlatarak o anları tekrar yaşadığı hem de şarkılarla o coşkulu anlarda övünerek andığı kahramanın bir anlamda kendisi olduğu düşünülebilir. Kahramanın yeryüzü ile olan bağlantısını vurgulayan şarap, bu yolla *symposion*'daki davetli ile kahraman arasında bağlantı kurmak için bir araca dönüşmüştür.

Kısaltmalar

Attic Red-Figure Vase-Painters : ARV²

bakınız : bk.

Çeviren: Çev.

Editör: Ed.

Editörler: Eds.

fragman : fr.

Resim : Res.

Volume : Vol

Kaynakça**Antik Kaynaklar**

- [1] Aiskh. *Ag.* (=Aiskhylos, Agamemnon) Kullanılan Metin ve Çeviri: Agamemnon, Libation-Bearers, Eumenides, Fragments. Translated by H. W. Smyth. Cambridge 1926.
- [2] Aristoph. *Eq.* (=Aristophanes, Equites) Kullanılan Metin ve Çeviri: The Complete Greek Drama. Ed. Eugene O'Neill. Vol. 2. New York 1938.
- [3] Aristoph. (=Aristophanes, Wasps), Kullanılan Metin ve Çeviri: Clouds, Wasps, Peace. Edited and Translated by Jeffrey Henderson. Cambridge 1998.
- [4] Ath. (=Athenaios) Kullanılan Metin ve Çeviri: The Deipnosophists. Or Banquet Of The Learned of Athenaeus. Translated by Henry G. Bohn. London 1854.
- [5] Eur. *Bakkh.* (=Euripides, Bacchae) Kullanılan Metin ve Çeviri: Bacchae. Iphigenia at Aulis. Rhesus. Edited and translated by David Kovacs. Cambridge 2003.
- [6] Hdt. (=Herodotos) Kullanılan Metin ve Çeviri: Tarih. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul 2012.
- [7] Hes. *Op.* (=Hesiodos, Opera et Dies/İşler ve Günler) Kullanılan Metin ve Çeviri: Theogony, Works and Days, Testimonia. Edited and translated by Glenn W. Most. Cambridge 2018.
- [8] Hom. *Il.* (=Homeros, İlyada) Kullanılan Metin ve Çeviri: İlyada. Çev. A. Erhat-A. Kadir. İstanbul 2016.
- [9] Hom. *Od.* (=Homeros, Odysseia) Kullanılan Metin ve Çeviri: Odysseia. Çev. A. Erhat-A. Kadir. İstanbul 2016.
- [10] Paus. (=Pausanias) Kullanılan Metin ve Çeviri: Description of Greece. Translated by W. H. S. Jones. Cambridge 1918 .
- [11] Pi. *O.* (=Pindar, Olympian Odes) Kullanılan Metin ve Çeviri: Olympian Odes. Pythian Odes. Edited and Translated by W. H. Race. Cambridge 1997.
- [12] Plat. *Leg.* (=Platon, Leges/Laws) Kullanılan Metin ve Çeviri: Laws. Translated by R. G. Bury. Cambridge 1926.
- [13] Plat. *Rep.* (=Platon, Republic) Kullanılan Metin ve Çeviri: Republic. Edited and Translated by Chris Emlyn-Jones, William Preddy. Cambridge 2013.
- [14] Plat. *Sym.* (=Platon, Symposium) Kullanılan Metin ve Çeviri: Lysis. Symposium. Gorgias. Translated by W. R. M. Lamb. Cambridge 1925.
- [15] Plut. *Sol.* (=Plutarkhos, Solon) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch's Lives. Vol. I. English Translated by B. Perrin. Cambridge 1914.
- [16] Plut. *Arist.* (=Plutarkhos, Aristides) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch's Lives. Vol. II. English Translated by B. Perrin. Cambridge 1914.
- [17] Plut. *Cim.* (=Plutarkhos, Cimon) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch's Lives. Vol. II. English Translated by B. Perrin. Cambridge 1914.
- [18] Plut. *Sym.* (=Plutarkhos, Symposium) Kullanılan Metin ve Çeviri: Moralia. Vol. III. Translated by P. A. Clement-H. B. Hofflett. Cambridge 1969.
- [19] Thuk. (=Thukydides) Kullanılan Metin ve Çeviri: History of the Peloponnesian War. Translated by C. W. Simith. Cambridge 1919.

Modern Kaynaklar

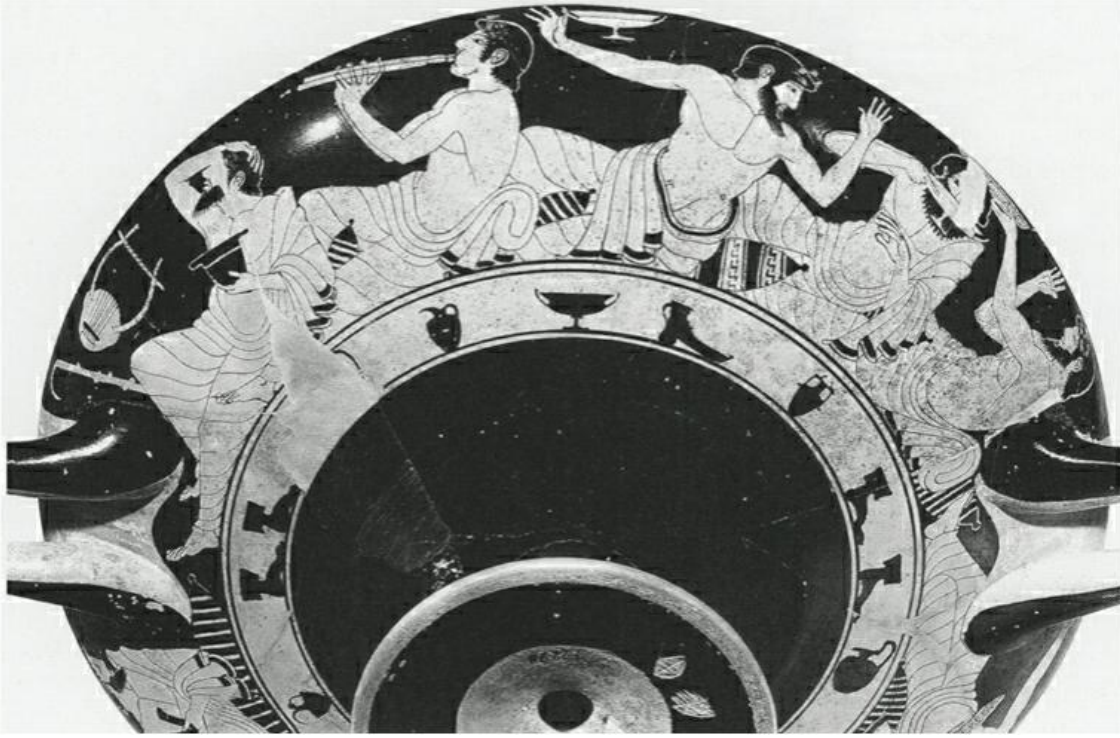
- [20]Avramidou, Amalia(2006), “Attic Vases in Etruria: Another View on the Divine Banquet Cup by the Codrus Painter”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 110, (565-579).
- [21]Baughan, Elizabeth P.(2011), “Sculpted Symposiasts of Ionia”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 115, (19-53).
- [22]Beazley, John Davidson(1963), *Attic Red-Figure Vase-Painters*, Oxford University Press, Oxford.
- [23]Brouner, Oscar(1942), "Hero Cults in the Corinthian Agora", *Hesperia*, Vol. 11, (128-161).
- [24]Burton, Joan(1998), “Women's Commensality in the Ancient Greek World”, *Greece&Rome*, Vol. 45, (143-165).
- [25]Calame, Claude(1999), *The Poetics of Eros in Ancient Greece*, Princeton University Press, Princeton.
- [26]Coccagna, Helene. A.(2011), "Embodying Sympotic Pleasure: A Visual Pun on the Body of an Auletris", *Greek Prostitutes in the Ancient Mediterranean 800 BCE-200 CE*, Eds. A. Glazebrook, M.M. Henry, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, (106-121).
- [27]Corner, Sean(2010), “Transcendent Drinking: The Symposium at Sea Reconsidered”, *Classical Quarterly*, 60.2, (352-380).
- [28]Corner, Sean(2011), "Bringing the Outside In: The Andron as Brothel and the Symposium's Civic Sexuality", *Greek Prostitutes in the Ancient Mediterranean 800 BCE-200 CE*, Eds. A. Glazebrook, M. M. Henry, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, (60-85).
- [29]Corner, Sean(2015), "Symposium", *A Companion to Food in the Ancient World*, Eds. John Wilkins, Robin Nadeau, Wiley-Blackwell, (234-242).
- [30]Ekroth, Gunnel(1998), "Altars in Greek Hero Cults: A Review of the Archaeological Evidence", *Ancient Greek Hero Cult Practice From the Archaeological Evidence*, Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, Swedish Institute at Athens 1993, (117-130).
- [31]Ekroth, Gunnel(2018), "Holocaustic Sacrificies in Ancient Greek Religion and the Ritual Relations to the Levant", *Change, Continuity and Connectivity: North-Eastern Mediterranean at the turn of the Bronze Age and in the Early Iron Age*, Eds. L. Niesilowski-Sapano, M. Wecowski, Philippika, Harrassowitz Verlag, (308-326).
- [32]Fehr, Burkhard(2003), “What has Dionysos to do with the symposion?”, *Pallas*, Vol. 61, (23-37).
- [33]Fisher, Nick(2000), "Symposiasts, Fish-Eaters and Flatterers: Social Mobility and Moral Concerns in Old Comedy", *The Rivals of Aristophanes: Studies in Athenian Old Comedy*, Eds. D. Harvey, J. Wilkins, The Classical Press of Wales, (355-396).
- [34]Ford, Andrew(2002), *The Origins of Criticism: Literary Culture and Poetic Theory in Classical Greece*, Princeton University Press, Princeton.
- [35]Gimatzidis, Stefanos(2011), “Feasting and Offering to the Gods in Early Greek Sanctuaries: Monumentalisation and Miniaturisation in Pottery”, *Pallas*, Vol. 86, (75-96).
- [36]Hobden, Fiona(2004), “How to be a Good Symposiast and Other Lessons From Xenophon's Symposium?”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, Vol. 50, (121-140).
- [37]Jones, Gregory S.(2014), “Voice of the People: Popular Symposia and the Non-Elite Origins of the Attic Skolia”, *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 144, (229-262).
- [38]Kearns, Emily(1990), "Between God and Men: Status and Function of Heroes and Their Sanctuaries", *Le Sanctuarie Grec*, Geneve, (65-100).

- [39]Koiv, Mait(2016), "Basileus, tyrannos, polis: The Dynamics of Monarchy in Early Greece", *De Gruyter*, 98 (1), (1-89).
- [40]Kurke, Leslie(1999), "Ancient Greek Board Games and How to Play Them", *Classical Philology*, Vol. 94, (247-267).
- [41]Liddell, Henry George ve Scott, Robert(1846), *A Greek-English Lexicon: Based on the German Work of Francis Passow*, Harper&Brothers Publishers, New York.
- [42]Lissarrague, François(1990), *The Aesthetics of the Greek Banquet: Images of Wine and Ritual*, Princeton University Press, Princeton.
- [43]Lynch, Kathleen M.(2012), "Drinking and Dining", *A Companion to Greek Art*, Eds. T. J. Simth, D. Plantzos, Wiley-Blackwell, (525-542).
- [44]McNiven, Timothy(2014), "The View From Behind the Kline: Symposial Space and Beyond", *Athenian Potter and Painters III*, Ed. John H. Oakley, Oxbow Books, (125-133).
- [45]Murray, Oswyn(1991), "War and the Symposium", *Dining in a Classical Context*, Ed. William J. Slater, The University of Michigan Press, (83-104).
- [46]Murray, Oswyn(2016a), "Violence at the Symposium", *The Topography of Violence in the Greko-Romen World*, Eds. W. Riess, G.G. Fagan, The University of Michigan Press, (195-206).
- [47]Murray, Oswyn(2016b), "The Symposium Between East and West", *The Cup of Song: Studies on Poetry and the Symposium*, Oxford University Press, (17-27).
- [48]O'Connor, Kaori(2015), *The Never-Ending Feast: The Anthropology and Archaeology of Feasting*, Bloomsbury, UK.
- [49]Osborne, Robin(2007), "Projecting Identities in the Greek Symposium", *Material Identities*, Ed. Joanna Sofaer, Blackwell Publishing, (31-52).
- [50]Papakonstantinou, Zinon(2012), "A Delight and a Burden (Hes. Sc. 400): Wine and Wine-Drinking in Archaic Greece", *Ancient Society*, Vol. 42, (1-32).
- [51]Polinskaya, Irene(2013), *A Local History of Greek Polytheism: Gods, People and the Land of Aigina 800- 400 BCE*, Brill, Leiden.
- [52]Rinella, Michael A.(2010), *Pharmakon: Plato, Drug Culture, and Identity in Ancient Athens*, Lexington Books.
- [53]Salapata, Gina(2014), *Heroic Offerings: The Terracotta Plaques from the Spartan Sanctuary of Agamemnon and Cassandra*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- [54]Scullion, Scott(2000), "Heroic and Chthonian Sacrifice: New Evidence from Selinos", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd.132, (163-171).
- [55]Shanks, Michael(1996), *Classical Archaeology of Greece: Experiences of the Discipline*, Routledge, London.
- [56]Sherratt, Susan(2004), "Feasting in Homeric Epic", *Hesperia*, Vol. 73, (301-337).
- [57]Stamatopoulou, Zoe(2019), "Women, Politics and Entertainment in Plutarch's Symposium of the Seven Sages", *Illinois Classical Studies*, Vol. 44, (209-230).
- [58]Stehle, Eva(1997), *Performance of Gender in Ancient Greece: Nondramatic Poetry in Its Setting*, Princeton University Press, Princeton.
- [59]Şirvan, Berna(2013), "Dionysos Kültü", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Sayı: 143, (113-122).
- [60]Şirvan, Berna(2019), *Arkaik Dönem Eski Yunan Dünyasında Kahramanlık Kültü*, Ege Üniversitesi, İzmir, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

- [61] Topper, Kathryn(2009), "Primitive Life and the Construction of the Symptotic Past in Athenian Vase Painting", *American Journal of Archaeology*, Vol. 113, (3-26).
- [62] Van den Eijnde, Floris(2018), "Power Play at the Dinner Table: Feasting and Patronage Between Palace and Polis in Attica", *Feasting and Polis Institutions*, Eds. Floris van den Eijnde, Josine H. Blok, Rolf Strootman, Brill, (60-92).
- [63] Van Wees, Hans(2006), "From Kings to Demigods: Epic Heroes and Social 750-600 BC", *Ancient Greece From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, Eds. Sigrid Deger-Jalkotzy, Irene S. Lemos, Edinburg University Press, (363-379).
- [64] Wecowski, Marek(2014), *The Rise of the Greek Aristocratic Banquet*, Oxford University Press, Oxford.
- [65] Wilkins, John(2000), *The Boastful Chef: The Discourse of Food in Ancient Greek Comedy*, Oxford University Press, Oxford.

EKLER

Res. 1 : Tapper, 2009, s. 4

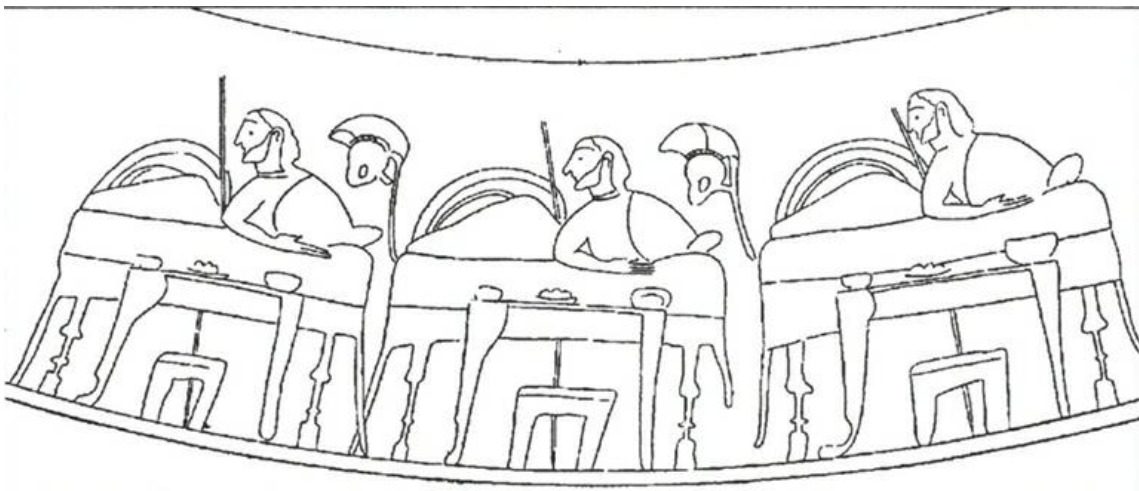
Kırmızı figür *kylix* üzerinde *symposion* betimi

Res. 2 : Fehr, 2003, s. 33

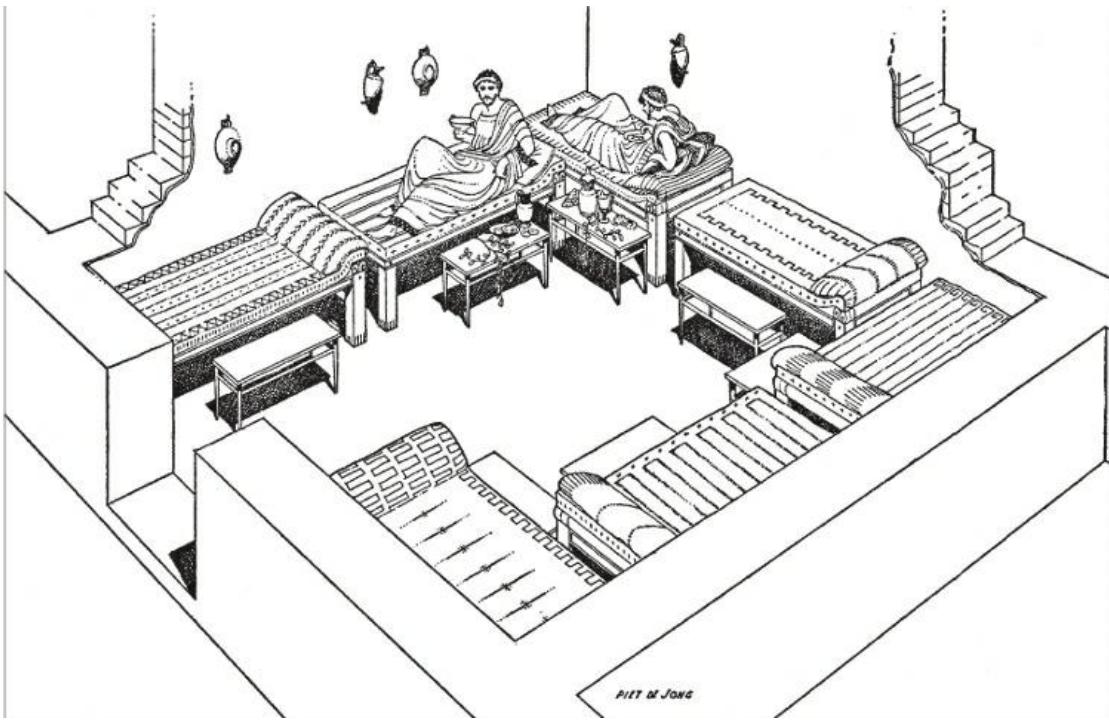
Geç Arkaik Dönem'e ait siyah figür *amphora* üzerinde Herakles ziyafeti

Res. 3 : Fehr, 2003, s. 35

M.Ö. 6. Yüzyıl başlarına ait Korinth vazo üzerinde *symposion*

Res. 4: McNiven, 2014, s. 127

Atina Agorası Güney Stoa'da *andron*-Canlandırım

Res. 5 : McNiven, 2014, s. 126

Attik kırmızı figürlü kap (M.Ö.485-480)

Res. 6 : Tapper, 2009, s. 11

Kırmızı figür koçbaşı rhyton (M.Ö. 480), Atinalı kahramanlar ve krallar symposion'u

Res. 7: Tapper, 2009, s. 15

Kırmızı figür *amphora*, Kral Phineus ve Harp

Res. 8: Fehr, 2003, s. 32.

Geç Arkaik Dönem kırmızı figür kap, Hektor'un kefareti. *Kline* üzerinde Akhilleus, Hektor'un ölü bedeni yerdedir.

Res. 9 : Lissarrague, 1990, s. 98

Kırmızı figür krater (M.Ö. 510). *Symposion* sahnesinde krater üzerinde siyah siluetli Dionysos betimi.

Journal of Universal History Studies

**Osmanlı Tarihsel Anlatısına Görsel Bir Kaynak: Dirk van der Hagen Atlası'na
Yansıyan Savaş Gravürleri¹**

**A Visual Source for The Ottoman Historical Narrative: Battle Engravings Reflected on
the Dirk van der Hagen's Atlas**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 10.09.2020 / 25.10.2020

pp. 242-274

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Rumeysa Işık Yayla

Sakarya University, Research Asistant, Department of History of Art, Sakarya, Turkey

Email: rumeysa@sakarya.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-3100-5889

Cite: Işık Yayla, R . (2020). Osmanlı Tarihsel Anlatısına Görsel Bir Kaynak: Dirk van der Hagen Atlası'na Yansıyan Savaş Gravürleri . Journal of Universal History Studies, 3(2) , 242-274 . DOI: 10.38000/juhis.793347

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*Dirk van der Hagen Atlası'ndaki Osmanlı savaş gravürlerini çalışmamıza izin veren Hollanda Kraliyet Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Öz

Dünya haritacılık tarihinin yükselişe geçtiği XVI. yüzyılda ortaya çıkan atlas kavramı, başlangıçta harita derlemeleri için kullanılmış olsa da bu tarif zamanla değişikliğe uğrayarak, harita içindeki yerler hakkında bilgi veren kitap formu ile özdeşleşmiştir. Bölgenin coğrafyasına özgü topografik detayları içeren bu eserler, aynı zamanda devrin tarihi ve sosyal gelişimine ışık tutan resimlerle bezenmiştir. Bu türün ilk örneklerinden birisi de Hollanda Kraliyet Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 1690 tarihli Dirk van der Hagen Atlası'dır. Dört cilt halinde hazırlanmış olan yapıt, tarih ve coğrafya atlası niteliğinde derlenmiş kompozit bir harita kitabıdır. Dönemin en erken tarihli ülke haritalarını kapsamaması konusunda adeta bir model teşkil eden atlas, siyasi gelişmeleri ele alan resimlerden mitolojik sahnelere, şehir manzaralarından peyzaj görüntülerine kadar çok sayıda renkli baskıyı içinde barındırmaktadır.

Makalenin konusunu, atlasın gravürleri arasında yer alan ve Osmanlı savaş tarihine görsel anlamda katkıda bulunan resimler oluşturmaktadır. Kandiye Kuşatması (1667-1669) ile başlayıp, II. Viyana Muhararasıyla (1683) devam eden, Anabolu (1686) ve Belgrad (1688) mücadelelerini konu alan bu tasvirler, çalışmada metin-resim ilişkisi bağlamında ikonografik olarak yorumlanmıştır. Söz konusu gravürler üzerinden, devrin siyasi ve tarihsel süreci takip edilerek ressamın vermiş olduğu mesaj irdelenmeye çalışılmıştır. Bu sayede XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin savaş meydanlarındaki görsel anlatısına katkıda bulunularak resmin okunabilirliği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atlas, Dirk van der Hagen, Osmanlı, Savaş, Gravür.

Abstract

Although the concept of the atlas, which emerged in the XVIth century when the history of world cartography had been on the rise and was originally used for map compilations, in the course of time, this description changed and has been associated with the book form providing information about the places on the map. These works that contain topographic details specific to the geography of the region are also decorated with pictures that shed light on the historical and social development of the age. One of the first of its kind is the "Dirk van der Hagen's Atlas", dated 1690, preserved in the Royal Library of the Netherlands. The work of art prepared in four volumes is a composite map book, which was compiled as a history and geography atlas. The atlas constituting almost a model for its characteristics of covering the earliest country maps of the period, includes many colorful prints from paintings about political developments to mythological scenes, from city views to landscape views.

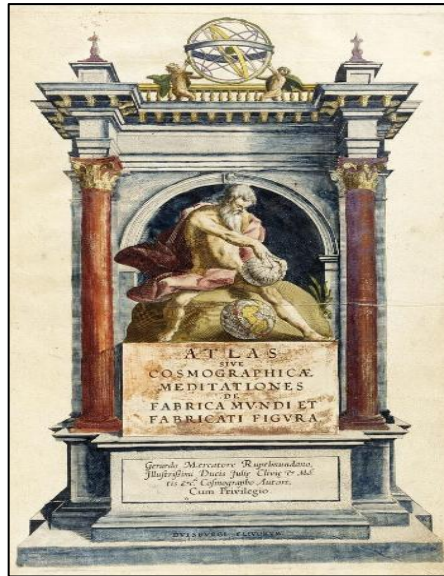
The subject of the article is the engravings of visual contributions to the Ottoman war history. Starting with the Siege of Candia (1667-1669) and continuing with the Second Siege of Vienna (1683), and mentioning the battles of Anabolu (1686) and Belgrade (1688), these depictions existing in the study, were interpreted iconographically in the context of image-text relation. The message given by the painter was tried to be examined with the help of tracing the political and historical process of the era through these engravings. In this way, the interpretability of the picture was discussed by contributing to the visual narrative of the XVIIth century Ottoman history on the battlefields.

Keywords: Atlas, Dirk van der Hagen, Ottoman, War, Engraving.

Giriş

İnsanoğlu, tarihin ilk çağlarından itibaren yaşamış olduğu çevreyi keşfetmek, bulunduğu toprakları gözetmek ve bu yerleri belgelendirmek adına sürekli çaba harcamış, bunu da yazı ve şekillerle anlatmaya çalışmıştır. Bir nevi yeryüzünü tanımak adına yapılan bu izler, uygarlık tarihinin gelişimiyle birlikte detaylandırılarak belli bir ölçekte gösterilmiştir (Özağaç, 2006, s.3-5; Şerbetçi, 1995, s.1-3). Böylelikle ilk harita örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Keşifler dönemi ise bu sürece büyük katkı sağlamış, dünyanın bilinmeyen bölgeleri hakkında bilgi sahibi olunarak, haritaların çok sayıda kişiye ulaştırılması amaçlanmıştır (Köktürk, 2004, s.56-57; Şerbetçi, 1995, s.2). İşte haritacılığın yükselişe geçtiği bu süreçte atlas kavramıyla karşılaşılmaktadır.

Başlangıçta yeni kıtaların haritaları için kullanılan bu ibare, zaman ilerledikçe belli bir bölgenin veya tüm dünyanın siyasi ve fiziki coğrafyası dışında tarih, ekonomi, astronomi, dini vb. konularına açıklık getirmek amacıyla hazırlanan harita derlemeleri şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. Ciltlenerek kitap formuna getirilen bu haritalar; bazen bölgeleri genel bir bakış açısıyla ele almış, bazen de ülkelerin yalnızca fiziksel, toplumsal veya kültürel özelliklerine odaklanmıştır (Gümüşçü, 2012, s. 268-269). Bu formatta hazırlanan ilk eser ise Flaman haritacı Abraham Ortelius'un 1570 yılına tarihlenen *Theatrum Orbis Terrarum* adlı yapıtı olmuştur (Goffart, 2003, s.1; Neumann, 2009, s.427-442). Ancak kitabında atlas tabirini kullanan ilk kişi, Flaman coğrafyacı Gerardus Mercator'dur (Gümüşçü, 2012, s.270; Mercator, 2000, s.3-4). 1595 tarihli *Kozmografi* adlı eserini, mitolojide gök kürenin üreticisi olarak kabul edilen Moritanya Kralı Atlas'a (hük. M.Ö. VI. yüzyıl) ithaf eden Mercator, aynı zamanda kitabın kapak sayfasına gökkubeyi taşıyan bir Atlas² tasviri yerleştirerek bu durumu desteklemiş, böylece yapıt dünyanın ilk modern atlası olarak kayıtlara geçmiştir (Caiwenherghe, 2005, s.17; Lechthaler, 2009, s.170-171) (Resim 1).

Resim 1: Gerardus Mercator'un "Kozmografi" adlı eserinin kapak sayfasındaki Atlas tasviri, 1595,
Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi
(Kaynak: www.loc.gov/resource/rbc0001.2003rosen0730/?st=gallery)

² Atlas, Uranis (Gök) ile Gaia'nın (Yer) oğulları Titan İapetos'un, Okeanos'un kızı Klymene ile evliliğinden olan erkek çocuklarından biridir. Yunan mitolojisine göre Olymposlulara isyan ettiği için Zeus tarafından gök kübeyi sonsuza kadar taşımaya mahkûm edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Erhat, 1997, s.67-68).

Sonraki süreçte, kartografi tarihi hızlı gelişmelere sahne olmuş, XVI. asrın ortalarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar Hollanda haritacılığı altın çağını yaşamıştır. Özellikle Amsterdam ve Anvers şehirleri harita yapım firmalarıyla dolup taşmış, bu iki kent adeta ekolün merkezi haline gelmiştir. Bu kentlerde hazırlanan atlaslar, sadece coğrafi bilgi sistemlerine katkıda bulunmakla kalmamış, ayrıca birer sanat eserine dönüşmüşlerdir. Haritaların üretiminde kullanılan bakır levhalar ise bu konuda önemli rol oynamıştır. İlk olarak 1606 yılında Mercator Atlası'nın genişletilmiş baskısı için kullanılan bu plakalar, daha sonra Minor (1607), Novus (1634), Maior (1662) ve Britanya (1670-1676) gibi atlaslarda da uygulanmıştır³. Hatta bunlar arasında resimlenmiş örnekler de bulunmaktadır. Daha çok Hollanda'nın ileri gelen koleksiyoncularına sunulmak üzere hazırlanan bu türdeki atlaslar, ayrıca devrin coğrafi ve tarihi gelişmelerine ışık tutan birtakım tasvirlerle donatılmıştır. Bu eserlerde, bölgenin coğrafyasına özgü topografik detaylar haritalar üzerinden gösterilmiş, resimli sayfalar ise daha çok kent görünümüne ayrılmıştır. Bunlara bazen dönemin politik olaylarını konu alan betimlemeler de eşlik etmiştir. Bu derlemelerin en güzel örneklerini ise resimli tarih atlaslarında görmek mümkündür⁴. Çünkü geçmişin ve yaşanan çağın birer temsili olan bu yapıtlar, haritaların haricinde savaş hazırlıklarından sefer güzergâhlarına, muharebe alanlarından kuşatmalara, anlaşmalara ve ele geçirilen kentlerin durumlarına kadar çok sayıda renkli baskı içermektedir. Bu türün ilk örneklerinden biri de Hollanda Kraliyet Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 1690 tarihli *Dirk van der Hagen Atlası* olmuştur.

Dirk van der Hagen Atlası

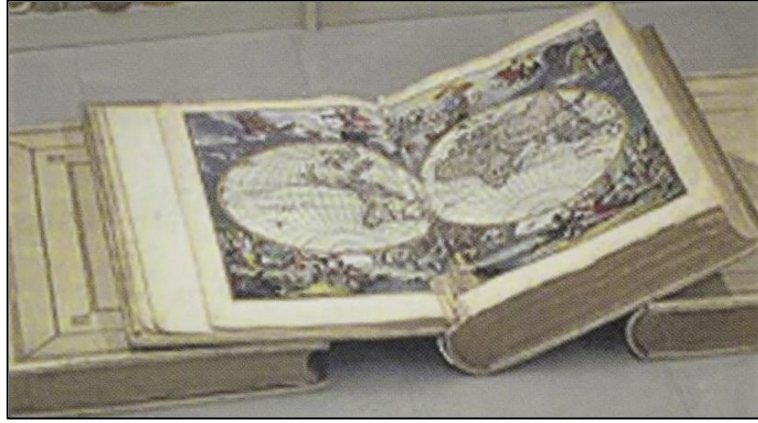
Yaşamı hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamamakla birlikte 1645 yılında Güney Hollanda'nın Dordrecht şehrinde dünyaya gelen Dirk van der Hagen, dönemin en tanınmış avukatlarından olan Hermanus van der Hagen ile Ida Nicolai'nin oğludur (Koninklijke Bibliotheek, 2020). Vefat ettiği 1710 yılına kadar tüccarlık yaparak geçimini sağlayan Hagen, aynı zamanda Amsterdam'ın ünlü harita koleksiyoncuları arasında yer almaktadır. 11 Ekim 1710 tarihli *Amsterdamsche Courant* isimli bir gazete, Dirk van der Hagen'in sahip olduğu sanat eserlerinin tanıtımını yaparken, bu yapıtların açık artırma yoluyla satışa sunulduğunu, ayrıca aralarında dört ciltlik bir atlasın da olduğunu bildirmiştir (Heel, 1975, s.172). Fakat müzayede kataloğunun herhangi bir kopyası korunamadığı için gerek atlasın, gerekse diğer eşyaların kimler tarafından satın alındığı bilgisi hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Yıllar sonra Coğrafyacı Robidé van der Aa'nın (1832-1887) eline geçen atlas, 1887 yılında Hollanda Kraliyet Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır (Alkhoven, 1999, s.23-24).

Tek nüsha olarak dört cilt halinde hazırlanan eser, tarih ve coğrafya atlası niteliğinde derlenmiş kompozit bir harita kitabıdır (Resim 2). Çünkü koleksiyoncu Dirk van der Hagen, zamanla toplamış olduğu çok sayıda harita ve baskıyı 1690 yılında bir araya getirerek bu atlasın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu sayede yapıt, dönemin en erken tarihli bölge ve ülke haritaları konusunda bir model teşkil etmiş, ayrıca içinde barındırdığı tarihi olayların, kuşatmaların, zaferlerin, mitolojik sahnelerin, portrelerin, topografik manzaraların ve kent panoramalarının resimleriyle devrin görsel anlatısına tanıklık etmiştir. Kitabın boyutları hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat dışı açık renkli bir deriyle kaplanmış olup, her bir cilt yaklaşık 100 yapraktan meydana gelmektedir. İçinde bir dünya haritasının haricinde Avrupa, Asya, Amerika, Afrika ve Antarktika kıtalarını kapsayan 333 harita bulunmaktadır. Bu haritalara aynı zamanda 10 sayfalık

³ Söz konusu atlaslar hakkında detaylı bilgi için bkz. (David Rumsey Map Collection, 2020).

⁴ Resimli tarih atlasları hakkında bilgi için bkz. (Harley, 1987, s.7-8).

bilgi panosu ile 106 adet gravür⁵ eşlik etmektedir. Her ne kadar derleme de olsa belli bir zaman dilimi gözetilerek bir araya getirilen bu harita ve baskılar, adeta evrenin resmini ortaya çıkarırcasına sıralanmıştır.

Resim 2: Dirk van der Hagen Atlası'nın ilk cildinden bir görüntüm
(Kaynak: P. Alkhoven, 1999, s.23)

Atlasın ilk cildi, giriş mahiyetinde düzenlenmiş bir dünya haritası ile sayfalarını açmakta, Kuzey Kutbu, Orta Avrupa, Rusya ve İskandinavya haritalarıyla devam etmektedir. İkinci cilt, İngiltere, Hollanda ve Belçika haritalarını içermektedir. Ayrıca Hollanda Kralı III. William döneminin (1650-1702) siyasi olaylarını konu alan çok sayıdaki gravür bu bölümde yer almaktadır. Üçüncü cilt; İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerinin haritalarından oluşmaktadır. Dördüncü cilt ise Anadolu, Suriye, İran, Hindistan, Çin gibi Asya ülkeleri ile Fas, Cezayir, Mısır, Tunus, Libya gibi Afrika ülkelerini, Kuzey ve Güney Amerika ile Güney Kutbu'nu temsil eden bir dizi haritayla sona ermektedir (Alkhoven, 1999, s.24). Bu haritalar; Claes Janszoon Visscher (1587-1652), Nicolaes Visscher (1618-1709), Frederik de Wit (1630-1706), Jan Janssonius (1588-1664), Joan Blaeu (1596-1673) gibi devrin ünlü kartografları tarafından çizilmiştir. Bunların arasına yerleştirilen gravürlerin büyük bir kısmı ise Hollandalı ressam Jacob Peeters'in elinden çıkmıştır. Gravürlerin oyma işlemini Romeyn de Hooghe (1645-1708) ile Willem Swidde (1661-1697) yaparken, renklendirmesini de Jansz van Santen (1637-1708) üstlenmiştir (Koninklijke Bibliotheek, 2020).

Bu isimler aracılığıyla çağdaşı olan devrin coğrafya bilgisini ortaya koyan Dirk van der Hagen Atlası, metinlere eşlik eden kent görüntüleri dışında dönemin askeri ve siyasi gelişmelerini konu alan gravürlerle desteklenmiştir. Böylece okuyucular, bilmedikleri ülke ve bölgeler hakkında fikir sahibi olmuşlar, dünya tarihinin mühim olan gelişmelerini yakından takip etme fırsatı yakalamışlardır. Özellikle ülkeler arasındaki diplomatik ilişkiler, askeri sürtüşmeler, kazanılan zaferler veya kahramanlıklar kitabın sayfalarında adeta görsel bir okuma kazanmıştır. Bu gelişmeler daha çok Osmanlı-Venedik (1645-1669), Hollanda-Fransa (1672-1678), İsveç-Danimarka (1675-1679) ve Osmanlı-İttifak (1683-1699) savaşlarını konu alan betimlemelerle atlası yansıtmıştır. Osmanlı savaş tarihine görsel anlamda katkıda bulunan gravürler de bunlar arasında en çok veri sağlayan grubu teşkil etmektedir. Ancak bu serüven Kandiye Kuşatması (1667-1669) ile

⁵ Gravür; ahşap, taş veya metal levhaların kazılarak veya oyularak işlenmesi sonrasında kâğıt veya farklı bir yüzeye baskı yoluyla aktarılması sonucu elde edilen resimdir. Dirk van der Hagen Atlası'nı süsleyen gravürlerin hemen hepsi çukur baskı tekniğiyle meydana getirilmiştir. Buna göre metal bir levhanın elle kazılarak veya oyularak çukurlaştırılması yoluyla çıkarılan desen, mürekkep işleminin ardından yüzeye basılmıştır. Gravür ve teknikleri konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Brunner, 2001; Çelik, 1995; Tekcan, 1997: 1413.

başlayıp, II. Viyana Muhasarasıyla (1683) devam etmekte, Anabolu (1686) ve Belgrad (1688) mücadeleleriyle de sona ermektedir.

Kandiye Kuşatması

1598 yılı itibariyle uzun sürecek bir savaş dönemi içine giren Avrupa Devletleri, güç dengesinin bozulmaya başlamasıyla birlikte siyasi, iktisadi ve toplumsal açıdan büyük bir dönüşüme uğramışlardır. Özellikle XVII. yüzyılın ilk yarısından sonra Reform hareketlerinin bir sonucu olarak değişen diplomatik süreç, Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-1648) yaşanmasına sebep olurken, bunun neticesinde sınırlar yeniden şekillenmeye başlamıştır (Asch, 2003, s.52-53). Tüm bunlar gerçekleşirken, bu defa Doğu Akdeniz üzerinde hâkimiyet kurma çabası içine giren Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti, Girit Adası'nın fethiyle sonuçlanacak uzun bir savaş dönemiyle karşı karşıya kalmıştır (Ágoston, 2013, s.57). Aslında 1573'ten beri barışçıl bir politika izleyen her iki devlet, 1644 yılında Akdeniz üzerinde yaşanan korsan faaliyetleri dolayısıyla savaşın eşiğine kadar gelmiştir. İmparatorluğun yaklaşık 24 yılını alacak olan bu hadise, Osmanlı savaş tarihinin en uzun süreli kuşatmalarından biri olarak bilinen Girit Seferinin yönünü de belirlemiştir (Göger ve Aladağ, 2019, s.554). Bunun için öncelikle adanın en müstahkem kaleleri olan Hanya (19 Ağustos 1645) ve Resmo'yu (15 Kasım 1646) ele geçirmekle işe başlayan Osmanlılar, 1648 yılında yönünü Kandiye üzerine çevirmiştir (Göger, 2018, s.4; Gülsoy, 2011, s.51-52; Kâtib Çelebi, 2016, s.944-945). Ancak üst üste yapılan kuşatmalar karşısında gerek kuvvet yetersizliği, gerekse erzak eksikliği sebebiyle herhangi bir sonuç alamadan bölgeden ayrılmışlardır (Danişmend, 1972, s.415; Hammer, 2008, s.29-31). Dolayısıyla iki devlet arasındaki husumet uzun bir süre daha devam etmiş, bu sırada Osmanlı tahtına IV. Mehmed (hük. 1648-1687) oturmuştur. Girit cephesinde yaşanan bu sıkıntılı süreç en nihayetinde sefere serdar tayin edilen Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1666 yılında komutayı ele almasıyla birlikte çözüme kavuşmuştur (Akad, 2018b, s.148; Cengiz, 2019, s.118). Yoğun bir hazırlık aşamasının ardından Girit Adası'na gelerek muhasara müzakerelerinde bulunan sadrazam, 28 Mayıs 1667 günü kuşatmayı başlatmıştır (Adıyeye, 1988, s.12; Göger, 2018, s.42, 44). Yedi ana burç ile birbirine bağlanan Kandiye Tahkimatının Ak Tabya olarak bilinen Aziz Andréa Burcu üzerine ilk muhasarasını gerçekleştiren Osmanlı kuvvetleri, aynı anda tahkimatın güneybatı tarafındaki Martinengo ve Bethlehem tabyaları ile doğu taraftaki Sabionera Burcu'na karşı bir saldırı gerçekleştirmişlerdir (Duffy, 2018, s.218; Zinkeisen, 2011a, s.685-686). Fakat tüm çabalara karşın kuşatmanın bu ilk yılı yine neticesiz bitmiştir. Kış aylarının yaklaşmasıyla birlikte bir sonraki muhasara için hazırlıklara başlayan Osmanlı ordusu, 26 Ağustos 1668 tarihinde yeniden taarruza geçmişse de bunda da bir başarı elde edememiştir (Jorga, 2005, 118; Özcan, 2018, s.36). Bu durum karşısında Papalık, Malta, Fransa ve İtalya donanmalarıyla anlaşan Venedikliler, 1669 yılının yaz aylarıyla birlikte Osmanlı siperlerini hem denizden, hem de tahkimat üzerinden top ateşine tutmaya çalışmışlardır (Adıyeye, 1988, 48-49). Ancak Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın son kez verdiği saldırı emriyle durum değişince, müttefik kuvvetler Ağustos ayının son günleri itibariyle Kandiye önlerinden geri çekilmeye başlamışlardır (Göger, 2018, s.70). Bunu takip eden süreçte ise iki devlet arasında bir anlaşma imzalanarak, Kandiye'nin anahtarları Fazıl Ahmed Paşa'ya teslim edilmiştir (Özcan, 2018, s.37; Uzunçarşılı, 1995, s.418-419). 6 Eylül 1669 tarihli bu anlaşma ile Osmanlı-Venedik Savaşı (1645-1669) yirmi dört yıl sonra nihayete ermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz üzerindeki ilerleyişi açısından oldukça mühim olan bu hadise, her ne kadar Osmanlı galibiyetiyle sonuçlanmış olsa da Dirk van der Hagen Atlası'nın savaş tasvirleri arasında ilk sırayı almaktadır. İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan haritalarını içeren III. cildin⁶ 98a

⁶ Dirk van der Hagen Atlası'nın III. cildi Hollanda Kraliyet Kütüphanesi Koleksiyonu'na KW1049B12 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

yaprağındaki gravürde, 1667-1669 tarihli Kandiye Kuşatmasından bir sahne betimlenmektedir (Resim 3). Muhtemelen derleyici Kandiye şehrinden bir görünüm ortaya koymak amacıyla bu baskıyı atlasa dâhil etmiştir. Ancak tasvirin geneli, Osmanlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen muhasara anına odaklanmaktadır.

Resim 3: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, 1680, Renklendirilmiş gravür, 20 x 52 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen3/page/105/zoom/3/lat/-79.5446087817067/ing/-59.765625>)

1680 yılında, dönemin baskı ustalarından biri olan Nicolaes Visscher⁷ tarafından bakır plakadan çukur baskı tekniğiyle üretilen gravür, öncelikle ayrı basım olarak hazırlanmış, ardından da Dirk van der Hagen tarafından satın alınarak atlasın sayfaları arasına eklenmiştir. Gravürün renklendirmesini de Hollandalı ressam Dirk Jansz van Santen⁸ yapmıştır. Sarı tonlarındaki dikdörtgen bir çerçeve içine alınan sahnede dikkat çeken ayrıntılardan biri, kompozisyonun altına yerleştirilen ve ayrı bir cetvel halinde tasarlanan sekiz sütunluk metin kısmıdır. Burada yer alan her bir ibare, gravüre numaralarla yansımış, bu sayede metin-resim ilişkisi kurmak kolaylaşmıştır.

Adeta bir kent görüntüsü vermek adına üretilen gravür, Girit Denizi açıklarından Kandiye Tahkimatının kuzey surlarına bakılarak betimlenmiştir. Buna göre ön düzlem deniz tarafından gerçekleştirilen saldırı anına dikkat çekerken, geriye doğru gidildikçe şehre karşı yapılan kuşatma harekâtıyla karşılaşmaktadır. Resmin ilgi noktasını oluşturacak şekilde düzenlenen ön kısım ise hafif dalgalı deniz üzerine yerleştirilen irili ufaklı onlarca gemiye ayrılmıştır. Hedef alınan kentin karşı hizasına denk gelecek şekilde konumlandırılan bu gemiler, her an çatışmaya girecekmiş gibi hazır pozisyonda beklemektedirler⁹. Bunların büyük bir kısmı kadirga tipinde betimlenirken, kahverengi boyalı gövdeleri, çadır örtülü köşkerleri,

⁷ Nicolaes Visscher (1618-1709), Hollandalı baskı ustasıdır. Dönemin ünlü harita yayıncılarından biri olan Claes Janszoon Visscher'in oğlu olan sanatçı, babasının vefatından sonra yayınevini devralarak, kendi baskı kalıplarını meydana getirmiştir. Aynı zamanda kent görüntülerini konu alan çok sayıda gravür üreten Visscher, daha çok Dirk van der Hagen Atlası için çalışmıştır. Sanatçı hakkında bkz. (Trowbridge Gallery, 2020).

⁸ Amsterdamlı sanatçı Dirk Jansz van Santen (1636-1708), XVII. yüzyıl renklendirme ustalarından biridir. Hollanda haritacılığının aktif olduğu yıllarda Dirk van der Hagen ile Blaeu van der Hem atlaslarının baskı ve haritaları için çalışan Santen, 1688'de Amsterdam Aziz Luka Loncası'na kabul edilmiştir. Diğer renkçilerden daha farklı bir skalaya sahip olan sanatçı; altın, gümüş, ultramarin ve karmın gibi renk pigmentlerini yoğun şekilde kullanmıştır. Bilgi için bkz. (Offenberg, 2004, s.409-411).

⁹ Kandiye Tahkimatını savunmak adına harekete geçen müttefik gemilerinin bu durumları *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye* adlı eserde, "...zîrâ gemiler evvelki gibi gelüb kal'aya yanaşmak mümkün olmadığından ahvâlleri diğer gün olmuşdur mezkûr tabya tamir olmadan mukaddem küffârın donanması bi-pervâ gelüb kal'aya yanaşub ve limânına girtüb 'askerini ve zahiresini boşadub giderdi...'" şeklinde söz edilmiştir. (Adıyeye, 1988, s.48-49).

bordo tonlarındaki kürekleri, yelken direklerinin ucuna asılı flama ve bayrakları, detaycı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Aslında buraya yansıyan her bir ayrıntı, donanmanın hangi devlet için savaştığını gösteren birer görsel belge mahiyetindedir. Ayrıca metin tablasıyla bağlantı kurulduğunda durum daha net anlaşılmaktadır. Çünkü metne eklenen ifadeler bu gemilerin, Papa IX. Clemens'in yeğeni olan Kardinal Giacomo Rospigliosi'nin (1628-1684) emrindeki Papalık ve Malta donanmalarına ait olduklarını kanıtlamaktadır (Resim 4).

Resim 4: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, detay, İttifak donanmasına ait gemiler

Kompozisyonun orta düzlemi, Kandiye şehrinden bir görünüm sunmaktadır. Etrafını çevreleyen yüksek sur duvarları ve burçlarıyla birlikte tasvir edilen tahkimat¹⁰, aynı zamanda şehrin askeri, dini ve sivil mimarisini içine alan büyük bir kompleks şeklinde betimlenmiştir (Resim 5). Buradaki yapılar, dönem kaynaklarıyla karşılaştırıldığında veya metin-resim ilişkisi kurulduğunda kolayca tespit edilebilmektedir. Örneğin denize doğru çıkıntı yapan burun ucunda yükselen kule, limana açılan Kule Kalesi'ne¹¹ ait bir deniz feneridir. Dış surların denize bakan cephesinin ortasına alınan mimariden 3 numarayla gösterilen yapı, Aziz Markos Bazilikası'nın¹² güneybatı köşesine eklenen kulesini temsil etmektedir. 4 numaralı mimari Aziz Petrus¹³, 5 numaralı Aziz Titus¹⁴, 6 numaralı Aziz Francis¹⁵, 7. ise Aziz Salvador¹⁶ kiliselerine işaret

¹⁰ Kandiye Tahkimatı, Girit Adası'nın en büyük şehirlerinden biri olan Kandiye kentini çevreleyen savunma duvarlarından meydana gelmektedir. Ayrıca Avrupa'nın en iyi korunan Venedik surları arasında yer almaktadır. Bizans dönemine tarihlenen ilk surlar, 13. yüzyılın başlarında Venedikliler tarafından yeniden elden geçirilmiştir. Miar Michele Sanmicheli ile Giulio Savorgnan isimli iki mimar tarafından tasarlanan tahkimatın inşası, 1462'den 1570'lere kadar devam etmiştir. Kaba bir üçgen şeklinde planlanan yapı, kara ve deniz olmak üzere yedi burç vasıtasıyla korunmaktadır. Girişler dört ana kapı ile üç askeri kapıdan sağlanmaktadır. Deniz kıyısında ise Kule Kalesi yer almaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Molteni, 2008, s.25-39).

¹¹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Su Kalası veya Su Kulesi şeklinde söz edilen Kule Kalesi, 1523-1540 yılları arasında Kandiye Tahkimatının denize bakan tarafına inşa edilmiştir. İki katlı olup 3.600 m²'dir. Kaleye giriş, batı ve kuzey yönlerden sağlanmaktadır. Zemin katta yiyecek, mühimmat ve su depolarından oluşan 26 oda mevcutken, üst katta fırın, kilise ve askerler için daireler bulunmaktadır. 1669 yılında Osmanlıların eline geçen kale, bu dönemde hapisane olarak kullanılmıştır. Avlu tarafına da Kandiye Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa adına bir cami inşa edilmiştir. Sonraki yıllarda ise kulenin üzerine bir fener eklenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Cosmescu, 2015, s.90-92; Evliyâ Çelebi, 2010, s.470).

¹² Aziz Markos Bazilikası, Kandiye şehrinin Venizelou Meydanı'nda yer almaktadır. Venedikliler tarafından 1239 yılında inşa edilen yapı, dönemin resmi törenleri için de kullanılmıştır. Şehrin Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte Defterdar Ahmed Paşa Camii'ne dönüştürülmüştür. Günümüzde ise belediyeye bağlı bir sanat galerisi olarak işlevini sürdürmektedir. Bilgi için bkz. (Explore Crete, 2020).

¹³ Aziz Petrus Kilisesi, Kandiye şehir surlarının denize bakan tarafında, Venedik Limanı ile Dermates Kapısı arasında yer almaktadır. XIII. yüzyıla tarihlenen yapının, Osmanlılar zamanında güneybatı köşesine bir minare eklenerek camiye dönüştürüldüğü ve bundan sonra Sultan İbrahim Camii olarak anıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Municipality of Heraklion, 2020).

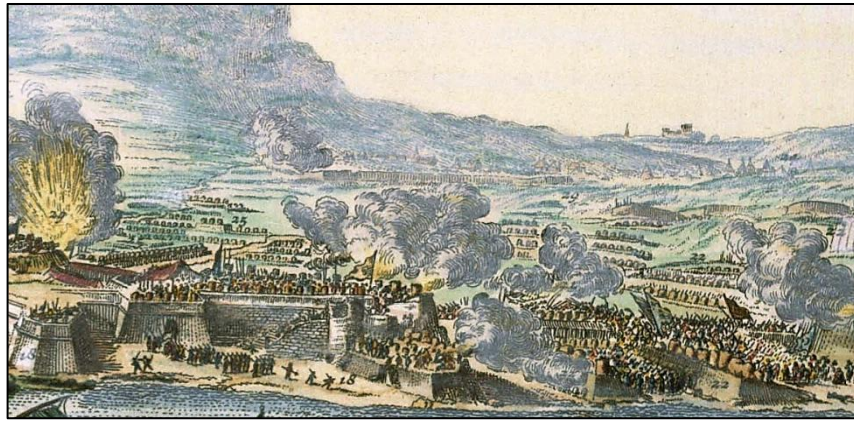
¹⁴ Aziz Titus Kilisesi, Kandiye şehir merkezindeki aynı isimle anılan meydanın ortasında yer almaktadır. 961 yılına tarihlenen kilise, Türk hâkimiyeti sırasında Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın adıyla anılan bir camiye çevrilmiştir. 1856'daki deprende büyük hasar görmüş, fakat Mimar Athanasios Moussis tarafından bir Osmanlı camisi olarak yeniden inşa edilmiştir. Bilgi için bkz. (Explore Crete, 2020).

etmektedir. 8 ve 9 numaralı olanlar, şehrin dini mimarisine atıfta bulunurken, 10 rakamıyla gösterilen yapı da liman girişini kontrol eden bir güvenlik noktasını oluşturmaktadır.

Resim 5: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, detay

Geniş açıyla resmedilen Venedik surlarının ana savunma hattının batı tarafına bakan, 19-20 numaralı Aziz Andréa Burcu (Ak Tabya) yoğun bir Osmanlı saldırısı altında betimlenmiştir. Sahnenin sağ tarafını kaplayan bu kuşatma harekâtı, kara muharebesi şeklinde devam etmektedir. Artık surlara yaklaşmış vaziyette tasvir edilen Osmanlı ordusu, tabyanın karşısına kurulan metrislerin gerisinden şehri top ateşine tutmaktadır. Tahkimat surlarının üzerinde gösterilen Venedikliler ise şehri Türklere karşı savunmaya çalışmakta, bir grup asker de tabyadan dışarı çıkarak Osmanlı metrislerine doğru harekete geçmektedir. Bu alanda oluşan büyük duman kütesi, yaşanan mücadelenin ne denli şiddetli geçtiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Zaten metin tablasındaki 22, 23 ve 24 numaralı ifadeler, bunu kanıtlar niteliktedir (Resim 6). Ak Tabya'nın hemen gerisine konumlandırılan Panigra Burcu da aynı şekilde Osmanlı kuşatmasına sahne olmaktadır. Buradan yükselen alevler metinde de belirtildiği gibi havada uçan humbaraların patlaması sonucu etrafı sarmaktadır¹⁷. Aynı manzara, Kandiye Tahkimatının doğu tarafındaki Sabionera Tabyasının önünde de tekrarlanmıştır. Ayrıca kompozisyonun arka planına eklenen 1 ve 32 numaralı tepeler ise Cennet ve Jüpiter dağlarını karşılamaktadır (Resim 5).

Resim 6: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, detay, Osmanlı ordusunun hücumu

¹⁵ Aziz Franciscus Manastır Kilisesi, Venediklilerin Kandiye'yi ele geçirmesinden bir müddet sonra, 1210 yılında inşa edilmiştir. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte yapı, Sultan Mehmed Camii adını almıştır. Günümüze ise sadece Kandiye Arkeoloji Müzesi'nin bahçesini kaplayan temel kalıntıları ulaşmıştır. (Wikimapia, 2020).

¹⁶ Aziz Catherina adıyla da anılan Salvador Kilisesi, XIII. yüzyıla tarihlenmektedir. 1669 yılında Osmanlıların Kandiye'yi ele geçirmesiyle birlikte Zülfikar Ali Paşa Camii'ne çevrilmiştir. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Heraklion, 2020).

¹⁷ Gravüre yansıyan bu anlar Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye'de “. . . kal'adan ve taşradan ekalli mâ-yekûn iki bin beş yüz pâre tob lâ-yenkat' i atılır idi gözler görmemiş ve kulaklar işitmemiş bir yanar ateş dumanlı gökyüzünde güneşi bürüyüb asla güneş fark olunmaz idi. . .” sözleriyle dile getirilmektedir. (Adıyke, 1988, s.15).

Gravürde dikkat çeken en mühim ayrıntılardan biri de gökyüzünün ortasına alınan ve Aziz Markos'un sembolüyle özdeşleşen kanatlı aslan¹⁸ tasviridir (Resim 3). Aslında Venedik Cumhuriyeti'nin bir simgesi mahiyetinde buraya yerleştirilen aslan, aynı zamanda ordu üzerinde koruyucu bir rol oynamaktadır. Özellikle başının üzerinde bulunan güneş biçimli hale, dini ayrıcalığın yanında idari gücün de simgesidir¹⁹. Sağ pençesiyle tuttuğu kılıç, adalet ve askeri kudretin bir göstergesidir. Diğer pençesiyle kavradığı açık kırmızı tonlarındaki flama üzerindeki *CANDIA* ifadesi ise yeryüzünde yaşanan mücadeleye bir gönderme yapmaktadır. Ancak aslanın benzer ömeklere göre daha hırçın bir görünümle tasvir edilmesi ve alışık olunmayan tarzda başını geriye doğru çevirerek izleyiciyle temas kurmaktan kaçınması, Venediklilerin bu topraklarda almış oldukları mağlubiyeti akla getirmektedir.

II. Viyana Kuşatması

Dirk van der Hagen Atlası'nın resim programına yansıyan Osmanlı savaş gravürlerinin büyük bir kısmı, 1683 tarihli II. Viyana Kuşatmasına ayrılmaktadır. Orta Avrupa ülkelerinin haritalarıyla bağlantı kurabilmek adına bu defa I. ciltte²⁰ yer alan ve Avusturya haritasının devamına eklenen 50, 51b-51j yapraklarındaki 10 gravür, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilen bu mücadeleye dikkat çekmektedir.

Aslında kuşatmanın arka planı, Osmanlı Devleti'nin 1645-1669 tarihli Girit Seferi sonucunda elde etmiş olduğu zafere dayanmaktadır. Çünkü bu başarı sayesinde imparatorluğun hâkimiyet sahası genişlemiş, üst üste yapılan fetihlerle sınırlar Avusturya'ya kadar ilerlemiştir. Dolayısıyla Kanunî Sultan Süleyman zamanında yarım bırakılan Viyana'nın muhasarası tamamlanmak üzere bir kez daha harekete geçilmiştir. Bu kararın uygulanmasında ise en büyük görev, Sultan IV. Mehmed'in iktidarlığı döneminde sadârete geçen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya (1634-1683) düşmüştür. Yeni bir fetih çağını başlatma politikasının yanı sıra Avusturyalılar tarafından Orta Macaristan topraklarına karşı gerçekleştirilen işgal hareketi ile halka uygulanan dini baskılar, *Orta Macaristan Kralı* unvanı verilen Tökeli İmre önderliğinde çıkan ayaklanmalar, bunların sadrazam tarafından desteklenmesi vb. hadiseler, iki devlet arasında gerginliğe sebep olmuş, aradaki Vasvar Barışı (1664) bozularak muharebe hazırlıklarına girişilmiştir²¹.

1 Nisan 1683 tarihinde çıkılan seferin yönü başlangıçta Yanıkkale olarak belirlenmiş olsa da ordunun başına serdar tayin edilen Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın, İstolni Belgrad'daki harp meclisinde aldığı karar üzerine Viyana'ya doğru harekete geçilmiştir (Baysun, 1979, s.553; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.146-147; Özcan, 2018, s.46; Uzunçarşılı, 1995, s.442). Bu sırada Lehistan Kralı III. Jan Sobieski ile ittifak kurma girişimlerinde bulunan Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold, bu anlaşmaya ayrıca Bavyera, Frankonya ve Saksonya gibi prenslikleri de dâhil etmiştir (Majer, 1981, s.188; Turan, 1998, 398-399). Birliklerin başına ise Avrupa'nın en ünlü komutanlarından biri olan Lorraine Dükü V. Charles'ı atamış, şehrin yönetimini de General Ernst Rüdiger von Starhemberg'e bırakmıştır (Jørgensen ve Pavkovic, 2011, s.149).

14 Temmuz 1683 tarihinde, Viyana önlerine kadar gelen Sadrazam Mustafa Paşa, şehre hâkim olan bir noktaya ordugâhını kurdurarak muhasara nizamını oluşturmuştur (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.152; Hammer, 2008, s.64; Özcan, 2018, s.48). Yapılan kuşatma düzenine göre Viyana Tahkimatının sağ

¹⁸ Venedik Cumhuriyeti'ni sembolize eden Aziz Markos Aslanı, yer aldığı tasvirlerde koruyucu bir rol oynarken, daha çok kara ve denizlerdeki hâkimiyeti ortaya koymaktadır. Genellikle pençesiyle tuttuğu Aziz Markos İncili'ni seyirciye gösterirken tasvir edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Fox-Davies, 2004, s.186-187).

¹⁹ Hale motifinin kaynakları hakkında bkz. (Gögebakan, 2017, s.21-36).

²⁰ Dirk van der Hagen Atlası'nın I. cildi Hollanda Kraliyet Kütüphanesi Koleksiyonu'na KW1049B12 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

²¹ II. Viyana Kuşatmasının arka planı için bkz. (Gürcan, 2008, s.16-17; Turan, 1998, s.396-397; Özcan, 2018, s.45).

kanadı olan Burg Tabyasının karşısına Diyarbakır, Halep ve Anadolu beylerbeylerini yerleştiren sadrazam, Löw Tabyasının karşı hizasına Temeşvar, Sivas ve Karaman beylerbeylerini konuşlandırmıştır. Merkezi de kendi idaresine ayırmıştır (Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013, s.245). Böylece şehir, güney ve batı yönlerden büyük bir abluka altına alınmıştır. 15 Temmuz günü yoğun top ateşiyle başlayan kuşatma, Viyana'nın merkezi konumunda olan Leopoldstadt'ın düşmesiyle hız kazanırken, açılan metrisler ve kazılan tüneller sayesinde tahkimatın çevreyle olan bağlantısı kesilmiştir (Gürcan, 2008, s.46). Ağustos ayının son günlerine kadar gerçekleştirilen kuvvetli hücumlar neticesinde Burg ve Löw tabyalarını ele geçiren Osmanlılar, Starhemberg komutasındaki Avusturya ordusuna karşı büyük bir başarı elde etmişlerdir (Baysun, 1979, s.553; Hammer, 2008, s.60; Zinkeisen, 2011b, s. 72-73). Ancak Kara Mustafa Paşa'nın, Viyana garnizonunda herhangi bir yağma olayıyla karşılaşmamak adına yapılacak olan son taarruzu geciktirmesi ve şehrin kendiliğinden teslim olmasını beklemesi, orduya zaman kaybı yaşatmıştır. Çünkü bu sırada Viyana'nın kuzeybatısındaki Tulln bölgesinde toplanan Alman ve Leh birlikleri Tuna'yı aşarak, 10 Eylül'de Osmanlı ordugâhının bulunduğu Kahlenberg Tepesi'ne doğru ilerlemeye başlamışlardır (Özcan, 2018, s.48; Uzunçarşılı, 1995, s.449; Zinkeisen, 2011b, s.73). Sadrazam Mustafa Paşa ise bir yandan Viyana mücadelesini devam ettirirken, öte yandan da müttefiklere karşı bir önlem almaya çalışarak ordusunu muharebe düzenine sokmuştur. Buna göre Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa ile Vezir Kara Mehmed Paşa'yı Kahlenberg tarafına çıkan yolun sağ kanadına, Eflak ve Boğdan voyvodalarını Tuna kıyısına, Vezir Hüseyin Paşa ile Kırım Hanı Murad Giray'ı sol kanada yerleştirmiştir. Kendisi de hattın ortasında kalarak muharebeyi idare etmiştir (Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013, s.241-242). Osmanlı ordusuna karşı müttefikler ise merkezde Waldeck Prensi Georg Fredrich komutasındaki Bavyera birliklerinden, sağ kolda Lorraine Dükü V. Charles'ın emrindeki süvariler ile Kral Sobieski idaresindeki Leh kuvvetlerden, sol kanatta da Saksonya Dükü III. Johann George'a bağlı askerlerden meydana gelmiştir (Jörgensen ve Pavkovic, 2011, s.149).

12 Eylül 1683 tarihinde ittifak kuvvetlerince gerçekleştirilen büyük hücum hareketiyle başlayan II. Viyana Muharebesi, daha ilk dakikalardan itibaren şiddetli bir hal almıştır. Özellikle Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa idaresindeki sağ kol ile Vezir Hüseyin Paşa komutasındaki sol kola yapılan saldırılarla sarsılan ordu, sadrazamın bulunduğu merkeze karşı düzenlenen ileri harekâtle gücünü kaybetmiştir (Jorga, 2005, s.171; Özcan, 2018, s.50). Bunu fırsat bilen Lehistan Kralı Sobieski ise bu kısma doğru hücumu geçerek, birliğini de bu yöne sevk etmiştir (Baysun, 1979, s.553). Burada yaşanan mücadeleler sonucunda Türk ordusu büyük bir zayıflıkla geri çekilmiştir. Burada yaşanan mücadeleler sonucunda Türk ordusu büyük bir zayıflıkla geri çekilmiştir. Ancak Sipahiler Ağası Osman Ağa'nın da müdahalesiyle muharebeden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu esnada Osmanlı ordugâhını yağmalamaya başlayan Leh askerleri, sadrazamın otağından savaş mühimmatına kadar Türklere ait olan tüm eşyalara el koymuşlar, bunun üzerine Avusturyalılar da Viyana'ya girerek elde ettikleri zaferi taçlandırmışlardır (Danişmend, 1972, s.455; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.159).

Kuşatma sırasında yaşanan bu anlar, Dirk van der Hagen Atlası'na toplam 10 gravürle yansımıştır. Jacob Peeters'in²² çizimlerinden oluşan bu tasvirler, Romeyn de Hooghe²³ tarafından oyulduktan sonra 1686'da Nicolaes Visscher'in atölyesinde basılmıştır. Atlasın sayfaları arasına girmeden önce de Dirk Jansz

²² Jacob Peeters (1637-1695), Flaman asıllı baskı ustasıdır. 1692 yılında yayınladığı bir dünya haritası sayesinde üne kavuşan sanatçı, çizimlerini genellikle kardeşi Jan Peeters ile birlikte yapmıştır. Gravürlerinin konusu liman kentleri ve deniz manzaraları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bilgi için bkz. (Travelogues, 2020).

²³ Romeyn de Hooghe (1645-1708), Hollandalı tasarımcı ve gravür ustasıdır. Daha çok Fransa Kralı XIV. Louis dönemine (1643-1715) karşı ürettiği propaganda baskılarıyla tanınmaktadır. Sonraki yıllarda Lehistan Kralı III. Jan Sobieski'nin himayesinde çalışmıştır. Kariyeri boyunca dört bine yakın yapıtı ortaya koymuştur. Bilgi için bkz. (Lambiek, 2020).

van Santen tarafından boyanmıştır. Bu baskılardan altı tanesi Viyana şehir tahkimatına karşı düzenlenen kuşatma harekâtına dikkat çekerken, üçü Kahlenberg Muharebesine, sonuncusu ise Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya ait otağın ittifak kuvvetlerince ele geçirildiği anlara odaklanmaktadır. Ayrıca sahnelerin daha net anlaşılabilmesi adına resimli olan sayfalara, Felemenkçe ve Fransızca bir altyazı eklenmiştir. Hatta derleyici bununla da yetinmemiş, 51k sayfasına uzunca bir metin yerleştirerek, kuşatmanın arka planına ilişkin bilgiler vermiştir. Ancak 50. yapraktaki gravürde, detaycı bir üslup tercih edildiği için alt yazı eklemek yerine ayrıntılar numara ve harflerle belirtilmiş, karşılıkları ise yine metin sayfasında gösterilmiştir.

Kuşatmanın en hareketli dakikalarını gösteren bu yapraktaki gravür, Viyana'yı ele geçirmek adına mücadele eden Osmanlı kuvvetleri ile şehri savunmaya çalışan Avusturyalılar arasındaki çatışmayı konu almaktadır (Resim 7). Aşağı Avusturya'ya bağlı Berg bölgesinden Tuna Nehri'nin kollarıyla çevrili Viyana yerleşimine bakılarak meydana getirilen kompozisyon, mücadelenin yaşandığı araziye yarı kuşbakışı olarak betimlemektedir. Ön planda yaşananlar ise yer seviyesinden izlenmektedir.

Resim 7: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, 1683'te Türklerin Viyana'yı Kuşatması, 1686, Renklendirilmiş gravür, 46 x 57 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/50/zoom/3/lat/-36.80928470205938/ing/-66.4453125>)

Burada dikkati çeken detaylardan biri de sahnenin sol alt köşesindeki yükselti üzerinde iki taraf arasında geçen çarpışma anıdır. Ancak gözler daha çok ön plana yerleştirilen figür üzerinde toplanmaktadır. Üniformasından da anlaşılacağı üzere Osmanlı ordusuna mensup üst düzey bir asker olduğu düşünülen bu kişinin, 51k metin sayfasında Varat Beylerbeyi Hazînedâr Hasan Paşa olduğu belirtilmektedir²⁴. Bir devenin üzerinde oturur vaziyette gösterilen paşa, oldukça kızgın bir ifadeyle geriden gelen düşmana karşı kendini savunmaya çalışmaktadır (Resim 8). Her ne kadar gölgeli biçimde tasvir edilmiş olsa da müttefik ordusu için savaştan karşısındaki kişi, elindeki oku Hasan Paşa'ya yönelterek onu öldürmeye yeltenmektedir. Paşanın

²⁴ Figürün hemen sağına eklenen H harfi, ilgili metin sayfasında "Varat Paşası" şeklinde karşılık bulmuş, ressam burada Hazinedar Hasan Paşa'ya (ö.1688) atıfta bulunmuştur. 1681 yılında Varat muhafızlığına getirilen Hasan Paşa, 1688'de Belgrad, Halep ve Macaristan serdarlığına atanmıştır. Aynı yılın sonlarında da vefat etmiştir. (Mehmed Süreyyâ, 1996, s.640).

hemen önünde bulunan yeniçeri ise koşar adımlarla savaş alanını terk etmektedir. Yerlere savrulan askerlerin mimiklerine yansıyan acı ve korku ise gözleme dayanan bir üslubun göstergesidir.

Resim 8: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, 1683'te Türklerin Viyana'yı Kuşatması, detay, Hazinedâr Hasan Paşa

Mücadele alt kottaki arazi üzerinde de devam etmektedir. Birbirleriyle kıyasıya çarpışan askerler, ellerindeki silah, bayrak ve sancaklarla çatışma anına dâhil olmaktadır. Tuna Nehri'nin sağ kıyısında bulunan bir grup figür de tabyaları aşarak Viyana'ya ulaşımı sağlayan Leopoldstadt²⁵ tarafına doğru geçmeye çalışmaktadır (Resim 9). Bu kısımdan şehre karşı yöneltilen toplar, metin sayfasında Osmanlılara ait bataryalara işaret etmektedir²⁶. Bu da izleyiciye Leopoldstadt'ın içinde bulunduğu Prater Adası'nın artık Türklerin eline geçtiği izlenimini vermektedir. Ayrıca gravürde 28 numarayla gösterilen köprü kalıntısı²⁷, Viyana'nın çevreyle olan bağlantısının kesildiğini belgelemektedir. Leopoldstadt'ın hemen karşısında bulunan cephanelikleri patlatmaya çalışan Osmanlı kuvvetleri ise aynı saldırıyı şehrin güney ve batı surlarına karşı da tekrarlamaktadırlar. Özellikle tahkimatın dağ yönüne bakan Burg²⁸ ve Löw²⁹ tabyaları, Osmanlı birliklerince hedef alınan ana saldırı noktalarını oluşturmaktadır.

Tahkimatın iç surları, şehrin dini ve sivil mimarisini içine alacak şekilde büyük bir kompleks halinde betimlenmiştir (Resim 9). Şehrin ortasına eklenen Aziz Stephan Katedrali³⁰, gökyüzüne yükselen kulesi dolayısıyla kolaylıkla fark edilmektedir. Dönemin kent topografyası hakkında görsel bir belge ortaya koyan

²⁵ Leopoldstadt, Viyana'nın ikinci ilçesi olup, şehrin merkezinde yer almaktadır. Tuna Nehri kıyısında bulunan ada üzerine kurulu olan yerleşimin tarihi 1300'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Adı ise Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold tarafından 1670 yılında inşa ettirilen bir kiliseden gelmektedir. (Aeiou, 2020).

²⁶ Gravürde 29 numarayla gösterilen olay anı, 51k yaprağındaki metinde "Leopoldstadt kalıntıları arasındaki Türk bataryaları" şeklinde belirtilmektedir.

²⁷ 28 numarayla gösterilen kısım, metin sayfasında "Leopoldstadt'ın ele geçirilmesiyle yıkılan Tuna Köprüsü" şeklinde karşılık bulunmaktadır.

²⁸ Gravürde 11 numarayla gösterilen burç, metinde "Burg Tabyası" ile eşleşmektedir.

²⁹ 9 numaralı burç, 51k metin yaprağında "Löw Tabyası"nın karşılığıdır.

³⁰ Gravürde 24 numarayla gösterilen Aziz Stephan Katedrali, Viyana'nın merkezinde yer almaktadır. Metropolitan Kilisesi olarak da anılan katedral, 1147 yılında Roma dönemine ait bir mezarlık üzerine inşa edilmiştir. 1160 yılına kadar tamamlanan yapı Aziz Stephan'a adanmıştır. Günümüze dek çok sayıda onarım geçirmiştir. 1529 ve 1683 tarihli Viyana kuşatmalarında ciddi hasar almıştır. Yaşanan savaşlarda Viyanalılar için sığınak görevi gören katedral, aynı zamanda şehrin savunulmasında da bir gözlem noktası haline gelmiştir. Bu konuda en büyük işlev, yapının güneyindeki kuleye düşmektedir. 1368-1433 yılları arasında tarihlenen kule, Viyana'nın simgelerinden biri haline gelmiş, hatta Viyana Kuşatmasını konu alan pek çok resimde yerini almıştır. (Unser Stephansdom, 2020).

arka plan ise iki tarafın karşı kaşıya geldiği noktayı göstermektedir. Hatta metin-resim ilişkisi kurulduğunda, şehir surlarının iki yanına konumlandırılan askerlerin Osmanlı ordusuna, geridekilerin ise müttefik birliklerine işaret ettiği anlaşılmaktadır³¹. Bu sayede hem bölgenin tarihi coğrafyasına ilişkin görsel bir belge ortaya konulmuş, hem de orduların askeri kuşatma düzeni hakkında bilgi verilmiştir.

Resim 9: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, 1683'te Türklerin Viyana'yı Kuşatması, detay, Leopoldstadt ve Viyana şehriden görünüm

Cildin 51b-51j sayfalarını kaplayan gravürler, II. Viyana Kuşatması sırasında yaşanan gelişmeleri ayrıntılı şekilde resmetmesi açısından ayrı bir değere sahiptir. Örneğin 51b³² yaprağındaki tasvir, Prater Adası üzerindeki Leopoldstadt³³ yerleşiminin 16 Temmuz 1683'te Türkler tarafından ele geçirildiği anları konu almaktadır (Resim 10). Her ne kadar Jacob Peeters tarafından çizilmiş olsa da Romeyn de Hooghe ile Nicolaes Visscher'in imzasını taşıyan bu gravürde, Tuna Nehri'ne doğru uzanan ahşap köprü vasıtasıyla Leopoldstadt tarafına ulaşmaya çalışan Osmanlı askerlerinin Avusturyalılara karşı vermiş oldukları mücadele resmedilmiştir. Nehrin kıyısında yükselen kulenin önünde çarpışan iki tarafın askerleri, konunun çarpıcılığını hissettirmesi açısından önemlidir. Mücadele anı o kadar gerçekçi bir anlatımla betimlenmiştir ki bir grup asker, bu sırada köprüden düşerek can havliyle kaçmaya çalışmaktadır. Bunlardan bazıları da karaya yaklaşmış olan filikaya tutunarak kendilerini kurtarmaktadır. Bu sayede ressam ele aldığı konuya dramatik bir anlatım katarak, bu anları adeta izleyiciye yaşatmıştır.

³¹ Tasvirde Q, R, S, T, V harfleriyle belirtilen birlikler metinde Osmanlılara, c ve k arasındakiler ise ittifak ordusuna mensup askerlere atıfta bulunmaktadır.

³² Gravürün alt yazısında yer alan "t Veroveren en ruineeren van Tabor, Leopold-stad en den Donauer pasbrug door de Turken. Prise de Tabor, Leopoldstat, et du pont sur le passage du Donau ruinees par les Turcs" ifadeleri, "Türkler tarafından yıkılan Tuna üzerindeki köprü ile Leopoldstadt taburunun ele geçirilmesi" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

³³ Bkz. 25 no.lu dipnota.

Resim 10: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Leopoldstadt'ın Ele Geçirilişi, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/53/zoom/2/lat/-61.68987220045999/ing/-82.96875>)

Atlasın II. Viyana Kuşatmasını konu alan gravürlerinden 51c³⁴ sayfasını kaplayan tasvirde (Resim 11), Osmanlıların Viyana önlerinde yapmış oldukları savaş hazırlıkları betimlenmektedir. Kompozisyonun sağ kısmını oluşturan yamacın üzerinde hummalı bir çalışma ortaya koyan askerler, bir yandan önlerindeki savaş toplarını ateşlemeye çalışmakta, öte yandan da siper sepetlerinin içine girerek şehir surlarına karşı yapılacak saldırının hazırlığına girişmektedirler. Ancak burada dikkat çeken ayrıntılardan biri de tahkimatın batı yakasını oluşturan ve üç sıra halinde düzenlenen toprak siperlerdir. Bunların içlerine mevzilenen askerler, Burg ve Löw tabyalarının karşısına denk gelecek şekilde yerleşerek, şehri buradan abluka altına almaya çalışmaktadırlar.

Resim 11: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Viyana Önünde Türk Bataryaları, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/54/zoom/2/lat/-62.02152819100765/ing/-66.4453125>)

³⁴ Gravürün alt yazısında geçen “Loopgraven, Batteryen, en Krijsgewelt der Turken etc. voor Weenen / Approches Batteries et preparatifs de guerre des Turcs etc. devant Vienne” şeklindeki Felemenkçe ve Fransızca ifadeler, “Viyana önünde Türk bataryaları, siperler, savaş hazırlıkları vb.” olarak tercüme edilmeye çalışılmıştır. (Dict.com, 2020).

Bu gravür için dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise kompozisyonun, Osmanlı ressamlarından biri olan Sermet Muhtar Alus'un (1887-1952) tuvaline yansımış olmasıdır. İstanbul Harbiye Askeri Müzesi resim koleksiyonuna *II. Viyana Kuşatması* adıyla kayıtlı olan bu tablo (Resim 12), kurgu açısından Romeyn de Hooghe'nin baskısıyla büyük bir benzerlik göstermektedir.

Resim 12: Sermet Muhtar Alus, II. Viyana Kuşatması, 1910, Tuval üzerine yağlıboya, 102 x 150 cm, İstanbul Harbiye Askeri Müzesi (**Kaynak:** Çoruhlu ve Çötelioglu, 1995, s.94)

51d, 51e ve 51g yapraklarındaki gravürler, Osmanlı kuvvetlerinin artık şehir surlarına kadar dayanmış olduklarını belgelemektedir. Bunlardan ilki³⁵ tabyalar önünde yaşanan çatışma anına odaklanırken, ikincisi de şehrin giriş kapısına yakın bir noktada geçen mücadeleyi ele almaktadır. Üçüncü gravür ise 4 Eylül 1683 tarihinde Osmanlı kuvvetleri tarafından Burg Tabyasına ulaşımı sağlayan lağımın patlatılması anını resmetmektedir. İlk tasvirde Osmanlıların Viyana Tahkimatına karşı gerçekleştirmiş oldukları hücum hareketi betimlenmiştir (Resim 13). Çatışmanın yoğunlaştığı kısımdan göğe yükselen alevler, kuşatmanın ne kadar şiddetli geçtiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Resim 13: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, İttifak Kuvvetlerinin Osmanlı Ordusuna Saldırışı, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi (**Kaynak:** <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/55/zoom/2/lat/-62.02152819100765/lng/-66.4453125>)

³⁵ 51d yaprağındaki gravürün alt yazısındaki "Iver der Geestelyke en Wereltlyke in Weenen, int ruineeren en verbranden der Turkse werken, en Logementen / Ardeur des Assieges tant Ecclesiastiq; que d autres pour ruiner et brusler les Logements et travaux des Turcs" ifadeleri, "Türk eserleri ve iskânlarının yıkılması ve yakılmasında Viyana'nın manevi ve seküler üstünlüğü" olarak tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

51e³⁶ yaprağındaki gravürde (Resim 14) dikkat çeken en önemli nokta, üzerinde Latince inanç anlamına gelen *Pro Fide* ifadesinin yazılı olduğu kapıdan geçen bir süvari grubudur. İçlerinde öncü konumunda olan bir asker, sağ elinde tuttuğu batonla gerisindeki kişilere yol göstermektedir (Resim 15). Diğerlerinden daha farklı, üst düzey bir üniformayla betimlenen bu kişinin, dönem tasvirlerindeki görüntüsüyle karşılaştırıldığında Avusturyalı General Ernst Rüdiger von Starhemberg³⁷ olduğu anlaşılmaktadır (Resim 16). 1680 yılında İmparator I. Leopold tarafından Avusturyalı birliklerin idaresine görevlendirilen komutan, burada da askerlerinin başında bulunarak savunma harekâtını yönetmektedir. Bu sayede sanatçı, mücadelenin gidişatı hakkında görsel bir okuma sağlarken, ayrıca kuşatmada yer alan kişileri de resme yerleştirmeyi unutmamıştır.

Resim 14: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Osmanlı Ordusunun Şehir Surlarından Uzaklaştırılması, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi
(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/56/zoom/2/lat/-60.15244221438077/ing/-48.515625>)

Resim 15: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Osmanlı Ordusunun Şehir Surlarından Uzaklaştırılması, detay, Ernst Rüdiger von Starhemberg

Resim 16: Nicolaus Visscher, Ernst Rüdiger von Starhemberg'in Portresi, XVII. yüzyıl, Gravür, Budapeşte Ulusal Kütüphanesi
(Kaynak: <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10092>)

³⁶ 51e sayfasının gravür alt yazısında yer alan "Mynen Stormen etc. der Turken, Contramynen et uytvallen der beleegerden / Mines et assauts des Turcs, Contremines et Sorties des Assieges" ifadesi, "Türk saldırıları ve mayınları. Kuşatmalara karşı çıkışlar ve önlemler" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

³⁷ Ernst Rüdiger von Starhemberg (1638-1701), Avusturya'nın askeri liderlerinden biridir. 1660'larda İmparatorluk Generali Raimondo Montecuccoli'nin yanında yetişmiş, Osmanlılara karşı savaşmıştır. 1680 yılından itibaren Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold tarafından Viyana'nın askeri valiliğine atanmıştır. Özellikle II. Viyana Kuşatmasında kentin savunucusu olarak görev yapmıştır. (Wien Geschichte Wiki, 2020).

Ressam, 51g³⁸ yaprağındaki betimi (Resim 17) meydana getirirken muhtemelen dönem kaynaklarına çok fazla bağlı kalmamıştır. Çünkü Burg Tabyasının ele geçirilişi sırasında, Osmanlı kuvvetlerinin yer altına açtıkları lağımları patlatmasıyla Avusturyalılar büyük bir zayıyata uğramışlardır (Akad, 2018a, s.143). Fakat Jacob Peeters yapıtında, bunun tam tersi bir durumla izleyiciyi yönlendirmektedir. Alt yazıda da belirtildiği gibi yabancı birliklerin Burg Tabyası altındaki Türkleri yakalayıp onları öldürmeye çalışmaları gravürdeki ana temayı oluşturmaktadır. Aslında bu durum bazı kaynaklarda (Gürcan, 2008, s.77-78; Yılmaz, 2006, s.114-115) farklı bir şekilde dile getirilmiştir. Ayrıca Osmanlıların kuşatma sırasında önce Burg, ardından da Löw tabyalarını ele geçirdikleri bilinen bir gerçektir.

Resim 17: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe,
Türk Lağımlarının Patlatılması, 1686,

Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/58/zoom/3/lat/-68.75231494434473/ing/-68.02734375>)

Serinin 51f, 51h ve 51i yapraklarındaki gravürler, 12 Eylül 1683 tarihli Kahlenberg Muharebesi'nin önemli anlarını konu almaktadır. Ayrıca bu tasvirler, kuşatmaya katılan üst düzey kişilerle bağlantı kurulması açısından ayrı bir değere sahiptir. Örneğin 51f³⁹ sayfasındaki resimde, Osmanlı ordusu ile ittifak askerlerinin Kahlenberg'e giden Wienerwald⁴⁰ isimli ormanlık bir alanda karşı karşıya geldiği anlar betimlenmiştir (Resim 18). Burada silahlarla birbirlerine saldıran süvariler, çarpışmanın şiddetiyle atlarının üzerinden düşerek yaralanmış veya hayatını kaybetmiş vaziyette gösterilmiştir. Ancak tüm dikkatler, resmin merkezine alınan bir figür üzerine yoğunlaşmaktadır. Ön ayaklarını havaya doğru kaldırarak şahlanmış kahverengi bir at üzerinde

³⁸ 51g yaprağındaki Felemenkçe ve Fransızca yazıtta geçen "Ontdeckte en vernietigde Myn der Turken onder de Keyserlycke Burgh / Mine des Turcs sous la Cour Imperiale, decouverte et defaictée" ifadeleri, "İmparatorluk, Burg altındaki Türklerin mayınlarını keşfetti ve yok etti" şeklinde tercüme edilmeye çalışılmıştır. (Dict.com, 2020).

³⁹ Sayfadaki gravürün alt kısmına eklenen "Opening en slaen der Turken aen t Weener Wald / Ouverture du Grand Bois de Vienne et defaictée des Turcs" şeklindeki Felemenkçe ve Fransızca ifadeler, "Türklerin Wienerwald'a açılması ve yenilgi" olarak tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁴⁰ Wienerwald, Aşağı Avusturya eyaletine bağlı Viyana ormanlarından biridir. Başkente 4.5 km uzaklıkta olan bu alan, 1683 tarihli kuşatma sırasında Kral III. Jan Sobieski'ye bağlı Lehistan birliklerinin yürüyüşe geçtiği bölge olarak bilinmektedir. (Köck ve Koch, 2009, s.51-52).

tasvir edilen bu kişi, atlasın kayıtlı olduğu koleksiyonda Bavyera Prensi II. Maximilian Emanuel'e⁴¹ işaret etmektedir. Sağ elindeki kılıcı yakalamış olduğu Osmanlı askerine doğru savuran prens, bir bakıma gücünü ortaya koymaktadır.

Resim 18: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe,

Türklerin Wienerwald'a Açılması, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16,5 x 20,5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi
(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/57/zoom/3/lat/-57.468589192089325/Ing/-71.19140625>)

Benzer bir tema, 51h⁴² yaprağında da tekrarlanmıştır (Resim 19). Burada Kahlenberg Tepesindeki Aziz Joseph Kilisesi'nin⁴³ yakınlarında geçen çarpışmayı ele alan ressam, Vezir Kara Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile Lorraine Dükü V. Charles komutasındaki birliklerin birbirlerine karşı vermiş oldukları mücadeleyi betimlemiştir.

Resim 19: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, İmparatorların Savaşı, 1686,
Renklendirilmiş gravür, 16,5 x 20,5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/59/zoom/3/lat/-57.468589192089325/Ing/-71.19140625>)

⁴¹ II. Maximilian Emanuel (1662-1726), Kutsal Roma İmparatorluğu Elektörü ve Bavyera Krallığı'na bağlı Wittelsbach Hanedanlığı'nın hükümdarıdır. 1683 yılına kadar amcası olan Alman Prensi Philipp Hieronymus'un yönetimi altında kalmıştır. II. Viyana Muharebesi'nde savaşarak askeri kariyerini ortaya koymuş, aynı başarıyı 1688 tarihli Belgrad Kuşatmasında da göstermiştir. (Britannica, 2020).

⁴² Cildin 51h sayfasındaki alt yazısına eklenen "Bataille der Keyserse tegen de Turken int ont setten van Weenen / Bataille des Imperiaux contre les Turcs pour lever le Siege de Vienne" ifadeleri, "Viyana Kuşatmasını kaldırmak için Türklere karşı İmparatorluklar Savaşı" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁴³ Viyana'daki Kahlenberg Tepesi'nde yer alan Aziz Joseph Kilisesi, her ne kadar 1683 yılında tamamlanmış olsa da II. Viyana Kuşatması sırasında gerçekleştirilen top ateşi sonucunda geçirdiği yangın dolayısıyla büyük hasar görmüştür. 1750-1787 yılları arasında ise onarım geçirmiştir. (Vienna Itineraries, 2020).

Çatışmanın tam ortasında gösterilen figür, Avusturya imparatorluk kuvvetlerinin başında bulunan V. Charles⁴⁴ olmalıdır (Resim 20). Dönem görsellerindeki (Resim 21) gibi resmedilen komutan, elindeki hançerle kendisini savunmaya çalışan Osmanlı yeniçerisine saldırmaktadır. Kompozisyonun sol alt köşesinden resmin içine doğru ilerleyen askerin ise bu koldaki çatışmayı idare eden komutan Vezir Kara Mehmed Paşa⁴⁵ olduğu tahmin edilmektedir. Şahlanmış kahverengi bir atın üzerinde oturan paşa, bir yandan savaş alanını gözlemlemekte, öte yandan da iki elindeki kılıç ve kalkanyla yaşanan çarpışmaya dâhil olmaya çalışmaktadır.

Resim 20: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, İmparatorların Savaşı, detay, Lorraine Dükü V. Charles

Resim 21: Jacob Peeters, Lorraine Dükü V. Charles'ın Portresi, 1686, Gravür, 23,7 x 19 cm, Yunanistan Gennadios Kütüphanesi
(Kaynak: <https://eng.travelogues.gr/item.php?view=56339>)

51i⁴⁶ sayfasında yer alan gravür, artık mücadelenin sonlarına doğru geldiğini ortaya koymaktadır (Resim 22). Kahlenberg Muharebesi'nin en çekişmeli dakikalarını yansıtan bu tasvir, Türk ordusunun merkez hattına karşı yapılan saldırı anına odaklanırken, gerideki çadırlar Osmanlı ordugâhına düzenlenen hücum hareketini akla getirmektedir. Bu durum ise izleyicinin metinle bağlantı kurmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü muharebenin son saatlerinde III. Jan Sobieski idaresindeki Lehistan ordusu, sadrazamın bulunduğu kola ileri bir harekât gerçekleştirmiş, burada yaşananlar da atlasın resimli olan bu sayfasında görsel bir belgeye dönüşmüştür. Birbirleriyle oldukça yakın mesafeden savaşan figürler, kompozisyonun iki yanından başlayarak merkeze doğru diyagonal bir açı çizmektedir. Ancak resmin ilgi noktasını, Lehistan Kralı III. Jan

⁴⁴ Gerçek adı Charles Léopold Nicolas Sixte olan V. Charles (1643-1690), Fransa'daki Lorraine bölgesinin beşinci dükü olarak görev yapmış askeri bir komutandır. Aslında kariyerine Habsburg ordusunda başlayan V. Charles, 1664 yılında Saint Gotthard Muharebesi'ne katılarak Avusturyalı kumandan Raimondo Montecucoli'nin altında savaşmıştır. 1683 tarihli II. Viyana Kuşatmasında Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold tarafından İttifak ordusunun başına atanmış, şehrin savunulmasında büyük mücadelelerde bulunmuştur. (Geni, 2020).

⁴⁵ Yapılan araştırmalarda Vezir Kara Mehmed Paşa'ya (ö.1684) ait herhangi bir görsele ulaşılamamıştır. 1665 yılında Rumeli Beylerbeyi olarak Viyana'ya gönderilen paşa, elçilik vazifesiyle bir süre burada yaşamış, hatta bir sefâretname hazırlamıştır. Bu konuda bir ilk olma özelliğine sahiptir. Diyarbakır Beylerbeyliği görevinde bulunduğu sırada II. Viyana Kuşatmasına katılan Mehmed Paşa, 1684 tarihli Budin mücadelesindeyken hayatını kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Aktan, 2019, s.152-1549).

⁴⁶ 51i yaprağındaki gravür alt yazısında yer alan "Veroveren der groote ständert en Nederlaag der Turken / Prise du grand Estendart et defaïcte entiere des Turcs" şeklindeki Felemenkçe ve Fransızca ifadeler, "Büyük direnişinin ele geçirilmesi ve Türklerin yenilgi" olarak tercüme edilmeye çalışılmıştır. (Dict.com, 2020).

Sobieski⁴⁷ oluşturmaktadır. Beyaz renkli bir atın sırtında gösterilen kralın üzerinde döneme özgü askeri bir kıyafet, omuzlarında kahverengi tonlarında boyundan bağlamalı kürklü pelerin, başında da sorguçlu bir başlık bulunmaktadır. Havaya savurduğu kılıcını yakalamış olduğu Osmanlı süvarisinin üzerine doğrultmakta, onu öldürmeye çalışmaktadır. Arkasında bulunan zırhlı muhafız birliği ise gerek gökyüzüne kaldırdıkları mızraklarla, gerekse üfledikleri harp borazanıyla almış oldukları galibiyeti adeta duyurmaktadır. Burada dikkat çeken detaylardan biri de Sobieski'nin hemen gerisinde görülen ve tepesi kartal figürüyle sonlanan haç biçimli bir asadır. Çünkü bu asaya takılı olan ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya ait olduğu düşünülen sorguçlu sarık, Osmanlı ordusunun muharebeden mağlubiyetle ayrıldığını göstermesi açısından sembolik bir değer taşımaktadır.

Resim 22: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Türklerin Yenilgisi, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(**Kaynak:** <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/60/zoom/2/lat/-58.722598828043374/ing/-60.46875>)

Dirk van der Hagen Atlası'ndaki II. Viyana Kuşatması serisinin son gravürü, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ait otağın ittifak kuvvetlerince ele geçirildiği anları konu edinmektedir. 51j⁴⁸ yapraktaki bu resim, gravür alt yazısında geçen ifadelerle göre Avusturya ve Alman prenslerinin çadırındaki kabul merasimini belgelemektedir (Resim 23). Sanatçı, hayalindeki gibi resmettiği otağ-ı asafiyi⁴⁹, oldukça büyük boyutlarda tasvir etmiştir⁵⁰. Kırmızı kadife kumaşla kaplı olan çadır, ay-yıldızlı bordür ve altın sırmalı

⁴⁷ III. Jan Sobieski (1629-1696), 1674-1696 yılları arasında Lehistan-Litvanya Birliği'nin krallığını yapmıştır. Soylu bir ailenin oğlu olan Sobieski, bir süre kale komutanlığı ve saray baş mareşalliğinde bulunmuş, 1666 yılından itibaren de Lehistan ordusunun başına komutan tayin edilmiştir. Osmanlı-Lehistan savaşlarının devam ettiği yıllarda, Lehistan Kralı Michał Korybut Wiśniowiecki'nin 1673'te vefat etmesi üzerine seçimle Lehistan-Litvanya Birliği'nin başına getirilmiştir. Kral tayin edildikten sonra ise Osmanlılarla ateşkes yapmış, ancak 1683 II. Viyana Kuşatması sırasında Avusturya'nın yanında yer almıştır. 1683-1691 yılları arasında Türklerle yapmış olduğu savaşlarda çoğu kez yenilgiye uğramış, bu tarihten sonra sağlığını giderek kaybetmiştir. 1696 yılında da vefat etmiştir. (Ank, 2005, s.213-238).

⁴⁸ Gravür alt yazısında geçen "Triumfante Intree van S.K.M. in de Tent des Grooten Vizirs / Entree Triumphant de sa M: Imp: dans la Tente du Grand Vizir" ifadeleri, "İmparatorun, sadrazamın çadırına zafer edasıyla girişi" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁴⁹ Otağ-ı Asafi, sefer sırasında vezirler için tahsis edilen çadırıdır. Onuk, 1998, s.42).

⁵⁰ Lehistan Kralı III. Jan Sobieski'nin muharebe sonundaki izlenimlerini ele alan mektubunda sadrazamın otağından bahsederken "surlar içindeki haliyle Varşova ya da Lvov kadar büyük" ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. (Williams, 2014, s.115).

saçaklarla hareketlendirilmiştir. Otağın zemini, geometrik desenli bir halıyla kaplanmıştır. Etrafa dağılan tütün çubukları ve buhurdanlar, mangalın üzerinde dumanı tüter şekilde gösterilen cezve, Osmanlı yaşamını simgelemesi açısından önemlidir. Çadırın önünde bulunan askerlerin bir kısmı esir alınmış vaziyette tutulmaktadır. Diğerleri de af dilercesine, adeta otağdakilerin ayaklarına kapanır haldedir. Hemen yanı başlarında duran savaş sancakları ve tuğlar, kuşatma sonunda alınan yenilgiye işaret etmektedir.

Resim 23: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çadırının Ele Geçirilişi, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi
(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/61/zoom/2/lat/-58.722598828043374/ing/-60.46875>)

Gerek gravür alt yazısında, gerekse 51k metin sayfasında yer alan bilgilerde otağın önünde, başışlayıcı pozisyonunda duran kişinin, Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold⁵¹ olduğu ifade edilmektedir (Resim 24). Yanındaki figür de ordunun komutasını üstlenen Lorraine Dükü V. Charles olmalıdır.

Resim 24: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çadırının Ele Geçirilişi, detay, I. Leopold ve V. Charles

İmparator Leopold'ün gerisinde yer alan askerlerin kimlikleri ise tespit edilememiştir. Ancak burada sadrazamın hizmetkârıyla ilgilenen kişi, dönem tasvirlerindeki görüntüsüyle karşılaştırıldığında Saksonya

⁵¹ I. Leopold (1640-1705), 1658 yılından vefat ettiği 1705 yılına kadar Kutsal Roma İmparatorluğu'nu yönetmiştir. Hayatı boyunca Fransa, Hollanda ve Osmanlılara karşı mücadelelerde bulunmuştur. II. Viyana Kuşatmasından sonra Mohaç (1687) ve Zenta (1697) muharebeleriyle Türk ordusunu yenilgiye uğratarak Macaristan'ın büyük bir kısmına hâkim olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Press, 1984, s.256-260).

yaprağına yerleştirilen ve Anabolu hakkında detaylı bilgi veren metnin devamındaki rakamlı açıklama kısmıdır. Gerek Kandiye, gerekse II. Viyana kuşatmalarını konu alan gravürlerde de görülen bu uygulama, metin-resim ilişkisinin kurulması açısından büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Resim 26: Romeyn de Hooghe, Anabolu'nun Fethi, 1686,

Renklendirilmiş gravür, 29 x 38 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen3/page/103/zoom/2/lat/-67.5421666883853/ing/-47.109375>)

Resmin geneli, Anabolu⁵³ surlarının Venedik kadırgaları tarafından bombardıman altına tutulduğu anlardan oluşmaktadır. Hedef aldıkları şehre doğru ilerler vaziyette tasvir edilen gemilerin üzerinden yükselen duman kütleleri, çatışmanın şiddetini belgelemektedir. Ancak kadırgalar, surlara ulaşmadan önce burada bir savunma yapısıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Denizin ortasında inşa edilen ve zincirlerle sur duvarlarına bağlanan yapı, metin sayfasında 2 rakamıyla gösterilen Burç Kulesi'ne⁵⁴ atıfta bulunmaktadır (Resim 27). Muhtemelen düşman donanmasının şehre ulaşımını engellemek açısından buraya eklenen tahkimat, Venediklilerin yoğun saldırısına maruz kalmaktadır.

Kulenin hemen gerisine yerleştirilen şehir surları ise çeşitli yapı gruplarını içinde barındıran bir iç kale yerleşimini hatırlatmaktadır (Resim 27). Dini ve sivil mimarisiyle kendine has bir görünüm sergileyen kent dokusu, aynı zamanda dönemi açısından belgesel bir değer taşımaktadır. Surların güney ucunda yer alan ve 6 numarayla gösterilen yapı metinde, kale komutanı Hasan Paşa ile yeniçerilere ayrılan idari bir merkez olarak geçmektedir. Sağ taraftaki sur duvarlarına köprülerle bağlanan kara parçası üzerinde hummalı bir çalışma ortaya koyan topçu birliği, siperlerin arasından kenti savunmaktadır. Fakat Anabolu'yu denizden olduğu kadar

⁵³ Anabolu Kalesi, Mora Yarımadası'ndaki Argolis şehrinin yönetim merkezi olan Nafplion'da yer almaktadır. XIV. yüzyılın sonlarında Napoli di Romania ismini alan kale, 1540 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten sonra Anabolu olarak anılmaya başlamıştır. Bu dönem itibarıyla şehrin iç kalesindeki kilise camiye çevrilerek Sultan Süleyman Camii adıyla anılmaya başlamıştır. Ayrıca Vezir Koca Kasım Paşa tarafından da buraya başka bir cami inşa ettirilmiştir. 1686 yılından sonra Venediklilerin eline geçen Anabolu Kalesi, 1715'te yeniden Osmanlı toprakları arasına dâhil edilmişse de 1823 yılında Yunanistan'ın hâkimiyetine girmiştir. (Göyünç, 1991, s.461-485).

⁵⁴ Burç Kule, Anabolu Limanının girişinde yer almaktadır. Bourtzi Kalesi olarak da anılan kule, denizden gelecek olan tehlikeye karşı şehri korumak adına 1473 yılında Venedikliler tarafından inşa edilmiştir. 1821'de Yunanlıların eline geçen kale, 1865 yılından sonra hapisane olarak kullanılmıştır. (Kastrologos, 2020).

karadan da abluka altına alan ittifak kuvvetleri, üst üste yaptıkları saldırılarla şehri ele geçirmeye çalışmaktadırlar (Resim 27).

Resim 27: Romeyn de Hooghe, Anabolu'nun Fethi, detay, Burç Kulesi ve Anabolu surları

Gravürde dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise kompozisyonun sağ üst köşesine eklenen Felemenkçe metin kartuşudur⁵⁵ (Resim 26). Burada Gördüs, Argos, Anabolu gibi şehirleri ele geçiren Venediklilerin Osmanlılara karşı elde ettikleri zaferden bahsedilmektedir. Ayrıca denizin üzerine yazılan *De Golf van Napoli di Romania* ibaresi, hem mücadelenin geçtiği nokta konusunda izleyiciyi aydınlatmış, hem de yapıtı görsel bir belge mahiyetine dönüştürmüştür.

Belgrad'ın Düşüşü

Dirk van der Hagen Atlası'ndaki Osmanlı savaşlarını konu alan son gravür, Belgrad Kuşatmasına ayrılmıştır (Resim 28). I. ciltteki Macaristan haritalarının arasına yerleştirilen 46. yapraktaki tasvirin üst yazısında⁵⁶ geçen *6 Eylül 1688* ibaresi, Avusturyalıların Belgrad Kalesi'ne karşı gerçekleştirmiş oldukları kuşatma hareketinin tarihini vermesi açısından önemlidir. Çünkü II. Viyana yenilgisinin ardından üst üste yaşanan toprak kayıplarıyla Macaristan'ın büyük bir bölümü Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış, özellikle Sultan IV. Mehmed zamanında yaşanan Şikloş Bozgunu (12 Ağustos 1687) bu konuda bir dönüm noktası olmuştur (Cezar, 1960, s.2216-2217; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.282; Özcan, 2018, s.71-72). Aynı zamanda Avusturyalıların Belgrad yolu açılırken, Osmanlılar da burayı korumak adına harekete geçmişlerdir. Ancak sefere serdar tayin edilen Yeğen Osman Paşa, ittifak ordusunun karşısına çıkmak yerine şehrin muhafızlığını başkalarına teslim etmiştir (Cezar, 1960, s.2219; Uzunçarşılı, 1995, s.509-510). Bunu fırsat bilerek Belgrad önlerine kadar ilerleyen Avusturyalı birlikler ise yaklaşık bir ay süren muhasaranın ardından 6 Eylül 1688 tarihinde kaleyi ele geçirmişlerdir (Danişmend, 1972, s.466).

⁵⁵ Metinde geçen "Verovering van Napoli di Romania, Argos Teres Corinth: et. Nevens de victorie der s.r. op de Turcke" şeklindeki Felemenkçe ifadeler "Argos, Teres, Korint, Napoli di Romania'nın Fethi. Türklere karşı zafer" olarak tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁵⁶ Gravürün üst kısmına eklenen yazı şeridindeki "Belgrado met syn slot en voor steeden stormenderhand veroverd door de Keyserlyke machten den 6 Sept. 1688" ifadeleri, "Belgrad, her zamankinden daha fırtınalı şekilde 6 Eylül 1688'de imparatorluk güçleri tarafından fethedildi" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

Resim 28: Romeyn de Hooghe, Belgrad'ın Fethi, 1688,

Renklendirilmiş gravür, 46 x 58 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/45/zoom/2/lat/-65.87472467098547/ing/-39.7265625>)

Bu kuşatma anları Romeyn de Hooghe'nin 1688 tarihli gravürüne yansırken, sonrasında ise baskı renklendirilerek 1690 yılında Hagen Atlası'na eklenmiştir. Gravürde, muharebe alanını kuşbakışı bir görünümle yansıtan Hooghe, benzer çalışmalarda olduğu gibi resme konu olan ayrıntıları rakam ve harflerle belirlemiştir. Bunlara dair tanımlamalar ise cildin 46a yaprağındaki metinde karşılık bulmuştur. Belgrad Tahkimatına⁵⁷ karşı hücum hareketinde bulunan ittifak ordusunun Osmanlı askerleriyle giriştikleri mücadele, kompozisyonun genelini oluşturmaktadır (Resim 28). Şehir surlarını aşarak, yerleşimin içine kadar giren birlikler, 16 numaralı geçitlerden geçerek B harfiyle gösterilen ve metinde *Yukarı Şehir* olarak tanımlanan bölgeye kadar dayanmışlardır (Resim 29). Yeniçerilerin direniş gösterdikleri bu kısımdan gökyüzüne doğru yükselen alevler, çatışmanın şiddetini ortaya koymaktadır. Hatta bu taarruz ateşi kentin içine doğru sıçramıştır. Özellikle düşman ordusu tarafından büyük bir bölümü ateşe verildiği için nehir tarafına bakan surlar artık yıkılma noktasına gelmiştir.

Resim 29: Romeyn de Hooghe, Belgrad'ın Fethi, detay, Avusturya ordusunun saldırısı

⁵⁷ Tuna ve Sava nehirlerinin bulunduğu noktada yer alan Belgrad, konumu dolayısıyla çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış, 1521 yılından sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Her ne kadar 1688 yılından Avusturyalıların eline geçmiş olsa da 1690'da yeniden Osmanlılara teslim edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre şehir, aşağı kale ve yukarı iç kale şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Tuna Nehri kenarındaki aşağı şehirde; 400 ev 3 cami, han, hamam, baruthane ve darphane gibi yapılar bulunurken, iç kale ise idari yapılanmayı oluşturmaktadır. Burada 200 kadar konutun varlığından bahseden Evliya Çelebi, Sultan Süleyman Camii ile Sokollu Mehmed Paşa Çeşmesi'ne de ayrıca değinmiştir. (Evliyâ Çelebi, 2010, s.500-511).

Gravürde dikkati çeken detaylardan biri de Belgrad yerleşiminin gerisindeki iki kola ayrılan nehrin üzerinde *De Sav Flu* ile *De Donau Flu* ifadelerinin yazılı olmasıdır (Resim 30). Çünkü bu yöntemle şehrin Tuna ve Sava nehirlerinin kesiştiği nokta üzerine kurulu olduğunu kanıtlayan ressam, aynı zamanda topografyaya olan hâkimiyetini de öne çıkarmıştır.

Resim 30: Romeyn de Hooghe, Belgrad'ın Fethi, detay, şehirden görünüm

Romeyn de Hooghe'nin bu yapıtı, kuruluş açısından XVIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen *Belgrad'ın Ele Geçirilmesi* isimli anonim tablo ile büyük benzerlik göstermektedir (Resim 31). Her iki resimde olay anı, aynı noktadan bakılarak meydana getirilmiş, dolayısıyla gravür ressam için adeta bir esin kaynağı olmuştur.

Resim 31: Anonim, 6 Eylül 1688'de Belgrad'ın Ele Geçirilmesi, XVIII. yüzyılın başları, Tuval üzerine yağlıboya, 312 x 460 cm, Viyana Askerî Tarih Müzesi

Değerlendirme ve Sonuç

Hollanda haritacılığının lider konumunda olduğu yıllarda hazırlanan Dirk van der Hagen Atlası, neredeyse tüm kıtaların harita ve baskılarını içeren, bu özelliğiyle de dönemin en kapsamlı harita kitapları arasında yer alan tarihi bir kaynaktır. 1690 yılında Amsterdam'ın ünlü koleksiyoncularından biri olan Dirk van der Hagen tarafından derlenen ve günümüzde Hollanda Kraliyet Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan dört ciltlik bu atlas, haritaların dışında siyasi gelişmeleri konu alan tasvirlerden mitolojik sahnelere, şehir manzaraları ve peyzaj görünümüne kadar çok sayıda gravür içermektedir. Bu açıdan Avusturya Milli

Kütüphanesi'nde bulunan ve 1662-1678 yılları arasına tarihlenen Blaeu van der Hem Atlası'yla büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca Hollandalı haritacı Joan Blaeu tarafından yine aynı tarihlerde hazırlanan 9 ciltlik Maior Atlası, çok sayıda harita içermesine rağmen içindeki gravürler sınırlı tutulmuş, bunlar arasında tarihsel anlatıyı destekleyen herhangi bir tasvire yer verilmemiştir. Amsterdam üretimi olan Loon Atlası'nda (1649-1676) da benzer bir durumla karşılaşmaktadır⁵⁸. Dolayısıyla Dirk van der Hagen Atlası'yla çağdaş olan ve aynı sanat ortamını paylaşan bu eserlerin sayfalarını süsleyen gravürlerde Osmanlı savaş tasvirine rastlamak mümkün değildir. Hagen Atlası ise bu açıdan ayrı bir yere sahiptir. Çünkü çağdaşı olduğu zaman diliminde yaşanan askeri gelişmeler, bu yapıtta tarihsel anlatıya uygun olarak görsel bir dile dönüşmüştür. Bu bağlamda dizinin odak noktasını da daha çok Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-İttifak savaşları oluşturmuştur. 1667-1669 tarihli Kandiye Kuşatmasıyla başlayan bu süreç, II. Viyana (1683), Anabolu (1686) ve Belgrad (1688) mücadelelerinin resimlendiği 13 gravürle son bulmaktadır. Ancak bunlar arasında kronolojik bir sıra takip edilememektedir. Örneğin Belgrad Kuşatması, II. Viyana Muharebesi'nden beş yıl kadar sonra yaşanmış olmasına rağmen temsili olan gravür, atlasın sayfalarına daha önce dâhil edilmiştir. Benzer bir uygulama, Kandiye ve Anabolu muhasaralarını konu alan baskılarda da görülmektedir. Muhtemelen bu durum, haritalar arasındaki sıralamadan kaynaklanmaktadır. Yani haritaları çıkarılan mevkiiler, bölgede yaşanan belli başlı hadiseler aracılığıyla izleyiciye hatırlatılmış olmalıdır. Bu sayede yapıt, yüzyıllar öncesinde yaşanan tarihi gelişmelerin, kent görünümünün, mimarinin, insan gruplarının ve daha pek çok unsurun görsel boyuta taşınması konusunda önemli bir görev üstlenmiştir. Ayrıca burada dikkati çeken bir diğer detay da konunun daha net anlaşılabilmesi adına gravürlerden sonraki sayfaya yabancı dilde yazılmış uzunca bir metne yer verilmiş olmasıdır. Kompozisyon üzerinde rakam ve harflerle gösterilen ayrıntılar, yine aynı sayfada listelenmiştir. Bu sayede metin-resim ilişkisi kurmak daha kolay hale gelmiştir.

Atladaki Osmanlı savaşlarını konu alan gravürlerin dikkate değer özelliklerinden bir diğeri de dönemi açısından belgeleyici rol üstlenmesidir. Özellikle olay anını izleyiciye aktarılan tarihsel sürece bağlı kalmaya çalışan ressam, taraflar arasındaki galibiyet ve mağlubiyet durumlarını tüm gerçekçiliğiyle yansıtmaya çalışmışlardır. Örneğin Kandiye Kuşatması, her ne kadar Osmanlı galibiyetiyle sonuçlanmış olsa da Dirk van der Hagen'in rızasıyla atlasın savaş temalı gravürleri arasına girmiştir. İzleyici de bunlar sayesinde dönemde yaşanan tarihi gelişmelere tanıklık etmiş, aynı zamanda olayların geçtiği bölgeler hakkında bilgi sahibi olmuştur.

Gravürleri görsel belge haline dönüştüren en önemli husus ise muharebeye katılan üst düzey kişilerin, kompozisyonun ana kahramanı haline getirilmesi olmuştur. Bu konuda II. Viyana Kuşatmasını konu alan gravürler ayrı bir yere sahiptir. Dönem görsellerine bağlı kalınarak tasvir edilen kişiler arasında Varat Beylerbeyi Hazînedâr Hasan Paşa, Avusturyalı General Ernst Rüdiger von Starhemberg, Bavyera Prensi II. Maximilian Emanuel, Lorraine Dükü V. Charles, Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold ve Saksonya Dükü III. Johann George'u yakından görmek mümkündür.

Gravürlere bazen birtakım imgeler de dâhil edilmiştir. Örneğin Kandiye Kuşatmasını konu alan resimde, gökyüzünün ortasına eklenen ve Aziz Markos'un sembolüyle özdeşleşen kanatlı aslan tasviri bu anlamda en dikkate değer örneklerden biridir. Her ne kadar Venedik Cumhuriyeti'ni akla getiren simgelerden biri olarak akıllarda yer etmiş olsa da burada alışık olunmayan bir duruşla betimlenmesi, kaybedilen bir mücadelenin adeta bir göstergesi olmuştur.

⁵⁸ Söz konusu atlaslarla ilgili detaylı bilgi için bkz. (David Rumsey Map Collection, 2020).

Daha çok harita anlayışını destekleyecek ölçüde hazırlanan bu gravürler, her açıdan usta bir sanatçının elinden çıkmış olduğunu kanıtlar niteliktedir. Özellikle renk ve desen arasındaki uyum belirli bir üslup birliğini yansıtırken, ressam, gravürücü ve baskı ustalarının bir arada çalışması ilgi çekicidir. Ayrıca bu görsel anlatılar, kuşkusuz pek çok ressam için de bir ilham kaynağı mahiyetindedir. Aralarından birkaç tanesi, sonraki yıllarda Osmanlı ve Avrupalı ressamlar tarafından tuvale aktarılmıştır. Kültürlerarası etkileşimi temsil eden bu durum, ortak geçmiş kanalıyla yeniden şekillenmiştir.

Sonuç itibarıyla; gerek coğrafi, gerekse tarihi anlamda adeta dönemine rehberlik eden Dirk van der Hagen Atlası, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin savaş meydanlarındaki görsel anlatısına katkıda bulunarak, yüzyıllar sonra dahi yararlanılması gereken öncü kaynaklar arasında yer almayı başaran nadir eserlerden biridir.

Kaynakça

- [1] Adıyeke, Nuri (1988), *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Ege Üniversitesi, İzmir. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [2] Ágoston, Gábor (2013), *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Çev. K. Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul.
- [3] Akad, M. Tanju (2018b), *Türk Tarihinin Yönünü Değiştiren Savaşlar I: Kara Savaşları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- [4] Akad, M. Tanju (2018a), *Türk Tarihinin Yönünü Değiştiren Savaşlar II: Deniz Savaşları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- [5] Aktan, Berkin (2019), “Kara Mehmed Paşa'nın Viyana Elçiliği (1665)”, *Journal of Turkish Studies, (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Sayı 51, Aralık. (147-176).
- [6] Alkhoven, Patricia (1999), “De Atlas Van der Hagen Digitaal”, *Kartografisch Tijdschrift*, Volume XXV, Number 4, Oktober (23-28).
- [7] Arık, Sabire (2005), “Polonya Kralı III. Jan Sobieski'nin Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24/38, (213-238).
- [8] Asch, Ronald G. (2003), “1598-1648 Otuz Yıl Savaşları Dönemi”, *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, Ed. J. Black, Kitap Yayınevi, İstanbul. (52-53).
- [9] Baysun, M. Cavid (1979), “IV. Mehmed”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul.
- [10] Britannica. (21.08.2020). II. Maximilian Emanuel. www.britannica.com/biography/Maximilian-II-Emanuel.
- [11] Brunner, Felix (2001), *Gravürün El Kitabı*, Atelye Alaturka, İstanbul.
- [12] Caiwenherghe, Carlos van (2005), “Gerardus Mercator Rupelmundanus: Cartographer&Renaissance Man”, *The Hydrographic Journal*, Number 116, April. (16-18).
- [13] Cengiz, H. Ali (2019), “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9/17, Ocak. (105-133).
- [14] Cezar, Mustafa (1960), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt IV, Baha Matbaası, İstanbul.
- [15] Cosmescu, Dragoş (2015), *Venetian Renaissance Fortifications in the Mediterranean*, McFarland Company, North Carolina. (90-92).
- [16] Çelik, Haydar (1998), *Gravür Sanatı*, Engin Yayınları, İstanbul.
- [17] Çoruhlu, Tülin ve Çötelioglu, Aysel (1995), *Askeri Müze Resim Koleksiyonu*, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Yayınları, İstanbul.
- [18] Danişmend, İsmail Hami (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 3, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- [19] David Rumsey Map Collection (10.08.2020). Atlases. www.davidrumsey.com/view/atlas/#world-atlases-1570-1800.
- [20] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), *Ziibde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [21] Dict. com. (24.08.2020). Felemenkçe-Türkçe. www.dict.com/flemenkce-turkce.
- [22] Duffy, Christopher (2017), *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, Routledge, England.
- [23] Erhat, Azra (2015), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- [24] Evliyâ Çelebi (2010), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [25] Explore Crete. (24.07.2020). Basilica of Saint Mark. www.explorecrete.com/Heraklion/EN11-Heraklion-saint-mark.html.
- [26] Explore Crete. (24.07.2020). The Church of Saint Titus in Heraklion. www.explorecrete.com/Heraklion/EN13-Heraklion-saint-titus.html.
- [27] Fox-Davies, A. Charles (2004), *A Complete Guide to Heraldry*, Kessinger Publishing, Montana.
- [28] Geni. (21.08.2020). Charles V Leopold, Duke of Lorraine. www.geni.com/people/CharlesVLeopoldDukeofLorraine/600000006101312811.
- [29] Geni. (24.08.2020). John George III, Elector of Saxony. www.geni.com/people/John-George-III-Elector-of-Saxony/299204778280001213.
- [30] Goffart, Walter (2003), *Historical Atlases: The First Three Hundred Years, 1570-1870*, University of Chicago Press, Chicago.
- [31] Göger, Veysel (2018), “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”, *Osmanlı Araştırmalar*, Sayı 52/52, Eylül. (41-78).
- [32] Göger, Veysel ve Aladağ, İrfan (2019), “Girit’in Osmanlılar Tarafından Fethiyle İlgili Bazı Yazma Eserler Üzerine Notlar”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5/ 2, Temmuz. (554-563).
- [33] Gögebakan, Yüksel (2017), “Hale Bıçımının Kaynağı ve Erken Dönem Hıristiyan Resim Sanatında Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Mayıs. (21-36).
- [34] Göyünc, Nejat (1991), “Anabolı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul.
- [35] Ersin Gülsoy, “Girit Üçlemesi: Hanya, Resmo ve Kandiye Şehirleri (XVII. Yüzyıl)”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş ve M. Ziya Köse, Yeditepe Yayınevi, İstanbul. (51-102).
- [36] Gümüşçü, Osman (2012), “Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları”, *Bellekten*, Sayı LXXVI/275, Nisan. (261-322).
- [37] Gürcan, Fatih (2008), *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [38] Hammer, Joseph von (2008), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 11, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- [39] Harley, J. Brian (1987), “The Map and the Development of the History of Cartography”, *The History of Cartography*, Volume 1, Ed. John Brian Harley ve David Woodward, University of Chicago Press, Chicago. (1-42).
- [40] Heel, S.A.C. Dudok van (1975), “Honderdvijftig Advertenties van Kunstverkopinggen uit Veertig Jaargangen van de Amsterdamsche Courant 1672-1711”, *Jaarboek Amstelodamum*, Volume 67. Amsterdam. (149-173).
- [41] Heraklion (24.07.2020). St. Aikaterini Of Sinai. <https://aboutheraklion.com/sightseeing-in-heraklion/st-aikaterini-of-sinai/>.
- [42] Jorga, Nicoleta (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 4, Çev. N. Epçeli ve K. Beydilli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- [43] Jörgensen Christer ve Pavkovic Michael (2011), *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ (1500-1763)*, Cilt II, Çev. Ö. Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul.
- [44] Kastrologos, (22.08.2020). Bourtzi. www.kastra.eu/castle.php?kastro=bourtzi.

- [45]Kâtib Çelebi (2016), *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, Cilt II, Haz. Z. Aycibin, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul.
- [46]Koninklijke Bibliotheek. (24.07.2020). Atlas van Dirk van der Hagen. www.kb.nl/themas/atlassen/meer-atlassen/atlas-van-dirk-van-der-hagen.
- [47]Köck, Günter ve Koch, Gerfried (2009), “The UNESCO Biosphere Reserve ‘Biosphärenparka Wienerwald’ (Vienna Woods)-A Long History of Conservation”, *Eco Mont*, Volume 1/1, June. (51-56).
- [48]Köktürk, Erol (2004), “Haritacılığın 5000 Yıllık Yürüyüşü (Tarihsel Süreç-Gelişme Dinamikleri) (II. Bölüm: Antik Çağdan Günümüze)”, *Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi*, Sayı 91, 2004. (55-64).
- [49]Lambiek. (18.08.2020). Romeyn de Hooghe, www.lambiek.net/artists/h/hooghe_romeyn_de.htm.
- [50]Lechthaler, Mirjanka (2009), “The World Image in Maps: From the Old Ages to Mercator”, *Cartography and Art*, Ed. W. Cartwright, Springer Science&Business Media, Berlin. (155-174).
- [51]Library of Congress. (10.08.2020). Atlas sive Cosmographicae www.loc.gov/resource/rbc0001.2003rosen0730/?st=gallery.
- [52]Majer, H. Georg (1981), “17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı II, İstanbul. (185-194).
- [53]Mehmed Süreyyâ (1996), *Sicill-i Osmanî*, Cilt 2, Haz. N. Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- [54]Mercator, Gerardus (2000), *Atlas Sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura*, Haz. R.W. Karrow, Octavo Publishing, Oakland.
- [55]Molteni, Elisabetta (2008), “Venice and the Urban Centers in Venetian-held Greek Lands: Canea and Candia-the Walls, the Churches, and the Outer Burghs”, *The Greek World under Ottoman and Western Domination 15th-19th Centuries*, Ed. A.S. Papadimitriou, Benaki Museum, Athens (25-39).
- [56]Municipality of Heraklion. (24.07.2020). The Monastery of St. Peter and St. Paul. www.heraklion.gr/en/ourplace/st-peter-paul/peter-paul.html.
- [57]Neumann, Elisabeth (2009), “Imagining European Community on The Title Page of Ortelius *Theatrum Orbis Terrarum* (1570)”, *A Journal of Verbal/Visual Enquiry*, Volume 25/4, October-December. (427-442).
- [58]Offenberg, Adri (2004), “Dirk van Santen and the Keur Bible: New Insights into Jacob Judah (Arye) Leon Templo’s Model Temple”, *Studia Rosenthaliana*, Volume 37. (401-422).
- [59]Onuk, Taciser (1998), *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII.-XIX. Yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [60]Özağaç, Servet (2006), *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [61]Özcan, Abdülkadir (2018), *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III: IV. Mehmed’den III. Osman’a (1648-1757)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [62]Press, Volker (1984), “Kaiser I. Leopold”, *Neue Deutsche Biographie*, Duncker&Humblot, Berlin. (256-260).
- [63]Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Cilt I, Haz. A. Özcan ve Y. Uğur, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [64]Setton, K. Meyer (1991), *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, American Philosophical Society, Philadelphia.

- [65]Şerbetçi, Muzaffer (1995), *Türk Haritacılığı Tarihi (1895-1995)*, TMMOB Harita Kadastro Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.
- [66]Tekcan, S.Saim (1997), “Özgün Baskı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul.
- [67]Travelogues. (18.08.2020) Jacob Peeters. <https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=381>.
- [68]Trowbridge Gallery, (10.08.2020). 1670 Visscher, Nicolaes Brandenburg, Germany, <https://trowbridgегallery.com.au/product/1670-visscher-nicolaes-brandenburg-germany/>.
- [69]Turan, Mustafa (1998), “II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti’nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 9, (389-429).
- [70]Unser Stephansdom. (20.08.2020). Architektur. www.stephansdom.at/dom_architektur_nordturm.htm.
- [71]Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi: II. Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Cilt III/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [72]Vienna Itineraries. (24.08.2020). St. Joseph Church. www.viennaitineraries.com/St_Josephs_Church.html.
- [73]Wien Geschichte Wiki. (20.08.2020). Ernst Rüdiger Starhemberg (Graf). [www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ernst_R%C3%BCdiger_Starhemberg_\(Graf\)](http://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ernst_R%C3%BCdiger_Starhemberg_(Graf)).
- [74]Wikimapia, (24.07.2020). Ruins of Saint Franciscus Monastery. <http://wikimapia.org/31409524/Ruins-of-Saint-Franciscus-Monastery#/photo/5892228>.
- [75]Williams, Haydn (2014), *18. Yüzyılda Avrupa’da Türk Modası: Turquerie*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [76]Yılmaz, Mehtap (2006), *Vekayi’name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirilmesi)*, Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- [77]Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011a), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 4, Çev. N. Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- [78]Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011b), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 5, Çev. N. Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Journal of Universal History Studies

**Türk Tarihi Açısından Altay-Tanrı Dağlarında Yer Alan Balbal-Mezar Anıtların
Önemi ve Özelliklerinin Araştırılması¹**

**Investigation of the Importance and Characteristics of the Balbal-Tomb Monuments
in the Altai-Tian Shan Mountains from the Perspective of Turkish History**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 12.09.2020 / 09.11.2020

pp. 275-292

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Sait Şahin

University of Northwest, Research Assistant, Department of Institute of Middle East Studies, Xi'an, China

Email: sait_sahin46@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0003-4115-7461

Cite: Şahin, S . (2020). Türk Tarihi Açısından Altay-Tanrı Dağlarında Yer Alan Balbal-Mezar Anıtların Önemi ve Özelliklerinin Araştırılması. Journal of Universal History Studies, 3(2), 275-292. DOI: 10.38000/juhis.794182

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

Altay ve Tanrı Dağları, Türk tarihi açısından oldukça öneme ve kutsallığa sahiptir. Türklerin tarih sahnesine çıkışlarına şahitlik etmiş olan bu kutsal bölgeler, atalarımıza yurtluk etmiş ve Türk ismiyle özleşmiştir. Türklerin Türeyiş destanlarına konu olan Altay-Tanrı Dağları, tarih boyunca Türkler tarafından kutsal sayılarak inançlarının, ata kültürlerinin ve adetlerinin yeri olmuştur. Türklerin, Uygurlar öncesi bozkır yaşam biçimini benimsemeleri, dağınık coğrafyada yaşam sürmeleri onlar hakkında yazılı tarihi eserlerin elimize ulaşmasını zorlaştırmıştır. Geniş zamana yayılan Türk tarihi hakkında edinilen bilgiler ışığında ve diğer milletlerin yazdığı tarihi belgeler ile arkeolojik bulgular bir araya getirildiğinde, Türk tarihi hakkında detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Altay-Tanrı Dağlarında Türklerin bıraktıkları gizemli taş anıtlar araştırmalara konu olmuştur. Türk tarihi açısından önem arz eden taş anıtların, balbalların, mezar taşlarının hangi inanç ve geleneğe bağlı olarak yapıldıkları, ne için kullanıldıkları ve neyi temsil ettikleri merak konusu olmuştur. Türk kültür coğrafyası içerisinde sıkça karşılaşılan taş eserler, balballar ve mezar taşları Türklerin kültürel izlerini taşıyarak, onlar hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu makalenin amacı ve önemi, Türk kültürü coğrafyasında bulunan taş anıtların, balbalların ve mezar taşlarının incelenmesi sonucunda bu materyallerin üzerinde yer alan şekiller tespit edilerek, işaretlerin özelliklerini ve taşımış oldukları kültürel izler aydınlatılmaya çalışılacaktır. Araştırma esnasında Çince ve Türkçe kaynaklardan nitel veri toplama yöntemi ile tarihsel kavram becerisi yöntemi kullanılmış ve bu yöntemlerden elde edilen veriler tartışmaya açılmıştır.

Anahtar kelimeler : Altay-Tanrı Dağları, Taş Anıtlar, Balballar, Mezar Taşları.

Abstract

Altai and Tian Shan Mountains are very important and sacred in Turkish history. These sacred regions, which witnessed the arrival of the Turks on the stage of history, became home to our ancestors and became synonymous with the Turkish name. The Altai-Tian Shan Mountains, which are the subject of the Tureyis epics of the Turks, have been considered sacred by the Turks throughout history and have been the place of their beliefs, ancestor cultures and customs. The fact that the Turks adopted the steppe lifestyle before the Uighurs and lived in a scattered geography made it difficult to reach the historical works written about them. In the light of the information obtained about Turkish history spread over a long time, and when historical documents written by other nations and archaeological findings are combined, detailed information about Turkish history can be reached. The mysterious stone monuments left by the Turks in the Altai-Tian Shan Mountains have been the subject of research. It has been a matter of curiosity about which beliefs and traditions the stone monuments, balbals and tombstones, which are important for Turkish history, were made, what they were used for and what they represented. Stone works, balbals and tombstones, which are frequently encountered in the Turkish cultural geography, provide information about Turks by carrying the cultural traces of them. The purpose and importance of this article is to try to enlighten the characteristics of the signs and cultural traces they bear by determining the shapes on these materials as a result of examining the stone monuments, balbals and tombstones in the Turkish cultural geography. During the research, qualitative data collection method from Chinese and Turkish sources and historical concept skill method were used and the data obtained from these methods were opened to discussion.

Key words: Altai-Tian Shan Mountain, Menhirs, Balbals, Sepulchral Monuments.

Giriş

Türklerin Altay-Tanrı Dağından çıkarak komşu coğrafyalara yayılmaları Çinlilerce yakından takip edilmiş olup, Çin tarihi kayıtlarında her detaylarıyla kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Türklerin ortaya çıkış destanı ve Türklerin karakteristik özellikleri hakkında bilgiler Çinli yazar Wei Shou (魏收) 550 yıllarında derlediği Wei Shu (魏书) adlı kitapta yer almaktadır. Türklerin ırk ve toplum bilgileri hakkında bilgi veren diğer önemli kitapların başında 629 yılında Wei Zhi (魏徵) tarafından yazılmış Sui Shu (隋书) adlı kitabı ve 637 yılında Ling gū dé fēn (令孤德棻) tarafından yazılmış Zhōu Shū (周书) adlı tarih kitabıdır. Özellikle Zhōu Shū (周书) kitabının 42'inci bölümünde bahsi geçen farklı topraklar, Türkler adlı yazısında Türklerin atalarının Hunlar olduğu, Türklerin Hunların devamı olduğu vurgulanmaktadır. İlgili Çince bölüm Çincece:

(列传第四十二·异域) 中记载了突厥、吐谷浑等) olarak geçmektedir.

Türk isminin tarihte ilk defa aktarımı Orhun Kitabelerinde geçmektedir. İlk hali 'Türük' şeklinde kullanılan isim, Türklerin ortaya çıkış destanı olan Ergenekon destanında bahsi geçen boyun, Çin saldırısından kurtulan çocuğun kurt tarafından kurtarılarak kurt ile evlenmesinden sonra en büyük oğlunun ismidir. Bu mitolojik olay doğrultusunda Çinliler, Türkleri ilk ortaya çıkışından itibaren 'Tu que – Tū jué' (突厥) olarak adlandırmıştır. Göktürk Devleti döneminde yazılan Sui-Şu (Sui Shu) adlı Çin kaynağında 'Tukie' sözünün Türk dilinde 'miğfer' anlamına geldiği belirtilmektedir. Türkler, adlarını Altay bölgesinde eteklerinde oturdukları, miğfer biçiminde yükselen dağın şeklinden almışlardır (Franke,1904, s. 13). Türk adının MS 6. yüzyılın ortasında Göktürkler tarafından kurulmuş olan devlet (552 -744) ile ortaya çıktığı kabul olunmaktadır. Bu itibarla Türk adı ilk olarak 542 yılında Çin kaynaklarında görülmektedir (Liu,1958, s. 28).

Göktürk Devleti günümüz Türk devletleri açısından tarihte ilk Türk ismiyle kurulan devlet olması münasebetiyle Türk devletleri içinde örnek teşkil etmektedir. 6. yüzyılda ortaya çıkan Göktürk Devleti, Hunlar gibi Çin içerisinde geniş bir coğrafyaya hükmederek arkalarında Türk tarihi açısından önemli yazılı eser olan Orhun Abidelerini bırakmışlardır. Bunların yanı sıra son yıllarda Çin'de yürütülen arkeolojik çalışmalar ve farklı dillerdeki kaynakçaların birleştirilmesiyle, Türk tarihi hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaktadır. Tanrı ve Altay Dağlarında, Göktürk Devleti döneminde yapılmış sayısız keşif, Türk tarihi açısından önemli Türk taş anıtlarının (balbal ve mezar taşları) ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu anıtlar farklı milletlere mal edilmeye çalışılarak, Türk tarihinden soyutlaştırılmak istenilmiştir.

Bu makalede, Altay-Tanrı dağları başta olmak üzere Türk kültüründe yer alan balbal ve mezar taşlarının dikiliş sebeplerini, yüzeylerinde yer alan şekillerin anlamlarını ve karakteristik özelliklerini, kimler için yapıldıkları gibi konuları, Çince ve Türkçe kaynaklardan faydalanılarak, Türkler hakkında merak edilen inanç ve ata kültürünün detayları araştırılarak tartışılacaktır.

1. Türk İsmi'nin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Kayıtlar

Türk adının, Türklere yaşadıkları bölgeye bağlı olarak Altay dağlarının miğfer şeklinde olmasından dolayı aldığı düşüncesi, birçok bilim insanı tarafından ortak görüş haline gelmiştir. Bu konuyla alakalı ünlü Türkolog ve Ural-Altay dilleri üzerine uzman dil bilimci Bernát Munkácsi'ye göre, Türk adı 'miğfer' anlamında Farsça 'targ' ve lehçelerinde 'tulga', 'tolga', 'dugulga', 'duluga', 'dulga' sözleriyle aynılaştırılmıştır. Kendilerine tanınmış silah imalatçısı olmaları ve demir başlık ya da miğfer yaparak başlarında taşımalarından dolayı, bu ismin verildiği ileri sürülmüştür. Hatta Türk topluluklarından 'Karakalpklara' adının siyah

başlıklarından dolayı isim olarak verildiği gibi Türklerin de demir başlıklar ya da ‘miğferler’ ismi ile anıldıkları belirtilmiştir (Munkacsı,1921, s. 60-61). Orhun Abidelerinde, Türk ismi Türkçe olarak şu şekilde geçmektedir: *‘Türk milletinin, adı ve ünü yok olmasın diye, Babam Kağan’ı, Annem Hatun’u, yükselterek (tahta çıkarmış olan) Tanrı!’*. Köl-Tigin ve Bilge Kağan’ın yazıtında (Türük) şeklinde geçen Türk adı, Tonyukuk Yazıtı’nda ise günümüzdekişekli olan(Türk) olarak geçmiştir (Namık, 2011, s. 11). Çince kaynaklarda geçen Xiong Nu (匈奴) Türkleri tarif ederken kullanılan isimdir. Aynı isim İngilizce çevirilerde Hsiung-Nu olarak geçmektedir. Xiong Nu-Hsiung-Nu Türklerden önce Çin’de hüküm sürmüş Hunlara verilen isimdir. Çin tarihinde kayıtlara geçen Hun tarihi bölümünde, Çince kaynaklarda ‘Hun Tarihi’ (匈奴列传) olarak geçmektedir. Orijinal yazıları bulmak neredeyse imkânsızdır, günümüzde elektronik ortamda değiştirilmiş içerikler orijinal yazılardan farklı olarak Hunları, Moğolların ataları olarak göstermektedir.

Türk isminin, Çince dışında birçok dilde karşılığı aranmıştır. Hint kaynaklarında *Turukha-Turuşka*, Yunan ve Roma ile Bizans kaynaklarında Türk ismi: *Targita-Tyrkue-Turcae-Tyrcae* olarak kullanıldığı bilinmektedir. Türklerin soyunun Hz. Nuh’a dayandığı birçok tarih kayıtlarında ve Kaşgarlı Mahmud’un yazdığı *Divan-ü Lügat-it-Türk* adlı eserde belirtilmektedir. İslam kaynağında Gerdizi’nin *Zayn al-Ahbaar* adlı eserinde Türk, Nuh’un üç oğlundan biri olan Yafes’in soyuna dayandırılmıştır (Ögel, 2010, s. 70-71). Yine İslam kaynaklarında Türk ismi kayıtlarda; Peygamber dedi ki; *Allah (c.a) benim bir ordum vardır. Onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kazdığım zaman onları (Türkleri) Onlara musallat ederim* (Çetinoğlu, 2019, s. 130). Türk ismi her ne kadar Tevrat ve dini kitaplarda yer alsada asıl yayılımı ve tarih kitaplarına tam anlamıyla netleşmesi, Türk ismiyle Göktürk Devleti’nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Türklerin yazılı olarak ilk defa kayıtlara geçmesi ise Çin tarihinde 545 yılında Sogdlu Chiu-chu’an’lı nın An-nuo-p’an-t’o’yu’ u elçi olarak Göktürk Devleti’ne gönderilmesiyle gerçekleşmiştir. Türkler ile Çinliler aynı coğrafyayı paylaşarak, asırlardır birlikte yaşamayı başarmış iki kadim toplum olarak, Asya ve dünya tarihine önemli derecede derin tarihi izler bırakmışlardır. Hunlardan sonra Göktürk Devleti’nin 552 yıllarında kurulmasıyla birlikte Çin tarihinde Türkler hakkında tarihi kayıtlar artmıştır. Çin tarihinde yer alan Türk tarihi kayıtlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

Tablo 1.1. Çin Tarihinde Türkler hakkında yazılan yazılı kayıtlar Kaynakçalar: (Beiçî,1972), (Eski Tang kitabı,1975), (Tongdian,1988), (Yeni Tang kitabı,1975), (Zhou Shu,1974,) detaylı kaynakça bilgileri için kaynakça bölümüne bakınız.

Kitap ismi	Yazar	Dönem	Yıl	Notlar
魏书 Wèi shū	魏收 Wèi shōu	北齐 Běi qí	550 Yılı	《西域传》亡逸，后人据《北史》补。 Batı bölgesi tarihi eserleri(Kuzey tarihi) sonradan derlenmiş.
隋书 Suí shū	魏徵 Wèi zhǐ	唐Táng Hanedanlığı	629 Yılı	《列传第四十九·北狄》中的突厥、西突厥、铁勒、奚、契丹相关记载。Ömek: 49’uncu belge tarihi eser kayıtları: Kuzey bölgesinde Türkler, batı Türkleri: Tiele, Xi, Qidan ilgili kayıtlar.
周书 Zhōu shū	令孤德棻等 Ling gū dé fēn děng	唐Táng Hanedanlığı	637 Yılı	《列传第四十二·异域》中记载了突厥、吐谷浑等。Ömek: 42’uncu tarihi belge Farklı bölgelerde Türk kayıtları ve Tü Yü Hün Devleti.

北齐书 Běiqí shū (Kuzey tarihi)	李百药 lǐ bǎi yào	唐Táng Hanedanlığı	636 Yılı	无专门记述，但多处提及突厥事。 Profesyonel yazılmayan tarihi kayıtlar Türkler hakkındaki kayıtlar.
北史 Běi shǐ (Kuzey tarihi)	李大师、李延寿 lǐ dà shīlǐ yán shòu	唐Táng Hanedanlığı	659 Yılı	汇合并删节记载北朝历史的《魏书》《北齐书》《周书》《隋书》而成。Farklı tarih kitaplarından Toplama tarihi eser kayıtları Bei Chao Kuzey Chao döneminde yazılan Wei Shu, Bei Qi Shu, Zhou Shu, Sui Shu kitaplardan toplanmış genel bilgiler.
通典 Tong diǎn	杜佑 Dù yòu	唐 Táng Hanedanlığı	801 Yılı	《边防十三·突厥上》 《边防十四·突厥中》《边防十五·突厥下》。Sınır koruması Tong Dian belgesi 13'üncü bölüm Türk tarihi 'Yukarı' 40'inci bölüm Türk tarihi 'Orta' ve 15'inci bölüm Türk tarihi 'Aşağı' bölümleri.
旧唐书 Jiù táng shū (Eski Tang kitabı)	刘昫等 Liú xù děng	后晋 Hòu jìn	945 Yılı	《列传第一百四十四·突厥上》和《列传第一百四十四·突厥下》，与《通典·边防》十三、十四、十五记突厥事基本相同。Ömek Tarihî eser kayıtları: 144'üncü bölüm Türk tarihi 'Yukarı' ve 144'üncü bölüm Türk tarihi 'Aşağı' bölümleri ve Tong Dian ülke sınırı koruma kayıtları 13'üncü, 14'üncü ve 15'inci bölümlerinde yer alan Türkler hakkında tarihi kayıtlar.
新唐书 Xīn táng shū (Yeni Tang kitabı)	宋祁、欧阳修、范镇、吕夏卿 Sòng qí	北宋 Běi sòng	1060 Yılı	《列传第一百四十四上·突厥上》《列传第一百四十四下·突厥下》。Ömek tarihi eser kayıtlarında 140'inci bölümde yer alan Türkler hakkında kayıtlar 'Yukarı' ve 144'üncü bölümde 'Aşağı' bölümlerinden oluşan Türkler hakkında tarihi kayıtları Çin tarih kitaplarında mevcuttur.

2. Altay-Tanrı Dağlarında Türkler Hakkında Yaşam İzleri

Altay Dağları, Sibiry'a'nın güneyinde Moğolistan ile sınır teşkil edecek şekilde uzanan büyük bir sıradağdır. Moğol dilinde 'altın' anlamına gelmektedir. 48°-50° arası kuzey arz enleminde, 18°-90° arası doğu boylamında bulunmaktadır. Rusya'daki Beluha Doruğu 4.506 m ile Altay dağlarının en yüksek noktasıdır (Kahraman, 2017, s. 7). Yüz ölçümü 92.600km² olan Altay Cumhuriyeti, Avrasya kıtasının merkezinde yer alarak Moğolistan, Çin ve Kazakistan' a komşudur. Günümüzde Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyettir. Türklerin, Altay dağları ve Tanrı dağlarında yaşam sürdürdükleri hakkında ilgili tarihi bulgular, Türk tarihçilerinin yanı sıra diğer Türkologlar tarafından da ortaya çıkartılan antropolojik araştırma sonuçlar, Türkler hakkında bilgiler vermektedir. Altayların yeraltı kaynakları oldukça zengin ve verimlidir. Altay dağları ve çevre coğrafyada çıkartılan demir cürüfları, Türklerin ileri derecede demircilik sanatını kavramalarını ve demiri işleyerek birçok milletlere nazaran demirden eşyalar ve silah yapmalarını sağlamıştır. Türkler, Afanas'evö kültürü (MÖ 2500-1700) ile yine aynı bölgedeki Andronovo kültürü (MÖ 1700-1200)'nün temsilcileri olup etraftaki dolikosefal mongolidlerden ve keza dolikosefal 'Akdeniz tipi'lerinden farklı bulunan 'brekisefal tipli savaşçı beyaz ırk' Türk soyunun ön tipiydi ve Taş devrinin ilk çağından beri Altay-Sayan

dağlarının güney-batı bölgesinde (Minusink-Tuva-Abakanbozkırları) yaşamaktaydılar(Kafesoğlu, 2014, s. 47).

Türklerin asıl yurtlarının neresi olduğu hakkında yapılan araştırmalar son yıllarda ortaya çıkarılan bulgular sonucunda MÖ 6.000 - 5.000 Türklerin, Orta Asya'da meydana gelen doğal afetlerin getirdiği zorluklar karşısında Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmek zorunda kaldıkları, Mezopotamya'da Sümer devletini kurarak kendilerine Tenger-kenger ismini verdikleri bilinmektedir. Göçebe ve savaşçı Andronovo kültürün temsilcisi Türkler MÖ 1700 tarihlerinde Altay ve Tanrı dağları etrafına yayılma göstermişlerdir. Çince kaynaklarda Tian Shan (天山) olarak geçen kaynaklar diğer dillerde Tien-Shan olarak kayıtlara geçerken, Türkçe kaynaklarda Tanrı dağları olarak geçmektedir. Türklerin Tanrı dağlarından başlayarak Yayık Ural nehri boyunca yaşam sürdürdükleri bilinmektedir.

Tevrat'ta nakledilen eski geleneklerde Türk soyu (Ham, Sam'dan değil, Yafes'ten türemiş olarak) beyaz ırktan gösterilmiştir. Turan tipini temsil eden Orta Asya, Maveratünnehir ve diğer yakın doğu Türkleri beyaz teni, koyu parlak gözlü, değerli yüzlü (ay yüzlü, badem gözlü), endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınları ile Orta Çağ kaynaklarında güzelliğe örnek olarak gösterilmiş, hatta İran edebiyatında 'Türk' sözü bazen 'güzel insan' manasında alınmıştır (Kafesoğlu, 2007, s. 46-47).

Türk tarihi açısından oldukça önemli çalışmalara imza atan Türk tarihçisi İ. Kafesoğlu; Altay dağlarını, Türklerin anayurdu olarak kabul ederken; sanat tarihçileri Tanrı dağlarının kuzey sahasını, bazı kültür tarihçileri ise İrtiş-Ural arasını veya Altay-Kırgız bozkırları arasını ya da Baykal Gölü'nün güneybatısını göstermişlerdir (Kafesoğlu,1988, s. 47). Tarihte önemli yer edinen Fars kültürü tarihte bıraktığı edebi eserlerle ön plana çıkmaktadır. Farslıların tarihinde Türk adı, ilk olarak 420-515 tarihlerinde Pers kaynaklarında Altaylı konar-göçer kavimler için söylenmiştir (Baykara, 1998, s. 411). Altay dağları, Türk devletlerince kutsal kabul edilmiş olup, Altay dilinde Tanrı dağları (Altın dağ) kıymetli dağ olarak da anılmaktadır. Türkler için Tanrı dağları hakkında koruyucu ve kutsal görülerek asırlardır devam eden anlayış olmuştur. Türklerde dağ kutsaldı; Tanrı'ya dağ başlarında yakarırlardı. Dağ, göğe yükselişi temsil eder ve tımanmak suretiyle kişiyi Tanrı'ya yakınlaştıran bir tür kavuşmayı ifade ederdi; bu sebeple duaların da orada daha iyi işitildiğine inanılırdı. Çünkü dağ, yüksekliği itibarıyla Türkler tarafından yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiş; Türkler, Tanrı'yı hep yukarıda tasavvur etmişlerdir (Kalafat,1990, s. 37). Tanrı dağları Türkler için tarih sahnesine çıkarak Yaratılış destanı, Siyenpi destanı, Alp Er Tunga destanı, Şu destanı, Oğuz kağan destanı, Atilla destanı, Bozkurt destanı, Ergenekon destanı, Türeyiş destanı, Göç destanı gibi sayısız destanlara konu olarak Türk ana yurdudur. Tanrı dağları Türklerin ata inancı olan 'Gök Tanrı' inancına Tanrı ismini veren altın kadar kıymetli Ulu Tanrı dağlarıdır.

3. Türk Tarihinde Taş Yapıtların Önemi ve Kültürel Değeri

İnsanlık tarihinde taşın kullanımı en eski uygarlıklara kadar dayanmaktadır. İnsanlar için taş dönemin en kullanışlı maddesi olmuştur. Tarihte insanlık için taşlar hayatlarının her alanında yer almaktadır. İnsanları evlerini, avlarını, tarım ve ateşte kullandıkları her türlü araç gereçleri taşlardan sağlamışlardır. İnsanlar taş devrinde kullandıkları taş değirmen ve üretim ara gereçleri birer mühendislik harikası olarak günümüze kadar ulaşmaktadır. İnsanların kullandıkları taşlar dönemin edebi yazıtlarını, mezar ve kitabeleri meydana getirmektedir.

Doğal taşlar, insanlar tarafından bilinen ve kullanılan en eski inşaat malzemelerinden biri olduğu gibi mimarlık ve sanat, aynı zamanda doğal taşların kullanım alanlarıdır. Altay Türklerinin, yaratılış efsanelerinden Orhun Yazıtlarına, Uygurlar'ın iyi talih, saadet, güç ve

bereket verdiği inandıkları Kutlug Dağ sembolizminden Sümer, Akad, Babil, Hititler ve Anadolu'da kutsal sayılan Havaşi taşına, Friglerde başlangıçta bir meteor taşıyla ilgili olduğu bilinen Ana Tanrıça Kybele'ye kadar birçok mitolojik anlatılarda taşın önemli işlevler üstlendiği görülmektedir (Karahana, 2018, s. 1).

Türk tarihinde Kaşgarlı Mahmud tarafında aktarılan Türk kültüründe taşın önemi ve yeri hakkında 'yada taşı' önemlidir. Türklerin ataları Hunlardan başlayarak bu inanış ve gelenek bütün Türk devletlerince sürdürülmüştür. Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügat-it-Türk adlı eserinde 'Yat' kelimesini 'Yat: bir tür kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada yaşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü (Kaşgarlı, 2006, s. 3). Yada taşının, Türk kültüründe önemini ve ne amacını ne için kullanıldığı belirtmiştir. Yada taşı, İslam kayıtlarında Hz. Nuh peygamber oğlu Yafes'e verdiği Türkistan bölgesi oldukça kurak ve yağmur yağmayan bölgeye yerleştiğinde oğlu burada ne yapacağını babasına sorar, baba oğluna yağmur yağdırma kudretini bahseder ve üzerinde dua yazılı olan bir taş verir; ihtiyaç halinde bu yazılı taş ile Allah'a dua edilerek yağmur yağdırılırdı. Buna 'yada taşı' adı verilirdi diye geçmektedir. Bu kutsal kabul edilen ve derin saygı gösterilen taş, hem Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar tarafından hem de Anadolu'daki Türkler tarafından bilinmektedir. Ancak yada taşı ile ilgili bu inançlar, İslami dönemden önce bir tür tılsım, sihir gibi görülürken, İslamiyet'in kabulünden sonra dini unsurların etkisiyle birlikte Tanrı'ya niyazda bulunulmaktadır. Ayrıca bu inanç sisteminin Anadolu'da farklı sembol ve davranışlar ile varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz (Kılıç,2014,s.186). Anadolu'da yağmur duası olarak İslam dinine uygun olarak İslam inancındaki örnekleri gibi yağmur duaları yaptıkları gözlemlenir. Eski Türklerde taşları işleme suretiyle meydana getirdikleri eserler, mezar taşları ve anıtlarda Türk kültürü hakkında önemli kaynak sağlamaktadır. Türklerin dağ tepelerine yapmış oldukları mezarlar ve anıtlar Türk kültüründe taşla aksettirilerek, Türk kültürünün muhteşemliğini yansıtmaktadır. Türkiye'deki Şiiler ve Alevilerce yatırların kutsandığını, hatta evliyaların bulunduğu dağ ve tepelerin bile kutlu sayıldığını belirtmektedir (Tanyu, 1973, s. 48). Çin yıllığı Chou Shu'da Göktürk Devleti'nin ileri gelenlerinin her yıl belli dönemlerde kurban sunmak üzere atalar mağarasını ziyaret ettikleri belirtilmektedir (Turan, 2016, s. 20-23). Türkler Anadolu'da toplumdaki önemli şahısların mezar konumları yüksek mekânlar seçilerek büyük taş anıtlarına nakşedilen işlemler işlendiği görülmektedir. Bunun en güzel örneklerini Selçuklular ve Osmanlı dönemindeki mezarlarda görmekteyiz. Türkçe dilinde balbal, taş nine, taş baba, saymalı taş, gibi isimler verilmiştir (Belli, 2002, s. 912). Çin kaynaklarında sıkça belirtilen Türklerin ölümlerine taş yapıtlar diktiği veya öldürdükleri düşmanların adına balbal diktikleri Çince kaynaklarda geçmektedir;

《周书·突厥传》中记载，突厥人死后，要‘于墓所立石建标’

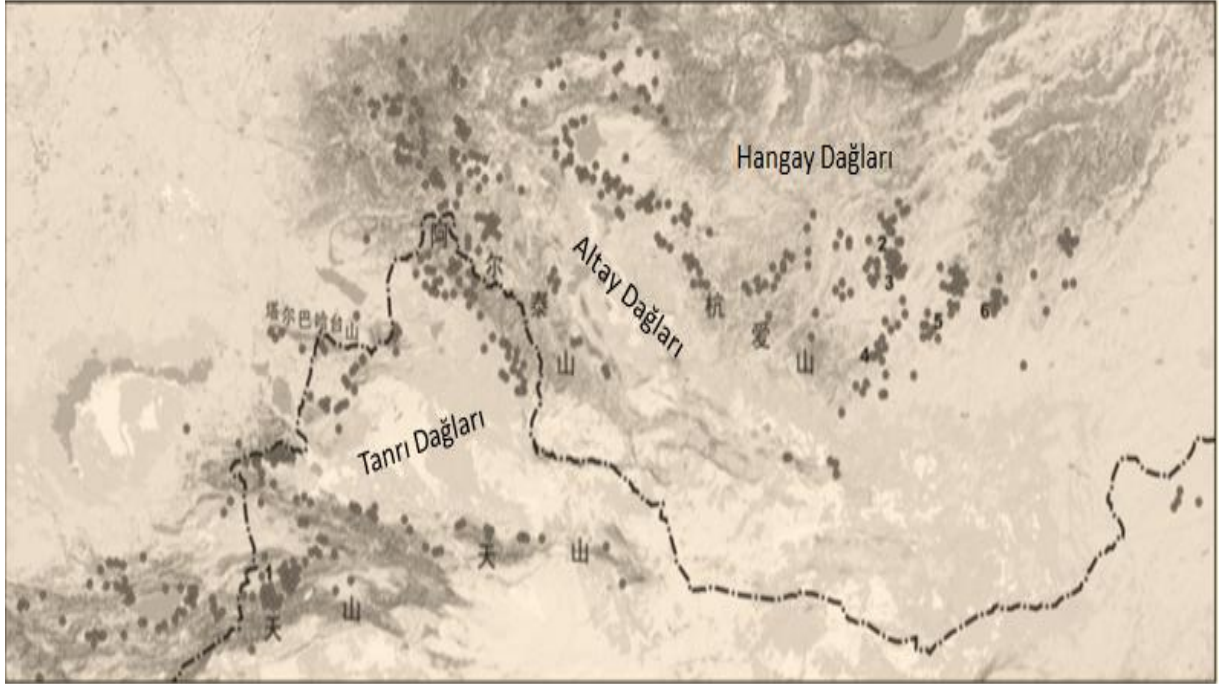
Zhou Shu- Türkler adlı tarihi kayıta; *Türkler ölen kişilere taş mezarlar inşa ederler* (Hu Ji, Zhong Xi Zheng, 2007, s. 59).

4. Altay ve Tanrı Dağlarında Bulunan Türk Taş Anıtların Özellikleri

Göktürk Devleti döneminde yazılmış olan Orhun Yazıtlarının keşfi ve üzerindeki yazı dilinin çözümü ile Türk tarihi açısından bulunan en eski kesin ve net şekilde belirtilen yazılı Türk anıtları olduğu kanıtlanmıştır. Hunların buluntuları, daha ziyade toprak altındaki mezarlardan çıkan eserlerdi. Göktürk Devleti çağında ise birinci derecede ehemmiyetli olan eserler, toprak üstündeki yazıtlar, heykeller ve sunaklar idi (Ögel, 1984, s. 130-131). Orhun Yazıtlarının altında Bilge Kağan ve Kül Tigin'in mezarları olup olmadığı

hala araştırılması gereken konulardır. Fakat Türk tarihinde Hunlardan itibaren bu tür taş anıtların kırsal alanlara dikilmesi oldukça yaygındır. Anadolu'da ve Doğu Türkistan bölgesinde balbal taşlarıyla oldukça fazla karşılaşmaktadır. Altay ve Tanrı dağları boyunca Hun ve Göktürk Devleti dönemlerinde çok sayıda balbal taşı ve taş anıtlar mevcuttur. Bunlar hakkında ülkemizde yeterince araştırma yapıldığı söylenemez. Altay ve Tanrı dağları boyunca Türk mitolojisini üzerinde taşıyan Türk kültürüne ait değerlerle yapılmış balbal taş anıtlarının dağılımını aşağıdaki haritada belirtilmiştir.

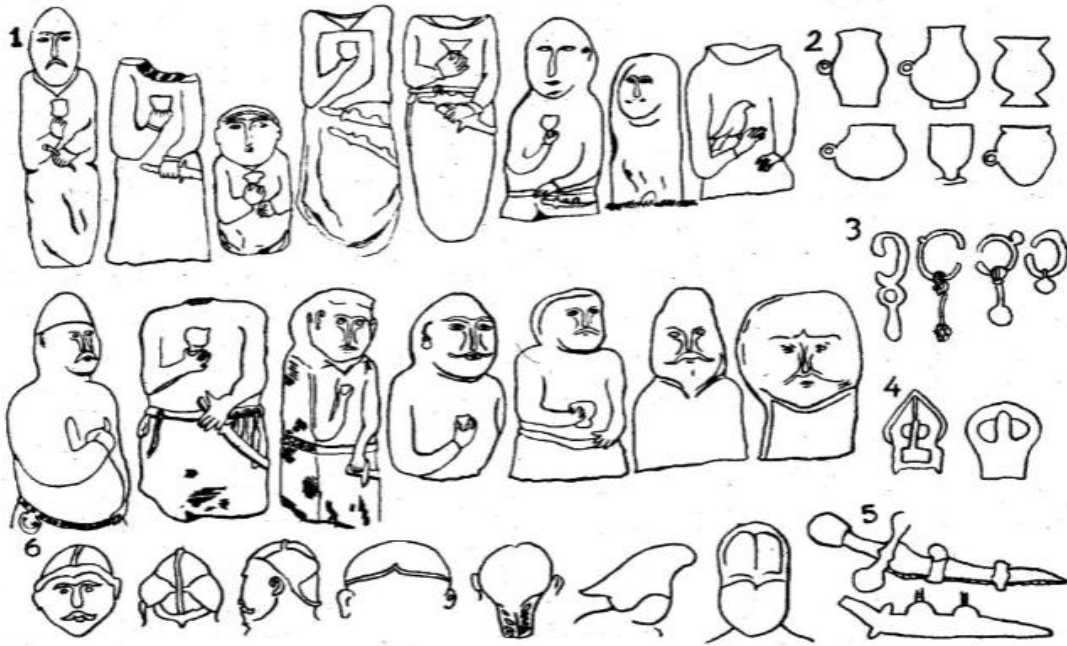
Resim: 4.1. Kaynak; Türk taş insanları Uygur Xin jiang bölgesi (突厥石人地图)

Yukarıdaki haritada siyah nokta şeklinde işaretlenen konumlar Altay-Tanrı dağları etrafında bulunan Türk taş yapıtlar (balbal) eserlerin bölge haritasıdır, Hangay dağları etrafında da Türk balbal taş anıtları uzanmaktadır. Hangay dağının en yüksek zirvesi Ötüken dağıdır. Buralarda yer yer Moğollar da Türkler gibi balbal taşları diktikleri gözlemlenmektedir.

Moğolistan'da Orhun Yazıtlarının etrafında bulunan birçok heykel ve taş eserler günümüzde merak ve araştırma konusudur. Yazıtların etrafındaki heykellerin ölümün heykeli mi, yoksa balballar mı olduğu henüz daha iyice kesinleşmemiştir (Ögel,1984, s. 131). Türklerin yaşam coğrafyaları incelendiğinde taş anıtların (balbal) eserlerin altında herhangi bir ceset veya buluntuya rastlanmamıştır. Orta Asya bozkırlarında uçsuz bucaksız bir alanda tarihin sessiz ve en gizemli tanıklarından olan balballar, eski Türk (İskit, Hun, Göktürk) toplumlarında da yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu,1998, s. 20-21). Balbal, Türk kültürünün ayrılmaz parçası olarak Türk tarihinin en erken döneminden itibaren birçok Türk topluluklarınınca yaşatılmıştır. Orhun Abidelerinde sözü geçen 'balbal' kelimesi "*Kırgız kağanı öldürdüm, balbalını yapturdum*" diye bahsedilmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi balbal öldürülen düşmanlar için dikilen taş olmaktadır. Bu taşların sayısı kimi zaman o kişinin hayatta öldürdüğü kişi sayısına göre değişmektedir. Orhun Yazıtlarının etrafındaki heykellerde, diğer Orta Asya ve Sibirya taş anıtlarında olduğu gibi sağ ellerinde bir şey tutmuş gibi yukarı kaldırmışlardır (Ögel,1984, s. 166). Aşağıdaki resimde bu balbal taş anıtların duruş ve fizik özelliklerinin çizim örnekleri gösterilmiştir.

Resim:4.2. Balbal çizimlerinin örnekleri

Levha 16 — Göktürk çağına ait muhtelif yerlerde bulunmuş taş nineler veya heykeller: 1. Taş nineler; 2. Taş ninelerin ellerinde tuttıkları içki kadehleri; 3. Küpeleri; 4. Tokaları; 5. Kılıçları; 6. Şapkaları.

Kaynak: Göktürk Devleti'ne ait muhtelif yerlerde bulunan taş nineler veya heykeller (Ögel, 1984s.167).

Arkeolojik araştırmalarda elde edilen bulgular ve kültürel temsiller, Altay Dağlarının güney eteklerinin, MS 450'li yıllardan itibaren Göktürk Devleti'ne yurt vazifesi yaptığını kanıtlamaktadır. Göktürk yazısıyla yazılmış hitabelere en çok Kuray ovasında rastlanılmaktadır. Tanrı dağlarında heykellere bilhassa Isıg-göl ve Tanrı dağları heykelleri andırmaktadır (Ögel, 1984, s. 168). Genel olarak Göktürk Devleti döneminde yapılan taş anıtlarda heykellerin elinde bir şey tuttıkları gözlemlenmektedir. Türk balbaları ayıran en büyük özellik taşlar üzerinde çizilen resimlerin detaylarıdır. Balbal üzerine çizilmiş bıçak ve bel kemeri mevcutsa, bu balbalın Türklere ait olma olasılığı yüksektir. Bazılarının alt kısmında ise bir kuşak tezyinatı görülmüştür. Bu adet, gerek Orhon bölgesinde ve gerekse Altay ve Sayan bölgesinde çok yayılmıştır. Bilge Kağan ve Kül Tigin'in mezarları incelendiğinde kaftanın kruvaze yakaları açık olarak görülmüştür. Belinde uçlarla süslenmiş bir kayış bir hançer ve arkasında bir deri çanta vardı (Ögel, 1984, s. 135). Bilge Kağan ve Kül Tigin'in mezar taşları yanında bulunan diğer balbalların rasgele yapılan balballara nazaran daha düzenli ve iki düğme iliklenmiş gibi yapılmıştır, aynı zamanda üzerlerinde Kağana ait olduğu düşünülen mühür damga işareti vardır. Türk kültüründe atalara ilişkin maddî kültür varlıklar; başta anıt mezar / bark, kurgan, mağara ve tapınak gibi kutsiyet arz eden mekânlar olmak üzere buralarda yer alan yazı, resim, heykel ve sembolik eşyalardan oluşmaktadır (Zeren, 2017, s. 337-346). Türk töresinde, âdetinde ve geleneğinde yer alan ölümlere uygulanan işlemlerde ölen kişinin başına şahsın taşa çizilmiş resminin yapıldığı bilinmektedir. Bu gelenek Kül Tigin içinde uygulandığı görülmektedir. Kül Tigin'in resim edilmiş taşın hali günümüzde Doğu Türkistan müzesinde sergilenmektedir.

Resim:4.3. Kül Tigin büstünü (Peter, 2006, s. 84-94)

Kül Tigin adına yapılmış Türklere ait motif ve çizim özelliklerini taşıyan (Kül Tigin büstün) yapıtı²

Çince kaynaklarda, Türk tarihiyle ilgili gelişmeler yakından takip ederek gerek sınır koruma raporlarında gerek imparatorluk kayıtlarında sıkça söz edilmektedir. Tarihte Türklerin ölen kişi için düzenledikleri cenaze merasimleri ve cenaze sonrası balbal adetleri hakkında dönemin Çince kaynaklarında şu detaylarla kaydedilmiştir;

1. 周书- 卷五〇突厥传 :

死者，停尸于帐，子孙及诸亲属男女，各杀羊马，陈于帐前，祭之。绕帐走马七匝，一诣帐门，以刀斫面，且哭，血泪俱流，如此者七度，乃止。择日，取亡者所乘马及经服用之物，并尸俱焚之，收其余灰，待时而葬。春夏死者，候草木黄落，秋冬死者，候华叶荣茂，然始坎而瘞之。

1. Ölenin cesedi çadırda bekletilir, torunları ve diğer akrabaları, erkek ve kadın, sırasıyla koyun ve atları keserek (kurban ederek) ona saygılarını sundular, çadırın önünde sergilediler. Çadırın etrafında yedi kez dolaşarak durdular. Yüzünü bıçakla kesti, çizdi ve tekrar ağlamaya başladılar, bu yedi derece gibi kan ve gözyaşları aktı, sonra durdu. Ertesi gün atlara ölen kişinin kullandığı eşyalar ve ceset yüklenerek birlikte yakıldı, külleri toplandı gömülmesi için doğru zamanın gelmesi bekleyerek gömüldü. İlkbahar ve yaz aylarında ölenler bitki örtüsünün solup sararmasını bekler, sonbahar ve kışta ölenler gömülmek için uygun zamanı bekler (Hava durumu veya Türklerin geleneksel inançlarına bağlı olarak uygun zaman dilimi). Zhou shu kitabı 50 bölüm. Türkler hakkında kayıtlar, Türk biyografisi (Zhou Shu, 1974, 50'inci Bölüm).

2. 《隋书》卷八四《突厥传》 略作 ‘于是择日置尸马上而焚之，取灰而葬。’贞观八年(634) 颉利可汗卒，唐太宗

‘诏其国人葬之，从其俗礼，焚尸于灞水之东’，这是突厥采取火葬的实例。

² 1959 yılında Moğol-Çekoslovak araştırma ekibi tarafından bulunarak koruma altına alınmıştır. Taş anıtı resimde görüldüğü gibi iki ayrılmış, burun ve kaş kısmı zarar gören bölümler sonradan restore edilmiştir. Kül Tigin aynı zamanda Thengin, Tigin, Kül Tekin gibi isimlerle de anılmaktadır. Günümüzde Moğolistan'ın Orhun yazıtları müzesinde sergilenmektedir. Kül Tigin taş büstünde yer alan Türk mitolojisinde önemli yer edinen Simurg kuşu: Ongun kuşu, Tuvğan kuşu Türk mitolojisinde ölümsüzlük sonsuzluk, uğur olarak bilinmektedir. Kül Tigin ile ilgili çalışmalar Alman Türkolog Peter Zieme tarafından 'Moğolistan'daki eski Türk imparatorlukları' adlı çalışmada derlenmiştir. (Peter, 2006, s. 84-94).

2. Sekizinci ay gibi bir ceset hemen yakıldı ve külleri gömülmek üzere alındı. Sekizinci ay gibi (634 yılı) Kağan öldü ve Tang Taizong (Çin hükümdarı) Bu ülkenin halkına, Töre ve adetlerine uygun şekilde, bedenini (Bai Shu nehrinin³) (Bkz) doğusunda yakarak gömülmesini söyledi. Bu adet Türklerin ölümlerine uyguladıkları geleneksel adetleridir. Suishu kitabı Cilt 8, 4 Türkler hakkında kayıtlar, Türk biyografisi. (Sui Shu,1973, s. 1874).

3. 《隋书·突厥传》又载,突厥墓葬‘力屋其中,图画死者形仪及其生时所经战阵之状’。

3. Sui Shu Türk Biyografisi eserinde yine belirtildiği gibi; Türkler mezarlarına ölen kişinin figürünün resimlerini doğumundan ölümüne kadar olan süreçte kahramanlıklarını, savaş oluşumlarını taşlara resmedildiği belirtilmiştir (Suishu,1973, s. 1874).

Türk ve Moğol topluluklarının inançlarında çok kutsal sayılan ateşte de bir ruh olduğuna inanılmaktaydı. Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saç yapıldığı bilinmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 49). Türklerin ölümler için tercih ettikleri mezar yerleri atla gidilebilecek uzak yerlerin seçtiği Çince kaynaklardan anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ata kültürüne bağlı olarak ağaç, akarsu, yüksek tepeleri seçtikleri gözlenmektedir. Bu seçimin yapılmasında yine Türk kültürüne özgü tabiat ve gizli güçler inancının etkisi büyüktür.

Eski Türk toplulukları içerisinde, ağaçtan türemiş olduklarına inananlar olduğu gibi, ağacın gökten Umay Ana ile birlikte kadınların koruyucu ruhu olarak yeryüzüne gönderildiğine dair pek çok inanç kültürüne inananlar da mevcuttur (Öztürk, 2000, s. 65-67). Bu inanca dolaylı eski Türk topluluklarında ağaçlara ayrı bir saygı vardır, cenazelerini ağaç yakınlarına defin edildiği de bilinmektedir. Bu yönüyle Anadolu’da mezarların başına ağaç dikme geleneğiyle aynıdır.

5. Geleneksel Türk Adet ve Kültürünü Taşıyan Balballar ve Taş Anıtlar

Doğu Türkistan bölgesi Yi Li tarihi Türk Uygur müzesinde yer alan balballar incelendiğinde, Türk devletlerindeki diğer taş balballar ile aynı özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine balballar ellerinde bir şey tutuyor gibi ve bıçaklarıyla resmedilmiştir.

Resim:5.1. Doğu Türkistan Yi Li bölgesi Tarihi devlet müzesi.

Türkistan Yi Li bölgesi Uygur müzesi, Balballar Çince dilinde Türk taş insanları diye çevrilmiştir. Müze bilgileri, Sincan Yi Li bölgesi müzesi. (新疆伊犁州博物馆)

³ Baishu nehri Sarı nehrin bir parçasıdır Çince olarak Baishu (白水) olarak geçen nehir Çin’in merkezi konumunda yer alan Şanşi (陕西) eyaleti Şian (西安) şehri yakınıdır.

Resim:5.2. Doğu Türkistan Yi Li bölgesi Tarihi devlet müzesi.

Resimdeki balballar Doğu Türkistan'ın Yi Li bölgesi Uygur müzesinde yer almaktadır. En soldaki bayan figürlü balbaldır. Çin genelinde bini aşkın kayıtlı Türk balbalları vardır.

Resim:5.3. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

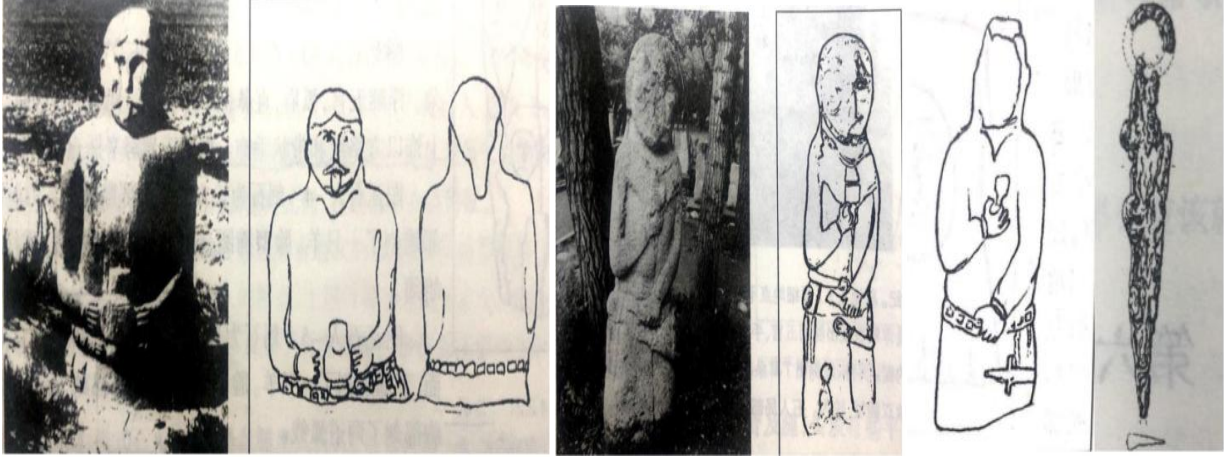

Doğu Türkistan'da bulunan geleneksel Türk tipi taş kabartma yöntemiyle yapılmış üzerinde Türk motif ve işaretleri barındıran balballar.

5.4. 有角弓、鸣镝、甲、槊、刀、剑。善骑射，性残忍。(隋书)列传第四十九)。

Türk tarihi için önemli kayıtlardan olan Çin tarih kitabı Suishu 49. bölümde Türkleri tanıtırken üzerlerinde boynuzlar, zırh, bıçak, kılıçları vardır. Ata binmede ve ok atmada çok iyiler, acımasızlar (Suishu,1973). Türklerin üzerinde taşıdığı kısa bıçak Çin tarih kitabında Zhou Shu,Tu Jue Chuan (周书·突厥传) adlı kitapta Türklerin üzerinde genel olarak taşıdıkları kısa bıçaklar askeri silah değil, herkesin taşıdığı geleneksel bel bıçağıdır (Zhou Shu, 1974).

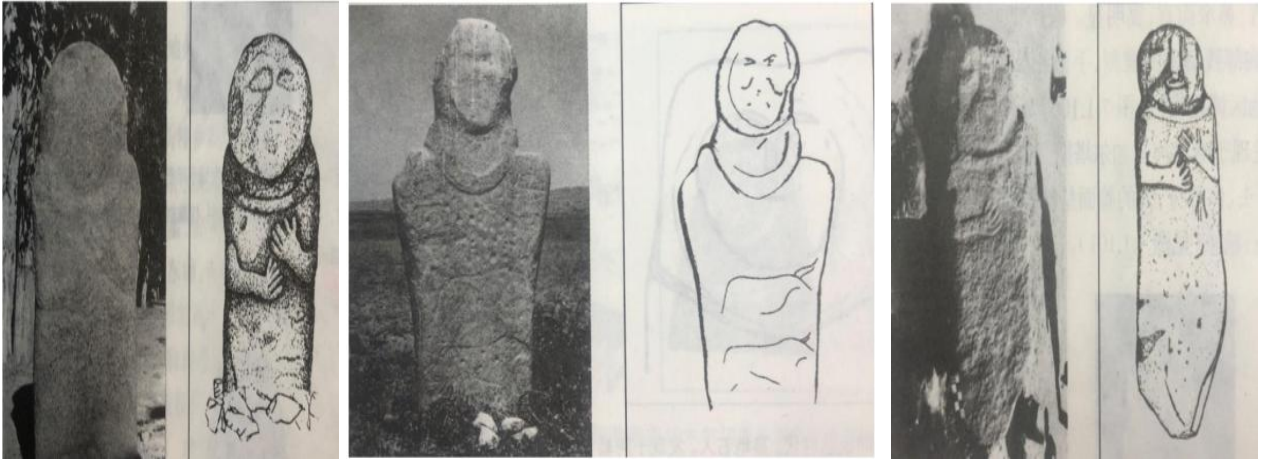
Resim:5.5. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yaynevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

Bıçaklı Türk taş askeri 6-9 yüzyıllarda yapılmış klasik Türk çiftçi balbalı.

Yeni Tang tarih kitabında da (新唐书) Xīn Táng Shū·(回鹘传) Huí Hú Chuán adlı kitabın bölümünde Türklerin üzerinde taşıdığı bıçaklar hakkında bilgi vermektedir. Türklerin de bıçak taşmaları geleneksel alışkanlığı olup, olmazsa olmazlarındandır ' denilmektedir.

Resim: 5.6. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yaynevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

6—9 Yüzyıllarda yapıldığı düşünülen Doğu Türkistan Altay Dağları batı bölgesindeki bulunan Türk balbalları, taş insanları. (突厥石人)

Orta Asya halkları arasında bu taşlar 'baba' olarak adlandırılırken; Orhun Yazıtları ile birlikte literatüre giren 'Balbal' kelimesi, biçimsel benzerlik nedeni ile iki kavramın karıştırılmasına neden olmuştur. Baba olarak adlandırılan taş heykeller ölüyü temsilen mezarın batı ya da doğu tarafına dikilen ve genellikle üç boyut etkisi gösteren iyi işlenmiş taşlardır. Bunların sağ eli göğüs hizasında bir kap tutarken, sol el ise beldeki hançeri kavramaktadır (Yılmaz, 2006, s. 11-26). Balballar ise eski Türklerde öldürdükleri düşmanları temsil eden dini inanç temsilcileridir. Bu balballar eski Türklerde öldükten sonra kendilerine hizmetçi, kendilerine tabi asker olacağı inancı hâkim olduğundan güçlü düşman askerlerin seçimi söz konusudur. Taş balların her birinde farklı simalar resmedildiği gözlemlenmektedir, kimi balballar bayan motifi ile taşta resmedilirken kimileri çocuklu şekilde resmedildiği görülmektedir. Doğu Türkistan'da bulunan balbalda ise ailece taşta resmedildiği de görülmektedir.

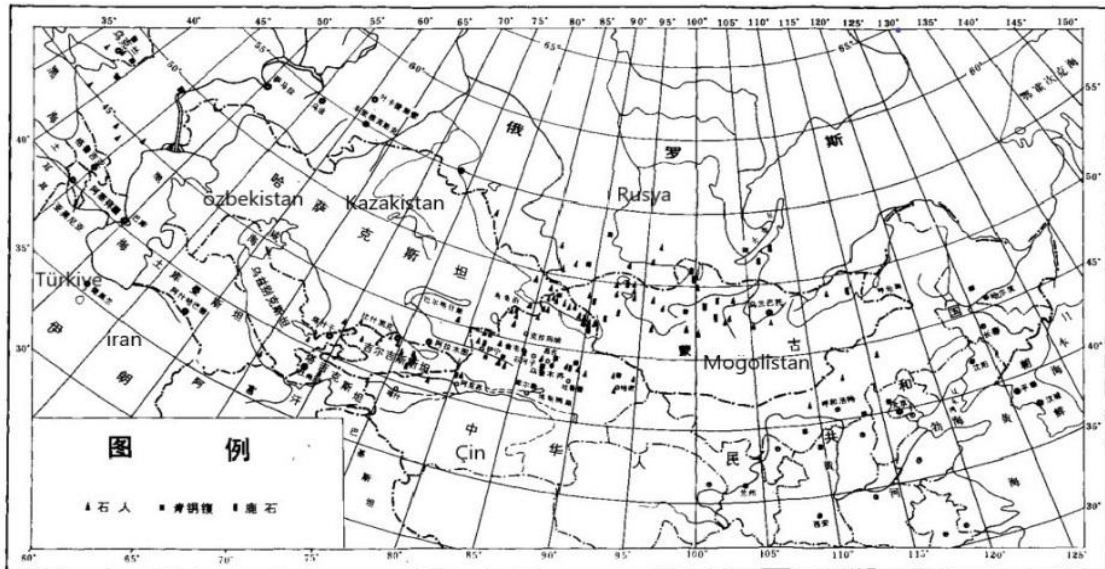
Resim:5.7. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

Doğu Türkistan İli kazak özerk bölgesinde bulunan taş anıtlar; Doğu Türkistan'ın kuzey doğusunda yer almaktadır, taş balbal veya mezar anıtları (Göktürk dönemine aittir).

Göktürk döneminde insan tasvirli heykel yapma geleneğinin daha da geliştiğini ve anma törenleri için kurulan mabetlerin vazgeçilmez ögesi haline geldiğini görmekteyiz (Ovchinnikova, 1992, s. 206-208). Göktürk devleti de ataları Hunlar ve İskitlere kadar uzanan inanç yapısında taş anıt ve cenaze törenlerini kültürlerinin birer parçası olarak devam etmiştir. Balbal taş anıtları bugün Sibirya'dan Moğolistan'a, Doğu Türkistan'dan Türkiye hatta Macaristan'a kadar izlerini sürmek mümkündür. Bu izlerde Türk mitoloji simgelerini, Türk tarihinin izlerini takip etmek mümkündür. Bu bulgular ışığında Türklerin geçmişte yaşadıkları bölgeler hakkında ve geçmişte sahip oldukları kültürel değerler hakkında bizlere detayları vererek Türk tarihi hakkında bilinmeyenleri gün yüzüne çıkartılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Resim:5.8. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

Türk taş anıtlarının dünya haritası üzerinde yayılımı siyah noktalarla belirtilmiştir. (Harita yazar tarafından derlenmiştir)

Resim:5.9. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan, 2010)

Doğu Türkistan bölgesinde arkeolojik kazılarda çıkartılan eski Türk elbiseleri 6-9 yüzyıllara ait bulgularda eski Türk bayan ayakkabısı. (Deri ve üzerinde kırmızıçizgiler ile süslenmiş).

Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla onları Asya milletlerinden ayıran başlıca fiziki özellikleri ve geleneksel elbiselerle silahlara sahiplerdir. Türkler uzun pantolon, deriden yapılmış çanta, ceket, giyerken diğer milletler uzun geniş elbiseleri tercih etmişlerdir. Türklerde silah olarak bıçak, kılıç, ok kullanımı yaygındır. Kurganlardan çıkarılan materyaller arasında Hun erkeklerinin giydiği deri veya keçe elbiseler, kulaklıklılı keçe başlıklar, dokuma bezden veya yünden iç çamaşırları, kendir liflerinden dokunmuş beyaz ince bir kumaştan imal edilmiş gömlekler, keçeden yapılmış bir kaftan, deriden yapılmış bol veya dar pantolon, tokalı, üzerinde bazen süslü plakalar bulunan deri kemer, kuşak, tabanları sert diğer kısımları yumuşak deriden çizme veya bot ve keçe/yün çorap kullanmaktaydılar (Çoruhlu, 2002, s. 54-76). Türklerin elbise ve geleneksel kültürlerini temsil eden fiziki özellikleri Türk balballarına da önemli derecede yer edinmiştir. Bu sebeptendir ki balbal ve taş eserler incelendiğinde Türk mitolojisinin değerlerini totemlerini taşıyan figür, hayvan resimleri yer almıştır. Bilindiği gibi Türk mitolojisinde öksökö, toğrul, konrul, hüma, merküt, bürküt, semrük, züzülö adlarıyla Türk tarihinde yer edinen kuşlar hem taş eserlerde hem de edebi eserlerde ön plana çıkmıştır. Bunların yanında üzerinde geyik figürü taşıyan mezar taşı, balbal ve taş anıtlarda önemli yer edinmiştir. Geyikli mezar taşlarının Göktürk Devleti döneminde yapımı oldukça yaygındır. Türk kültüründe yaban keçisi; yüceliği, erişilmez yerlere erişebildiği, bağımsızlığı, özgürlüğü, kararlılığı, asaleti, cesareti sembolize etmektedir ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmaktadır. Aynı zamanda Türk kültüründe Kağan'a bağlılığı göstermektedir (Alyılmaz, 2005, s. 17). Orhun yazıtlarında Kül Tigin yazıtın üzerinde de bariz açık keçi işareti vardır. Genel olarak değerlendirildiğinde Türk balbalları sol el ile veya iki el ile bir şey tutuluyormuş gibi yapılmıştır. Üzerlerinde bıçak veya kemer olması bu balbal taş insanların ölen kişinin veya düşmanın, Türk olduğunu ihtimalini artırmaktadır. Başlıca bu kültürel izleri iyi kavrayarak Türk coğrafyasındaki eserler incelendiğinde eserlerin hangi millete ait olduğu hakkında bilgileri elde etmemize yardımcı olacak belirgin etken olacaktır.

Sonuç

Türk tarihinin izlerini Asya'nın en doğusundan başlayarak, Asya'nın en batısına kadar uzanan geniş bir coğrafyada rastlamak mümkündür. Türklerin yaşadıkları bölgelerde Türk kültürüne ve Türk mitolojisini üzerinde barındıran sayısız tarihi izler bırakması günümüzde onlar hakkında bilgileri takip etmemizi sağlamaktadır. Türk tarihinde önemli yer edinen Altay-Tanrı Dağları Türklerin tarih sahnesine çıktığı

adetlerini ve inançlarını uzun asırlardır o coğrafyalarda gerçekleştirdikleri bölgelerdir. Türk tarihinde bilinen en erken taş anıtların dikilmesi İskitler döneminde başlayarak Hunlar ve Göktürk Devleti gibi diğer Türk devletlerince de ata kültürü olan mezar taşı ve balbal yapımını sürdürmüşlerdir. Türklerin kendilerine ait mitolojik simgelerinin yanı sıra töre ve kültürel değerleri onları Asya milletlerinden daima farklı kılmıştır. Bu Türk tipi simgeler ve temsili eserler Türk tarihinin izlerini araştırmamıza yardımcı olan en önemli yöntemdir. Türklerin mitoloji ve inançlarını temsil eden simge ve motifleri balbal ve taş eserlere motif etmeleri eski Türkler hakkında bizlere detaylı bilgiler sunmaktadır. Çin coğrafyası içinde yer alan yaklaşık 1000' den fazla balbal taş mezar vardır. Altay ve Tannı Dağları çevresince Türklerin dikmiş oldukları asırlık balballar üzerinde yer alan çizimler Türk tarihi için önemli izler taşımaktadır. Türklerin üzerlerinde taşıdıkları silahlar, giyim tarzı ve fiziki özelliklerini bu balballardan ve taş mezarlardan Türkler hakkında daha fazla bilgileri gözlemleyebiliriz.

Bu yapıtlar Uygur bölgesinde açık hava koşullarında bulunmakta ve doğal felaketlere maruz kalmaktadır. Eserler üzerinde ciddi hasarlar olduğu gözlemlenerek doğal şartlarda deforme olmaktadır. Belli bir bölümü Xin Jiang Uygur bölgesinde müzelerde koruma altına alınmıştır. Çin kaynaklarına geçen Türklerin balbal dikme alışkanlıkları ve Türk mitoloji simgeleri incelendiğinde Türk kültürüyle birebir uyumaktadır. Bu yapıtlarda resmedilen şekil ve motiflerde görüldüğü gibi askerlerin üzerinde silahları ile resim edilmiştir, özellikle bıçak kullanımını yaygın olarak görülmektedir. Bu tarihi Türk mirasları Moğol veya Çin kültürüyle karıştırılmaktadır. Eğer taş balballar ve taş mezarlar Türk tarihine uygun biçimde Türk mitolojisi çerçevesinde Türk inancına ve adetlerine uygun biçimde araştırılırsa yanlış anlaşılmalara ve tarihi yanlış yorumlama yanlışlığını önlenabilir. Türklerin yaptığı balballar üzerindeki bulgu çalışmalarında Türklere özgü sol elle veya iki eliyle bir şey tutuyormuş gibi resmedilme, bıçak ve kemer resmedilmesiyle Türk mitolojisinde yer alan hayvan figürleri bizlere eserlerin ayırt edilmesinde ve Türk tarihinin izlerini sürmemizde daha fazla yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- [1] Alyılmaz, Cengiz (2005), Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu, s.17. Ankara.
- [2] Baykara, Tuncer (1998), Türk Adının Anlamı, AKM yay, s.411, Ankara.
- [3] Bei Ji Kitabı, (1972), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《北齐书》、中华书局标点本、北京。
- [4] Belli, Oktay (2002), Türklerde Taş Heykel ve Balballar, Türkler Ansiklopedisi, 3, 910-914, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- [5] Çetinoğlu, Oğuz (2019), Kaşgarlı Mahmud ve Divan-ü Lügat-i Türk. Bilgeoğuz Yayınları. s.130, İstanbul.
- [6] Çoruhlu, Yaşar (1998), Erken Devir Türk Sanatının ABC'si. Kabalıcı Yayınları, 20-21, İstanbul.
- [7] Çoruhlu, Yaşar (2002) Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalıcı Yayın evi, s.49. İstanbul.
- [8] Çoruhlu, Yaşar (2002), Hun Sanatı, (H.C.Güzel, K.Çiçek ve S.Koca (Ed.) Türkler Ansiklopedisi, (c.4.), Yeni Türkiye Yayınları, s.54-76. Ankara.
- [9] Eski Tang Kitabı, (1975), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《旧唐书》、中华书局标点本、北京。
- [10] Hu Ji; Zhong Xi Zheng (2007), Uygur (Sincan şifreleri) Wuzhou İletişim Basım evi, s.59.
- [11] Liu Mau-Tsai (1958), Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken, I, Wiesbaden, s.28.
- [12] Kafesoğlu, İbrahim (2014), Türk Milli Kültürü, Ötügen Neşriyat: s.47, İstanbul.
- [13] Kahraman, İsmail (2017), Altay Dağlarında Devri Âlem, İktav Belgesel Yayıncılık Kültür Hizmeti, s.7. Kocaeli.
- [14] Kılınc, Ebru (2014), Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Yağmur Törenleri, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, s.177-193.
- [15] Karahan, Duran Serdar (2018), Dünyada ve Türkiye'de doğal taşlar, Maden Teknik Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, s.1-3, Ankara.
- [16] Kaşgârlı Mahmud (1999), Divan-ü Lûgat-it Türk, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s.3, Ankara.
- [17] Munkacsi, Bernhard (1921-1925), 'Die Bedeutung des Namens der Türken', Körösi Csoma Archivum, I, s.60-61.
- [18] Orkun, Hüseyin Namık (2011), Türk Sözü'nün Aslı, b.2, TDK, s.13. Ankara.
- [19] Otto, Franke (1904), Beitrage aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türk Völker und Skythen Zentralasiens, Berlin.
- [20] Ovchinnikova, Bronislava B. (1992), Sayan-Altay halklarının geleneğindeki çitler, Antik Çağ'dan Orta Çağ'a Kuzey Avrasya (TC M.P. Gryaznov'un doğumunun 90. yıl dönüm hatrasına, St. Petersburg, s.206-208, Rusya.

- [21]Ögel, Bahaeddin (1984), İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi, Türk tarih kurumu basımevi. S.131. Ankara.
- [22]Ögel, Bahaeddin (2010), Türk Mitolojisi, b. 5, C.1, TTK yay, s.70-71, Ankara.
- [23]Öztürk, Ali (2000), Çağlar İçinde Türk Destanları, Alioğlu Yay. s.65-67, İstanbul.
- [24]Peter, Ziene (2006), Moğolistan'daki Eski Türk imparatorlukları, Sabancı üniversitesi, s.84-90. İstanbul.
- [25]Sui Kitabı, (1973), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《隋书》, 中华书局标点本、北京。
- [26]Tanyu, Hikmet (1973), Dinler Tarihi Araştırmaları, A.Ü. İlahiyat fak, yay, s.48, Ankara.
- [27]Tong Dian, (1988), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《通典》、中华书局、北京。
- [28]Wang Bo; Qi Xiaoshan (2010), İpek Yolu, Bozkır Taş Adamların İncelenmesi, Xinjiang People's Publishing House; 1. Baskı.
- [29]Yeni Tang Kitabı, (1975), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《新唐书》、中华书局标点本、北京。
- [30]Yılmaz, Anıl (2006), Gök Türk Heykelciliğinde Baba ve Balbal Kavramları Üzerine, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü (Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan), Yeni Türkiye Yayınları, s.111-112-115-126, Ankara.
- [31]Zeren, ebru Münevver (2017), 'Türklerin Devlet Anlayışında Atalar Kültürünün Yeri', Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı (ed.Erman Şan), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 337-346, İstanbul.
- [32]Zhou Kitabı, (1974), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《周书》, 中华书局标点本、北京。

Journal of Universal History Studies

Ermeni Tehcirinin Nüfus ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Merzifon Örneği¹

**The Effects of the Armenian Relocation on the Population and Economy: The Case of
Merzifon**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 25.07.2020 / 25.10.2020

pp. 293-317

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Sabit Genç

Amasya Social Sciences High School, Dr., Amasya, Turkey

Email: sbtgnc@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0003-3165-5897

Cite: Genç, S . (2020). Ermeni Tehcirinin Nüfus ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Merzifon Örneği . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 293-317 . DOI: 10.38000/juhis.773850

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

Osmanlı Ermenileri, I. Dünya Savaşı'nın başlarında iç güvenlik problemi nedeniyle tehcire tabi tutulmuşlardır. Tehcir olayı günümüze kadar devam eden tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1915 yılında Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilen Ermeni tehcirinin askeri, demografik, idari yönleri üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Oysa Ermeni tehciri; demografik, askeri ve idari yönleri yanında ekonomik anlamda da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Fakat tehcirin ekonomi üzerindeki etkileri hakkında günümüze kadar ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma ile öncelikle Merzifon kazasında tehcir öncesi Ermenilerin kaza nüfusu ve ekonomisi içindeki yerinin tespiti, tehcirin kaza nüfusu ve ekonomisi üzerindeki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Merzifon örneğinden hareketle de Ermeni tehcirinin, nüfus ve ekonomi üzerindeki etkilerine dikkat çekmek, genel bir fikir vermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Tehcir, Merzifon, Ekonomi

Abstract

Ottoman Armenians were subjected to relocation due to the internal security problem at the beginning of the First World War. The relocation event, brought along the discussions that has continued until today. Detailed studies were carried out on the military, demographic and administrative aspects of the Armenian relocation carried out by the Ottoman Empire in 1915. However, the Armenian deportation had also important results in terms of economy as well as its demographic, military and administrative aspects. However, there has not been a detailed study on the effects of relocation on the economy to date. With this study, firstly, it is aimed to determine the population of the Armenian in the district and their place in economy before the relocation in Merzifon district and to reveal the effects of relocation on the district population and economy. Based on the example of Merzifon, it is aimed to draw attention to the effects of Armenian relocation on the population and economy and to give a general idea.

Keywords: Armenian, Relocation, Merzifon, Economy

Giriş

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her tarafına yayılmakla birlikte genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğun olarak bulunmuş fakat hiçbir yerde nüfus çoğunluğuna ulaşmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamid (1876-1909) devrine gelinceye kadar da Türklerle bir arada huzur ve güven içinde yaşamışlardır (Karal, 1988, s. 126-127). Devlet ve Müslüman halk ile olan iyi ilişkileri sebebiyle Ermeniler Osmanlılar tarafından millet-i sadıka olarak tanımlanmıştır (Göyünç, 2002, s. 434). Ancak Türkler ile Ermeniler arasındaki bu iyi ilişkiler 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa devletlerinin kışkırtmaları, Ermeniler arasında milliyetçi, ayrılıkçı eğilimlerin gelişmesiyle bozulmaya başlamıştır. Ermeniler bazı Avrupa devletlerinin kışkırtmaları sonucu Osmanlı Devleti'nden ayrılmak hayaliyle örgütlenerek ayaklanmış, Türk ve Müslüman halka karşı saldırmaya başlamışlardır. I. Dünya Savaşı (1914-1918) başladıktan sonra da Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletlerle işbirliği yapmış ve Osmanlı Devleti'ne saldırılarını artarak devam etmiştir. Ermenilerin bu tutumu, Osmanlı Devleti'ni iç güvenlik ve ülke bütünlüğünden taviz vermek ya da Ermeni vatandaşlarını cephe gerilerine nakletme -tehcir- seçeneklerinden birisini tercihe zorlamıştır. Böyle bir durumda hükümet, ülke bütünlüğünü ve iç güvenliği korumak için hiç tereddüt etmeden bütün sonuçlarını göze alarak tercihini Ermeni nüfusun tehcirinden² yana kullanmıştır.

Ermenilerin tehciri, Osmanlı Devleti tarafından iç güvenlik sorunu ve ülke bütünlüğünü koruma mecburiyetinin ortaya çıkardığı bir mesele olarak değerlendirilirken, Ermeniler tarafından kasıtlı bir sürgün, hatta soykırım³ olarak kabul edilmektedir. Tehcir olayının iki kesim tarafından farklı tanımlanmasının ortaya çıkardığı tartışmalar, savaşın sona ermesine rağmen bitmemiştir. Günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Konu, bilimsel açıdan ele alınıp incelenmesi gerekirken çoğu zaman siyasi zeminde tartışılmış, gerçek bağlamından koparılmıştır. Özellikle bazı batılı ülkelerin tartışmayı siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmak üzere bir araç olarak değerlendirmeleri⁴, tehcirin tarafları olan Türk ve Ermeni toplumları arasındaki husumeti pekiştirmekten başka bir işe yaramamıştır. Günümüzde Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin düzelmemesinin arkasında da -arşivlerini tüm araştırmacılara açan Türkiye'nin aksine- Ermenilerin ön yargılarını bırakmamaları ve konuyu bilimsel zeminde tartışarak ortaya çıkacak sonuç ile yüzleşmeyi kabul etmemeleri yatmaktadır.

Tehcir konusunda 1915 yılından günümüze kadar Türk, Ermeni ve yabancı araştırmacılar tarafından çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁵ Bu çalışmalarda tehcirin nedenleri, yapılış şekli, tehcire tabi tutulan

² Sözlükte göç ettirmek anlamına gelen tehcir, özellikle 1915 yılında Osmanlı Ermenilerinin sevk ve iskânını ifade etmektedir (Beydilli, 2011, s. 1). Tehcir yani zorunlu göç, 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan “*Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyeye ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat*”e dayanılarak yapılmıştır.

³ Bir milletin tamamını ya da bir bölümünü milli, dini ya da kavmi sebeplerden dolayı; veya intikam almak için yok etme (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 2590).

⁴ İsviçre, Fransa, Kanada vb. ülkelerin meseleyi uzmanlarına bırakarak onların arşiv belgeleri ışığında ortaya çıkaracakları gerçeklere itibar etmek yerine parlamentolarına getirmeleri, siyasetçiler eliyle konuyu çözmeye çalışmaları, bunu yaparken adı geçen ülkelerdeki siyasetlerin olayın aydınlatılmasından çok en azından Ermeni kökenli seçmenlerinin oylarını almak olduğu bilinen bir gerçektir.

⁵ Halaçoğlu, Yusuf (2019). Ermeni Tehciri, İstanbul: Bab-ı Ali Kültür Yayınları. / Kuyumcuyan, Ayda (2017). İki İrmak Arasında Bir Ermeni Soykırım Hikâyesi. Çeviren: Alışan Şahin İstanbul: Pencere Yayınları. / Kevorkian, Raymond (2015). Ermeni Soykırımı. Çeviren: Aysen Ekmekçi, İstanbul: İletişim Yayınları. / Ahnert, Margareth Ajamian (2010). Amasya'nın Dikenleri. Çeviren Atilla Tuygan, İstanbul: Belge Yayınları. / Ermenistan Ulusal Arşivi (2005). Kedername - Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Soykırımı 1915. Çeviren Diran Lokmagözyan, İstanbul: Belge Yayınları. / Dabağyan, Levon Panos (2010). Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu. İstanbul: Yedirenk Kitapları. Anadol, Cemal (2007). Ermeni Dosyası, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları. / Uras, Esat (1987). Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları. / Göyünç, Nejat (2002). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler”, Türkler Ansiklopedisi, C.X: 421-445. / Kevorkian, Raymon H. ve Pabaudjian, Paul B. (2012). 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Çev. Meyda Saris. İstanbul: Aras Yayınları. Güllü, Ramazan Erhan (2013). Ermeni Sorununun Ortaya

kişi sayısı, tehcir esnasında yaşanan sorunlar, Osmanlı idarecilerinin tutumu, tehcir edilenlerin iskân edildikleri yerler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Ancak bu çalışmalarda genellikle tehcirin askeri, idari, demografik yönleri, Ermeni toplumu üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Oysa Osmanlı Devleti'nin iç güvenlik ve ülke bütünlüğü söz konusu olduğunda tereddütsüz uyguladığı Ermeni tehciri, ekonomik anlamda da incelenmesi gereken sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Tehcir ile ilgili tartışmalar esnasında olayın daha çok siyasi zemine kaymasından dolayı ekonomik yönü üzerinde gerektiği kadar durulmamıştır.

Bu çalışma ile yeni bir tehcir tarihi yazmak yahut da zaten şimdiye kadar farklı kaynaklarda ele alınmış olan tehcirin nedenlerini, askeri, siyasi ve demografik sonuçlarını yeniden incelemek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı Merzifon kazası örneğinden hareketle Ermeni nüfusun tehcire tabi tutulmasıyla tehcir bölgelerinde ortaya çıkan ekonomik etkileri ortaya koymak, bu konuda genel bir fikir vermek amaçlanmıştır. Çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri ve araştırma eserler kullanılarak önce Merzifon kazasındaki Ermenilerin 19. yüzyılda Merzifon kazasının genel nüfusu ve ekonomik potansiyeli içindeki yerleri⁶, kazadaki Müslüman nüfus ile ekonomik ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitten sonra da 1915 yılında kazada tehcirden kaynaklanan ekonomik olumsuzluklar, bu olumsuzluklarla başa çıkabilmek için yerel idarecilerin çabaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

19. Yüzyıl Ortalarından Tehcire Kadar Merzifon'daki Ermeni Nüfusu

Osmanlı Devleti tarafından ilk düzenli nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Bu ilk nüfus sayımını takiben de düzensiz aralıklarla nüfus sayımları devam etmiştir. Bu sayımlar esnasında Müslümanlar ve gayrimüslimler -reaya adıyla- farklı defterlere kaydedilmişlerdir. Kazadaki gayrimüslim sakinlerin kaydedildiği defterlerden⁷ hareketle kazadaki Ermenilerin 19. yüzyıl ortalarındaki nüfuslarını tespit etmek mümkündür. 1840 yılında Merzifon'da yapılmış olan nüfus sayımına göre şehirde 10 farklı mahallede yaşayan Ermeni nüfus, 774 hane⁸ ve 2.002 erkek nüfustan ibaretti (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a). Kadınlarla

Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin tutumu (1878-1923), Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Özkan, Zafer (1985). Ermeni tehciri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü / Ceran, Hasan (2015). Osmanlı Döneminde Ermenilerin Göç Ettirilmesi 1915, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bu konuda Eric Jan Zürcher'in Modernleşen Türkiye'nin Tarihi adlı çalışmasında yer alan açıklamalar kısa olmasına rağmen son derece aydınlatıcıdır. Zürcher'in konuya yaklaşımı ve açıklamaları için bkz. Zürcher, Eric Jan (2019). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 141-146.

⁶ Kazadaki Ermeniler üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalarda da tehcir esnasında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılara değinilmemiştir. Kazadaki Ermeniler hakkında çalışmalar için bkz. Natanyan, Boğos (2008). Sivas 1877, Çev. Silvert Malhasyan. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık. / Alan, Gülbadi (2008). Amerikan Boardın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji, İstanbul: TTK Yayınları. / Genç, Sabit (2019). Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. / Özcan, Selim (2017). "Tanzimat Dönemi Temettuat Sayımlarına Göre Merzifon'daki Ermenilerin Mesleki Durumları", Studies Of The Ottoman Domain, C.II, S.13: 143-167. / Babacan Hasan (2010), "Tehcir Kanununun Uygulanmasında Merzifon'da Muaf Tutulan Bir Kısım Ermeniler", Geçmişten Günümüze Merzifon, Ankara. 305-322. / Kolbaşı, Ahmet (2003). 1892-1893 Merzifon, Yozgat, ve Kayseri Ermeni Olayları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁷ Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmada kazadaki Ermeni nüfusu ile ilgili olarak 1246 (1831) yılına ait 2143, 1256 (1840) yılına ait 2241, 1259 (1843-1844) yılına ait 2242 nolu defterler bulunmuştur.

⁸ Ermeni nüfusun mahallelere göre dağılımı şu şekildedir: Alaca Minare 106 hane 271 nüfus, Bozahane 139 hane 353 nüfus, Câmi-i Atik 55 hane 134 nüfus, Erzincan ve Surmasud 92 hane 239 nüfus, Hacı Bali 77 hane 198 nüfus, Hoca Süleyman 46 hane 122 nüfus, Kaplan 76 hane 206 nüfus, Neccar 49 hane 132 nüfus, Seyyid Bölük 91 hane 234 nüfus, Sütçü 43 hane 113 nüfus (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a). Aynı tarihlerde (1840'lı yıllarda) kazaya bağlı olan ve gayrimüslimlerin yaşadığı köylere ait isim listesine ulaşamamıştır. 1831 yılına ait olan ve Amasya sancağı genelindeki gayrimüslimlerin sayımına ait nüfus defterinde Amasya, Gümüş, Gelingiras kazalarındaki gayrimüslim köyleri zikredilirken (BOA, NFS.d.2143: 2-69) Merzifon kazasına bağlı herhangi bir gayrimüslim köy ismi geçmemektedir. Sadece şehir merkezinde gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle isimleri zikredilmektedir. 1915 yılında kazaya bağlı köyler içerisinde Ermenilerin yaşadığı Ermeni Yenicesi ve Kör köylerinin isimleri geçmektedir. Bunlardan Kör köyünün 1831 (BOA, NFS.d.2143: 35), 1845 (BOA, ML. VRD.TMT.13539: 2) ve 1857 (BOA, EV.d.16174: 2a) yıllarında Gümüş kazasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni Yenicesi köyünün ise 1831 (BOA, NFS.d.2143: 15), 1845 (BOA, ML.VRD.TMT.d.13904: 1) ve 1857

birlikte gerçek sayı ise yaklaşık 4.004 olur⁹. 1843-44 yılında yeniden nüfus sayımı yapılmış, bu sayımda kazadaki Ermeni erkek nüfus 780 hanede sakin 1.929 kişi olarak tespit edilmiştir (BOA, NFS.d.2242: 2-52). Kadınlarla birlikte mezkûr tarihte kazada yaklaşık 3.856¹⁰ Ermeni nüfusun olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından 1915 yılına kadar kazadaki Ermenilerin nüfusu artmaya devam etmiştir. 1881-1883 nüfus sayımında 5.317 kişi (Karpat, 2010, s. 288-313), 1880-1892 yılları arasında 5.000 (Cuinet, 1892, s. 758), 1904 yılında 7.117 (SVS, 1325,s. 254-257), 1911 yılında 8.594 (Yasar, 2013, s. 241) ve 1915 yılında tehcir öncesinde de 9.461 (BOA, DH.EUM.KLU.10/7: 13) olarak tespit edilmiştir.

Ermeni nüfusun kaza genel nüfusu içindeki oranına bakıldığında: 1840 yılında yapılan sayımda 13.320¹¹ olan kaza genel nüfusunun -4.004 kişi ile- yaklaşık % 30'unu oluştururken, tehcir öncesi 1915 yılında 36.463 olan kaza genel nüfusunun - 9.461¹² kişi ile- yaklaşık % 26'sını oluşturduğu (BOA, DH.EUM.KLU.10/7: 13) görülmektedir. Bu veri Merzifon kazasının genel nüfusu içinde Ermeni nüfusun oranının 1840 yılından 1915 yılına kadar yaklaşık % 4 azaldığını ortaya koymaktadır. Bu azalmanın nedeni olarak Gregoryen Ermenilerin bir kısmının Protestanlık ve Katolik mezheplerine geçmesi, mezhep değiştiren bu Ermenilerin yapılan sayımlarda Gregoryen Ermeniler içinde değil, Protestan ve Katolikler içinde sayılmasının, bazı Ermenilerin de Rusya'ya göç etmelerinin¹³ etkili olduğu düşünülebilir. Diğer yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kazaya Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen muhacirlerin iskânı¹⁴ sonucu Müslüman nüfustaki artışın da kaza genel nüfusu içinde Ermeni nüfusun azalmasına neden olduğu söylenebilir.

Merzifon Ermenilerinin Kaza Ekonomisi içindeki Yeri ve Önemi

Ermenilerin 19. yüzyıl ortalarında ekonomik durumlarının tespiti için Osmanlı arşivlerinde tespit ettiğimiz bazı nüfus defterlerinin¹⁵ yanında 1844 yılında kaza Ermenilerinin emlak, arazi ve kazançlarının kaydedildiği temettuat defterleri¹⁶ kullanılmıştır. Ermenilerin Merzifon ekonomisindeki yeri ve önemi

(BOA, EV.d.16174: 2a) yıllarında Gelingiras kazasına bağlı iken sonradan Merzifon kazasına bağlandığı, anlaşılıyor (BOA, DH.MKT.252/17: 1). Bu veriler bizi 19. yüzyıl ortalarında Merzifon kazasında Ermenilerin yaşadığı köylerin olmadığı, önceleri Gümüş ve Gelingiras köylerine bağlı olan adı geçen iki köyün sonradan Merzifon'a bağlandığı düşüncesini kabul etmeye yöneltmektedir.

⁹ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

¹⁰ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

¹¹ Bu sayı 2.769'u merkezde (BOA, NFS.d.2236: 1a-162b) ve 1.713'ü köylerde (BOA, NFS.d.2237: 1a-98b) oturan toplam 4.482 Müslüman, 2.128 gayrimüslim (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a) olmak üzere toplam 6.610 erkek nüfusa aynı sayıda kadın olduğu kabul edilerek 6.610 sayısını eklenerek bulunmuştur.

¹² Bu veri sadece Gregoryen Ermenilerin sayısıdır. Gregoryen Ermenilerin bir kısmının misyonerlik faaliyetleri sonucu Protestanlık ya da Katolik mezhebine geçtiği bilinmektedir. Bu konuda 1877 yılında Sivas vilayetinde Ermenilerin bulunduğu yerleri ziyaret eden ve gözlemleri Sivas 1877 adıyla kitap haline getirilen çalışmaya bakılabilir. Bkz. Natanyan, Boğos (2008). Sivas 1877, Çev. Silvert Malhasyan. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.

¹³ 1878-1894 yılları arasında Amasya, Merzifon, Tokad, Sivas vs. yerlerden Rusya'ya bazı Ermenilerin arazilerini satarak göç ettikleri bilinmektedir (BOA, Y.PRK.UM.42/3).

¹⁴ Mesela 1883-84 yılında kazaya iki yüz dokuz hanede beş yüz dört muhacir nüfus iskân edilmiştir (SVS, 1301, s. 194). 1888 yılında Merzifon kazası civarındaki Mahzen denilen yerde 13 hane Livane muhaciri evleri yapılarak yerleştirilmiş, ve Hamidiye köyü kurulmuştur (BOA, İ.DH.1085/85102, (BOA, DH.MKT.1503/3). 1888 yılında Miri Çayın Mevkii'ne Batum muhacirlerinden Arif Ağa ve beraberindeki bir grup muhacir yerleştirilmiştir (BOA, DH.MKT.1507/21). 1893 yılından sonra yine Tatar muhacirlerinden bir grup yerleştirilmiştir (Yasar, 2013, s.185). 1899 yılında Tiflis'ten çok sayıda hayvanı ve kendisine tâbi on dört hane ile birlikte gelmiş olan Mir Musa ve Ali Bey'e maiyetleriyle birlikte iskânları için 6.000 dönüm ziraate elverişsiz, 1.000 dönüm de ziraate elverişli arazi tahsis edilmiştir (BOA, Y.EE.134/1: 1-3). 1903 yılında da Dobruca bölgesinden gelen bir grup muhacir yerleştirilmiştir (BOA, HR.MHC.02-72/47: 1). 1906 yılında Kafkas muhacirlerinden bir grup Merzifon kazası Nuri Düzü Mevkii'ne yerleştirilmiş ve buranın ismi Bayezid şekline çevrilerek Bayezid köyü kurulmuştur (BOA, İ.HUS.146/1324: 2).

¹⁵ Bu defterler 1246 (1831) yılına ait 2143, 1256 (1840) yılına ait 2241, 1259 (1843-1844) yılına ait 2242 nolu nüfus defterleridir.

¹⁶ Temettuat, gelir, kazanç, Temettuat ise kazançlar, gelirler demektir (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.2833). Tanzimat'ı takiben hane reislerinin emlak, arazi, hayvanları ve kazançlarının tespiti ve toplanacak verginin adaletli bir şekilde dağıtılması amacıyla yapılan sayımlara ait verilerin kaydedildiği defterlere de temettuat defterleri denilmiştir. Temettuat defterleri 1840-1845 yılları arasında yapılan

incelendiğinde ilginç veriler ortaya çıkmaktadır¹⁷. Ermenilerin kaza tarımı içindeki durumları şu şekildedir: 1840-1844 yıllarında kaza genelinde yaklaşık 40.424,5 dönüm kayıtlı arazinin¹⁸ 1.928 dönümü yani % 4,76 gibi çok az bir kısmı Ermenilere ait iken, geriye kalan kısmının Müslüman halka ait olduğu görülmektedir. Yine kazada üretilen toplam 7.979 kile¹⁹ tahılın 7.849 kilesi, Müslümanlar tarafından üretilirken sadece 130 kilelik üretimin Ermenilere ait olduğu anlaşılmaktadır. Ermeniler üzümü şarap yapımında kullandıkları için bağcılıkta durumun değiştiği, kazada kayıtlı 2.915 dönüm bağın 955 dönümünün Ermenilere ait olduğu görülür. Kazadaki Ermenilerin hayvancılıktaki konumlarına bakıldığında: Kazada kayıtlı²⁰ 4.231 büyükbaş hayvanın 92'si, 7.747 küçükbaş hayvanın 163'ü, 1.632 binek ve yük hayvanının 143'ü, yani toplam 13.610 hayvandan sadece 398'inin Ermenilere ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rakamlara göre kazadaki kayıtlı hayvanların % 96,28'i Müslümanlara, % 2,92'si Ermenilere ait idi. Yukarıda nüfus kısmında açıklandığı üzere 1840 yılında kaza nüfusunun yaklaşık % 30'u Ermeni olmasına karşın, kayıtlı arazilerin sadece % 4,76'sının, üretilen tahılın % 1,62'sinin, kayıtlı hayvanların % 2,92'sinin Ermenilere ait olması, Ermeni nüfusun ekonomik anlamda önceliğinin tarım ve hayvancılık dışı etkinlikler olduğunu ortaya koymaktadır.

Kazadaki Ermeni nüfusunun sanayi (üretim) sektöründeki durumu irdelendiğinde tarım ve hayvancılıktan farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Kazada 720'si dokuma, 158'i deri, 33'ü gıda, 195'i maden ve 183'ü de diğer üretim kollarında olmak üzere faaliyet gösteren 1.284 esnaftan 656'sı Müslüman, 623'ü de Ermeni idi²¹. 1.284 esnafın yaklaşık % 51'inin Müslüman, % 49'unun Ermeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Müslüman nüfusunun Ermeni nüfusunun iki katından fazla olduğu hatırlanırsa -zirai üretim dışındaki alanlarda faaliyet gösteren- Müslüman ve Ermeni esnaf sayısını, kaza geneli Müslüman ve Ermeni nüfusuna oranladığımızda Müslüman esnaf sayısının Ermeni esnaf sayısının gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Sanayi alanında kazada en gelişmiş sanayi kolunun dokuma sanayisi olduğu görülmektedir. Kazada sanayi alanında faaliyet gösteren esnaf sayısına baktığımızda, dokuma sanayisinde 445'i Müslüman, 275'i Ermeni toplam 720 esnaf faaliyet göstermekteydi. Esnafın bir bölümü kumaş dokuma işiyle uğraşırken diğer bir bölümü

Temettuat sayım sonuçlarının kaydedilmesiyle ortaya çıkmış olup 17.745 adettir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi: 248). Ermenilerin kaza ekonomisi içindeki konumlarını tespit etmek üzere 19. yüzyıl ortalarında daha fazla resmi veri bulunduğu, 20. yüzyıl başlarında yeterli veri bulunmadığı için kazadaki Ermeni nüfusunun ekonomik durumlarının tespiti 19. yüzyıl ortalarından başlatılmış, bu tespit üzerinden analizler yapılmaya çalışılmıştır. Kullandığımız temettuat defterleri Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerine ait BOA, ML.VRD.TMT.d.14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterleridir.

¹⁷ Bu konuda bakılabilecek 3 tane çalışma vardır. Bkz. Genç, Sabit (2019). Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. / Özcan, Selim (2017). "Tanzimat Dönemi Temettuat Sayımlarına Göre Merzifon'daki Ermenilerin Mesleki Durumları", *Studies Of The Ottoman Domain*, C.II, S.13: 143-167 ve Kundakçı, Sibel Kavaklı (2014). "Tereke Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılda Merzifon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat", *History Studies/International Journal Of History*, C.VI, S.4: 87-112.

¹⁸ Araziler, üretilen tahıl miktarı ile ilgili veriler hazırlanırken kaza köylerindeki ahali için 1840 yılına ait (BOA, ML.VRD.TMT.d.14157), kaza merkezinde yaşayan Müslüman ahali için 1844-45 yılına ait Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikamet eden Müslim halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA, ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, Ermeni nüfus için de Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerine ait BOA, ML.VRD.TMT .d.14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterlerden yararlanılmıştır.

¹⁹ Osmanlı döneminde kullanılan hacim ölçü birimi, İstanbul kilesi=37 litre (Eminoğlu, 2007,s. 345), Zeki Pakalın ise İstanbul kilesini tahıl ölçüğü olarak tarif etmekte ve 1 İstanbul kilesinin ortalama 25 kilo olduğunu belirtir (Pakalın, 1983, s.211). 1 Merzifon kilesi ise 245,860 kg idi (Toprak, 1984, s.6).

²⁰ Kazadaki kayıtlı hayvanların tespitinde de yukarıdaki defterler kullanılmıştır.

²¹ Veriler tespit edilirken Müslüman esnafın tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafın tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

de şal, peştamal²², kalpak, eldiven, yemeni²³ gibi günlük hayatta kullanılan ürünler üretmekteydi. Bazı esnafların ise yün ve keçi kılını kullanarak keçe, çuval ve organ üretimi ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Çulhalık²⁴, keçecilik, basmacılık, penbecilik²⁵, kazzazlık²⁶ gibi alanlarda Müslüman esnaflar daha fazla etkin iken, urgancılık, mutafık²⁷, kuşakçılık, kürkçülük, abacılık, yemenicilik ve alaca²⁸ türü kumaş dokumacılığında Ermenilerin hakim konumda olduğu görülmektedir. Gıda sanayisinde 589 esnaftan 30'u Ermeni iken, 559'u Müslüman idi. Müslümanlar genelde çiftçilik ve bahçıvanlık gibi zirai üretimde faaliyet gösterirken Ermenilerin ekmeç üretiminde hâkim konumda olmalarının yanında punç denen bir tür meşrubat ürettikleri görülmektedir. Maden işleme sektöründe faaliyet gösteren 195 esnaftan 190'ı yani % 97 den fazlası Ermeni idi. Bu veriden kazada o günün koşullarında çok önemli bir teknik beceri sayılabilecek maden işleme faaliyetlerinin -Kuyumculuk, demircilik, kazancılık, kalaycılık, tüfenkçilik- Ermenilerin kontrolünde olduğu, Müslüman halkın bu mesleklere ilgi göstermediği anlaşılmaktadır. İki demirci ve üç tüfenkçi dışında bu sektörde faaliyet gösteren esnafın tamamı Ermeni idi. Deri sanayisinde faaliyet gösteren 158 esnafın 34'ü Ermeni, 124'ü Müslüman idi. Ermeni esnaflar babucculuk, palancılık²⁹, ve çizmecilikte sayıca fazla olmalarına rağmen çarıncılık, semercilik, saraçlık, mestcilik ve debbağlıkta³⁰ Müslüman esnafların sayıca daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dokuma ve deri sanayisi dışındaki maden, gıda sanayisinin yanında diğer üretim faaliyetlerinde yine Ermeni ahalinin hakimiyeti dikkat çekmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren 183 esnaftan 94'ü yani yarısından fazlası Ermeni idi. Yine bu alandaki esnafların 160 tanesi terzi olup Müslüman ve Ermeni terzi sayısı neredeyse birbirine eşit halde idi. Tıbbi ilaç üretimine Müslümanların ilgi göstermediği, bu sektörün de Ermenilerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.

Merzifon Ermenilerinin ticari faaliyetler içindeki durumları irdelendiğinde sanayi sektörüne benzer bir dağılım ortaya çıkmaktadır³¹. 19. yüzyıl ortalarında kazada 148'i Ermeni, 168'i Müslüman toplam 316 ticaret erbabı esnaf bulunmaktaydı. Müslüman esnaflar tuzculuk, odunculuk, kömürcülük, manavlık, eskicilik, çerçilik³², bakkallık ve arpacılık gibi ticari faaliyetlerde daha etkin iken: Ermeniler unculuk, tüccarlık, simsarlık, bezzazlık³³, satencilik³⁴, kemercilik, kasaplık ve attarlık³⁵ gibi alım satım işlerinde hakim durumdaydılar. Müslüman ve Ermeni nüfus arasında ticaretle uğraşanların oranına baktığımızda, Müslüman halka ait istatistiklerin derlendiği 1846 yılına ait nüfus defterine göre; kazada yaşayan Müslüman erkek nüfusun 4.603 olduğu (BOA, NFS.d.2243: 1b-236b) dikkate alınrsa, Müslüman nüfusun yaklaşık % 3,6'sının ticaretle meşgul olduğu ortaya çıkar. Diğer yandan 1840 yılında kaza merkezinde 2.002 Ermeni nüfusun yaşadığı hatırlanırsa, (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a) bu oranın Ermenilerde yaklaşık % 7'ye denk

²² Hamamda örtünmek ve kurulanmak için kullanılan bez, kadınların başlarına örttükları dokuma bez, iş yaparken bele bağlanan dokuma, bir çeşit önlük (Fidan, Kardeş vd, 1996,s. 2298).

²³ Kalıpla basılan, elle boyanan, kadınların başlarına bağladıkları tülben, hafif ince kenarlı ve sivri uçlu bir çeşit ayakkabı (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 3189).

²⁴ Çulha: Dokumacı (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 562).

²⁵ Penbe: Pamuk (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.2285).

²⁶ İpekçi, ipek işleyen adam, (Şemseddin Sami, 1987, s.1067).

²⁷ Kıldan çuval dokuyan veya satan kişi (Şemseddin Sami, 1987, s.1425).

²⁸ Anadolu'da giyilen çeşitli renkte çubuklu entarilik kumaş (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.83).

²⁹ Genellikle eşeklere bazen de atlara vurulan, kayışsız, yayvan yumuşak bir çeşit eyer (Fidan, Kardeş vd.1996, s.2251).

³⁰ Dericilik, deriyi terbiye ederek ayakkabı mest vb. deri ürünleri üreticiliği (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.598).

³¹ Veriler tespit edilirken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

³² Çerçi: Ufak tefek satılık eşya (Şemseddin Sami, 1987, s.769, 508).

³³ Mensucat Satan tüccar (Şemseddin Sami, 1987, s.292).

³⁴ Saten: Atlas, parlak ve yumuşak ipekli kumaş (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.2455).

³⁵ Baharat, ilaç yapımında kullanılan malzemeler, güzel kokulu bitki yağları ticareti ile uğraşan kişi (Fidan, Kardeş vd. 1996, s.181).

geldiği görülmektedir. Nüfuslarına oranla Ermenilerin daha fazla ticari faaliyetler içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Kazadaki Ermeni nüfusun hizmet sektöründeki durumları gözden geçirildiğinde özellikle teknik bilgi ve beceri gerektiren alanlarda daha fazla rol aldıkları görülmektedir³⁶. Kazadaki 1.003 hizmet erbabı esnaf olup bunların 309'u Ermeni, 694'ü Müslüman idi. Hizmet alanlarına göre 38 kişinin inşaat-ahşap, 7 kişinin nakliye, 63 kişinin sağlık-temizlik, 47 kişinin yiyecek-içecek, 8 kişinin güvenlik, 3 kişinin eğlence ve 837 kişinin de diğer hizmetlerde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Kaza geneli hizmet erbabı esnaf sayısı bakımından Müslüman esnaflar sayıca fazla olmasına rağmen inşaat-ahşap, nakliye, sağlık-temizlik ve yiyecek-içecek hizmetlerinde faaliyet gösteren esnaf sayısı bakımından Ermeni esnafların sayıca fazla olması dikkat çekicidir. Diğer hizmetler başlığı altında yer alan meslekler içinde de Ermenilerin kalaycılık, dikicilik, değirmencilik gibi teknik beceri gerektiren hizmetlerde sayıca üstün olmalarına karşın Müslümanların ırgatlık, hizmetkârlık gibi bedensel güç isteyen işlerde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sayısal farklılığa ve bazı hizmet kollarında bir tarafın yoğunlaşmasına rağmen Müslüman ve Ermenilerin kazadaki hizmet sektöründe ortaklaşa yer aldığı, bir nevi iş bölümü yapmak suretiyle birbirlerinin eksiklerini tamamladığı söylenebilir.

Merzifon Ermenilerinin Ödediği Vergiler ve Ekonomik Alanda Müslümanlarla İlişkileri

Ermeni nüfusun Merzifon ekonomisine katkılarının en önemli ölçütlerinden birisi de ödedikleri vergilerdir³⁷. Kazada yaşayan Müslüman nüfus ile Ermeni nüfusun ödediği vergiler karşılaştırıldığında Ermenilerin ekonomik katkıları daha iyi anlaşılır. 19. yüzyıl ortalarında Merzifon kazasında da Müslüman nüfusun -1.686 hanenin- ödediği vergi -an cemaatin- 166.925 kuruş idi³⁸. Müslümanların hane başına ödediği ortalama vergi miktarının yaklaşık 99 kuruş olduğu görülmektedir. Kazadaki 9 mahalle ve 559 hanede yaşayan Ermenilerin ödediği vergi -an cemaatin- ise 77.900 kuruş olduğu görülmektedir. Ermenilerin hane başına ödedikleri ortalama verginin 139 kuruştan fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehirde yaşayan çingenerlerin -Boşeyan- ödediği 1.359 kuruş vergiyi de ilave edersek (BOA, ML.VRD.TMT.d.14162: 1-7) 19. yüzyıl ortalarında kazanın toplam vergi -an cemaatin- geliri 246.184 kuruş olur. Bu rakamlara göre Ermeniler kazada toplanan an cemaatin vergisinin yaklaşık % 32'sini ödemekteydiler. Ermenilerin aynı

³⁶ Veriler tespit edilirken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır. Çalışmada hizmet erbabı olarak, ticaret erbabı olmayan, hammaddeyi işleyerek ürettiği bir malı satmaktan ziyade bedensel güç ve becerisi ile yerine getirdiği bir iş, faaliyet karşılığında geçimini sağlayan kesim anlatılmak istenmiştir. Hizmet erbabının yaptığı işler ve dağılımı ile ilgili olarak Ek-3'teki tabloya bkz.

³⁷ 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren daha önce ahaliden alınan cizye vergisi dışında diğer vergiler iptal edilmek suretiyle, herkesin sahip olduğu emlak, arazi ve kazancına kısaca imkânına göre vergü namıyla bir vergi alınması kararlaştırılmıştır (Sudi, 1308,s. 78). Tanzimat Fermanı sonrası kazanç miktarının tespitine yönelik çalışmalar başlatılmasına rağmen hemen senelik kazanç üzerinden ayrı bir vergi konulmamış, 1858 senesine kadar herkesin arazi, emlak, hayvanları ve senelik kazançları için bir kıymet takdir edilmek suretiyle belirlenen şahsi servet üzerinden bir vergi -an cemaatin- alınması yoluna gidilmiştir (Pakalın, 1983,s. 453). 1858 yılından itibaren senelik kazançlardan % 3 oranında vergi alınmaya başlanmış, bu oran 1885 yılında % 5'e çıkarılmıştır (Pakalın, 1983, s.453). Bu vergi bazı belgelerde vergi şeklinde geçerken (BOA, ML.VRD.TMT.d.14191: 6,7), bazı belgelerde vergi-i mahsusa şeklinde yazılmıştır (BOA, ML.VRD.TMT.d.14160: 2,3). 19. yüzyıl ortalarında kazada yaşayan Müslüman ve Ermenilerin ödedikleri vergi tespit edilirken köylerde yaşayan Müslümanların vergi miktarı için BOA, ML.VRD.TMT.d.14157, şehir merkezindeki Müslümanların vergilerinin tespiti için Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanalar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyit Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halka ait BOA, ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, Ermenilerin vergilerinin tespiti için Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Bozacı, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyit Bölük mahallelerinde ikâmet eden Ermenilere ait olan BOA, ML.VRD.TMT.d.14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184, 14162 numaralı defterler kullanılmıştır.

³⁸ Müslüman ahalinin ödediği vergi 1840 yılında 57.515 kuruşu kazaya bağlı 28 köyde bulunan 630 hanede ikâmet eden Müslümanlara, 1844 yılında 109.410 kuruşu da şehir merkezinde 16 mahalle ve 1.056 hanede yaşayan Müslümanlara ait olmak üzere.

dönemde an cemaatin vergisine ilave olarak ayrıca cizye vergisi³⁹ ödedikleri de bilinmektedir. 1845 yılında Merzifon Ermenileri 31.080 kuruş cizye vergisi ödemişlerdir⁴⁰ (BOA, ML.VRD.CMH.d.0479: 38). Bu rakamlara göre kazada 19. yüzyıl ortalarında Müslümanlar hane başına ortalama 99 kuruş vergi öderken Ermenilerin; -an cemaatin + cizye- hane başına ortalama 196 kuruş vergi ödedikleri, kaza ekonomisine hane bazında daha fazla katkıda buldukları ortaya çıkmaktadır.

Temettuat defterlerinden hareketle kazada yaşayan Ermeni nüfusun ekonomik durumuna yönelik yapılan inceleme yukarıdaki verilere ilave olarak Ermenilerin, Müslüman ahali ile yakın ticari ilişkiler içinde olduklarını da ortaya koymaktadır. Mesela 1898 yılında Hacı Veli⁴¹ köyünde bulunan ve adı geçen köy ile çevre köylerin un ihtiyacını karşılayan değirmenin Ermenilere ait olduğu görülmektedir. Değirmenin üçte bir hissesi Ermeni milletinden Andriyas vereselerine ve üçte iki hissesi de yine Ermeni milletinden ve adı geçen Andriyas'ın kardeşi Ömüroğlu Karabet'e ait idi (BOA, Y.EE.134/11: 2). Yine Ermenilerin Müslümanlara ait bazı işyerlerini ve evleri kiraladıkları da görülmektedir. Bozahane Mahallesi 91 nolu hanede ikamet eden Aslanoğlu Karabet, Kara Mustafa Paşa Vakfi'ndan bir dükkân (BOA, ML.VRD.TMT.d.14185: 19), Alaca Minare Mahallesi'nden Andarusoğlu Boğos, bir dolap⁴² (BOA, ML.VRD.TMT.d.14191: 21), Erzincan Mahallesi'nden Araboğlu Mıkır, iki adet dolap kiralamış ve ticari faaliyetlerini bu işyerlerinde devam ettirmişlerdir. Hacı Bali Mahallesi sakinlerinden ve Ermeni milletinden Somuncuoğlu İsadör, Hacı Bayramoğlu Hüseyin Efendi'nin evinde sakin idi (BOA, ML.VRD.TMT.d.12996: 9).

Diğer yandan Tanzimat öncesi -bazı istisnalar hariç- devlet dairelerinde çalışma şansı olmayan Ermeniler, Tanzimat Fermanı sonrası yapılan düzenlemelerle devlet dairelerinde de çalışma imkânı bulmuşlar, kamu hizmet sektöründe Müslümanlarla yan yana çalışmaya başlamışlardır. 1883-84 yılında Merzifon Kaza Meclisi'nde aza olarak Mıkırđıç Ağa ve Kırkor Ağa'nın, Bidayet Meclisi'nde aza olarak Arakil Ağa'nın, Belediye Meclisi'nde aza olarak Agop Ağa ve Kırkor Ağa'nın, kâtip olarak Badel Efendi'nin, tabib olarak Aleksan Efendi'nin, görev yaptığı görülmektedir (SVS, 1301, s. 104-105). Aynı yıl Kaspar Ağa ve Mıkırđıç Ağa, Merzifon Tahrir Komisyonu'nda aza iken; Yuvan ve Abraham ağalar Maarif Komisyonu'nda, İstefan ve Karabet ağaların Merzifon Menafi Sandığı'nda aza idi (SVS, 1301, s. 105-106). Yine 1883-84 yılında Simyon Efendi ile birlikte Yuvan ve Arutcan Ağaların Merzifon Ticaret ve Ziraat Komisyonu'nda aza olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır (SVS, 1301, s. 106). İlerleyen yıllarda bir yandan kamu hizmetlerinde yer alan Ermenilerin sayısı artarken, diğer yandan da sadece yerel meclislerde aza ve devlet dairelerinde sıradan memurlar olmalarının ötesine geçerek kaymakamlık ve kaymakam muavinliği

³⁹ Cizye, Müslüman ülkelerde gayrimüslim halktan korunmaları karşılığında alınan baş vergisidir (Sertoğlu, 1986, s. 67). Yılda bir defa toplanan bu vergi kadın ve çocuklardan alınmaz, sadece yetişkin erkeklerden alınır. Tanzimat Fermanı ile tüm Osmanlı vatandaşlarına kanun önünde eşitlik sağlandıktan sonra, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da askerlik yapma hakkına kavuşmuştur. 1856 İslahat Fermanı ile de cizye vergisi kaldırılmıştır (Sertoğlu, 1986, s.67). Fakat gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapma konusunda isteksiz davranmaları ve bunlardan orduda asker olarak yararlanma imkânı olmaması üzerine Abdülaziz döneminde önlem olarak kaldırılan cizye vergisinin yerine askerlik muafiyeti karşılığı "Nakdi Bedel" alınmaya başlanmıştır (Karal, 1988,s. 355). Bu vergi de 1908 yılında gayrimüslimler de askere alınmaya başlayınca yürürlükten kaldırılmıştır (Sertoğlu, 1986, s.68). Merzifon kazasında yaşayan gayrimüslim ahali de devlet koruması altında olduğundan devlete 1856 yılına kadar cizye daha sonra da Abdülaziz döneminden itibaren Bedel-i Nakdi ödemiştir. 1856 İslahat Fermanı ile cizyenin kaldırılması ve Abdülaziz döneminde cizye yerine Bedel-i Nakdi uygulaması başlatılınca Merzifon kazasında da gayrimüslimlerden Bedel-i Nakdi alınmaya başlanmıştır. 1874-75 yılında kaza genelinde toplanan Bedel-i Nakdi miktarı 58.231 kuruş olarak gerçekleşmiştir (SVS, 1292, s.121-122).

⁴⁰ Bu miktar 1847 yılında 34.140 (BOA, ML.VRD.CMH.d.768: 37), 1848 yılında ise 35.670 kuruş olarak gerçekleşmiştir (BOA, ML.VRD.CMH.d.882: 39).

⁴¹ Günümüzde İnalani adıyla Merzifon ilçesine bağlı köy.

⁴² Bedesten içindeki dükkân (Şemseddin Sami, 1987,s. 905).

gibi kaza yönetiminde de söz sahibi olmuşlardır. Mesela Bedros Efendi, 1913 yılında Merzifon Kaymakamlığı görevini icra etmiştir (BOA, DH.MTV.22/70: 1).

Yukarıdaki verilerden yararlanarak Ermenilerin kaza ekonomisi içindeki konumlarını özetlersek: 19. yüzyıl ortalarında kaza nüfusunun yaklaşık % 30'unu oluşturan Ermenilerin kazada kayıtlı arazinin % 4,76'sına, üzüm bağlarının % 49,5'ine, hayvanların % 2,92'sine sahip iken; sanayi sektörünün % 49'una sahip olduğu görülmektedir. Çulha tarakçılığı⁴³, Mutaflık, babuçculuk, şalcılık, yemenicilik⁴⁴, kasaplık, ekmekçilik, ilaç üretimi, kiremitçilik gibi bazı üretim sektörleri yanında; teknik beceri gerektiren maden işleme -demircilik, kuyumculuk, kazancılık, kalaycılık, tüfençilik gibi- faaliyetlerin de Ermenilerin kontrolünde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ticaret sektörünün % 46,8'ine, hizmet sektörünün yaklaşık % 31'ine sahip oldukları, bir Müslüman hanenin ortalama 99 kuruş vergi ödemesine karşın hane başına 196 kuruş ödedikleri görülmektedir. Ermenilerin, kazadaki hizmet sektörünün % 30,80'ini kontrol ettiği, kalaycılık, dikicilik, değirmencilik gibi teknik beceri gerektiren hizmetlerde sayıca üstün olmalarına karşın Müslümanların ırgatlık, hizmetkârlık gibi bedensel güç isteyen işlerde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Merzifon Kazasındaki Ermenilerin Tehcirinin Kaza Ekonomisi üzerindeki etkileri

Yukarıda da belirtildiği gibi kazada yaşayan Ermeni nüfusun 19. yüzyıl ortalarında kaza nüfusunun yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaya rağmen, kaza ekonomisi üzerindeki ağırlığının tarım ve hayvancılık dışındaki sektörlerde daha yüksek; hane başına ödediği verginin de fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Tehcir esnasında Müslümanların ve Ermenilerin nüfus durumlarını görebilme şansız olmasına rağmen, ekonomik durumları ve birbirlerine karşı ekonomik konumlarını ortaya koyacak ayrıntılı belgelere sahip değiliz. Bu nedenle kazadaki Müslümanların ve Ermenilerin ekonomik olarak 19. yüzyıldaki konumlarının çok değişmediğini, tehcir esnasında da devam ettiğini kabul ederek⁴⁵ tehcirin ekonomik etkilerini ortaya koymaya çalışalım.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı devam ederken iç güvenliği ve ülke bütünlüğünü tehlikede gördüğünde; problemin kaynağı olarak değerlendirdiği Ermeni nüfusunu tereddüt etmeden zorunlu tehcire tabi tutmuştur. Bu süreçte Merzifon'da da güvenlik sorunları yaşanmış⁴⁶, kaza Ermenileri de bu tehcire dâhil olmuşlardır. Nitekim 4 Temmuz 1915 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Trabzon, Diyarbakır, Elazığ valilikleriyle birlikte Merzifon kazasının da bağlı olduğu Sivas vilayetine gönderdiği yazıda; hükümet aleyhine çalışan Ermenilerin ve komitecilerin aileleriyle birlikte tehciri, hükümet aleyhine faaliyetlerde bulunmamış, kendi işleriyle meşgul olmuş Ermeni esnaf ve tüccarların sancak içinde yerlerinin değiştirilmesini istemiştir (BOA, DH.ŞFR.54/287). Kazadaki Ermeniler tehcire tabi tutulduğunda kazada güvenliğin sağlanması, Müslüman-Ermeni çatışmasının önlenmesi tahmin edilen bir beklentidir. Fakat kazadaki tarım sektörünün % 4,76'sını, hayvancılık sektörünün % 2,92'sini, sanayi sektörünün % 49'una, hizmet sektörünün % 30,80'ine, ticaret sektörünün % 46,83'üne sahip olan, hane başına Müslümanlardan

⁴³ Çulha: Dokumacı (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 562). Çulha tarakçısı: Dokumada kullanılan yün ya da keteni tarak denilen aletle açmak (Şemseddin Sami, 1987, s. 880).

⁴⁴ Kısa kenarlı genelde kırmızı kaba pabuç, ayakkabı, kalıbrıyla basılıp, kırmızı ile boyanan, mendil gibi kullanılan ya da kadınların başına bağladığı yazma, tülbent (Şemseddin Sami, 1987, s. 1555).

⁴⁵ 1915 yılına ait olan ve ekonomik sebeplerle tehcir dışı bırakılan meslek erbabının meslekleri incelendiğinde 19. yüzyıl ortalarında genellikle Ermenilerin kontrolünde olan -demircilik, kuyumculuk, bakırcılık, kalaycılık, kasaplık, ekmekçilik gibi- meslekleri icra eden kişiler olması 19. yüzyıl ortalarından 1915 yılına kadar Ermenilerin kaza ekonomisi içindeki yerlerinin pek değişmediği düşüncesini güçlendirmektedir (BOA, DHEUM.KLU: 10/1).

⁴⁶ Kazada yaşanan olaylarla ilgili olarak bkz. Alan, Gülbadi (2008). *Amerikan Boardın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, İstanbul: TTK Yayınları. / Genç, Sabit (2019). *Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

fazla vergi ödeyen kaza nüfusunun 1/3'ünün tehcirinin kazada ortaya çıkaracağı ekonomik zarar değerlendirilmiş midir? Kaza yöneticilerinin bu dönemde Ermenilerin kaza nüfusu ve ekonomisi içindeki yerini bilmedikleri düşünülemez. Ancak ülke genelinde olduğu gibi iç güvenlik sorunu oluşturan Ermenilerin tehcirinde, tereddüt edilmemekle birlikte tehcir kaza ekonomisi üzerinde geçici ve sınırlı da olsa meydana getireceği olumsuz etkileri değerlendirmişlerdir. Tehcir esnasında yerel yöneticilerin tespitine göre; kaza sınırları içinde yer alan Çeltek Boğazı ile Paşa Deresi arasında yılda 1,5 milyon ton kumaş üreten 18 fabrika vardı. Bu fabrikalardaki usta ve teknisyenlerin çoğunluğu Ermeni idi. Eğer Ermeniler gönderilir ise fabrikalarda sadece 3 Türk usta kalacak ve fabrikalar üretim yapamaz hale gelerek kaza ekonomisi zarar görecekti (BOA, DH.EUM.KLU.10/1: 7). Merzifon Kaymakamlığı, bu tehlikeyi görerek merkezi hükümetin bilgisi dahilinde geçici bir çözüm bulmuştur. Ermenilerden kazadaki ekonomik faaliyetlerin aksamaması için acil ihtiyaç duyulan fabrika sahibi, donlukçu⁴⁷, donluk çözgücüsü⁴⁸, teknisyen, bakırcı, kalaycı, kasap, ekmekçi, kuyumcu, demirci, kazancı, fabrika ustası, çilingir, marangoz, mimar, kunduracı, makinist, dülger, boyacı, sıvacı, fotoğrafçı, taş ustası, silindirci⁴⁹ gibi esnaflardan 58, aileleriyle birlikte toplam 307 kişiyi isimlerini değiştirerek tehcir dışı tutmuştur. Tehcir dışı bırakılan kişiler isimleriyle birlikte 1 Eylül 1915 tarihinde merkezi hükümete bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.KLU.10/1). Tehcir dışı bırakılan kişiler şunlardır:

Tablo-1. 1915 yılında Merzifon kazasında tehcir dışı bırakılan Ermenilerin Listesi

Sıra No	Mahallesi	Eski İsmi	Yeni İsmi	Doğum Tarihi	Zanaati
1	Südcü	Totyay Osib	Yusuf Ziya	1296	Donlukcu
2		Eşi Viktorya	Lenan	1309	
3		Kızı Anna	Makbule	1330	
4	Sumasud	Elbikoğlu Karabet	Salih	1288	Donluk tezgahında tarak imalatçısı
5		Eşi Mariam	Meryem	1287	
6		Kızı Diruhi	Nazmiye	1306	
7		Oğlu Haygazun	Mehmed Reşad	1323	
8		Torunu Aram	Cemal	1323	
9		Diğer altı aylık kızı	Asiya	1331	
10	Sofular	Dikicioğlu Ohan	Ömer Naci	1295	Donlukcu
11		Kardeşi Aram	Mehmed asım	1300	
12		Eşi Azniv	Azize	1321	
13		Kızı Araksi	Rafet	1321	
14		Diğeri Ardamis	Afet	1324	
15		Oğlu Artin	Tevfik Sami	1328	
16		Aram eşi Azniv	Azime	1318	
17	Neccar	Şavrikoğlu Şinorik	Dursun	1284	Donluk Çözgücüsü
18		Oğlu Şamavon	Şevket	1320	
19		Kızı Şinorin	Şefika?	
20		Eşi Flora	Aliye	1311	
21		Kızı Varnig	Ruhiye	1331	
22	Erzincan	Tüfenkci Ohanoğlu Melkon	Mehmed Mahir	1285	Donluk Çözgücüsü
23		Eşi Vartuhi	Dürdane	1296	
24		Oğlu Vahram	Niyazi	1316	
25		Kızı Mariam	Ruziye	1319	
26		Oğlu Şahin	Şevket	1330	
27		Küçük oğlu Karabet	Hayri	1312	
28		Elbikoğlu Kevorik	Tevfik	1282	Donlukcu
29		Oğlu Rupen	Şahin	1305	
30		Eşi Kranye	Nevriye	1298	
31		Kızı Abize	Azize	1307	
32		Torunu Artin	Aziz	1325	
33		Gelini Lusntak	Nazife	1308	
34		Torunu Agop	Fuad	1328	
35		Kızkardeşi Mariam	Meryem	1271	
36		Yaycıoğlu Ohannes	Dursun	1274	Donlukcu
37		Oğlu Avakim	Sami	1318	
38		Diğeri Masya	Hami	1320	

⁴⁷ Don veya iç çamaşın yapımında kullanılan kumaş imalatçısı (Şemseddin Sami, 1987, s. 912)

⁴⁸ Çözgücü: örülmüş olan bir şeyi tel tel edip açmak, sökmek, bez iplik ve tellerini yumak kalemlerden çıkarıp çengellere takarak ulamağa hazırlamak (Şemseddin Sami, 1987, s. 561).

⁴⁹ Silindir: Kumaşları parlatmak için sanayide kullanılan merdane (sözlük.gov.tr.29/05/202 Saat: 20:15'te ulaşıldı). Silindirci: dokuma fabrikalarında bu merdaneyi kullanan kişi.

39		Eşi Arusyak	Solmaz	1291	
40		Kızı Yerchanig	Muazzez	1324	
41	Sumasud	İsadoroğlu Manuk	Mahir	1281	İpek, peştamal imalatçısı
42		Eşi Spuhi	Feride	1304	
43		Kızı Varnik	Mihriban	1320	
44		Oğlu Kigam	Midhat	1324	
45		Kızı Mina	Ruveyde	1329	
46		Annesi Vartuhi	Meryem	1265	
47	Alaca Minare	Asyaoğlu Vahan	Vehbi	-	İpek çarşaf imalatçısı
48		Oğlu Levon	Abdullatif	1323	
49		Oğlu Yordanes	Nuri	1325	
50		Eşi Repega	Sabite		
51		Kızı Hrupsima	Makbule		
52	Gazi Mahbub	Uçmayan Setrak eşi Azniv	Saliha	1301	Peştamal imalatçısı
53		Oğlu Mikirdiç	Şehabeddin	1318	
54		Oğlu Agob	Servet	1320	
55	Cami-i Atik	Kasparyan Hacı Boğos	Fuad	1278	Silindirci
56		Eşi Makruhi	Pakize	1285	
57		Kızı Lusaper	Latife	1310	
58		Diğeri Nevert	Nadire	1317	
59		Diğeri Vahanus	Vasfiye	1319	
60	Hacı Rahat	Şirinoğlu Ağob	Nuri	1284	Fabrika ustası
61		Oğlu Antranik	İhsan	1319	
62		Oğlu Maran	Rüstem	1322	
63		Oğlu Aram	Ali Rza	1327	
64		Eşi Flora	Nuriye	1305	
65		Kayın validesi Anna	Hatice	1273	
66	Neccar	Uzunoglu Karabet	Salih	1279	Fabrika yıkamacısı
67		Oğlu Ağob	Halis	1318	
68		Diğeri Artin	Aziz	1320	
69		Eşi Aghavni	Hayriye	1297	
70		Kızı Berika	Belkis	1316	
71	Neccar	Tahmiscioğlu Boğos	Ahmed	1268	Fabrikacı
72		Eşi Makruhi	Emine	1250	
73		Kızı Yester	Fitnat	1310	
74	Erzincan	Odabaşoğlu Artin	İbrahim	1275	Fabrikacı
75		Oğlu Vahram	Hamid Mahir	1312	
76		Eşi Makruhi	Nuriye	1290	
77		Kızı Anya	Latife	1319	
78	Cami-i Atik	Yanikoğlu Kaspar	Ali Rza	1290	Fabrikacı
79		Oğlu Kirkor	Rasim	1317	
80		Oğlu Vahram	Vahid	1317	
81		Eşi Oskühi	Sabriye	1295	
82	Alaca Minare	Papazoğlu İstapan	Reşid	1285	Fabrika un ustası
83		Eşi Vartuhi	Habibe	1295	
84		Kızı Armenuhi	Makbule	1318	
85		Kızı Azniv	Rabia	1319	
86		Oğlu Kirkor	Vahid	1324	
87		Oğlu Ohannes	Ruhi	1324	
88		Kızı Katarina	Semiha	1324	
89	Cami-i Atik	Şirinoğlu Artin	Ali Saib	1289	Fabrikacı
90		Eşi Nazan	Remziye	1309	
91		Kızı Araksi	Asiye	-	
92		Kayın validesi Uskühi	Hatice	-	
93		Uskühi oğlu Yervant	Yusuf	-	
94		Uskühi oğlu Hector	Kemal	-	
95	Seydiböyük	Boğos oğlu Boğos	Hulusi	-	Fabrikacı
96		Eşi Mariam	Makbule	-	
97		Oğlu Kigam	Sami	-	
98		Oğlu Ohannes	Murad	-	
99		Kızı Ardanuş	Şakire	-	
100		Kızı Ardım	Latife	-	
101		Kızı Vasnik	Mecbure	-	
102	Hacı Bali	Nişanoğlu Apisoghom	Mehmed Kadri	1280	Fabrikacı
103		Eşi Seryazin	Behiye	1292	
104		Kızı Payank	Bedia	1319	
105		Oğlu Hrant	Sami	1322	
106		Oğlu Vahe	Vahid	1331	
107		.. Makruhi	Nazmiye	1310	
108	Erzincan	Tatosoğlu Tatos	Cemal	1294	Fabrika yıkamacısı
109		Eşi Diruhi	Ruveyde	1306	
110		Kızı Adrine	Harise	1329	
111		Diğeri Verjuhi	Fahriye	1331	
112	Hoca Süleyman	İnceoğlu Simyon	Süleyman	1262	Bakırcı
113		Eşi Mariam	Meryem	1270	
114		Oğlu Kirkor	Kemal	1311	
115		Diğeri Ağob	Mahduh	1317	
116	Hoca Süleyman	Satıgoğlu Kirkor	İbrahim	1259	Bakırcı
117		Oğlu Artin	İsa	1317	
118		Eşi Anna	Feride	1260	
119		Kızı Serpuhi	Halime	1297	
120		Kızı Mariam	Meryem	1317	

Ermeni Tehcirinin Nüfus ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Merzifon Örneği / Sabit GENÇ

121		Kayını Navanz	Adeviye	1311	
122		Kayını Armenuhi	Şaziye	1310	
132		Torunu Ağob	Mehmed Nuri	1330	
124		Diğeri Simyon	Saim	1331	
125		Kız torunu Hayguhi	Selime	1331	
126	Hoca Süleyman	Demircioğlu Ohan	Hüseyin	1254	Bakırcı
127		Eşi İzabet	Nevriye	1269	
128		Yeğeni Azniv	Azize	1311	
129		Torunu Mikirdiç	Salih	1329	
130		Diğeri Kigam	Kemal	1331	
131	Bozahane	Baloğlu Hacı Mikr	Ahmed	1264	Bakırcı
132		Eşi Hrusiha	Habibe	1270	
133	Alaca Minare	İstanbultuğlu Hacı Melkon	Kamil	1288	Kalaycı
134		Oğlu Ağob	Şükrü	1318	
135		Eşi Makruhi	Nevriye	1288	
136		Kızı Siranuş	Hayriye	1320	
137		Kızı Verjuhi	Şaziye	1329	
138	Tavşan Dağı	Çalkacıoğlu Karabet	Osman	-	Kalaycı
139		Eşi Uskühi	Fatma	-	
140		Oğlu Şirak	Tahir	1321	
141		Oğlu Misak	Mahir	1323	
142		Oğlu İsadur	Kemal	1325	
143		Oğlu Marvin	Rufat	1327	
144	Erzincan	Baloğlu Artin	Arif	1272	Kalaycı
145		Eşi İzabet	Dudu	1275	
146		Kızı Mariam	Fahriye	1315	
147		Üveykızı Rebeka	Kamile	1311	
148		Torunu Aghavni	Makbule	1323	
149		Torunu Varsig	Hayriye	1326	
150		Yeğeni Azniv	Azize	1304	
151	Kaplan	Çalkacıoğlu Artin	Abdullah	1277	Kazancı
152		Eşi Maria	Meryem	1285	
153		Oğlu Marvin	Kamil	1285	
154		Kızı Siranuş	Kamile	1319	
155		Kızı Yerchanig	Makbule	1328	
156	Kaplan	Çalkacıoğlu Ohannes	Yahya	1291	Demirci
157		Eşi Sakuhi	Dudu	1297	
158		Oğlu Mikirdiç	Kamil	1318	
159		Oğlu Haçator	Lütfi	1323	
160		Kızı Ovsanna	Şehriban	1319	
161		Kızı Şake	Şakire	1328	
162	Hacı Bali	Benetoğlu Ohannes	Yahya	1269	Demirci
163		Eşi Uskühi	Dudu	1280	
164		Kızı Takühi	Feride	1312	
165		Gelini Prabirum	Bedia	1294	
166		Torunu Onnig	Cemal	1329	
167		Torunu Samoyel	Sami	1331	
168	Erzincan	Zeromoğlu Ağob	Yakub	1285	Çilingir
169	Alaca Minare	Zartaroğlu Karabet	Kamil	1280	Ekmeççi
170		Eşi Şapuhi	Sündüs	1281	
171		Kızı Siranuş	Fatma	1318	
172		Kızı Azniv	Hayriye	1325	
173	Cami-i Atik	Kalpacıoğlu Hacı Ağob	Yakub	1282	Ekmeççi
174		Oğlu Serop	Salih	1318	
175		Oğlu Maran	Mükerrrem	1319	
176		Eşi Takuhi	Feride	1300	
177		Gelini Mariam	Asibe	1311	
178		Diğer oğlu Kırkor	Bahri	1323	
179		Diğer oğlu İsadur	Mahir	1329	
180	Bozahane	Azaryan Karabet	Kamil	1281	Ekmeççi
181		Oğlu Simyon	İsmail	1319	
182		Diğeri Ağob	Şükrü	1320	
183		Eşi Uskuhi	Necibe	1294	
184	Cami-i Cedid	Tomayan Ağob	Yakub	1261	Marangoz
185		Oğlu Samuel	Sami	1291	
186		Eşi Rozin	Nuriye	1282	
187		Samuel eşi Viruhi	Düriye	1302	
188		Samuel oğlu Dikran	Ekrem	1322	
189	Aytunoğlu	Artin	Yusuf	1294	Marangoz
190		Eşi Lusia	Latife	1294	
191		Kızı Siranuş	Rabia	1317	
192		Oğlu Ağob	Rumi	1328	
193	Cami-i Cedid	Keşişoğlu Anutcan	İbrahim	1260	Makinist
194		Oğlu Ağob	Murad	1287	
195		Torunu Vahram	Vahdeddin	1316	
196		Eşi Purap	Havva	1265	
197		Ağob eşi Vahanus	Pakize	1303	
198		Kız torunu Ardantus	Navide	1321	
199	Hacı Bali	Peynirciyan Aram	Hami	1295	Donluk fabrikasında yıkamacı
200		Annesi Hripsime	Melek	1285	
201		Eşi Bukina	Hayriye	1305	
202		Kızı – isim yazılmamış-	Asiye	1331	

203		Biraderi Yervant	Nadir	1298	Telefon ve elektrik teknisyeni
204	Erzincan	Hırafıoğlu Kirkor	Mehmed Akif	1277	Mimar
205		Eği Satıg	Nezaket	1292	
206		Oğlu Karabet	Kemal	1316	
207		Oğlu Hayg	Nuri	1318	
208		Oğlu Hrant	Niyazi	1320	
209		Oğlu Amik	Mahir	1323	
210		Kızı Siranuğ	Nadide	1327	
211		Evlad-ı .manevisi Sirarpi	Hanife	-	
212	Hacı Bali	Kırağosyan oğlu Parsig	Rasih	1310	Mimar kalfası
213		Kardeği Vahram	Ziya	1315	
214		Kayın validesi Beatrice	Şaziye	1285	
215		Kız kardeği	Şaziye	1317	
216	Hacı Bali	Onanoğlu Orfan	Orhan	1280	Kunduracı
217		Oğlu Karabet	Cevdet	1313	
218		Eği Lusija	Latife	1292	
219		Kızı Zabel	Feride	1317	
220		Oğlu Sion	Hikmet	-	
221		Kayın pederi İsadoroğlu Boğos	Kamil	1260	
222		Kayın validesi Mariam	Meryem	1275	
223	Hacı Bali	İgneçioğlu Hector	Kamil	1275	Kunduracı
224		Eği Piraye	Nazife	1281	
225	Kaplan	Anbaryan Manuk	Bekir	1260	Kuyumcu
226		Oğlu Kaspar	Şakir	1324	
227		Eği Hripsime	Gülizar	1290	
228		Kızı Berika	Hatice	1318	
229	Bozahane	Zuraboğlu Haygaz	İhsan	1282	Kirişçi
2230		Eği Makruhi	Salih	1292	
231		Kızı İsbet	Nuriye	1319	
132		Kızı Araksi	Leman	1325	
233	Sütçi	Hacıköylioğlu Şrak	Ziya	1296	Sıvacı
234		Oğlu Ağobus	Kemal	1319	
235		Oğlu Mirican	Cemal	1323	
236		Kızı Anike	Feride	1324	
237		Eği Baydzar	Şerife	1298	
238	Hacı Bali	Panosoğlu Sarkis	İlyas	1295	Taşçı ustası
239		Eği Mariam	Meryem	1300	
240		Oğlu Zakin	Zeki	1319	
241		Oğlu Kigam	Ziya	1330	
242		Kızı Varseniğ	Besime	1325	
243		Kızı Kirte	Fehime	1327	
244	Seydibölük	Mafişoğlu Ohannes	Yahya	1270	Kundura kalıp imalatçısı
245		Eği Mariam	Meryem	1275	
246		Kızı İzabet	Şaziye	1305	
247		Torunu Anıg	Nuriye	1329	
248		Torunu Antranik	Nazım	1326	
249		Torunu Zaven	Vehbi	1330	
250	Cami-i Atik	Çizmeciöğlu Ağob	Hikmet	1306	İpek böcek tohumcusu
251		Kardeği İsadur	Behçet	1317	
252		Eği Ardemia	Ruvejde	1308	
253		Kızı Pirab	Nesibe	1330	
254		Oğlu Navas	Mithat	1328	
255		Beslemesi Şadarbik	İkbal	1320	
256	Hacı Bali	...? Solak	Ahmet Pertev	1287	Fotoğrafçı
257		Eği Mariam	Cemile	1295	
258		Oğlu Kirkor	Mehmed Remzi	1317	
259		Oğlu Samoyak	Hasan Zeki	1319	
260		Oğlu Hrant	Mustafa Fehmi	1321	
261		Oğlu	Yusuf Vehbi	1323	
262		Kızı Alis	Hatice Leman	1330	
263		Biraderi Aram	Osman Şevki	1300	
264	Seydibölük	Efendiyan Ohannes	Hayati	1280	Dülger
265		Oğlu Ardaşes	Naci	1315	
266		Eği Makruhi	Naciye	1285	
267	Seydibölük	Hacı Usta	Behzat	1280	Boyacı
268	Kaplan	Haldiroğlu Minas	Mehmed.Salih	1310	Muhbir
269		Annesi Diruhi	Halime	1291	
270		Eği Azniv	Azize	1308	
271		Oğlu Ohannes	Kemal	1320	
272	Hacı Bali	Gülyan Kevonik	Ahmed Macid	1281	Mekteb-i İdadi muallimi
273		Eği Marina	Ayşe Münire	1288	
274		Kızı Ammina	Emine Belkis	1309	
275		Kızı Şiranus	Fatma Feride	1312	
276		Kayın validesi Almasd	Emine Zekiye	1260	
277		Baldızı Mari	Fatma Nadire	1304	
278		Mari kız Asdghig	Ayşe Cemile	-	
279		Oğlu (İsmi yazılmamığ)	Ahmed Lütfi	1331	
280		Kiremitçiyen Hacı Karabet	Mehmed Hadi	1287	Afyon çançıcısı
281		Eği Ovsanna	Hediye	1294	
282		Oğlu Ağob	İlhami	1312	
283		Kızı Varseniğ	Belkis	1315	
284		Oğlu Kevonik	Enver	1317	

285		Oğlu Barıyr	Selami	1327	
286		Manevi evladı Armenuhi	Makbule	-	
287	Hoca Süleyman	Abramoğlu Hacı Kaspar	İbrahim Sun	1279	Havlucu
288		Oğlu Puzant	Latif	1310	
289		Diğeri Rupen	Şükri	1319	
290		Diğeri Osib	Yusuf	1320	
291		Eşi Turvanda	Latife	1285	
292		Validesi Martuhi	Sündüs	1262	
293	Hacı Bali	Karbis	Fuad	-	İhbarcı
294	Gazi Mahub	Yevahimoğlu Tatos	Mehmed Tahir	1292	Kasap
295		Eşi Mariam	Makbule	1305	
296		Oğlu Arutin	İsmail	1326	
297	Kaplan	Berber Mihailoğlu Vahan	Mehmed Vehbi	1298	İplikçi
298		Eşi Sıpuhi	Samiye	1310	
299		Kızı Araksi	Kamer	1328	
300		Kız Kardeşi Lusiya	Necibe	1304	
301		Oğlu Şavarş	Şakir	1327	
302		Oğlu Maran	Mithat	1324	
303	Cami-i Atik	Bal oğlu Hacı Karabet	Mehmed Tahir	-	
304		Eşi Mayoni	Münire	-	
305		Oğlu Hrant	Mehmed Kazım	-	
306		Oğlu Artin	Adil	-	
307		Kızı Urina	Adile	-	

Merkezi hükümetin kaza Ermenilerini tehciye tabi tutmasına rağmen yukarıdaki listede isimleri yazılı esnafların kazada bırakılması, Ermenilerin kaza ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Yukarıdaki listede ismi yazılı 58 usta ve ustaların aile fertlerinden oluşan 249 kişi dışındaki Ermenilerin, ya hükümetçe belirlenen Sivas vilayeti dışındaki tehcir bölgesine ya da Merzifon kazasının bağlı olduğu Amasya sancağının diğer kazalarına gönderildiği tahmin edilmektedir⁵⁰. Merzifon Ermenilerinin kazadan gönderilmesi kaza ekonomisinde -19. yüzyıl ortalarındaki rakamlardan hareketle tarım ve hayvancılık sektöründe olmasa bile en azından sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe geçici de olsa olumsuz bir etki yaptığı değerlendirilmektedir. Kaza, sahip olduğu sanayi sektörünün % 49'unu, hizmet sektörünün % 30'unu, ticaret sektörünün % 46'sını kaybetmiştir. Ayrıca hane başına Müslümanlardan daha fazla vergi ödeyen çok sayıda vergi mükellefini de kaybetmiştir. Tehcir esnasında kaza nüfusunun yaklaşık % 26'sını oluşturan Ermenilerin, kazadan ayrılmasıyla ortaya çıkan nüfus kaybının kazaya yerleşen muhacirler vasıtasıyla telafi edilmiş olduğu kabul edilebilir. Ancak gelen muhacirlerin Ermenilere oranla daha az teknik bilgi ve beceriye sahip olması, ileriki yıllarda kazada nitelikli işgücü bakımından geçici bir süre de olsa sıkıntıya yol açtığı değerlendirilmektedir. Türkiye'den Ermeni ve Rumların göçleri, Türkiye'yi sanayi ve ticarete yeri doldurulamaz teknik bilgi ve ustalık birikiminden mahrum etmiştir (Zürcher, 2019, s. 196-197) iddiası abartılı olsa da ülke genelinde geçici ve sınırlı, olumsuz bir etki yaptığı kabul edilebilir.

Sonuç

Merzifon kazasında tehcir öncesi Ermenilerin 9.461 kişi ile nüfusun % 26'sını oluşturduğu, ekonomik alanda tarım ve hayvancılığa ilgi duymadığı, daha çok sanayi, hizmet ve ticaret sektörüne ilgi gösterdiği görülmüştür. Tarım ve hayvancılık sektöründe Müslümanların hâkim olduğu, sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe ise nüfuslarına oranla Ermenilerin önemli bir ağırlığa sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

⁵⁰ Kazanın Amasya sancağı üzerinden bağlı olduğu Sivas vilayetinin 1914 yılında 141.000 olan Ermeni nüfusunun 1917 tespitlerine göre 8.097'si vilayet sınırları içinde, 3.974'ü de diğer eyaletlerde olmak üzere 12.071'e düşerek % 91 oranında azalmıştır (Sarafian, 2011, s. 47). Yani 128.926'sı tehciye tabi tutulmuştur. 27 Eylül 1917 tarihli bir resmi belgede tehcir edilen Ermeni nüfusun 136.084 olduğu belirtilmektedir (BOA, DHEUM.2.Şb.68/84). Resmi ikinci rakamı esas alırsak tehciye tabi tutulmuşların oranının % 96'nın üzerine çıktığı görülmüştür. Bu rakamlardan hareketle vilayet genelindeki Ermenilerin % 92-96 civarında tehciye tabi tutulduğunu söylenebilir. Bu orana bakarak kazadaki Ermeni nüfusun da yaklaşık bu oranlarda kazayı terk etmek zorunda bırakıldıkları kabul edilebilir. Kazadaki Ermeni nüfusun 1914 yılında 9.461 olduğu hatırlanırsa tehcir dışı bırakılan yukarıda listede isimleri yazılı 307 kişinin 1914 nüfusunun 3,25'ine denk geldiği görülmüştür. Bu rakam da kazadaki Ermenilerin % 96,75'inin tehciye tabi tutulduğunu ortaya koyar. Bu oran da Sivas vilayet ortalamasına yakın bir rakamdır.

Ermenilerin hane başına Müslümanlardan daha fazla vergi ödedikleri anlaşılmıştır. Kaza Ermenileri, bu özelliklerine rağmen iç güvenliği tehdit ettiklerinde ülke geneline paralel olarak tereddütsüz tehcire tabi tutulmuşlardır. Kaza Ermenilerinin tehciri, kaza nüfusunun yaklaşık dörtte birinin azalmasına, sanayi, hizmet ve ticaret sektöründe bazı olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kaza yöneticileri, Ermenilerin nüfus ve ekonomi içindeki yerini dikkate alarak tehcirin geçici de olsa kaza ekonomisini olumsuz etkileyeceğini değerlendirmiş, bu etkileri azaltmak için bazı tedbirler almışlardır. Bu tedbirler kapsamında kaza idarecileri, merkezi hükümetin bilgisi dâhilinde kaza ekonomisi için ihtiyaç duyulan nitelikli Ermenilerden bir kısmını aileleriyle birlikte tehcir dışı bırakarak bu olumsuz etkileri azaltmaya çalışmıştır. Bu tedbirlere rağmen nüfusu tehcire tabi tutulan kazada ekonomi, sınırlı ve geçici de olsa böylesine olağandışı bir gelişmeden olumsuz etkilenmiştir.

Kazada elde ettiğimiz verilerden hareketle, kazaya paralel olarak ülke genelinde Ermeni nüfusu tehcire tabi tutulan yerlerin sınırlı ve geçici de olsa ekonomik anlamda olumsuz etkilendiği söylenebilir. 1915 yılında Osmanlı topraklarında yaşanan Ermeni tehciri idari, siyasi, askeri ve demografik yönleriyle çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ancak tehcirin ekonomik boyutu yeterince incelenmemiştir. Araştırmacıların bundan sonraki dönemde tehcirin üzerinde çok durulmayan ekonomik boyutuna odaklanmaları bu konuda daha sağlıklı verilerin ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. Defterler

- [1] Evkaf Defterleri (EV.d.) : 16174
- [2] Maliye Nezareti Varidat Cizye Muhasebesi Defterleri (ML.VRD.CMH.d.) : 079, 768, 882
- [3] Maliye Nezareti Varidat Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.) : 12925, 12926, 12929, 12931, 13010, 13904, 13539, 14157, 14160, 14161, 14162, 14164, 14167, 14172, 14173, 14178, 14184, 14185, 14186, 14187, 14188, 14190, 14191, 14192, 14193, 12996, 14195, 14196, 14197
- [4] Nüfus Defterleri (NFS.d.) : 2143, 2236, 2237, 2241, 2242, 2243

B. Perakende Belgeler

- [5] Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2.Şube (DH.EUM.2.Şb.) : 68/84
- [6] Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU.) : 10/1, 10/7
- [7] Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem-i (DH.MKT.) : 252/17, 1503/3, 1507/21
- [8] Dahiliye Nezareti Mütenevvi (DH.MTV.) : 22/70
- [9] Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH.ŞFR.) : 54/287
- [10] Hariciye Nezareti, Mektub-i Hariciye (HR.MHC.) : 02-72/47
- [11] İrade, Dahiliye (İ.DH.) : 1085/85102
- [12] İrade, Hususi (İ.HUS.) : 146/1324
- [13] Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) : 134/1, 134/11
- [14] Yıldız Umumi (Y.PRK.UM.) : 42/3

II. Salnameler

Vilayet Salnameleri

- [15] Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1292), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1292
- [16] Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1301), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1301
- [17] Salname-i Vilâyet-i Sivas, (H.1325), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1325

III-Araştırma Eserler

- [18] Beydilli, Kemal(2011). "Tehcir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, Ankara.
- [19] Cuinet, Vital(1892). *La Turquie D'Asie, Volume I*, Imprimerie Burdin, Paris.
- [20] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı(2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul.

- [21] Eminoğlu, Mehmet(2007). *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [22] Fidan, Ahmet- Kardeş, Nevin vd.(1996). *M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I,II,III ve IV. Cilt, TTK Basımevi, Ankara.
- [23] Göyünç, Nejat (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara.
- [24] Karal, Enver Ziya(1988). *Osmanlı Tarihi*. VIII.Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,
- [25] Karpat, Kemal(2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, Ankara.
- [26] Natanyan, Boğos(2008). *Sivas 1877*, Çev. Silvert Malhasyan, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- [27] Pakalın, M. Zeki(1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II ve III. Cilt. M.E. B. Yayınları, İstanbul.
- [28] Sarafian, Ara(2011). *Talat Paşa'nın Ermeni Soykırım Raporu*, Gomidas Enstitüsü Yayınları, Londra.
- [29] Sertoğlu, Mithat(1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- [30] Sudi, Süleyman (1308). *Defter-i Muktesid*, C.I, İstanbul: Artin Esadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- [31] Şemseddin Sami(1987). *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- [32] Toprak, Zafer(1984). "Önemli bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931)", *Yapıt*, Sayı 47, Aralık-Ocak (37-43)
- [33] Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013). *Amasya Tarihi*, I-II. Cilt, Amasya Belediyesi Yayınları, Amasya.
- [34] Zürcher, Eric Jan(2019). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

IV. İnternet Kaynakları

- [35] sözlük.gov.tr

EKLER

Ek-1: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Merzifon Kazasındaki Esnafların Dağılımı⁵¹

Kategori	Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Müslüman Esnaf	Kazadaki Ermeni Esnaf	Toplamı
Dokuma	Abacı	-	-	14	14
	Alacacı	-	1	4	5
	Basmacı	-	29	14	43
	Basmacı Çırağı	-	-	2	2
	Basmacı Kalfası	-	-	9	9
	Beldici ⁵²	-	1	-	1
	Culha	-	391	181	572
	Culha Çırağı	-	8	2	10
	Culha Darakçısı	-	-	2	2
	Culha Kalfası	-	-	13	13
	Kalpakçı	-	-	1	1
	Kazzaz	-	4	-	4
	Keçeci	-	5	1	6
	Kuşakçı	-	-	1	1
	Kürkçü	-	-	1	1
	Mutaf ⁵³	-	-	7	7
	Mutaf Çırağı	-	-	1	1
	Pazband ⁵⁴	-	1	-	1
	Pembeci	-	3	2	5
Peştemalçı	-	-	2	2	

⁵¹ Tablo hazırlanırken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

⁵² Yerli kumaş, çit bezi (Şemseddin Sami, 1987,s. 301).

⁵³ Kıldan çuval dokuyan veya satan kişi (Şemseddin Sami, 1987,s. 1425).

⁵⁴ Pazband/Pazvend: Kolçak (Bileğe takılan yünden örme eldiven (Şemseddin Sami, 1987, s.344).

	Şalçı	-	1	-	1
	Urgancı	-	-	12	12
	Urgancı Kalfası	-	-	1	1
	Yemenici	-	1	5	6
		-	445	275	720

Deri	Babuccu ⁵⁵	2	2	28	32
	Babuccu Kalfası	-	-	3	3
	Çankçı	-	7	-	7
	Çizmeci	-	-	1	1
	Debbağ	1	82	-	83
	Debbağ Çırağı	-	1	-	1
	Mestci	-	1	-	1
	Palancı	-	-	1	1
	Saraç	-	9	-	9
	Saraç Çırağı	-	1	-	1
	Semerci	-	18	1	19
		3	121	34	158
Gıda	Çerezci	-	1	-	1
	Etmekçi	-	-	23	23
	Etmekçi Çırağı	-	-	1	1
	Etmekçi Kalfası	-	-	5	5
	Helvacı	-	2	-	2
	Punc ⁵⁶ i	-	-	1	1
		-	3	30	33
Ma den	Çilingir	-	-	3	3

⁵⁵ Ayakkabıcı, ayakkabı yapan veya satan kimse (Fidan, Kardeş vd, 1996,s. 2243).

⁵⁶ Rom veya konyak ile limon ve sıcak sudan mürekkebe ısıtıcı meşrubat (Şemseddin Sami, 1987,s. 364).

	Kazgancı	-	-	60	60
	Kazgancı Çırağı	-	-	3	3
	Kazgancı Kalfası	-	-	10	10
	Kılınççı	-	-	2	2
	Kuyumcu	-	-	13	13
	Kuyumcu Çırağı	-	-	1	1
	Demirci	-	2	83	85
	Demirci Çırağı	-	-	2	2
	Demirci Kalfası	-	-	11	11
	Tüfenkçi	-	3	2	5
		-	5	190	195
Diğer	İlaççı	-	-	4	4
	Kiremitçi	-	-	3	3
	Mumcu	-	3	-	2
	Tarakçı	-	1	4	5
	Tarakçı Çırağı	-	1	1	2
	Terzi		79	81	160
	Terzi Çırağı		5	1	6
		-	89	94	183
	TOPLAM	3	653	623	1279

Ek-2: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Merzifon Kazasındaki Ticaret Erbabının Dağılımı⁵⁷

Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Ticaret Erbabı	Kaza Merkezindeki Müslüman Ticaret Erbabı	Kazadaki Ermeni Ticaret Erbabı	Toplam
Arpacı	-	12	1	13
Attar	-	5	16	21
Bakkal	-	15	-	15
Bezzaz	-	5	28	33
Çerçi	2	1	-	3
Duhancı	-	14	11	25
Eskici	-	9	2	11
Eskici Kalfası	-	-	-	-
Kasap	-	-	33	33
Kasap Çırağı	-	-	3	3
Kasap Kalfası	-	-	7	7
Kemerci	-	-	5	5
Kınacı	-	1	-	1
Kömtürcü	8	-	-	8
Manav	-	14	-	14
Oduncu	36	17	-	53
Saatçi	-	1	-	1
Satenci	-	2	9	11
Simsar	-	-	2	2
Tuzcu	-	15	-	15
Tüccar	-	8	22	30
Uncu	-	3	9	12
	46	122	148	316

⁵⁷ Tablo hazırlanırken Müslüman ticaret erbabının tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni ticaret erbabının tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

Ek-3: 1840 ve 1846 Sayılarına Göre Merzifon Kazasındaki Hizmet Erbabının Dağılımı⁵⁸

	Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Hizmet Erbabı	Kaza Merkezindeki Müslüman Hizmet Erbabı	Kazadaki Ermeni Hizmet Erbabı	Toplam
İnşaat-Ahşap	Boyacı	-	-	1	1
	Boyacı Kalfası	-	-	1	1
	Dülger, Neccar (Doğramacı)	-	11	19	30
	Dülger Çırağı	-	2	-	2
	Elekçi	-	-	1	1
	Kalafatçı ⁵⁹	-	1	-	1
	Nakışçı Ustası	-	1	1	2
		-	15	23	38
Nakdiye	Hamal	-	-	5	5
	Katırcı	-	1	1	2
		-	1	6	7
Sağlık-Temizlik	Berber	-	23	11	34
	Berber Çırağı	-	4	-	4
	Hademe	-	1	1	2
	Hamamcı	-	3	-	3
	Odabaşı	-	-	2	2
	Sarıcı	-	-	1	1
	Tellak	-	-	17	17
		-	31	32	63

⁵⁸ Bu tabloya idari, askeri, dini, hukuki, eğitim ve denetim gibi görevleri yerine getirirken resmi otoriteyi temsil ettiğini düşündüğümüz 243 Nizamiye askeri, 6 Redif askeri, 2 Tımarlı sipahi, 4 Zaptiye neferi, 62 Talebe, 1 Müderris, 28 İmam, 9 Keşiş, 7 Muallim-i sıbyan, 1 Müderris, 5 Müezzın, 1 Müftü, 3 Nâib, 1 Şeyh, 1 Esnaf şeyhi, 6 Kâtib, 1 Kaza müdürü, 1 Mahalle kâhyası, 4 Gedüklü zaim (Büyük tımar sahibi), 1 Memur ve 8 Muhtar (Muhtarların sayısına muhtarlık yanında diğer bir meslek icra ettiği tespit edilen 16 Muhtar dahil edilmemiş bunlar muhtarlık ile birlikte yaptıkları asıl işlerinin olduğu sınıfa dahil edilmişlerdir) ile 36 Bahçıvan, 489 Çiftçi ilave edilmemiştir.

⁵⁹ Gemilerin kaplama ve güverte döşeme tahtalarının aralıklarını üstüptü v.s. sıkıştırdıktan sonra zifleyerek su geçirmez hale getirme, süsleme, düzenleme (Fidan, Kardeş vd, 1996,s. 1495).

Yiyecek-İçecek	Kahveci	-	11	1	12
	Kebabcı	-	-	24	24
	Kebabcı Çırağı	-	-	1	1
	Kebabcı Kalfası	-	-	2	2
	Kebabcı Çırağı	-	-	1	1
	Tabah Çırağı	-	1	-	1
	Tahmisci Kalfası	-	-	1	1
	Tahmisci	-	-	5	5
		-	12	35	47
Güvenlik	Bekçi	-	-	1	1
	Değirmen Bekçisi	-	-	1	1
	Hamam-ı Natır	-	-	1	1
	Kapıcıbaşı	-	1	-	1
	Natır ⁶⁰	-	4	-	4
		-	5	3	8
Eğlence	Âşık	2	-	-	2
	Çalgıcı	-	-	1	1
		2	-	1	3
Diğer Hizmetler	Çekem ⁶¹	-	1	4	5
	Çoban	60	8	-	68
	Değirmenci	2	2	13	17
	Dellal	-	2	-	2
	Dikici	-	6	75	81

⁶⁰ Bağ ve bahçe bekçisi (Şemseddin Sami, 1987, s. 1449).

⁶¹ Amasya ve Merzifon çevrelerinde sulama suyunun dağıtım, kontrolü ile ilgili olarak köy ve mahalle muhtarlıklarınca görevlendirilen kişilere verilen yerel bir unvan.

Dikici Çırağı	-	1	4	5
Dikici Kalfası	-	-	6	6
Hallac	-	-	6	6
Hancı	-	3	-	3
Hizmetkâr	74	68	4	146
İrgat	105	240	58	403
Kalaycı	-	2	33	35
Kalaycı Kalfası	-	-	1	1
Kıracı	25	14	7	46
Nalbant	-	15	-	15
Tellal	-	-	-	-
Yazıcı	-	-	1	1
	266	362	212	837
Genel Toplam	268	426	309	1.003

Journal of Universal History Studies

Osmanlı Toplumunda Aile: Rodoscuk Örneği (1785-1810)¹

Family in the Ottoman Society: The Sample of Rodoscuk (1785-1810)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 03.11.2020 / 21.11.2020

pp. 318-335

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Pınar Doğanay

Gazi University, Dr., Institute of Social Sciences, Ankara, Turkey

Email: snpnrdoganay@gmail.com

Orcid Number: 0000-0001-9733-2172

Cite: Doğanay, P. (2020). Osmanlı Toplumunda Aile: Rodoscuk Örneği (1785-1810) . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 318-335 . DOI: 10.38000/juhis.820390

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir)

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* Bu makale doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Toplumun en küçük yapı taşı olan “aile”, toplumlarda meydana gelen maddi ve manevi değişim ve dönüşümlerin etki ve sonuçlarının net olarak gözlemlenebildiği kurumların başında gelmektedir. Bu bağlamdan yola çıkarak Rodoscuk örneği üzerinden Osmanlı toplumunda aile kurumunun incelendiği bu çalışmada; on sekizinci yüzyılın son çeyreği ve on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde Rodoscuk’taki aile hayatı üzerinde durulmuştur. “1785-1810” yıllarına ait altı adet Rodoscuk Şer’iye Sicilinin ana kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada; ilk olarak Rodoscuk’taki aile yapısı; aile tipleri, hâkimiyet esası, eş sayıları bakımından ayrı ayrı incelenmiş ardından aile kurumunun temel dinamikleri olan evlilik, boşanma, nafaka, miras ve vesâyet gibi konulara değinilmiştir. Yapılan çalışmada; mevcut yerleşim yerinde bulunan Müslim ve Gayrimüslim tebaanın aile yaşantılarında pek çok yönden benzerlik olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rodoscuk, Toplum, Aile, Evlilik, Boşanma.

Abstract

The concept of family, which is the smallest structure of society, is one of the leading institutions in which the effects and results of material and spiritual changes and transformations in societies can be clearly observed. Starting from this context, this study, which examines the family institution in the Ottoman society through the example of Rodoscuk, emphasizes the family life in Rodoscuk in the last quarter of the eighteenth century and the first quarter of the nineteenth century. In this study six records of Rhodosucuk sharia registers belonging to the years "1785-1810" are used as the main source; first of all, family structure in Rodoscuk; family types, sovereignty principle, number of spouses were examined separately and then the basic dynamics of the family institution such as marriage, divorce, alimony, inheritance and testament are touched. In the study; it has been determined that there are many similarities in family life of Muslim and non-Muslim subjects in the current settlement.

Keywords: Rodoscuk, Society, Family, Marriage, Divorce.

Giriş

Bu çalışmada, şer'iyeye sicilleri ışığında Rodoscuk örneği üzerinden Osmanlı'da aile hayatına değinilmiştir. Konu üzerine bugüne kadar pek çok farklı çalışma yapılmıştır. Ancak Rodoscuk özelinde yapılan çalışmalar sınırlıdır. Oysa Rodoscuk'un, sahip olduğu kozmopolit yapısı sebebiyle Osmanlı aile yapısının hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler açısından daha net anlaşılmasına olanak sağlayan şehirlere birisidir. Nitekim Osmanlı'da aile denildiğinde ilk olarak Müslüman aile akla gelmektedir. Ancak bu yaklaşım doğru değildir. Zira Osmanlı toplumu içerisinde çok sayıda farklı etnik ve dîmî gruplar mevcuttur. Bunların da Osmanlı toplumu içerisindeki aile yapılarının tıpkı Müslüman aile yapıları gibi irdelenmesi, gerektiğinde birbirleri ile benzerliklerinin ve farklılıklarının mukayese edilerek değerlendirilmesi ve bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Her ne kadar gayrimüslimler söz konusu evlilik, boşanma, miras vb. aile hayatını ilgilendiren konularda kendilerine ait kurumları kullanabilme imkânlarına sahip olsalar da Osmanlı mahkemelerini bu anlamda kullanan gayrimüslimlerin sayısı da az değildir. Özellikle gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerlerine ait mahkeme kayıtlarında bu durum net olarak görülmektedir. Gayrimüslim tebaanın yoğun olarak yaşadığı şehirlere biri olan Rodoscuk'a ait mahkeme kayıtları da bu durumu doğrular niteliktedir (Doğanay, 2020, s. 89). Zira çalışmaya kaynaklık eden "1697, 1701, 1704, 1708, 1710 ve 1717" numaralı Rodoscuk Şer'iyeye Sicillerinde bu duruma dair pek çok örneğe rastlanmıştır.

Çalışmaya kaynaklık eden bu defterler, H.1200-1224/M.1785-1810 yıllarına ait kayıtları ihtiva etmektedir. Defterlerde Rodoscuk'a ait toplam otuz dört mahalle, yirmi yedi karye ismi yer almaktadır. Bu mahallelerden; on yedisi Müslüman mahallesi iken, on bir tanesi de gayrimüslim mahallesidir. Bunların dışında altı mahallede Müslim ve Gayrimüslim tebaa iç içe yaşamaktadır. Kırsal alanlarda ise durum şehir merkezinden biraz farklıdır. Zira Rodoscuk kırsalındaki demografik ibre Müslümanlara dönüktür. Öyle ki Rodoscuk'ta bulunan yirmi yedi karyenin yirmi biri Müslümanlara ait yerleşim yeri iken; sadece dört karye, gayrimüslim tebaaya aittir. İki karyede ise Müslim ve Gayrimüslim tebaa bir arada yaşamaktadır. Bu durum Rodoscuk'ta ikamet eden gayrimüslim ailelerin Müslüman ailelere nazaran şehir merkezinde yaşamaya daha yakın oldukları ile de izah edilebilir.

Çalışmada şer'iyeye sicillerinin yanı sıra Ümit Ekin'in, "*Osmanlı Toplumunda Sıkça Başvurulan Bir Boşanma Yöntemi: Muhâla'a*", aynı yazara ait "*Rodoscuk Örneğinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mehr*" ve "*17. Yüzyılın Sonlarında Rodoscuklu Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları*" makaleleri ile Fatma Özaba'nın, "*Osmanlı Mahkemelerinde Rodoscuklu (Tekirdağlı) Kadınlar*", adlı makalesinden istifade edilmiştir. XVII. yüzyıl Rodoscuk'unun daha yakından görülmesine olanak sağlayan çalışmalar olması sebebiyle bir hayli kıymetli olan bu çalışmalarda, Rodoscuk'ta aile hayatı bir bütün olarak ele alınmamıştır. Sadece belirli bir spesifik alan üzerinde durulmuştur. Oysa Rodoscuk örneği üzerinden yapılan bu çalışma; benzerlerinden farklı olarak XVIII. yüzyılın son çeyreği ve XIX. ilk çeyreğinde Rodoscuk'taki aile hayatını ele almaktadır. Bunu da aile kurumunun temel dinamikleri olan evlilik, boşanma, nafaka, miras ve vesâyet gibi konuları bir bütün halinde ele alarak gerçekleştirmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak Osmanlı'da aile kavramı üzerine genel bir değerlendirme yapılmış ardından Rodoscuk Şer'iyeye Sicillerinde yer alan kayıtlar üzerinden Müslim ve Gayrimüslim tebaanın evlilik, boşanma, nafaka, miras ve vesâyet gibi aile hayatını yakından ilgilendiren davalar incelenmiştir. İncelenen bu davalar neticesinde tarafların sahip oldukları haklar, elde ettikleri kazanımlar şayet varsa mağduriyetler gibi birtakım hususlar hakkında çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır. Nitekim yapılan çalışmada; Osmanlı

toplumunda erkeğin aile ve toplum içerisindeki egemen gücü bir kez daha yinelenmiş olsa da kadınların toplumdaki rolü, ev/hâne içerisinde sıkışmış bir profile sahip olmadıkları, kadınların pek çoğunun Müslim ve Gayrimüslim ayırt etmeksizin kadı mahkemelerini rahatlıkla kullanabildikleri, kendilerine ait bir dava olduğunda herhangi bir vekil kullanma gereği duymadan mahkemeye başvurabildikleri görülmektedir. Bu durum bir anlamda; Rodoscuklu kadınların sosyal hayat içerisinde almış olduğu aktif rolü de göstermektedir. Bunun yanı sıra söz konusu evlilik, boşanma, miras vesâyet gibi aile hayatının temel dinamikleri olduğunda gayrimüslim tebaanın kendi kurumlarının yanı sıra kadı mahkemelerini tercih etmesi gayrimüslimlerin Osmanlı Mahkemelerine duydukları güveni de göstermektedir.

Çalışmaya geçmeden önce Rodoscuk ile genel bir bilgi vermek gerekirse; tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Rodoscuk, bu zaman diliminde birbirinden farklı isimlerle anılmıştır. Tarihte bilinen ilk ismi Bisanthe olan ve zamanla Rhaidestos, Rodosto gibi isimlerle anılan şehir, Osmanlı'nın bölgeyi fethiyle birlikte Rodoscuk olarak anılmaya başlanmıştır (Çevik, 1949, s. 6). Fethin ardından Rodoscuk isminin yanı sıra Tekfurdağı (EVS. 1309, nr. 351; EVS. 1310, nr. 656; Mavridis, 2017, s. 89) adını da yaygın olarak kullanmaya başlayan şehir Cumhuriyet döneminde Tekirdağ'a dönüşerek günümüze kadar gelmiştir (İnciciyan ve Andreasyan, 1976, s. 135).

Roma, Bizans ve Osmanlı döneminde İstanbul'un iâşesini sağlayan önemli bir şehir olan Rodoscuk, fetihten önce sadece Rumların yaşadığı bir yerleşim yeri olmasına karşın fethin ardından Türkler, Ermeniler, Yahudiler ve Rumların bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya dönüşmüştür (Serez, 2014, s. 22). XV. yüzyıldan itibaren Rumeli Eyaleti'nin Çirmen Sancağı'na (Gökbilgin, 2007, s. 7) ve XVII. yüzyılda Gelibolu Sancağı'na bağlı bir yerleşim yeri olan Rodoscuk, Tanzimat'tan önceki süreçte "kaza" niteliğinde bir idarî birim olarak "kadı"nın yönetiminde bulunan bir yerleşim yeridir (Göktepe, 2012, s. 25). İdarî yapılanma içerisinde yüz elli akçalık kadılık bölgesi olan Rodoscuk kaza kadılıkları arasında en yüksek dereceye sahiptir (Seyahatnâme, VIII/II, 753). Tanzimat'tan sonraki süreçte ise Edirne Vilâyeti'ne bağlı sancak statüsüne geçen Rodoscuk, yirminci yüzyılın başlarından itibaren Çorlu, Malkara, Hayrabolu kazaları ile birlikte İncecik, Naib ve Ereğli nahiyelerinin merkezi hâline gelmiştir (EVS. 1319, nr. 346).

Aile Hayatı

Osmanlı Devleti'nde farklı etnik ve dinî gruplara mensup kişilerin sayıca fazla olması sebebiyle tek tip aile yapılanmasından bahsedebilmek mümkün olmamakla birlikte imparatorluk nezdinde "geniş aile" yapılanmasının çok yaygın olmadığı görülmektedir. Tabakoğlu'na göre; Osmanlı ailesi genellikle "çekirdek aile" olarak nitelendirilebilecek bir aile biçimine sahiptir. Keza Osmanlı ailesinde çok çocuklu olmak istisnai bir durum olup ortalama çocuk sayısı iki ve üçü geçmemektedir (Tabakoğlu, 1992, s. 82). Rodoscuk Şeri'yye Sicillerindeki kayıtlar üzerinde yapılan incelemeler de Tabakoğlu'nun sözlerini doğrular niteliktedir. Özellikle tereke kayıtları üzerinden yapılan incelemeler göstermektedir ki, Rodoscuk'ta "geniş aile" yapılanması çok da yaygın değildir. Rodoscuk'ta aileler daha ziyade anne, baba ve çocuklardan meydana gelen "çekirdek aile" görünümüne sahiptir (BOA, RŞS, nr. 1710, 4/1; 9/2).

Rodoscuk'ta ataerkil aile yapısının bir hayli fazla olduğu babaların aile reisliği üstlendiği tereke kayıtlarında net olarak görülmektedir.² Babanın ölümü hâlinde aile reisliğini, çocukların dedeleri veya amca

² Aile yapılanması hâkimiyet esasına göre ataerkil ve anaerkil olarak ikiye ayrılmaktadır. Baba hâkimiyetine dayanan, onun çocuk ve yakınlarını içine alan aileye ataerkil, anne hâkimiyetine dayanan, onun çocuk ve yakınlarını içine alan aileye de anaerkil aile denir.

ve dayıları üstlenmiştir.³ Osmanlı toplumunda babanın en önemli görevi kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamaktadır (Yediyıldız, 1994, s. 482). Bununla birlikte Osmanlı kadını özellikle de klâsik dönemdeki Osmanlı kadını genel kamı itibarıyla kamusal alanda fazla görünürlüğü olmayan, ev/hane içerisinde sıkışmış biri olarak tanımlanmaktadır (Gürhan, 2017, s. 1649). Ancak bu kamı doğru değildir. Her ne kadar Osmanlı kadınının ailedeki en önemli rolü, çocuklarını aile içerisinde koruyup gözetlemek, ihtiyaçlarını gidermek olsa da (Faroqhi, 2005, s. 116)⁴ kadının aile içindeki rolü bununla sınırlı değildir. Başta çocukların dil eğitimi olmak üzere evdeki pek çok konuda sorumlu kişi olan kadınlar (Turan, 1992, s. 76) aynı zamanda sosyal hayat içerisinde bir hayli aktiftirler. Öyle ki, XVI. yüzyılın sonlarında Türkiye’de bulunan Alman Protestan Papazı Solomon Shcweigger; “*Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezeni, eğleneni yoktur.*” ifadesini kullanmaktadır (Yediyıldız, 1994, s. 483). XVIII. yüzyılın son çeyreği ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğine ait Rodoscuk Şer’iye Sicillerine ait kayıtlar da Soloman Shcweigger’in sözlerini doğrular niteliktedir. Zira kayıtlarda, mevcut dönemde Rodoscuk’ta yaşayan kadınların, mahkemede vuku bulan herhangi bir davaları olduklarında vekil kullanmadan bizzat katıldıkları görülmekle birlikte kadınların sosyal hayatın içerisinde de bir hayli aktif olduğu mülk alışverişinde bulunabildikleri görülmektedir (BOA. RŞS, nr. 1697, 12/43; 67/2; Özaba, 2018, s. 161). Kadınların gerçekleştirdiği bu mülk alışverişlerin bir kısmı eşler arasında bir kısmı anne ve çocuklar arasında gerçekleşirken bir kısmı da herhangi bir akrabalık ilişkisi bulunmayan kişiler arasında gerçekleşmiştir (BOA. RŞS, nr.1703, 3/2; 19/4). Mevcut dönemlere yakın tarihlerde bölgede bulunan Lady Montegu da Osmanlı kadınlarının sanılanın aksine Batılı kadınlardan daha özgür olduklarını belirtmektedir (Montagu, 2018, s. 41-42).

Aile yapılanmasındaki bir başka önemli faktör de ailedeki eş sayısıdır. Aileler, tek eşli (monogami) ve çok eşli (poligami) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Çakır, 2012, s. 42). Osmanlı’da her iki çeşit evliliğin olduğu bilinmesine karşın birden fazla eşle evlilik çok da yaygın değildir (Ortaylı, 2006, s. 58; Demirel ve Tuş, 1992, s. 94). Daha ziyade Osmanlı toplumunun ilk dönemlerinde daha yaygın olarak görülen çok eşliliğin en önemli nedeni devletin sürekli gazâ hâlinde olmasıdır. Bunun yanı sıra neslin devamlılığını sağlama ve çocuk sahibi olma isteği, zirai üretim gibi emek yoğun faaliyet alanlarında fazla nüfusa duyulan ihtiyaç, kol gücüne dayanan ekonomik faaliyetlerin fazlalığı, kız çocuklarının yanında erkek çocuklarına da sahip olma isteği gibi birtakım sebepler de çok eşliliğin nedeni olarak gösterilebilir (Akbulut, 2019, s. 30). Rodoscuk’a ait mahkeme kayıtlarına bakıldığında ise şehirdeki evliliklerin birkaç tanesi hariç yapılan evliliklerin tamamının tek eşli evlilik olduğu görülmektedir (BOA. RŞS, nr. 1703, 32/1).

Evlilik

Evlilik, kadın ve erkek arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsaade eden, taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akit olmakla birlikte aynı zamanda, erkek ve kadın ilişkisini meşru temele dayandıran toplumsal bir ilişkidir (Akbulut, 2019, s. 29). Osmanlı’da aile, Türk kültürü ve İslâm hukuku çerçevesinde şekillenmiş olup, bekâr kız ve erkeklerin arasında sözlü veya yazılı icap ve kabulle yapılan nikâh akdinin gerçekleşmesi ile kurulurdu (Kavuncu, 1999, s. 161). Evlilikler genellikle aileler tarafından hazırlanır ve toplumda hemen hemen evlenmeyen hiç kimse olmazdı (Faroqhi, 2005, s. 116). Adaylar evlenmeden önce “namzetlik” adı verilen bir nişanlılık dönemi geçirirler ve damat adayı bu dönemde

³ Lâkin eşlerinin ölümü üzerine çocuklarının bakımını bizzat üstlenen ve onlara vâsi tayin edilen kadınlar da vardır. Bu kadınlardan biri olan Rodoscuk Hoca Veli Mahallesi’nde ikâmet eden Mustafa kızı Ümkaşım Hatun kocası İsa oğlu Mustafa’nın ölümü üzerine çocukları sulbiye kızı Emine ve sulbi oğlu İsa’nın vasilğine tayin edilmiştir. BOA. RŞS. nr. 1714, 10/3.

⁴ Ancak bu durum Osmanlı toplumundaki tüm kadınlar için geçerli değildir. Nitekim kocaları hayattayken veya kocalarını kaybettikten sonra ailesinin tüm yükünü yüklenen ve ailede etkin rol oynayan kadınlar da vardır.

kız tarafına “namzetlik akçası” altında bir para öderdi. Eski Türk devletlerinde “kalın”, Arap ve İslâm medeniyetinde “mehir” olarak ödenen bu para, bizzat kadına ödenerek onun tasarrufuna bırakılırdı (Ekin, 2009, s. 198). Şayet evlenecek kız henüz erginlik çağına gelmediyse bu para kızın babasına ödenir ve erginlik çağına geldikten sonra yapılan nikâh akdi sırasında sicillere kaydedilirdi (Kavuncu, 1999, s. 162). Nikâh öncesinde veya nikâh sırasında belirlenen bu bedelin, evliliğin henüz başında ödenen kısmına mihr-i muaccel, boşanma veya ölüm hâlinde ödenecek miktara ise mihr-i müeccel denilirdi (Gümrükçüoğlu, 2013, s. 230). Mehir miktarı gelinin özellikleri ve ailenin maddi durumuna göre değişirdi. Şayet bu bedel ödenmez veya ertelenirse, kocanın ölümü durumunda, kadının alacağı hisseye eklenirdi. Kadın kocasından önce vefat ederse de bu durumda kadının alacağı mehir bedeli, kadının terekesine yansıtılarak varisleri arasında pay edilirdi (Şahiner, 2018, s. 96).

“Mehir” sadece Müslüman kadınlara has değildir. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaadan kadı mahkemesinde evlenen kadınların da “mehir” aldıkları bilinmektedir (Şahiner, 2018, s. 78). “1785-1810” yıllarına ait Rodoscuk mahkeme kayıtlarında da benzer örneğine rastladığımız bu tarz evlilikler (BOA. RŞS, nr.1704, 30/4) bir anlamda gayrimüslimlerin Müslümanlar ile kaynaşmalarının yanında İslâm hukukuna duydukları güvenle de izah edilebilmektedir. Zira söz konusu evlilik ve aile konuları olduğunda gayrimüslimlerin kendi dinî kurumlarını kullanma hakları vardı (Koçak, 2018, s. 176).

Nikâh akdinin gerçekleştirileceği zaman ise evlenecek kız ve erkeğin her ikisi de mahkeme-i şer’ e gelerek şahitler huzurunda nikâhlanırdı. Lâkin bu nikâh akdinin gerçekleştiği esnasında kadının resmi bir görevli olarak orada bulunma zorunluluğu yoktu. Ancak kadı huzurunda evlenmenin ve sicillere kaydedilmenin resmiyette avantajı olması sebebiyle hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında kadının huzurunda evlenmek yaygındı. (Çakır, 2012, s. 48). Nikâh akdi esnasında şayet evlenecek kız ve erkekten birisi katılmaz ise yakınlarından birini vekil tayin etmek suretiyle yine mahkeme-i şer’de nikâhlanabilirdi. Bazı durumlarda ise mahkeme-i şer’den bir görevli, kızın veya erkeğin evine gelerek nikâh akdini yerine getirirdi (Kavuncu, 1999, s. 161). Nikâhın kıyılmasının ardından düzenlenen “nikâh hücceti” taraflara verilir, bir kopyası da şer’iye sicillerine kaydedilirdi. Ancak “nikâh hücceti”ni sicillere kaydetmek zorunlu değildi. Rodoscuk’a ait şer’iye sicilleri incelendiğinde “nikâh hüccetleri”nin çok da fazla olmadığı görülmektedir. Misal “1704” numaralı Rodoscuk Şer’iye Sicilinde sadece iki adet “nikâh hücceti”nin yer aldığı görülmekte iken bazı defterlerde ise “nikâh hücceti”ne rastlanılmamıştır. Evlilik yapılanmasına bakıldığında ise Rodoscuk’ta tek eşli evliliğin yaygın olduğunu görülmektedir (BOA. RŞS, nr. 1712, 12/5). Bu durum sadece gayrimüslimlere has bir durum değildir. Şehirdeki Müslümanların büyük kısmının da tek eşli olduğu tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA. RŞS, nr. 1712, 5/4; 11/4). Bunun yanında Rodoscuk’ta Müslim ve Gayrimüslimlerin genellikle kendi tebaalarından hatta kendi milletlerinden kimseler ile evlendikleri başka milletlerle akrabalık ilişkisi kurmadıkları görülmektedir (BOA. RŞS, nr. 1710, 57/6). Osmanlı toplumunda Müslüman erkeklerin gayrimüslim ehl-i kitap bir kimse ile evlenmesinde bir mahsur görülmemesine karşın (Faroqhi, 2005, s. 116) Rodoscuk’a ait mahkeme kayıtlarında böyle bir kayda rastlanılmamıştır.

“1785-1810” yılları arasında Rodoscuk’ta evli ve bekâr kimselerin sayısı ise şu şekildedir:

Tablo 1. 1785-1810 Yılları Arasında Rodoscuk'ta Evli ve Bekâr Kimselerin Sayısı⁵

Medeni Durum	1785-89	1788-90	1792-93	1796-99	1798-1801	1805-10
Evli	107	132	73	81	78	115
Bekâr	3	8	7	1	2	2

Tabloda görüldüğü üzere “1785-1810” yılları Rodoscuk'ta evli olanların sayısı bekâr olanlara kıyasla kat be kat fazladır. Evli ve bekâr sayısının sürekli değişime uğradığı şehirde evlilere ait en fazla kayıt “1788-90” yılları arasında, en az kayıt ise “1792-1793” yılları arasında tespit edilmiştir. Bekârlara ait en fazla kayıt evlilerde olduğu gibi “1788-90” yılları arasında görülürken en az kayıt “1796-1799” yılları arasında görülmektedir.⁶ Büyük çoğunluğunu evli çiftlerin oluşturduğu şehirdeki ailelerin çocuk sayıları ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. 1785-1810 Yılları Arasında Rodoscuk'ta Ailelerin Çocuk Sayısı⁷

Aile Sayısı	1785-89	1788-90	1792-93	1796-99	1798-1801	1805-10
Çocuksuz	24	29	18	27	15	13
1 Çocuklu Aile	51	47	41	55	52	85
2 Çocuklu Aile	41	44	33	24	25	42
3 Çocuklu Aile	9	11	7	7	6	13
4 ve Üstü Çocuklu Aile	3	-	1	2	2	2

Büyük kısmını bir ve iki çocuklu ailelerin oluşturduğu şehirdeki çocuk sayısı iki ve üçü geçmemektedir.⁸ Kız ve erkek çocuklarının sayılarının birbirine oldukça yakın olduğunun görüldüğü şehirde bu dönemde “945” çocuk vardır. Bu çocukların “468”i kız, “477”si ise erkektir. Çocukların yıllara göre cinsiyet dağılımı ise aşağıdaki gibidir:

⁵ Çizelgeler oluşturulurken Rodoscuk Şer'iyeye Sicillerine ait; 1697, nr. 1704, nr. 1708, nr. 1712, nr ve 1717 numaralı defterlerin içerisinde 1-100 arası sayfalarında yer alan Tereke kayıtları, 1701 nr. Defterde de 1-142 sayfaları arasında yer alan “Tereke Kayıtları” kullanılmıştır.

⁶ Bu durum aynı zamanda bu dönemlere ait Şer'iyeye Sicillerinin hacmiyle de ilişkilidir. Zira 1788-90 numaralı defter 1796-99 numaralı deftere kıyasla hacim olarak daha geniştir.

⁷ Çizelgeler oluşturulurken Rodoscuk Şer'iyeye Sicillerine ait; 1697, nr. 1704, nr. 1708, nr. 1712, nr ve 1717 numaralı defterlerin içerisinde 1-100 arası sayfalarında yer alan Tereke kayıtları, 1701 nr. Defterde de 1-142 sayfaları arasında yer alan “Tereke Kayıtları” kullanılmıştır.

⁸ 17. yüzyılın sonlarında da şehirdeki çocuk sayısı bundan farklı değildir. Ortalama çocuk sayısı o dönemde de 2'dir. Bkz. Ekin, 2013, s. 578.

Tablo 3. 1785-1810 Yılları Arasında Rodoscuk'ta Çocukların Cinsiyet Dağılımı⁹

Cinsiyet	1785-89	1788-90	1792-93	1796-99	1798-1801	1805-10
Erkek Çocuk	81	104	63	66	62	101
Kız Çocuk	91	64	66	66	66	115
Toplam	172	168	129	132	128	216

Kız ve erkek çocuklarının sayılarının ele alındığı bu tabloda görüldüğü üzere şehirdeki çocuk sayısı “1785-89”dan sonra düşüşe geçmiştir. “1790-1799” yılları arasında ise uzunca bir süre birbirine yakın sayılarda kaldığı görülen çocuk sayılarının ancak “1805-10” yılları arasında yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu durum “1805-10” yılları arasında şehirde yaşanan nüfus hareketliliğini de gözler önüne sermektedir.¹⁰

Boşanma

İslâm hukuku çerçevesinde boşanmalar, “*fesih*”, “*talâk*” ve “*tefrik*” olmak üzere üç grupta gerçekleşmektedir (Özaba, 2018, s. 167). “*Fesih*” olarak gerçekleşen boşanmalar genellikle eşlerin kendi rızalarıyla, mahkeme aracılığıyla gerçekleştirdikleri bir boşanma şeklidir. Bu boşanmada karşılıklı bir anlaşma söz konusu olduğu için kadınlar alacağı mehir ya da nafakadan vazgeçerek kocalarına bir bedel öderler, erkekler ise herhangi bir bedel ödemezlerdi (Cin, 1988, s. 122-123). Aynı zamanda eşlerin serbest iradeleriyle aralarındaki evlilik ilişkisine son vermeleri olarak da tanımlanan bu boşanmada, boşanmanın gerçekleşebilmesi için evliliğin en az bir yıl sürmüş olması gerekirdi. Bunun yanında eşlerin boşanmak üzere birlikte başvurmaları ya da birinin açtığı davayı diğerinin de kabul etmesinin gerekli olduğu bu tarz boşanmada, hâkimin de bizzat tarafları dinlemesi ve tarafların yapmış oldukları anlaşmanın hukuka uygun olarak gerçekleşmiş olduğu şeklinde karar vermesi gerekirdi (Akbulut, 2019, s. 38).

“*Talâk*” ise sadece kocanın inisiyatifinde olan bir boşanma şekli olup kocanın tek taraflı irade beyanı ile karısını boşamasıdır. Bu tür boşanmalarda herhangi bir boşanma sebebine ihtiyaç duyulmadığı gibi boşanmanın gerçekleşmesi için de mahkeme kararına gerek yoktur. Kocanın “seni boşadım”, “boş ol” gibi iradesini belirleyen tek taraflı beyanı boşanmanın meydana gelebilmesi için yeterlidir (Aydın, 1986, s. 1). Ancak bu tür boşanmalarda birtakım sıkıntılar da yaşanabilmektedir. Bazen koca istemsizce boşanmayı gerçekleştirebilecek sözleri sarf edebilmektedir. Örneğin; Rodoscuk’un eski sakinlerinden olan Hüseyin Çavuş, bir gün sarhoş bir vaziyette iken eşi Hatice Hatun’a “boş ol” diyerek talâk şeklinde boşanmayı gerçekleştirmiş ancak ertesi gün kararı sorulduğunda sarhoş olduğunu ve o haldeyken eşini boşadığını belirtmiştir (Akbulut, 2019, s. 38).

Talâk ile boşanmada da bazı şartlar bulunmaktadır. Bu tarz boşanmalarda bir erkeğin karısını boşama hakkı üç ile sınırlıdır. Şayet bir erkek karısını üçüncü kez boşarsa, karısı başka bir erkek ile yeni bir evlilik yapmadıkça tekrardan eski kocası ile evlenemeyeceği yönünde hüküm ileri sürülmüştür. Bir diğer

⁹ Çizelgeler oluşturulurken Rodoscuk Şer’iye Sicillerine ait; 1697, nr. 1704, nr. 1708, nr. 1712, nr ve 1717 numaralı defterlerin içerisinde 1-100 arası sayfalarında yer alan Tereke kayıtları, 1701 nr. Defterde de 1-142 sayfaları arasında yer alan “Tereke Kayıtları” kullanılmıştır.

¹⁰ Bu veriler aynı zamanda mevcut dönemlere ait Rodoscuk Şer’iye Sicillerinin hacmi, belgelerinin okunurluğu vb. etkenlerle de ilişkilidir.

ifade ile üç talâkla boşanan bir kadının aynı erkekle yeniden evlenebilmesi için bir başkasıyla sahil bir evlilik yapması, bu evliliğin de ölüm veya boşama ile sonuçlanması gerekmektedir. Ancak bu şartlar sağlanırsa kadın yeniden eski kocası ile evlenebilirdi (Acar, 2010, s. 500).

Üçüncü boşanma türü olan “*tefrik*” bir diğere ifade ile “*kaza-i boşanma*” ise taraflardan birinin geçerli bazı sebepler doğrultusunda mahkemeye başvurup hâkimden boşanmayı talep etmesi ile gerçekleşirdi. Ekseriyetle kadınların mahkemeye başvurarak hâkimden boşanmayı talep ettikleri bu tarz boşanmada hâkim sebeplerin var olduğuna şayet kanaat getirirse boşanma gerçekleşirdi. Bu boşanma tarzında kocanın bunu istemiş olma şartı genellikle aranmazdı. Çünkü bu tarz boşanmalar kocanın veya eşlerin irade beyanlarından ziyade hâkimin hükmü ile gerçekleşirdi (Aydın, 1986, s. 2).

Hâkimin kararının olumlu olması için belli başlı sebeplerin olduğu bu boşanma türünde ise üç özel bir genel olmak üzere dört neden bulunmaktadır.

1. Hastalık (Kusur): Buradaki hastalıktan kasıt ilk olarak eşlerde bulunan ve cinsi birleşmeye engel olan hastalık ve kusurlardır. Şayet böyle bir durum kadında varsa, Hanefi mezhebine göre kocanın da talâk-ı bain ile karısını boşama hakkı vardır. İkinci hastalık türü ise şayet akıl sağlığının bozuk olması, cüzzam, alacağı hastalığı (baras) gibi hastalıklardır. Hanefi mezhebi dışındaki diğere üç mezhep bu tür hastalıkları da boşanma sebebi olarak kabul ederken, Hanefi mezhebinde bu tarz hastalıkların boşanma sebebi olduğu konusunda kesin bir yargı bulunmamaktadır.

2. Nafakanın Ödenmemesi: Kadının maddi durumu nasıl olursa olsun nafaka kocanın borcu olduğundan bu borcun yerine getirilmemesi Şafii, Maliki ve Hanbelilerce belirli şartlarla ve özellikle kocanın bilinen mal varlığı olmaması durumunda boşanma sebebidir. Hanefiler ise kocanın borcunu kabul etmekle birlikte nafakanın ödenmemesini boşanma nedeni kabul etmezler.

3. Gâiplik-Terk: Evinden ayrılan ve bir daha evine dönmeyen veya dönemeyen kimseden ayrılma isteği Maliki ve Hanbelilerde şayet bu terk olayının üzerinden altı aydan dört yıla kadar değışen bir süre geçmiş ise bu istek kabul edilirdi. Hanefi ve Şafiilerde ise gâiblik ve terk, ne kadar uzun sürerse sürsün bir boşanma nedeni değildir.

4. Geçimsizlik, Kötü Muamele: Genel bir boşanma sebebi olan bu durum, Hanbeliler ve Malikilerde boşanma nedeni sayılmasına karşın Hanefi ve Şafiilerde kabul görmemiştir. Şayet kadın bu tarz bir istekle mahkemeye başvurursa ondan bu durumu ispat etmeleri istenir şayet ispat edemez ve boşanmada ısrarcı olursa aile yakınlarının aracılık yapması hususunda hâkim karar bildirirdi (Aydın, 1986, s. 2-3)

Şayet yukarıdaki nedenlerden herhangi biri varsa kadınlar rahatlıkla mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabilirlerdi (Ekin, 2009, s. 122-124). Ancak Osmanlı toplumunda kadınlar, mahkemeye genellikle kocalarının kendilerini boşadıkları ve nafakaya ihtiyaç duydukları zaman müracaat ederlerdi. Nitekim başka şehre giden erkekler, gittikleri yerlerden dönme ihtimalleri olmadıkları zaman (Ekin, 2009, s. 124) ya da eşlerinin tek başlarına kalmalarının hem güvenlik hem de malî açıdan zor olması sebebiyle çoğu defa talâk ile eşlerini boşarlar ve bu durumu bazen şahitler aracılığıyla bazen de mektup ile eşlerine bildirirlerdi. Bunun üzerine kadınlar, eşlerinin kendilerini boşadıklarının haberini getiren şahitler veya ellerinde varsa mektup ile mahkemeye başvurarak boşanma durumunu kaydettirirlerdi (Kıvrım, 2011, s. 379). Örneğin; Rodoscuk sakinlerinden Hüseyin Çavuş Mahallesi’nde ikâmet eden Fatıma Hatun, kocası Şah Seyid Mustafa’nın kendisini sekiz ay önce boşadığını mahkeme-i şer’de şahitler Es-seyid Salih oğlu Mustafa

ve Seyid Mehmed oğlu Mustafa huzurunda söyleyerek boşanmanın resmileşmesini istemiştir (BOA. RŞS, nr. 1703, 5/3).

Gayrimüslim tebaa arasındaki boşanma nedenleri de Müslümanların boşanma nedenlerinden farklı değildir. Ahlâka uymayan davranışlar, kadına işkence etmek ve dövme, kocanın üç yıl ya da daha uzun süre yokluğu, tedavisi olmayan ciddi hastalık, kocanın iktidarsızlığı ve sarhoş edici maddelerin kullanımı gibi sebepler kadının kocası boşamak için kilise mahkemesine başvurması için yeterli bir nedendir. Bu gibi durumlarda Müslümanlara verildiği gibi onlara da barışmaları için belli bir süre mühlet verilir şayet barışma sağlamazsa kilise tarafından boşanma sağlanırdı (Şahiner, 2018, s. 87).

Boşanma davalarında erkekler ise talâk ile eşlerini boşadıkları için mahkemeye bunu kaydettirme gereği duymamışlardır (BOA. RŞS, nr. 1697, 8/3; nr. 1701, 96/1, 117/2; nr. 1703, 5/3, 14/3).

Nafaka

Sözlük anlamı harcamak, tüketmek olan nafaka; ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddî değerler manasına gelmesinin yanında İslâm hukukçuları tarafından hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar şeklinde de tanımlanmaktadır (Erbay, 2006, s. 282-285).

İslâm hukukunda nafaka kavramı; aile hukuku ilişkisinden ve mülkiyet ilişkisinden kaynaklanmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aile hukuku ilişkisinden doğanlar; evlilik ve hısımlık nafakası iken mülkiyet ilişkisinden doğanlar; kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakası olmak üzere kendi içerisinde sınıflandırılmıştır.¹¹

İslâm hukukçuları evlilik nafakasının, evlilik akdinin hukukî sonuçlarından biri olduğu konusunda hemfikir olup evlilik süresince bu yükümlülüğün devam ettiğini belirtirler. İslâm-i hükümlere göre, aile reisi olan koca, ailenin geçimini sağlamakla yükümlüdür. Bununla birlikte kadının kendine ait bir malı, geçimini sağlayacak ölçüde geliri olsa dahî nafakası kocasına aittir (Özaba, 2018, s. 161). Bu nafakalar genellikle kadının normal bir şekilde hayatını devam ettirmesini sağlamak için gerekli olan yiyecek, giyecek “ki bunlar yazlık ve kışlık ayrıma göre karşılanacak” ve de kadının sosyal durumuna uygun bir şekilde dayalı döşeli bir mesken olarak belirlenmiştir (Akbulut, 2019, s. 35). Şayet koca, karısının nafakasını ödemez veya eksik öderse kadına yargı yolu açıktır. Eğer koca mahkemeye gitmezse kadının savunması kocanın gıyabında dinlenir ve dava neticeye bağlanırdı. Hatta mahkeme, kadına karar altına alınan nafakasını karşılayabilmesi için kocasının mülkiyetindeki nakit ve temel gıda maddeleri gibi nafaka cinsi mallardan harcama hakkı da verebilirdi (Erbay, 2006, s. 282-285). Bunun yanında kadın mahkemeye başvurduğunda nafaka bedelini kocasının herhangi bir taşınmaz malı ile de takas edebilirdi (Kazak, 2013, s. 195).

“1785-1810” yıllarına ait incelenen Rodosçuk Şer’iye Sicillerinde çokça örneğine rastladığımız nafaka davalarında, kadınların mahkemeye genellikle boşanmalarının hemen ardından eşlerinden nafakalarını almak talebiyle başvurdukları görülmektedir. Örneğin; Nebizâde Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun, kocası Hüseyin Bey’den aldığı nafakanın ödenmesi hususunda mahkeme-i şer’e başvurarak gerekenin yapılmasını istemiştir (BOA. RŞS, nr. 1697, 8/2).

¹¹ Hısımlık nafakası genellikle yardıma muhtaç durumda olanlara, çevresindeki kişilerin imkânları ölçüsünde yardımda bulunmasıdır. Hısımlık nafakası aralarında kan bağı bulunan yakınlar arasında söz konusudur. Bu nedenle nafakada yükümlülükler karşılıklıdır. Bugün nafaka alacaklı olan hısımlık şartların değişmesiyle aynı yakınına karşı nafaka borçlusu durumuna gelebilir.

Kendi nafakalarının yanı sıra çocuklarının nafakaları için de mahkemeye başvurdukları gözlenen kadınların; yedi yaşına kadar erkek, dokuz yaşına kadar kız çocuklarının vesâyetini alma hakları bulunmakla birlikte onlar adına mahkemeye başvurarak nafaka talep etme hakları da vardır (Şahiner, 2018, s. 91-92). Örneğin; Nebizâde Mahallesi sakinlerinden Nefise Hatun kızı Hafize nam sağirenin ihtiyaçları için kocası Ahmet Beşe'den on akçelik bir nafaka talep etmiştir (BOA. RŞS, nr. 1703, 26/1).

Boşanma sonrası mahkemeye başvurarak nafaka talebinde bulunmak sadece Müslüman kadınlara mahsus değildir. Rodosçuk'ta yaşayan gayrimüslim kadınlar da boşanmalarının ardından kadı mahkemesine başvurarak eski eşlerinden, şayet eşleri hayatını kaybetmişse onun terekesinden hem kendi ihtiyaçlarının hem de çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla nafaka talebinde bulunmuşlardır. Örneğin; Rumlara ait Papa Yani Mahallesi sakinlerinden Anastasya, kızı ve oğlu için mahkeme-i şer'e başvurarak çocuklarının her biri için onar akçelik nafaka talebinde bulunmuştur (BOA. RŞS, nr. 1697, 11/1; 11/2). Bunun yanı sıra vasîliğini üstlendiği çocukların ihtiyacını karşılayamayanlar da mahkeme-i şer'e başvurarak nafaka talebinde bulunabilirlerdi. Örneğin; Cami-i Atik Mahallesi'nde odalarda ikâmet eden gayrimüslim Konstantin, daha evvel vasîliğini üstlendiği Nikola nam sağirenin artık ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığını belirterek nafaka talebinde bulunmuştur (BOA. RŞS, nr. 1703, 25/4).

Miras

Miras kelimesi irs ile eş anlamlı olarak; "bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey" manalarında gelir iken ölen kimsenin miras olarak bıraktıklarına da "tereke" veya "muhallefât" denilmektedir (Özcan, 2005, s. 406-407).¹²

Osmanlı'da ise tereke olarak adlandırılan, ölen kişinin bıraktıklarının kaydedildiği bu defterlere; ilk olarak ölen kişinin mal ve nakit varlığının toplam değeri kaydedilir ardından bu mal varlığının borçlara, mirasçılara, devlete, kadılık işlemleri ücretlerine ayrılan kısımları ayrı bir liste hâlinde not edilirdi. Kayıt işlemlerinin tamamlanmasının ardından ödemeler sırasıyla; ölen kişinin cenaze masrafları, devlete olan borçları, diğer borçları, şayet varsa vasiyeti gereği yapılacak ödemeler, kadının ücreti, defter kayıt masrafı adı altında tereke masraf türleri ve tutarları şeklinde yapılır ardından kalan tutar mirasçılar arasında pay edilirdi. Bunlar genellikle eşi, oğlu, kızı ve diğer yakınları olmak üzere anne, baba, kız kardeşler, erkek kardeşler hatta amca çocukları şeklinde en yakın mirasçıdan en uzak mirasçıya doğru sıralanırdı (Çoşkun ve Şişman, 2013, s. 199-200). Varisi olmayanların terekeleri ise mal addedildiği için devlete kalırdı (Bilgin ve Bozkurt, 2010, s. 3).¹³

Rodosçuk'ta incelenen "1785-1810" yıllarına ait mahkeme kayıtlarında büyük çoğunluğu oluşturan tereke kayıtlarında, mirasların genellikle aile içinde kaldığı görülmektedir. Örneğin; Hoca Bayezid Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Berber Es-Seyid Mehmed ismindeki kişinin mirası, eşi Ümmükaşım Hatun ile oğulları Ahmet ve Mehmet'e kalmıştır (BOA. RŞS, nr. 1697, 12/2). Bir başka kayıta ise çocukları

¹² Tereke ve Muhallefât kavramları; ölen kişinin mal varlığını ifade etmek üzere birbirinin yerine kullanılabilen kavramlardır. Bunlardan ilki olan Tereke Defterleri, Kadı mahkemelerinde hukukî bir işlem çerçevesinde kaleme alınan ve metrukâtın tafsilatlı dökümü de dâhil olmak üzere tereke sahibi, vârisleri ve terekeyle ilgili diğer hususlar hakkında bilgi veren mahkeme kayıtlarıdır. Muhallefât kayıtlarının yer aldığı defterler tereke, kassâm, metrukât ve muhallefât defterleri gibi isimlerle anılmaktadır. Defterlerde yer alan muhallefât kayıtları dört kısımdan oluşmaktadır. Başlık kısmında ölen kişinin kimliği, unvanı, ait olduğu zümre, mesleği, ikâmet ettiği ve öldüğü yer, ölüm şekli, vefat tarihi gibi bilgiler ile mirasçılarının kimler olduğu da belirtilmektedir. İkinci kısımda kalan malların ayrıntılı bir dökümü verilir. Burada kaydedilen her malın bilirkişi tarafından tesbit edilen değeri de yazılır. Üçüncü kısımda teçhiz, tekfin, ıskat, it'âm-ı fukarâ, resm-i kısmet ve diğer işlemler için yapılan masraflarla borçlar sıralanır; varsa mehir ve nafaka borçları özellikle kaydedilir.

¹³ Eğer ölen kişi askerî kesimden ise malları hassa beytülmal eminleri, sivil halktan ise âmme beytülmal eminleri tarafından kabzedilirdi. Lâkin sivil halktan olduğu halde mallarının değeri 10.000 akçeden fazla ise de yine hassa beytülmal eminleri ilgilenilirdi.

olmayan Cami-i Atik Mahallesi sakinlerinden Fatıma Hatun'un mirasının eşi Molla Ali ile kız kardeşi Emine'ye kaldığı görülmektedir (BOA. RŞS, nr. 1697, 7/5). Bırakılan miras sadece para ile sınırlı değildir. Çeşitli ev ve giyim eşyaları ile birlikte tarla, bağ, bahçe ve evlerin de bırakıldığı mahkeme kayıtlarında görülmektedir (BOA. RŞS, nr. 1701, 8/3).

Mahkeme kayıtlarında ayrıca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan çok sayıda gayrimüslim tebaaya ait tereke kaydına da rastlanılmaktadır. Nitekim Rodoscuk'a ait şer'îye sicilleri üzerinde yapılan incelemelerde çok sayıda gayrimüslimlere ait tereke kaydına rastlanılmıştır. Bunlardan bazılarının varisi varken bazılarının da varisi olmadığı görülmektedir. Örneğin; Rodoscuk sakinlerinden Nikola'nın hizmetinde çalışan Dimitiri'nin zahirde varisi olmaması sebebiyle terekesinden elde edilen gelir beyt-ül mal eminine teslim edilmişken (BOA. RŞS, nr. 1697, 4/2). Rum tebaaya mahsus Papa Pisko Mahallesi sakinlerinden Kasap Yorgi'nin veraseti eşi, annesi, kızı, kız ve erkek kardeşleri arasında pay edilmiştir (BOA. RŞS, nr. 1703, 12/1).

Ölen gayrimüslim erkeklerin terekeleri de Müslüman erkeklerin terekesinde olduğu gibi İslâm hukuku çerçevesinde pay edilmiştir. Kadın, ölen kocasının mirasından eğer çocukları varsa sekizde bir, çocukları yoksa dörtte bir oranında pay alabilmiştir. Kızlar ise erkek kardeşlerinin yarısı kadar hisse alabilmişlerdir. Erkek çocuğunun olmadığı ve kız çocuk sayısının birden fazla olduğu durumlarda ise mirasın üçte ikisi kızlar arasında pay edilmiştir (Şahiner, 2018, s. 94).

Şehirde misafir sakin olarak buldukları zaman diliminde vefat edenlerin ise terekesi öldüğü esnada bulunduğu şehirde hesaplanır ve cenaze masrafları harlandıktan sonra geri kalan meblağ varisleri arasında paylaşırlardı. Niş ahalisinden Rodoscuk'ta misafir sakin olarak ikâmet eden Ali'nin (BOA. RŞS, nr. 1704, 22/1) ve İzmir ahalisinden, Rodoscuk'ta Osman Ağa Hanesinde misafir sakin olarak bulunan Osman'ın durumu buna örnek teşkil etmektedir (BOA. RŞS, nr. 1701, 4/1).

Vesâyet (Vasî Tayini)

Vasîlik ya da vesâyet, eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olan kişileri himaye ederek onlar adına mallarını koruma ve idare yetkisi verilen kişileri ifade etmektedir (Bardakoğlu, 2013, s. 66-70). Anne babadan birinin vefatı veyahut her ikisinin vefat etmesi durumunda henüz ergenlik çağına gelmemiş çocukları korumak için tayin edilen vasîler; onlar adına onların malları koruma, işletme ve tasarruf etme hakkına sahiptirler (Değerli, 2018, s. 482).

Vasî belirlenirken önceliğin ebeveynler olmasına özen gösterilmiştir. Şayet baba hayatta ise vasîlik babasına, anne hayatta ise annesinin tasarrufuna bırakılmıştır. Örneğin; Yazır karyesi sakinlerinden iken vefat eden, Mehmet'in, kızı Rukiye'nin on yaşına kadar vasîliğine annesi Fatıma tayin edilmiştir (BOA. RŞS, nr. 1701, 13/5). Benzer durum gayrimüslim tebaa için de söz konusudur. Örneğin; Rum taifesine mensup Papa Pisko Mahallesi sakinlerinden Yanaki'nin mirasından küçük oğullarına düşen paylarının vasîliğine, çocuklar on yaşına gelinceye kadar anneleri Marya tayin edilmiştir (BOA. RŞS, nr. 1697, 6/2). İslâm hukukunda ise daha ziyade vasîlik hakkı babanıdır. Şayet baba vefat etmişse dedenin, eğer dede de vefat etmişse ancak o zaman anneye aittir (Özturan, 2018, s. 242-243). Ancak belgelerde de görüldüğü üzere Rodoscuk'ta vasîlik önceliği baba ve annenindir. Şayet baba ve anne ikisi de hayatta değilse aile üyelerinden bir başka kimsenin vasîliğine başvurulmuştur. Örneğin; Kara Kâtip Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Debbağ Ali Beşe'nin oğulları Ahmet ve Mehmet'e intikâl eden miras ve çocukların bakımı için dayıları Molla Ahmet tayin

edilmişken (BOA. RŞS, nr. 1701, 8/4) Papa Yanaki Mahallesi sakinlerinden Boyacı Nikola'nın oğulları Tanış ve Yani'nin vasîliğine de abileri Kostandır tayin edilmiştir (BOA. RŞS, nr. 1703, 11/2).

Vasî olarak tayin edilen kişilerin belirlenmesinde de belli başlı bazı kurallar vardır. Bunlardan ilki; vasî olarak atanacak kişinin hür, akıl sahibi, buluğa ermiş, reşit ve güvenilir bir kimse olmasıdır. Bunun yanında vasî atanacak kişi, vasîsi ile aynı dine mensup olmalıdır. Bu hususta kadın ve erkek ayrımı yapılmamaktadır (Özturan, 2018, s. 243). Örneğin; İskender Çavuş Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mustafa Beşe'nin oğulları Mehmet ve Süleyman ile kızları Rukiye ve Hafize'nin vasîliğine halaları Ayşe tayin edilmiştir (BOA. RŞS, 1701, 11/3).

Önceliğin yakın akrabalar olduğu vasî atamalarında şayet onlar yoksa bu işi layıkıyla yerine getirebilecek başka birisine bu görev verilmektedir. Ancak vasîlik görevi teklif edilen kişi, vaktinin çoğunu dışardaki işleri için harcamak durumundaysa vasîliğini aldığı kişinin bakımı ile eşi ilgilenmek zorunda kalacağı için eşinin ve ailesinin rızasını almak zorundaydı. Zira bu görev aynı zamanda sevgi ve şefkate bağlı bir vazife olduğundan dolayı eğer kadın çocuğa ısınmadı veyahut başka sebeplerle bu görevi yapmayı kabul etmedi ise bu konuda ona zorlama yapılmaması gerekmektedir (Muşmal ve Gürbüz, 2018, s. 206). Örneğin; Hacı Hümmüz Mahallesi sakini iken vefat eden (BOA. RŞS, nr. 1704, 6/4) Arvetin'in kızlarının vasîliğine, kendi isteği ile Ohanes tayin edilmiştir (BOA. RŞS, nr. 1703, 29/3).

Vasîlerin, bedensel himaye, kişisel bakım ve hukukî temsil görevlerinin yanı sıra küçüğün yetişmesi için gerekli olan eğitimi alabilmesi için hiçbir para talep etmeksizin onu bir meslek ve sanata verebilme hakkı vardır. Bunun yanında küçüğün malını üç yılı aşmamak kaydıyla kiraya verme hakkı da bulunan vasîler, mudârebe yoluyla veya bizzat ticaret yaparak da bu malı işletebilirlerdi. Küçüğe ait malları ve gayrimenkulleri küçüğün lehine olacak durumlarda üçüncü şahıslara satma hakkı bulunan vasîler ancak bu malları kendine satamaz, kendi malını da küçüğe satamazlardı. Özetle vasînin küçüğün malını yönetirken daima onun yararını gözeterek hareket etmesi esastır (Bardakoğlu, 2013, s. 66-70).

Rodoscuk mahkemesinin “1785-1810” yıllarına ait kayıtlarına bakıldığında ise defterlerde mülk satışları ve tereke kayıtlarının ardından en çok vasî tayinlerine ait kayıtların yer aldığı görülmektedir. Müslim ve Gayrimüslim toplam “333” vasî kaydının yer aldığı bu defterlerdeki vasî kayıtlarının “161”i Müslümanlara ait iken “172”si de gayrimüslim tebaaya aittir. Kayıtların yıllara göre dağılımı ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. 1785-1810 Yılları Arasında Rodoscuk'ta Vasî Tayini Davalarının Müslim ve Gayrimüslim Tebaaya Göre Dağılımı¹⁴

Tarih Aralığı	Müslüman	Gayrimüslim
1785-89	20	22
1788-90	26	20
1791-93	20	23

¹⁴ Çizelgeler oluşturulurken Rodoscuk Şer'iyye Sicillerine ait; 1697, 1703, 1704, 1706, 1708, 1710, 1712, 1714 ve 1717 numaraları defterlerde yer alan 1-100 arası; 1701 numaralı defterde de 1-142 sayfaları arasındaki “Vasî Tayini” davalarından yararlanılmıştır.

1792-93	8	15
1794-97	7	15
1796-99	8	16
1798-1801	15	10
1800-04	23	20
1800-06	23	20
1805-10	11	11
Toplam	161	172

Müslim ve Gayrimüslim vasî tayini davalarının yıllara göre dağılımının ele alındığı bu tabloda, gayrimüslimlere ait vasî tayini davalarının Müslümanlara ait vasî tayini davalarına kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir.¹⁵ En fazla vasî tayini davasının “1788-90” yıllarına ait şer’iye sicillerinde yer aldığı şehirde en az vasî tayini davası ise “1794-97” yıllarına ait şer’iye sicilinde yer almıştır. Bu durum aynı zamanda iki defterin hacim olarak birbirinden farklı olmasıyla da ilişkilidir.

Sonuç

Osmanlı toplumunun genel profiline benzer bir aile yapısına sahip olan Rodoscuk’ta tek eşli evlilik yaygın olmakla birlikte evliliklerin çok küçük bir kısmı kadı huzurunda gerçekleşmiştir. Kadı huzurunda gerçekleştirilen nikâh akdine taraflar bizzat veyahut vekil tayin ederek katılım gerçekleştirmişlerdir.

Anne, baba ve çocuklardan meydana gelen çekirdek aile yapısının yaygın olduğu şehirde aynı zamanda baba hâkimiyetine dayanan ataerkil bir aile yapılanma söz konusudur. Ancak bu durum klâsik Osmanlı ataerkil aile yapısı görünümünden farklıdır. Zira klâsik Osmanlı ataerkil aile yapısında babanın vefatı durumunda aile reisliğini dede ve amca gibi ailenin diğer erkek bireyleri yüklenirdi. Ancak Rodoscuk özelinde yapılan bu çalışma; Osmanlı toplumunda babanın vefatı durumunda kadınların da aile içerisinde otoriter bir güç olabildiğini, çocuklarının vasîliklerini üstlenebildiğini, onlara kalan mirası yönetebildiğini göstermektedir. Çocuk sayısı bakımından ise ortalama çocuk sayısının iki ve üçü geçmediği şehirde kız ve erkek çocuklarının sayısı birbirine oldukça yakındır.

Eşler arasında yaşanan herhangi bir anlaşmazlık veyahut evliliğin katlanılmaz bir noktaya gelmesine sebep olan durumlar da ise tarafların mahkemeye başvurarak boşanma isteklerini rahatlıkla dile getirdikleri görülmektedir. Daha ziyade mahkeme huzurunda boşanmayı tercih eden tarafın kadınlar olduğu şehirde, bu durum kadınların boşanma sonrası alacağı nafaka ile de ilişkilidir. Boşanma konusundaki kıstaslar ise Müslim ve Gayrimüslim tebaa açısından benzer olmakla birlikte gayrimüslimlerin boşanma konusunda da tıpkı evlilik hususunda olduğu gibi kendi mahkemelerinin yanı sıra kadı mahkemelerini de sıkça kullanmışlardır.

¹⁵ Bu durum aynı zamanda mevcut dönemde şehirdeki Gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusa kıyasla daha fazla olmasıyla ilişkilidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Doğanay, 2020, s. 89.

Çalışmada ayrıca; Osmanlı toplumunda erkeğin aile ve toplum içerisindeki egemen gücü bir kez daha yinelenmiş olsa da Rodoscuklu kadınların toplumdaki soyutlanmış, ev/hâne içerisinde sıkışmış bir profile sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Zira Rodoscuk'ta ikâmet eden kadınların pek çoğu kendileri ile ilgili herhangi bir durum söz konusu olduğunda bu durum ile bizzat ilgilenmişlerdir. Öyle ki; Rodoscuk mahkeme kayıtları, Rodoscuk'ta yaşayan Müslim ve Gayrimüslim fark etmeksizin tüm kadınların istedikleri zaman kadı mahkemelerini rahatlıkla kullanabildiklerini, kendilerine ait bir dava olduğunda herhangi bir vekil kullanma gereği duymadan mahkemeye başvurarak haklarını aradıklarını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda; Rodoscuklu kadınların aile hayatı içerisinde almış olduğu aktif rolü de göstermektedir. Bunun yanı sıra söz konusu evlilik, boşanma, nafaka miras ve vesâyet gibi aile hayatının temel dinamikleri oluşturan meselelerde gayrimüslim tebaanın kendi kurumlarının yanı sıra kadı mahkemelerini tercih etmesi gayrimüslimlerin aslında Osmanlı Mahkemelerine duydukları güveni de göstermektedir.

Kaynakça

- [1] Rodosçuk Şer'iyeye Sicili (RSS): Sicil No: 1697, 1701, 1704, 1708, 1710, 1717.
- [2] Sahnâme-i Vilâyet-i Edirne (EVS): No: 1309, nr. 351; 1310, nr. 656; 1319, nr. 346.
- [3] Acar, H. İbrahim (2010), "Talâk" TDV İslâm Ansiklopedisi, C.39, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, ss, 496-500.
- [4] Akbulut, Merve (2019), Rodosçuk'ta Sosyal Ve Ekonomik Hayat: 17. Yüzyıl Başları (Şer'iyeye Sicillerine Göre)", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- [5] Aydın, M. Akif (1986), "Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma "Tefrik" Osmanlı Araştırmaları, Cilt 5, Sayı 5, ss,1-12.
- [6] Bardakoğlu, Ali (2013), "Vesâyet" TDV İslâm Ansiklopedisi, C.43, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2013, ss, 66-70.
- [7] Bilgin, Arif ve Bozkurt, Fatih (2010), "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytümâl Mukataaları" Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 20, ss,1-31.
- [8] Cin, Halil (1988), Eski Hukukumuzda Boşanma, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- [9] Çakır, İbrahim Ethem (2012), "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği", OTAM, Cilt, 31, Sayı 31, ss, 41-60.
- [10] Çelebi, E. (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, VIII/II, Kahraman, A. (Haz.) İstanbul: YKY.
- [11] Çevik, Hikmet (1949), Tekirdağ Tarihi Araştırmaları, İstanbul: Ahmet Saim Basımevi.
- [12] Değerli, Ayşe (2018), "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı'da Aile: Kayseri Örneği (1608-1656), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı 39, ss, 469-488.
- [13] Demirel, Ömer, Gürbüz, Adnan, Taş, Muhiddin (1992), "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-I, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- [14] Doğanay, Pınar (2020), III. Selim Dönemi'nde Rodosçuk (1789-1808), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- [15] Ekin, Ümit (2009), "Osmanlı Toplumunda Sıkça Başvurulan Bir Boşanma Yöntemi: Muhâla'a" Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildirileri, C. III, ss. 119-129.
- [16] Ekin, Ümit (2009), "Rodosçuk Örneğinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mehr", Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı, (Haz). İshak Keskin-Muhammet Hanefi Kutluoğlu-S. Serap Kurbanoğlu, İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
- [17] Ekin, Ümit, (2013), "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuklu Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları", Türk Tarihinde Balkanlar, C. I, (Ed). Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

- [18]Erbay, Celal (2006), “Nafaka”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.32, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, ss, 282-285.
- [19]Ertaş, Fatih Ç. ve Şişman, Bülent (2013), “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı’da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi Sosyo Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri” Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 4, ss, 197-222.
- [20]Faroqhi, Suraiya (2005), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [21]Gökbilgin, M. T. (2007), XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası / Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul: İşaret Yayınları.
- [22]Göktepe, K. (2012). “Tekirdağ Sancağı’nda Tarımsal Yapı (1840-1914)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- [23]Gümrükçüoğlu, Saliha Okur (2013), “İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 17, Sayı 4, ss, 223-256.
- [24]Gürhan, Veysel (2017), “18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi’nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, Cilt 6, Sayı 3, ss,1644-1664.
- [25]İnciciyan, L., Andreasyan, H. D. (1976), “Osmanlı Rumelisi’nin Tarih ve Coğrafyası”, GDAAD, 4(5), 135-136.
- [26]Kavuncu, Mualla (1999), “Osmanlı’da Aile ve Kadın”, Dinî Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, ss, 143-168.
- [27]Kazak, Zübeyde T (2003), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer’iyye Scillerine Göre Karahisar-ı Sahib Sancağı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- [28]Kıvrım, İsmail (2011), “17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefîk)”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, ss, 371-400.
- [29]Koçak, Zülfiye (2018), “Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)”, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, , ss, 167-210.
- [30]Mavridis, A. D. (2017), İstanbul’dan Tekirdağ’a Çağdaş Yunan Kimliğinin Arayışında, Tekirdağ: Süleymanpaşa Belediyesi Yayınları.
- [31]Montagu, Mary (2018), Şark’tan Mektuplar, (çev. Selçuk Ünlü), Konya: Palet Yayınları.
- [32]Muşmal, Hüseyin ve Gürbüz İrem (2018), “Osmanlı’da Vasîlik Kurumu: Konya Örneği”, Turkish Studies History, Cilt 13, Sayı 16, ss, 199-236.
- [33]Ortaylı, İlber (2006), Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- [34]Özaba, Fatma (2018), “Osmanlı Mahkemelerinde Rodoscuklu (Tekirdağlı) Kadınlar”, ABAD, 1(2), ss. 159-173.

- [35]Özcan, Tahsin (2005), “Muhallefât”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.30, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, ss, 406-407.
- [36]Özturan, Seda Saraç (2018), “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Mahkemelerinde Vasi Tayini”, VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, ss, 238-255.
- [37]Serez, M. (2014), Tekirdağ Tarihi Coğrafyası ve Araştırmaları II, Odalar ve Demekler, Ankara: Dönmez Ofset.
- [38]Şahiner, Yakup (2018), Rodosçuk'ta Gayrimüslimler 1640-48 (Şer'iyye Sicilleri Göre), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- [39]Tabakoğlu, Ahmet (1992), “Osmanlı Toplumunda Aile”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-I, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- [40]Turan, Refik (1992), “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-I, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- [41]Yediyıldız, Bahattin (1994), “Osmanlı Toplumunda Aile”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C. I, (Ed). Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA Yayınları.

Journal of Universal History Studies

Tek Parti Döneminde Isparta'da Milletvekili Seçimleri ve Milletvekillerinin Özgeçmişleri¹
**Parliamentary Elections and Resumes of the Deputies in Isparta during the Single Party
Period**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 29.10.2020 / 24.11.2020

pp. 336-352

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Esin Yüzbaşı

Dr., Konyaaltı, Antalya, Turkey

Email: esinn-38@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0002-0685-6120

Bayram Akça

Muğla Sıtkı Koçman University, Prof. Dr., Department of History, Muğla, Turkey

Email: abayram@mu.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-7396-3498

Cite: Yüzbaşı, E, Akça, B. (2020). Tek Parti Döneminde Isparta'da Milletvekili Seçimleri ve Milletvekillerinin Özgeçmişleri. Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 336-352 . DOI: 10.38000/juhis.817852

¹ Bu çalışma, Esin Yüzbaşı'nın 2019 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Cumhuriyet Döneminde Isparta (1923-1980)" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

*This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor./ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur/ In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

Öz

İşgalci güçlere karşı mücadele eden direniş güçleri ülkeyi kurtarmak adına vatanına ve milletine sahip çıkmıştır. Bu direniş güçleri Sivas kongresinden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) adı altında birleşmiştir. ARMHC'yi oluşturan üyeler 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışıyla meclisi oluşturmuşlardır. Bu grup I. Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını almıştır. Siyasi örgütlenmeyi sağlamak adına Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkası'na dönüştürülmüş ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) 11 Eylül 1923 tarihinde kurulmuştur. Halk Fırkası 1935'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını almıştır. Türkiye Cumhuriyet'in ilanından sonra tek partili yaşam devam etmiş olup, 1924 yılında muhalefet olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) kurulmuştur. TPCF'nin 6,5 ay kadar kısa bir siyasi yaşamı olmuştur. 1930'da çok partili yaşama geçiş denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ancak istenen başarı elde edilememiştir. 1945'de Milli Kalkınma Partisi (MKP) ve 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP)'nin kurulmasının ardından bu partilerin 1946 milletvekili seçimlerine girmesiyle Türkiye'de çok partili siyasete geçilmiştir. 1946'ya kadar CHP tek parti olarak ülkenin siyasi hayatına yön vermiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin siyasetinde önemli siyasetçilerin yetiştiği bir şehir olan Isparta'da, Millî Mücadele döneminin ardından başlayan tek partili dönem ele alınarak, Isparta'yı temsil eden milletvekilleri, milletvekili seçimleri ve siyasi faaliyetleri ile birlikte Isparta milletvekillerinin özgeçmişlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Milletvekili, Isparta, Isparta'da Seçim, Millî Mücadele.

Abstract

The resistance forces struggling against the occupying forces have claimed their homeland and nation in order to save the country. After the Sivas congress, these resistance forces united under the name of Defence of Rights Society of Anatolia and Rumelia (DRSAR). Members of the DRSAR formed the parliament with the opening of the Turkish Grand National Assembly on April 23, 1920. This group was named as Defence of Rights Group of Anatolia and Rumelia in the First Assembly. In order to ensure political organization, the Defence of Rights Group of Anatolia and Rumelia was transformed into the People's Party and CHF was established on September 11, 1923. The People's Party was named as the Republican People's Party (RPP) in 1935. After the proclamation of the Republic of Turkey has continued one-party life, in 1924, the opposition Progressive Republican Party (PRP) was established. The political life of the PRP had continued a short time of 6.5 months. In 1930, the Free Republic Party (FRP), which was an attempt to transition to multi-party life, was established, but the desired success could not be achieved. After the establishment of the National Development Party (NDP) in 1945 and the Democrat Party (DP) on January 7, 1946, when these parties entered the 1946 parliamentary elections, multi-party politics started in Turkey. Until 1946, the RPP as a single party guided the political life of the country. In this study, by considering the one-party period that started after the National Struggle period in Isparta which is a city that Turkey grows the important politics politicians, it was aimed to reveal the deputies, parliamentary elections and political activities of Isparta together the resumes of the deputies representing Isparta.

Keywords: Election, Deputy, Isparta, Election in Isparta, National Struggle.

Giriş

Kurtuluş Savaşı'nda işgale uğramayan yerler arasında bulunan Isparta, Millî Mücadele zamanında bir üs görevi görmüştür. Eğirdir, Höyük İskelesinden Yalvaç ve Akşehir ile sürdürülen temasların ulaşımını sağlandığı için Millî Mücadele çalışmalarında buranın önemli bir yeri olmuştur. Eğirdirlielerin yardımları; Aydın, Konya ve Nazilli başta olmak üzere saldırı yerlerine ulaşmıştır. Özellikle buraların asker ve iaşe eksikliği Höyük iskelesi yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Eğirdir'deki azalar; Tıllızade Hakkı Efendi, Telgraf Müdürü Selami Bey, Müftü Hüseyin Hüsnü Efendi ve Hacı Osmanzade İbrahim Efendi'nin yaptıkları işler Yunanlıların ilerlemesini önlemede önemli hizmetler olarak görülmüştür. Millî Mücadele Isparta merkez ve diğer ilçelerdeki temsilciler ile birlikte yürütülmüştür. Çalışmalar zamanla köylere de kaydırılmıştır. Millî Mücadele'nin kahramanları köylerde de faaliyetlerde bulunarak, gerekli olan iaşe, asker ve hayvan teminini sağlamışlardır (Halk Sesi Akın, 08.03.1980, s. 1).

16 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra milli bir hükümet kurulmasını amaçlayan Mustafa Kemal'in emri doğrultusunda 23 Nisan 1920 tarihinde, TBMM'de görev alması adına, illerden seçilen milletvekilleri Ankara'ya gönderilmiştir. Bu dönemde Isparta'dan gönderilen milletvekilleri; Millî Mücadelede Isparta'da etkin rol oynayan Hafız İbrahim Demiralay, Mehmet Nadir Süldür, Hüseyin Hüsnü Özdamar, Remzi Bey, Tahir Bey (Böcüzade, 1983, s. 355) ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de görev alan Cemal Paşa olmuştur (Çoker, 1994, s. 39). Mili Mücadele sonrasında 2 Ağustos 1923'te açılması planlanan II. dönem TBMM 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlamıştır (Çakan, 1999, s. 57). Daha sonrasında ise, siyasi örgütlenme adına Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkası'na dönüştürülmesiyle 11 Eylül 1923'te Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuştur (Tuncay, 1999, s. 649).

1. TBMM'de I. Dönem Isparta Milletvekilleri

Ülkesini kurtarmak için işgalci güçlere karşı mücadele veren I. Meclis vatanına ve milletine sahip çıkmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni (ARMHC) kendinin ilk hali olarak kabul eden Cumhuriyet Halk Partisi, 4-11 Eylül 1919'da yapılan ve cemiyetin kuruluşuna imkân veren Sivas Kongre'sini de ilk kongresi olarak kabul etmiştir. ARMHC ülkemizi düşmandan kurtarmış (Seydi, Kodal, Tüzün, Özçelik, Uyar, Demirci, Çolakoğlu, 2006, s. 45) ve ülkeyi kurtaran topluluğun teşkilatlanıp parti kurması ve devleti oluşturması amaçlanmış olup, meclis açıldığında A.R.M.H.C üyelerinin mecliste yer alması istenerek, I. Mecliste farklı görüşlerden temsilcilerin varlığı uygun görülmemiştir (Demirel, 1994, s. 13). Mayıs 1921'de kurulan Mustafa Kemal'in önderliğindeki bu iktidar grup mecliste birinci grubu oluşturmuştur. Bir de Temmuz 1922'de örgütlenen, ulemalardan oluşan ve II. Müdafaa-i Hukuk Grup olarak adlandırılan grup, mecliste yerini almıştır (Demirel, 1994, s. 14-15). I. TBMM'nin süresi milli mücadelenin askeri safhası bitince dolmuş ve 1 Nisan 1923 tarihinde yeniden seçim kararı alınmıştır. Meclisteki II. Grup Üyeler seçime katılmama kararı aldıklarından II. dönem TBMM'de bulunmamışlardır (Uyar, 1999, s. 62). I. TBMM, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu aşamalarında birçok önemli işe imza atmıştır ki bunlar; Lozan antlaşmasının onayı, başkent olarak Ankara'nın belirlenmesi, Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında halifeliğin kaldırılması olmuştur (Uyar, 1999, s. 62).

Milli bir hükümet olarak amaçlanan I. TBMM, Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 23 Nisan 1920 tarihinde açılmış (Böcüzade, 1983, s. 357) ve Heyeti Temsiliye Reisi Kolordu Komutanlıklarından milletvekili seçmeleri istenmiştir. Bunun üzerine Isparta'dan seçimle Ankara'ya

gönderilen TBMM'nin I. dönem milletvekilleri; Mehmet Nadir Süldürzade, Hafız İbrahim Demiralay, Hacı Mehmet Tahir Efendi, İsmail Remzi Efendi, Hüseyin Hüsni Özdamar ve Mehmet Cemal Paşa olmuştur (Böcüzade, 1983, s. 355). Bu milletvekillerinin özgeçmişleri şu şekildedir:

Mehmet Nadir SÜLDÜRZADE

(TBMM, 2010, s. 33)

1855'te Isparta'da doğan Mehmet Nadir Efendi'nin annesi Sakine Hanım babası İsmail Efendi'dir (Ermumcu, 2010, s. 147). İlkokulu Sıbyan mektebinde okuyan Süldür, ortaokulu Isparta Rüştiyesinde okumuştur. Mehmet Nadir Süldür, 1882 yılında (TBMM, 2010, s. 33), devlet görevlisi olarak göreve Liva yazışma kâtibi olarak başlamıştır (Ermumcu, 2010, s. 143). Mesleki hayatında avukatlıkta yapan Mehmet Nadir Bey, 1918 yılında belediye başkanlığı görevine gelmiştir (TBMM, 2010, s. 33). Belediye başkanırken Millî Mücadeleye katılmış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine üye olmuştur. TBMM'de I. dönem milletvekili olarak görev alan Mehmet Nadir Süldür (TBMMZC, 06.01.1921, s. 192), evli olup, 6 çocuk babasıdır. TBMM I. dönem milletvekilliğinin sonunda memleketi Isparta'ya dönen Nadir Süldür (Ermumcu, 2010, s. 147), 15.04.1927'de vefat etmiştir. (TBMM, 2010, s. 33).

Hafız İbrahim Demiralay (Hafız İbrahim Bey) (DEMİRALAY)

(TBMM, 2010, s. 98)

1883 yılında Isparta'da doğan Hafız İbrahim Demiralay Gelendost ilçesinin Afşar köyündendir. Afşar boyundan Hafız İbrahim'in (Kodaman, 2006, s. 139) annesinin adı Adile (TBMM, 2010, s. 98) ve anne tarafından dedesi ise Afşar Beyi Bozbey'dir (Kodaman, 2006, s. 139). Babası Yılanlızade Tahir Paşa'dır

(Ernumcu, 2010, s. 141). İbrahim Demiralay, ilkokul ve ortaokulu Isparta'da okumuş, daha sonra 1902 yılında İstanbul'da Fatih Medresesi'ne giderek 7 yıllık bir eğitim almıştır. Daha sonra Isparta'ya gelmiş, burada tarım ve gülcülükle uğraşmıştır (Ernumcu, 2010, s. 141). Ayrıca 1911-1912 eğitim-öğretim yılında Din Bilgisi ve Ahlak dersleri için Isparta İdadisinde (Lisesinde) öğretmenlik yapmıştır (Kodaman, 2006, s. 139). Demiralay, Bidayet Mahkemesi Üyeliğinde de bulunmuş (TBMM, 2010, s. 98). Isparta'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruculuğunu yapan İbrahim Demiralay (Demirgil, 2007, s. 136), Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sayesinde düşmana geçit vermemiş, Isparta, Eğirdir ve Burdur'u işgal girişimlerinin başarısız olması için mücadele etmiştir (Isparta, 1982, s. 3529-3530). Hafız İbrahim Demiralay'ın kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl madalyası vardır. 4 çocuk babası Hafız İbrahim Demiralay (TBMM, 2010, s. 98), VI. dönem milletvekili olarak seçilmiş ancak (TBMMZC, 14.04.1939, s. 31), VI. dönemin ilk toplantısına katılmadan (Ernumcu, 2010, s. 142), 29.03.1939 tarihinde vefat etmiştir (BCA, 030.10.00.00/76/500/7).

Hacı Mehmet Tahir Efendi (KUCUR)

(TBMM, 2010, s. 32)

Isparta'nın Uluborlu ilçesinde 1885 yılında dünyaya gelen Hacı Mehmet Tahir Efendi'nin annesi Vesile Hanım, babası ise Hüseyin Efendi'dir (TBMM, 2010, s. 32). Özel öğretmenlerle ilköğrenimini tamamlayan Mehmet Tahir Efendi'nin daha sonra gittiği okullar; Uluborlu Rüştüyesi, Kılıçarslan Medresesi, İstanbul Rüstem Paşa Medresesi ve de 1912'de İstanbul Dâru'l Fünun Hukuk Şubesi olmuştur (Ernumcu, 2010, s. 148). Mehmet Tahir Efendi avukatlık yapmış olup, Balkan Savaşlarına da katılmıştır (TBMM, 2010, s. 32). Ayrıca yedek subay olarak I. Dünya Savaşı'nda Makedonya ve Frag cephesinde görev almıştır. Tahir Bey Uluborlu'da Bidayet Mahkemesi Üyeliğinde de bulunmuş (TBMM, 2010, s. 32) ve Redd-i İlhak ve Nazilli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde de görev almıştır (Ernumcu, 2010, s. 149). I. dönem Isparta milletvekili olan Mehmet Tahir Efendi (TBMMZC, 04.05.1920, s. 211), 22 Eylül 1920 tarihinde İstiklâl Mahkemesi Üyesi olmuştur (TBMMZC, 22.09.1920, s. 261). I. dönem milletvekilliği görevinin ardından Isparta'ya gelen Mehmet Tahir Efendi, Isparta'da halıcılık ve çiftçilik işleriyle uğraşmış, 1950-1959 yılları arasında da Belediye Meclis Üyeliği görevinde de bulunmuştur. Evli ve 2 çocuk babası olan Mehmet Tahir Efendi, kısa bir süre de Demokrat Parti İlçe Başkanlığı görevini de yürütmüştür. (Ernumcu, 2010, s. 149) 27.05.1960 tarihinde vefat etmiştir (TBMM, 2010, s. 32).

İsmail Remzi Efendi (BERKÜN)

(TBMM, 2010, s. 33)

1870 'de Isparta'nın Yalvaç ilçesinde doğan İsmail Remzi Efendi, Osman Bey ve Fatma Hanım'ın oğludur. Öğrenimini Yalvaç Rüştiye'sinde tamamlayan İsmail Efendi (TBMM, 2010, s. 33), 1887 yılında devlet görevlisi olmuş, Tahrirat Memurluğu yapmıştır (Ernumcu, 2010, s. 151). İsmail Remzi Efendi'nin yaptığı diğer görevler; Ziraat Bankası Sandığı Muhasebe Memurluğu ve Nüfus İdaresi Başkâtipliği olmuştur (TBMM, 2010, s. 33). Ayrıca 1914-1917 yılları arasında Yalvaç Belediye Başkanlığı görevini yürüten İsmail Remzi Efendi (Ernumcu, 2010, s. 151) aynı zamanda Yalvaç Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu ve başkanı olmuştur (TBMM, 2010, s. 33). Isparta I. dönem milletvekilliği yapan İsmail Remzi Efendi (Isparta Valiliği, 1967 İl Yılığ, 1967, s. 1), TBMM'de Kadastro, Milli Eğitim, PTT, Bütçe, Tapu ve Dilekçe komisyonlarında görev almıştır. Evli ve 6 çocuk babası olan İsmail Efendi (TBMM, 2010, s. 33), milletvekilliği görevinin bitmesinin ardından, Yalvaç'ta CHP ilçe teşkilatında görev almıştır (Ernumcu, 2010a, s. 152). 20.05.1955 tarihinde vefat etmiştir (TBMM, 2010, s. 33).

Hüseyin Hüsnü (ÖZDAMAR) Efendi

(TBMM, 2010, s. 33)

1875'te Isparta'da doğan Hüseyin Hüsnü Özdamar'ın annesi Fatma Hanım ve Babası İsmail Bey'dir. Dil olarak Arapça bilen (TBMM, 2010, s. 33) Hüseyin Hüsnü Efendi, İlkokulu Isparta'da bitirmiş olup, Konya Ziyaiye Medresesinde gördüğü 6 yıllık öğrenim ile kendini geliştirme fırsatı bulmuştur. Ayrıca İstanbul Mahmutpaşa Medresesine giderek din ve dil bilgilerini daha fazla ilerletmiştir (Ernumcu, 2010, s. 149). Hüseyin Efendi, Müderrislik göreviyle Isparta Sâdiye Medresesinde, zabıt katipliği göreviyle Şer'iyeh Mahkemesinde görev almış, ayrıca il genel meclisinde üye olarak bulunmuştur (TBMM, 2010, s. 33). Hüseyin Efendi, 1916'da Isparta'ya müftü olarak atanmıştır (Ernumcu, 2010, s. 150). Hüseyin Efendi,

Nazilli Cephesinde mücadele etmiş olup (TBMM, 2010, s. 33), Isparta'dan I. dönem milletvekili olarak seçilmiştir (TBMMZC, 25.04.1920, s. 1). Evli ve 3 çocuk babası olan Hüseyin Efendi, 17.06.1961 tarihinde vefat etmiştir (TBMM, 2010, s. 33).

Mehmet Cemal Paşa (MERSİNLİ)

(TBMM, 2010, s. 32)

Osmanlı Mebusan Meclisinden Mehmet Cemal Paşa, Isparta'yı temsil etmek üzere I. Mecliste yerini almıştır (Çoker, 1994, s. 39)². 1873 Mersin doğumlu olan Cemal Paşa'nın babası (TBMM, 2010, s. 32) Çalıkzade Osman Bey aslen Ispartalıdır (Ermumcu, 2010, s. 147). İlkokul ve ortaokul öğrenimini bitiren Cemal Paşa, 1892 yılında (Ermumcu, 2010, s. 147) Harbiye mektebine girmiştir. Dil olarak Fransızca, İngilizce ve Almanca bilen Cemal Paşa (TBMM, 2010, s. 32), 1895 yılında Piyade Teğmen, 1898 yılında da Kurmay Yüzbaşı unvanını almıştır. Cemal Paşa askeri alanda, Balkan Savaşları'nda (Ermumcu, 2010, s. 147), Erkân-ı Harbiye Umumiye 2. Ordu Kurmay Başkanlığı (TBMM, 2010, s. 32), 42. ve 10. Fırka Ordu Komutanlığı yapmış olup 1914 yılında 8. Kol Ordu Komutanlığı'na atanmış, daha sonra 1918 yılında 4. Kol Ordu Komutanlığı'na getirilmiştir. Balkan ve I. Dünya Savaşı'ndaki mücadelesinden dolayı Cemal Paşa, Türk ve yabancı savaş madalyaları kazanmıştır. 22 Ocak 1919'da (Ermumcu, 2010, s. 147) Yıldırım Kıtıatı Müfettişi görevine atanan Cemal Paşa (TBMM, 2010, s. 32), 24 Temmuz 1919'da Askeri Okullar Genel Müfettişliği görevine başlamıştır. Cemal Paşa, Ali Rıza Paşa Hükümetinde Harbiye Nazırlığı görevinde de bulunmuştur. 1920 yılında (Ermumcu, 2010, s. 147) Osmanlı Meclisi seçimlerinde Isparta'dan milletvekili seçilmiştir (Çoker, 1994, s. 39). Harbiye Nazırlığı yaparken İngilizlerin, Cemal Paşa'nın görevinden alınmasını istemesi nedeniyle 20 Ocak 1920 tarihinde görevinden istifa etmiştir (Ermumcu, 2010, s. 147). Cemal Paşa İngilizlerin İstanbul'u işgal girişiminde bulduklarında tutuklanıp, sürgün olarak Malta Adası'na gönderilmiştir. TBMM açılınca Isparta'dan I. dönem milletvekili seçilen Cemal Paşa (TBMMZC, 31.07.1920, s. 1) evli olup, 3 çocuğu vardır (TBMM, 2010, s. 32). Şubat 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmıştır. Atatürk'e suikast girişimi gerekçe gösterilerek, Cemal Paşa 17 Haziran 1926'da açığa alınarak tutuklanmış ancak, 13 Temmuz 1926 tarihinde beraat etmiştir (Ermumcu, 2010, s. 147). 7 Ekim 1941 tarihinde de vefat ettiği bilinmektedir (TBMM, 2010, s. 32).

2. Isparta'da Tek Parti Döneminde Siyasi Yaşam, II. III. ve IV. Dönem Isparta Milletvekilleri

2 Ağustos 1923'de açılması düşünülen II. TBMM, 11 Ağustos 1923'de çalışmalarını başlatmıştır (Çakan, 1999, s. 57). 11 Eylül 1923 tarihinde de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk

² Cemal Paşa, İstanbul'un işgal edilmesiyle tutuklanıp Malta'ya götürülen milletvekillerindendir (Böcüzade, 1983: 354-355).

Fırkası'na dönüştürülerek (Tuncay, 1999, s. 44) Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuş ve tek parti dönemi başlamıştır (Tuncay, 1999, s. 49). Isparta'yı temsilen II. TBMM'ye seçilen milletvekilleri ise (TBMMZC, 11.08.1339, s. 7);

1. Hafız İbrahim Demiralay
 2. Hüseyin Hüsnü Özdamar
 3. Ahmet Mükerrerem Karaağaç
- olmuştur (Çakan, 1999, s. 69).

Hafız İbrahim Demiralay ve Hüseyin Hüsnü Özdamar TBMM'nin ilk döneminde de milletvekilliği yapmışlardır. Ancak Ahmet Mükerrerem Karaağaç TBMM'nin II. döneminde ilk defa milletvekili seçilmiş olup, özgeçmişi şu şekildedir:

Ahmet Mükerrerem KARAAGAÇ (ÜNSAL)

(TBMM, 2010, s. 98)

Abdülkerim Fahri Bey ve Zeynep Hanım'ın oğlu olan Ahmet Mükerrerem Bey, 1885 yılında Isparta Ş. Karaağaç'ta dünyaya gelmiştir. Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) okuyan Ahmet Bey, devlet hizmetinde bulunmuş olup, Maliye Nezareti Muhasebat Umum Müdürlüğü'nde Merkez Kâtipliği, Muamalatı Nakdiye (Hazine) Şubesi 2. Kâtipliği, Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) 1. Sınıf Baş Memurluğu ve Divan-ı Muhasebat Azalığı da yapmıştır (TBMM, 2010, s. 98). Ahmet Mükerrerem Bey II. dönem Isparta milletvekilliği yapmış ve bu dönemde Dahiliye Encümeni Üyeliğinin (TBMMZC, 08.03.1926, s. 112) yanı sıra Muvazeni Maliye Encümeni Üyeliği de yapmıştır (TBMMZC, 27.10.1924, s. 66). Daha sonra VII. döneme kadar (7. dönem dahil) Isparta milletvekili seçilmiştir (Isparta Valiliği, 1967 İl Yıllığı, 1967, s. 1). V. ve VI. dönemlerde Dâhiliye Encümeni Reisliği de yapan Mükerrerem Bey evli olup, 06.02.1949 tarihinde vefat etmiştir (TBMM, 2010, s. 396).

1927-1931 döneminde Isparta'yı temsilen III. TBMM'ye seçilen milletvekillerine bakıldığında ise; İbrahim Demiralay, Mehmet Rıza Dinçay, Ahmet Mükerrerem Karaağaç ve Hüseyin Hüsnü Özdamar olduğu görülmektedir (Öztürk, 1994, s. 347-350). İbrahim Demiralay mecliste dilekçe komisyonunda görev almıştır (Öztürk, 1994, s. 347). Mehmet Rıza Dinçay, mecliste Hesapları İnceleme ve Sayıştay Komisyonlarında çalışmıştır. Kendisi II. dönem Kütahya milletvekili olup, 342 oy alarak III. dönemde Isparta'dan milletvekilliğine seçilmiştir. (Öztürk, 1994, s. 348). Hüseyin Hüsnü Özdamar ise I. ve II. dönemde Isparta milletvekilliği yapmış olup, III. dönemde de tekrar Isparta milletvekilliğine seçilmiş ve meclisin Dilekçe

Komisyonu'nda çalışmıştır (Öztürk, 1994, s. 350). Bir önceki dönem olan II. dönem TBMM'de Isparta Milletvekili olan Ahmet Mükerrer Karaağaç da TBMM'nin III. Döneminde yine Isparta milletvekilliğine seçilmiş ve Bütçe Komisyonunda yer almıştır (Öztürk, 1994, s. 349). TBMM'nin II. döneminde Kütahya milletvekili olan Hâkim Rıza Bey (Mehmet Rıza Dinçay) TBMM'nin III. döneminde Isparta milletvekili seçilmiş olup, özgeçmişi şu şekildedir:

Hâkim Rıza Bey (Mehmet Rıza DİNÇAY)

(TBMM, 2010, s. 151)

Nuh Naci Bey ve Hanife Hanım'ın oğlu olan Rıza Bey 1874 yılında İstanbul'da doğmuştur. II. Dönem ara seçimde Kütahya milletvekili seçilen Rıza Bey (TBMM, 2010, s. 151), III. dönemde ise Isparta milletvekilliği yapmıştır (TBMMZC, 08.12.1927, s. 96). II. dönemde Memurun Muhakemat Encümeni Reisi, III. dönemde ise Meclis Hesaplarını İnceleme Encümeni Başkanı olan Rıza Bey, evli ve 3 çocuğa sahiptir. 24.12.1945 tarihinde ise Rıza Bey vefat etmiştir (TBMM, 2010, s. 151).

IV. dönem Isparta milletvekilliğine seçilip, 1931-1934 yılları arasında mecliste görev alan milletvekilleri ise; İbrahim Demiralay, Hüseyin Hüsnü Özdamar, Ahmet Mükerrer Ünsal ve Kemal Ünal (TBMMZC, 09.05.1931, s. 11) olmuştur. Bu milletvekilleri arasında Ahmet Kemalettin Turan (Kemal Ünal-Turan) dışındaki milletvekilleri daha önceki dönemlerde milletvekilliği görevlerinde bulunmuşlardır. Bu dönemde ilk defa milletvekili seçilen Ahmet Kemalettin Turan'ın özgeçmişi ise şöyledir:

Ahmet Kemalettin TURAN (KEMAL ÜNAL-TURAN)

(TBMM, 2010, s. 203)

Ahmet Bey, 1896 yılında Isparta'da doğmuş olup, Mehmet Nuri Bey ve Azize Hanım'ın oğludur. Ankara Hukuk Mektebi mezunu olan Ahmet Bey Fransızca bilmektedir. Ticaret, basın ve matbaacılık ile uğraşmış olan Ahmet Bey, Akşehir İdadisinde Güzel Yazı öğretmenliği ve Isparta İdadisinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Ayrıca, Isparta İdadisi ve Öğretmen Okulunda Fransızca ve Beden öğretmenliği de yapmıştır. Matbaası da bulunan Ahmet Bey, matbaa müdürlüğü de yapmıştır (TBMM, 2010, s. 203). IV. dönemde Isparta milletvekilliği yapan Kemal Turan Bey (TBMMZC, 31.03.1934, s. 7), V. dönemde de Isparta milletvekili seçilmiştir (TBMMZC, 09.05.1938, s. 2). VI. dönemde de Isparta milletvekili olan Kemal Turan (BCA, 030.10.0.0/76/500/1), V. ve VI. dönemlerde, TBMM Başkanlık Divanı'nda Kâtip Üyeliği görevin de de bulunmuştur (TBMM, 2010, s. 328). VII. dönemde de Isparta milletvekilliği yapan Kemal Turan (TBMMZC, 03.05.1943, s. 8), VIII. dönemde de tekrar Isparta milletvekili seçilmiş (Isparta, 24.07.1946, s. 1) ve meclisin bu döneminde, Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyon Başkanı olarak görev yapmıştır (TBMM, 2010, s. 472). Evli ve 2 çocuğu olan Kemal Turan Bey, 03.04.1960 tarihinde vefat etmiştir (TBMM, 2010, s. 203).

3. Isparta'da 1935 Yılında TBMM V. Dönem Milletvekili Seçimi

1929 Dünya ekonomik bunalımının tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemesiyle ülkede birtakım yeni düzenlemelere gidilmesini uygun gören meclis, bu düzenlemeleri yeniden yapılan seçimler sonucunda oluşan yeni meclisin yapmasının daha uygun olacağını düşünmüştür. Bunun için IV. TBMM, 1934 Mayıs'ında Ankara'da toplanarak, 12 Aralık 1934 tarihinde yapılacak olan V. dönem milletvekilliği seçimini onaylamıştır (Resmi Isparta, 12.12.1934, s. 1).

Isparta'da 1935 yılı milletvekili seçimlerine geçmeden önce belirtmek gerekir ki, 1934 yılında Teşkilatı Esasiye'nin 10. ve 11. maddelerinde milletvekili seçimi hususunda değişikliğe gidilmiş olup, Anadolu kadınına da bu haktan yararlanma olanağı sağlanmıştır. Ayrıca seçme seçilme konusunda yaş sınırı da 18 yerine 22 yaş olarak değiştirilmiştir (Özer, 2013, s. 148). 40 bin nüfusta 1 milletvekili onaylandığı için 1935 yılındaki milletvekili seçimlerinde 158 binin üstünde nüfusu olan Isparta, 4 milletvekili çıkarabilme hakkı elde etmiştir (Resmi Isparta, 26.12.1934, s. 1). Milletvekilliği seçimi için seçmen kâğıtları, Isparta merkez ve köyleri, Atabey ve Keçiözümlü merkezleriyle bunların köylerinde 15 gün kalmak koşuluyla asılmıştır (Resmi Isparta, 26.12.1934, s. 4).

Isparta'da 20 Ocak 1935 tarihinde yapılan milletvekili seçimi için birinci seçicilerin ikinci seçicileri seçme işi tamamlanmış (Resmi Isparta, 23.01.1935, s. 1) olup, ikinci seçmenler 8 Şubat 1935 tarihinde Isparta halkevi salonunda bir araya gelmişlerdir (Resmi Isparta, 13.02.1935, s. 1). V. Dönem TBMM Isparta milletvekilliğini yine önceki dönemde vekillik yapan Hüseyin Hüsnü Özdamar, Kemal Ünal, İbrahim Demiralay ve Ahmet Mükerrerem Ünsal kazanmıştır (Resmi Isparta, 13.02.1935, s. 1).

Isparta'da Vilayet Genel Kurulu 12 Mart 1936 tarihinde Isparta Valisi Fevzi Daldal başkanlığında toplanmış olup, kurula Eğirdir'den katılacak olan Ali Çelik dışındaki tüm üyeler katılım sağlamıştır. İkinci reis seçimi yapılan toplantıda Yaşar Çelik seçimi kazanmıştır. Hüsnü Dilmen ve İbrahim Gürdal ise katıplığe seçilmişlerdir. Bir yılın değerlendirilmesinin yapıldığı toplantıları (Resmi Isparta, 18.03.1936, s. 3) 30 günde bitirmeyi amaçlayan encümenler yoğun bir çalışma yapmışlardır (Cumhuriyetçi Isparta, 08.04.1936, s. 1). Kurul bir yıl sonraki görüşme tarihini 4 Mart 1937 olarak belirleyerek toplantıları sonlandırmıştır (Cumhuriyetçi Isparta, 15.04.1936, s. 2).

4. Isparta'da Parti Başkanlığına Gelen Yeni Düzenleme ve Isparta CHP İl Başkanı

CHP Genel Başkanlık Divanı tarafından alınan 18.06.1936 tarihli ve 795 numaralı karar gereğince, partinin hükümet idaresi ile yakınlık kurabileceği düşüncesiyle Vilayet İdare Heyeti Başkanlığı'yla parti genel sekreterliğine valilerin görevlendirilmesi, 07.06.1939 tarihinde yeniden düzenlenmiştir. Bütün vilayetlere olduğu gibi Isparta'ya da gönderilen emirle İl'e parti müfettişinin gönderileceği bildirilmiştir. Ayrıca parti müfettişi tayin edilene kadar parti başkanlığı görevine idare heyeti azalarından görevlendirme yapılması gerektiği de aktarılmıştır. (Isparta, 12.07.1939, s. 1). Bu emir üzerine Isparta parti başkanlığına Isparta Halkevi Başkanı ve aynı zamanda Isparta Ziraat Bankası Müdürlüğü görevini yürüten, parti idare heyeti azalarından Remzi Ünlü getirilmiştir. Dönemin Isparta Valisi Tevfik Hadi Baysal görevini Remzi Ünlü'ye devrederken, 1937'den beri parti başkanlığını yürüttüğünü ve bundan dolayı gurur duyduğunu belirtmiştir (Isparta, 12.07.1939, s. 1). Genel Başkan İsmet İnönü, Genel Başkan Vekili Refik Saydam ve Genel Sekreter A. Fikri Tüzer, CHP Genel Sekreterliğinin 3 Eylül 1939 tarihinde 05.07.1939 tarihli ve 1-1/1488 Sayılı emri doğrultusunda, Isparta'da CHP İdare Heyeti Başkanı olan Remzi Ünlü Isparta milletvekili seçilmiştir (Isparta, 06.09.1939, s. 1). Cumhuriyet Halk Partisi Isparta İdare Heyeti Başkanlığı'na (Isparta, 06.09.1939, s. 1) bu dönemde Isparta Belediye Başkanlığı yapan Hilmi Çakmakçı (BCA, 490.10.0.0/1584/459/2), Isparta Halkevi Başkanlığı'na da yine parti heyeti azalarından olan Kâmil Günata seçilmiştir. Kâmil Günata bu dönemde İstanbul'da olduğu için vekaleten görevini Recep Gürpınar sürdürmüştür. (Isparta, 06.09.1939, s. 1).

5. Isparta'da 1939 Yılında TBMM VI. Dönem Milletvekili Seçimi

VI. Dönem TBMM Isparta Milletvekili olarak Hüseyin Hüsnü Özdamar, Kemal Ünal, Mükerrerem Ünsal ve İbrahim Demiralay seçilmiş (BCA, 30.10.0.0/76/500/1) ancak Demiralay'ın Ankara'da 29.03.1939 tarihinde vefatı öğrenilmiştir. Bunun için 04.04.1939 tarihli ve 1198 Sayılı dâhiliye vekilliğinin tezkeresiyle (BCA, 30.10.0.0/76/500/7) Isparta milletvekilliğine Remzi Ünlü getirilmiştir. CHP İdare Heyeti Başkanı olan Remzi Ünlü'nün (BCA, 30.10.0.0/76/501/1) vekilliğini İçişleri Bakanı Faruk Özhak duyurmuştur (BCA, 30.10.0.0/76/501/1). TBMM'nin VI. döneminde Remzi Ünlü dışındaki Isparta milletvekilleri daha önceki dönemlerden milletvekilliği tecrübesine sahiptirler. Bu dönemde ilk defa milletvekillik yapan Remzi Ünlü'nün özgeçmişi ise şu şekildedir:

Remzi ÜNLÜ (Ahmet Remzi ÜNLÜ)

(TBMM, 2010, s. 329)

1892 yılı Isparta doğumlu Remzi Ünal'ın babası Hafız Mehmet Bey, annesi ise Emine Hanım'dır. Remzi Bey lise mezunudur ve az seviyede Fransızcası vardır. Mesleği bankacılık olup, Yalvaç ve Uluborlu Ziraat Bankası'nda görev yapmıştır. Ayrıca muhasebeci olarak Isparta ve Gaziantep şubelerinde çalışmış ve

Isparta Şube Müdürlüğü görevinde de bulunmuştur. Remzi Ünlü, Isparta'nın ünlü simalarından olup, tek parti döneminde birçok görevde yer almıştır. Bunlar; Uluborlu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Üyeliği, Isparta İli İdare Heyeti Üyeliği (TBMM, 2010, s. 329), Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İl Başkanlığı görevi (Resmi Isparta, 13.02.1935, s. 1) ve Isparta Halkevi Başkanlığı olmuştur (Isparta, 12.07.1939, s. 1). İbrahim Demiray'ın vefatının ardından boşalan Isparta milletvekilliğine seçilen Remzi Bey, TBMM'nin VI. döneminde milletvekilliği yapmış ve Isparta CHP Vilayet Heyeti Üyesi olarak da parti çalışmalarında yer almıştır (BCA, 30.10.0/76/501/1). Evli ve 2 çocuğu olan Remzi Ünlü'nün 23.11.1969 tarihinde de vefat ettiği bilinmektedir (TBMM, 2010, s. 329).

6. 1940-1943 Yılları Arasında Isparta'da CHP Faaliyetleri

Isparta'da CHP İl İdare Heyeti Başkanlığı'na 1940 yılında Hilmi Çakmakçı seçilmiş olup, bu yılda CHP'nin aza durumuna bakıldığında; partiye toplamda 13.960 aza kayıtlıdır. Bunların 3.701'i Merkez ilçedendir ve bunlar 1940 yılında kayıtları yapılan azalar olmuştur (BCA, 490.10.0/661/212/1). CHP Genel Başkanlık Divanı tarafından alınan 18.06.1936 tarihli ve 795 numaralı karar gereğince, partinin hükümet idaresi ile yakınlık kurabileceği düşüncesiyle Vilayet İdare Heyeti başkanlığıyla parti genel sekreterliğine valilerin görevlendirilmesi kanunu, 07.06.1939 tarihinde yeniden düzenlenmiştir. Böylece illere parti müfettişi görevlendirilmiş (Isparta, 12.07.1939, s. 1) ve 1940'ta Edirne Milletvekili Osman Şahinbaş, CHP Isparta Bölgesi Müfettişi (BCA, 490.10.0/661/212/1) olarak göreve başlamıştır. Merkez kaza kongresinin ardından 1940 yılı Merkez Kaza İdare Heyeti Başkanlığı'na da Kâmil Oral getirilmiştir³. 1941'de yılına gelindiğine CHP İdare Heyeti Başkanlığı'na Kâmil Günata, Zühtü Durukan, Isparta Bölgesi Parti Müfettişliğine getirilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1577/422/2). Edirne Milletvekili Osman Şahinbaş, 1942 yılında yeniden Isparta bölgesi müfettişi olmuştur (BCA, 490.1.0.0/1577/422/2). Isparta CHP teşkilatında 31.07.1942 tarihindeki durumuna bakıldığında; aza sayısı 5193'den 5290'a çıktığı, bütçelerinin 1000 lira olup, 600 lira aza yardımının da bütçeye eklendiği, kayıt ve aza sicil defterlerine özen gösterildiği görülmüştür (BCA, 490.1.0.0/1577/422/2).

7. Isparta'da 1943 Yılında TBMM VII. Dönem Milletvekili Seçimi

1943 Milletvekilleri seçimleri öncesinde 1942'de Isparta Halkevi'nde nahiyelerden de gelen 23 delegeyle CHP kongresi yapılmıştır. Isparta valisi Selahattin Üner, Partinin İlçe Başkanı Kâmil Oral ve Parti Müfettişi olarak Osman Şahinbaş'ta bu toplantıya katılmıştır. Parti Başkanlığına Hilmi Çakmakçı, kâtipliklere Şevket Ünal ve Recep Gürpınar geçmiştir. (Isparta, 28.10.1942, s. 2). 1943 yılında da Isparta Bölgesi Parti Müfettişliği görevine yine Osman Şahinbaş getirilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1577/422/2). İçişleri Bakanının valiliklere 22 Şubat 1943'e kadar 2. seçmenlerin seçip hazır olmaları gerektiği bilgisini vermeleriyle tüm yurttaki seçim hazırlıkları başlamıştır (Isparta, 20.01.1943, s. 1). Seçimin 28 Şubat 1943 tarihinde yapılmasının kararlaştırılmasıyla, Isparta'da seçim çalışmaları hız kazanmıştır (Isparta, 24.02.1943, s. 1). 28 Şubat 1943 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri sonucunda Isparta'dan kazanan milletvekilleri; Hüseyin Hüsnü Özdamar, Kâzım Aydar, Ahmet Mükerrerem Uysal, Cemil Tüzemen ve Kemal Turan olmuştur (TBMMZC, 03.05.1943, s. 8).

³Kâmil Oral, Isparta'da halı tüccarlığı yapmış olup, 1931'de CHP'ye katılmıştır. Isparta merkez ilçe idare heyet azalığı vazifesine 1939 yılında başlamıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Fon No: 490.1.0.0, Kutu No: 412, Dosya No:1732, Sıra No: 1), 1947, s. 42).

Bu dönemde Milletvekili olan Kâzım Aydar ve Mehmet Cemil Tüzemen dışındaki Isparta milletvekilleri önceki dönemlerden milletvekillik deneyimine sahiptirler. Ancak Kâzım Aydar ve Mehmet Cemil Tüzemen bu dönemde ilk defa milletvekili seçilmiş olup özgeçmişleri şu şekildedir:

Kâzım AYDAR

(TBMM, 2010, s. 396)

Kâzım Aydar, 1888 Isparta doğumlu olup babası Ahmet Haydar, annesi Fatma Hanım'dır. Dil olarak Fransızca bilen Kâzım Aydar, İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'nden mezun olmuştur ve mühendislik yapmıştır. Ayrıca mühendisliğin dışında Teftiş Heyeti Başkanlığı, Nâfia Vekâleti, Yapı İşleri Umum Müdürlüğü (TBMM, 2010, s. 396), 1943'te TBMM'de VII. dönem Isparta milletvekilliği (TBMMZC, 03.05.1943, s. 8), 1946 yılında da CHP Isparta İli Müfettişliği görevi yapmıştır (Isparta, 12.06.1946, s. 1). Kâzım Aydar, Isparta'dan VIII. dönemde de milletvekili seçilmiş olup (Isparta, 07.04.1948, s. 1), evli ve 8 çocuğa sahiptir. 16.10.1953 tarihinde vefat etmiştir. (TBMM, 2010, s. 396).

Mehmet Cemil TÜZEMEN

(TBMM, 2010, s. 397)

1897 yılında İstanbul'da doğan Isparta Milletvekili Mehmet Cemil Tüzemen, Rüstem Bey ve Lütfiye Hanım'ın oğludur. Dil olarak az Fransızcası olup, Ceza Hukukçusu ve serbest avukatlık yapmıştır. Ayrıca Temyiz Mahkemeleri Raportörü, Imroz Müdde-i Umumisi, Bodrum Hâkimi, Trabzon 2. Müstantiki Adliye Müfettişi, İstanbul Asliye ve Ceza Hâkimi Kocaeli Müdde-i Umumisi ve Elâzığ Ceza Hâkimi görevlerinde de bulunmuştur (TBMM, 2010, s. 397). Isparta'dan VII. Dönemde Milletvekili seçilmiş olan

Mehmet Cemil Tüzemen (TBMMTD, 05.06.1945, s. 18), evli ve 3 çocuk sahibidir. 20.10.1960 tarihinde vefat etmiştir.(TBMM, 2010, s. 397).

1944 yılında Isparta Parti Müfettişliğine Cemil Barlas getirilmiş olup, CHP Isparta Merkezin İlçe Kongresi, Kasım 1944'te parti binasında Parti Müfettişi Cemil Barlas'ın başkanlığında açılmıştır (Isparta, 22.11.1944, s. 1). Bu kongrede, Hilmi Çakmakçı Isparta CHP Vilayet İdare Heyeti Başkanı olarak yer almıştır (BCA, 490.1.0.0/429/1778/1). Yine 1944 yılında, muhtar ve ihtiyar meclisi seçimleri için mayıs ayında çalışmalarına başlanmış, seçimler için gerekli açıklamalar Vali Rifat Şahinbaş tarafından paylaşılmıştır (Isparta, 10.05.1944, s. 1). Isparta Cumhuriyet Halk Partisi Merkez İlçe Başkanlığı'na 1945 yılında Tahsin Argun seçilmiştir (BCA, 490.1.0.0/277/1112/1) Tahsin Argun 1944 yılında partiye girmiş (BCA, 490.1.0.0/412/1732/1) mesleği ise avukatlıktır (BCA, 490.1.0.0/277/1112/1).

Sonuç

Türkiye'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkası'na dönüştürülmesiyle kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası ile tek parti dönemi başlamıştır. Tek partili yaşam sürerken, 1924'de muhalefet olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) kurulmuş ancak TPCF'nin 6,5 ay kadar kısa bir siyasi yaşamı olmuştur. 1930'da da çok partili yaşama geçiş denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuş fakat istenen başarı bunda da elde edilememiş ve SCF kurulduğu yılda kapanmıştır. TBMM'nin tek partili dönemi yedi dönem sürmüştür olup, bu yedi dönemde toplam 30 Milletvekili Isparta'yı temsil etmiştir. Ancak farklı dönemlerde aynı kişi milletvekili seçilmesinden dolayı TBMM'nin ilk yedi döneminde farklı 12 kişi Isparta'yı temsilen milletvekilliği yapmıştır. Millî Mücadele döneminden çok partili siyasete geçilene kadar TBMM'de Isparta'yı temsilen I. dönemde 6, II. dönemde 3, III. IV. V. ve VI. dönemlerde 4'er, VII. dönemde ise 5 milletvekili bulunmuştur. Millî mücadelede rol oynayan ve Isparta'yı temsilen I. TBMM'de görev alan İbrahim Demiralay ve Hüseyin Hüsnü Özdamar uzun dönem TBMM'de Isparta milletvekilliğini üstlenmiştir. İbrahim Demiralay, TBMM'nin VI. dönemine kadar mecliste Isparta'yı temsil etmiştir. VI. dönemde de TBMM Isparta Milletvekili olarak seçilmiş ancak Demiralay, 29.03.1939 tarihinde vefatı öğrenilmiştir. Bunun için 04.04.1939 tarihli ve 1198 Sayılı dâhiliye vekilliğinin tezkeresiyle Isparta milletvekilliğine Remzi Ünlü getirilmiştir. Hüseyin Hüsnü Özdamar ise tek parti dönemi boyunca meclisin her döneminde Isparta'dan Milletvekili seçilmiştir.

Ele alınan tek partili dönemde Isparta milletvekillerinin doğum yerlerine bakıldığında, Mehmet Cemal Paşa, Mersin; Mehmet Rıza Dinçay ve Mehmet Cemil Tüzemen, İstanbul; bunların dışında ki diğer 9 milletvekili Isparta doğumludur. Yine ele alınan bu dönemde Isparta milletvekillerinin meslekleri incelendiğinde; bu dönemdeki milletvekillerinin mühendislik, hâkimlik, kâtiplik, avukatlık, öğretmenlik, ordu komutanlığı, belediye başkanlığı, muhasebecilik, müftülük, müfettişlik, matbaacılık, basın işleri, halıcılık, çiftçilik, ticaret ve tarım işleri ile uğraştıkları görülmüş olup, bunların arasında birden fazla meslek ile uğraşanlarda bulunmuştur.

Türkiye'de 18 Temmuz 1945 tarihinde Millî Kalkınma Partisi (MKP) ve 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. CHP dışında bu partilerin de 21 Temmuz 1946 tarihindeki milletvekili seçimlerine katılmasıyla birlikte Türkiye'de çok partili siyasete geçilmiş ve böylece tek partili dönem sona ermiştir.

Kaynakça

- [1] BCA, 30.10.0.0/77/510/20.
- [2] BCA, 30.10.0.0/76/500/1.
- [3] BCA, 30.10.0.0/76/500/7.
- [4] BCA, 30.10.0.0/76/501/1.
- [5] BCA, 490.10.0.0/661/212/1.
- [6] BCA, 490.1.0.0/1577/422/2.
- [7] BCA, 490.1.0.0/429/1778/1.
- [8] BCA, 490.1.0.0/277/1112/1.
- [9] BCA, 490.1.0.0/412/1732/1.
- [10] BCA, 490.10.0.0/1584/459/2.
- [11] Böcüzade, S. Sami (1983), Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi. (Çev: S. Seven), Serenler Yayınları, İstanbul.
- [12] Cumhuriyetçi Isparta Gazetesi, 15 Nisan 1936.
- [13] Cumhuriyetçi Isparta Gazetesi, 8 Nisan 1936.
- [14] Çakan, Işıl (1999), Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- [15] Çoker, Fahri (1994), Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923, Cilt 1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- [16] Demirel, Ahmet (1994), I. Mecliste muhalefet ikinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [17] Demirgil, Selçuk (2007), Mazideki Isparta-I, Isparta Belediyesi, Isparta.
- [18] Ermumcu, Turgut (Mayıs 2010), 1. Dönem TBMM'de Isparta Milletvekilleri ve Çalışmaları, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S:21, s.139-153.
- [19] Halk Sesi Akın Gazetesi, 8 Mart 1980.
- [20] Isparta. (1982), Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünyü Bugünü Yarını, Cilt 5, (ss.3504-3613), Anadolu Yayıncılık İstanbul.
- [21] Isparta Valiliği, 1967 İl Yıllığı (1967), Isparta Valiliği, Isparta.
- [22] Isparta Gazetesi, 12 Temmuz 1939.
- [23] Isparta Gazetesi, 6 Eylül 1939.
- [24] Isparta Gazetesi, 28 Ekim 1942.
- [25] Isparta Gazetesi, 20 Ocak 1943.
- [26] Isparta Gazetesi, 24 Şubat 1943.

- [27] Isparta Gazetesi, 10 Mayıs 1944.
- [28] Isparta Gazetesi, 22 Kasım 1944.
- [29] Isparta Gazetesi, 12 Haziran 1946.
- [30] Isparta Gazetesi, 24 Temmuz 1946.
- [31] Isparta Gazetesi, 7 Nisan 1948.
- [32] Kodaman, Barçın (2006), “Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hafız İbrahim Demiralay”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 14. (137-144).
- [33] Özer, Seviay (2013), “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamu Oyundaki Yankıları”, Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi, Sayı 85, Mart. (131-167).
- [34] Öztürk, Kazım (1994), Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- [35] Resmi Isparta Gazetesi, 13 Şubat 1935.
- [36] Resmi Isparta Gazetesi, 23 Ocak 1935.
- [37] Resmi Isparta Gazetesi, 26 Aralık 1934.
- [38] Resmi Isparta Gazetesi, 26 Aralık 1934.
- [39] Resmi Isparta Gazetesi, 18 Mart 1936.
- [40] Resmi Isparta Gazetesi, 12 Aralık 1934.
- [41] TBMMZC, 31 Temmuz 1920).
- [42] TBMMZC, 4 Mayıs 1920.
- [43] TBMMZC, 22 Eylül 1920.
- [44] TBMMZC, 25 Nisan 1920.
- [45] TBMMZC, 6 Ocak 1921.
- [46] TBMMZC, 27 Ekim 1924.
- [47] TBMMZC, 8 Mart 1926.
- [48] TBMMZC, 8 Aralık 1927.
- [49] TBMMZC, 9 Mayıs 1931.
- [50] TBMMZC, 31 Mart 1934.
- [51] TBMMZC, 9 Mayıs 1938.
- [52] TBMMZC, 14 Nisan 1939.
- [53] TBMMZC, 11 Ağustos 1339.
- [54] TBMMZC, 3 Mayıs 1943.
- [55] TBMMTD, 5 Haziran 1945.

[56] TBMM (2010), TBMM Albümü 1920-2010, Cilt 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, Ankara.

[57] Tuncay, Mete (1999), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

[58] Uyar, Hakkı (1999), Tek parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.

Journal of Universal History Studies

Kendine Ait Bir Cengiz Han ¹

A Genghis Khan Belonging to Himself ²

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 04.09.2020 / 26.11.2020

pp. 353-372

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Sümevra Çalışkan

Hacı Bayram Veli University, Faculty of Communication, Phd. Student, Ankara, Turkey

Email: skepticalmodest@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-2728-1821

Cite: Çalışkan, S . (2020). Kendine Ait Bir Cengiz Han . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 353-372.

DOI: 10.38000/juhis.790437

¹This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor./ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

² Seyahatname'yi erkenden tanımamın önünü açan Doç. Dr. Aytül Tamer Torun'a ve tarih ufukuma imge ve anlatıları dahil ederek bu araştırmanın ortaya çıkmasına olanak veren Prof. Dr. Nilgün Gürkan Pazarcı'ya müteşekkirim. Tarih eğitimi mezunu değil "araştırmacı" sı olmamı sağlamış Y.D'1 da anmam gerekir.

Öz

Kitle İletişim araçlarının bugüne nispetle gelişmemiş bulunduğu 17. yüzyılda insanlar, dışındaki ve geçmişteki dünyayı anlatılarla kavıyor, anlatılarla meram anlatıyor, bu anlatılar da geçmişe ve mevcuda dair imgeleri oluşturup biçimlendiriyordu. Matbaa ve sonraki teknik, araçların gelişimi anlatıların biçimini değiştirip zenginleştirdiyse de maksatlar ve kurgulanma teknikleri büyük ölçüde korundu. Anlatılar geçmişte ne olduğuna dair imge ve kavrayışlar verirken düşünce ve ideolojileri de bünyesinde barındırarak çeşitli maksatlara da hizmet etmekteydi. Birçok tarihî anlatı gerek masal, efsanelerde gerekse de seyahatnameler gibi zengin kaynaklarda yer bulmuştur. Bununla beraber tarihin bilim olmadığı savunusunda anlatı biçimliliği de bu sava kanıt olarak öne sürülmüştür. Bu çalışmada tarih araştırmaları için anlatının önemli olduğu ve tarihin ilmi değerine katkısı bulunduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında tarih ve anlatıları değerlendirme hususunda imgelerin yerine ve anlatılardaki ağırlıklarına yer verilmiştir. Anlatı aktarımı zaviyesinden de hayli zengin olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde yer alan Cengiz Han ve Tatar nesebi anlatısı hem anlatı yapısının ve olay örgüleştirilmenin mahareti bakımından hem de döneme dair taşıdığı anlayış ve olgusal izler bakımından değerlendirmeye gerek duymaktadır zira anlatı ayrıca önemli siyasi gerek ve meşruiyetler için de temel teşkil eder görünmektedir. Söz konusu anlatı ilgili döneme ait imgeleri de mündemicinde bulundurmayayla dönemin anlayışını bazı yönleriyle ortaya koymaktadır. Bu çalışmada bu hususiyetler tarih ve anlatılar içerisinde de imgelerin kıymetine yer verilirken diğer yandan anlatının tarih araştırmaları için bir kenara bırakılmayacak derecede mühim bir kaynak teşkil ettiğini olabildiğince göstermeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Anlatı, Tatarlar, Evliya Çelebi.

Abstract

In the 17th century, when the mass media were not developed compared to today, they grasped the world outside of people and the past with narratives, explained my meanings through narratives, and these narratives formed and shaped images of the past and present. Although the development of the printing press and the later technique and tools changed and enriched the narratives, the intentions and editing techniques were largely preserved. While the narratives gave images and insights about what happened in the past, they also served various purposes by incorporating ideas and ideologies. Many historical narratives are included in rich sources such as tales, legends and travel books. However, narrative formality has been put forward as evidence for this argument in the argument that history is not a science. In this study, it has been tried to reveal that narrative is important for historical research and contributes to the scientific value of history. In addition, in terms of evaluating history and narratives, the place of images and their weight in narratives are included. Genghis Khan and Tatar lineage in the Seyahatname of Evliya Çelebi, who is also rich in narrative transmission It needs to be evaluated in terms of the skill of organizing as well as the understanding and factual traces it carries about the period, because the narrative also seems to be the basis for important political necessities and legitimacy. The narrative in question reveals some aspects of the understanding of the period by including the images of the relevant period in its content. In this study, while these features include the value of images in history and narratives, on the other hand, it is tried to show as much as possible that narrative constitutes an indispensable source for historical research.

Keywords: Genghis Khan, Narrative, Tatars, Evliya Çelebi.

Giriş

19.yüzyılın egemen anlayışının bir uzantısı olarak tarihin bilimsel niteliklere sahip olması gerektiği kaygısı ve savunusu bu yüzyıla kadar ulaşan tarihî belge ve bilgileri neredeyse her yönüyle sorgulama gereğine ivme kazandırır. Bu çabalarla beraber tarih ilminin bilim olduğu savunusu güçlenir. Ancak tarihin bu arayış ve düzenlemeler neticesinde kurumsallaşmış bir disiplin vasfına kavuşmuş olmasıyla tarih araştırmacıları tarih yazımının eski biçimlerinden bütünüyle ayrı bir yola girememişler, tarih yazımının bilimsel biçimde gerçekleştirilmesi savına karşılık anlatı biçiminde kaleme alınması görüşü de bazı tarihçiler tarafından kabul edilmiştir (Iggers, 2000, s. 1-2). Bu süreç içerisinde tarih 19. yüzyılda profesyonel olarak eğitilmiş tarihçiler tarafından icra edilen bir "bilim" olarak görülen profesyonelleşmiş bir disipline dönüşmüştür (Iggers, 2000, s. 18). Bununla birlikte bilimsel olduğu iddia edilen ve bu görüşe karşı olan tarih yazımlarının ortak kabulü yaşanmış gerçeklerle örtüştüğü ve açığa çıkarma gereği bulunduğu, kronolojik silsileye sahip olduğu yönleri olmuştur (Iggers, 2000, s. 2-3). Gerek eski gerek yeni tarih yazımındaki "anlatı" biçimi onun bilimsellik iddiasına karşı çıkılmasının sebeplerden biri olmuştur. Bu bilimsellikten yoksun bulunma savına karşılık tarihin anlatı yapısına sahip olması gerçeğe özel bir bağı olduğu gerçeğini değiştirmedeği gibi bu yapı geçmişten yeniden canlandırmayı hedeflediği görüşü yaygınlıkla kabul edilir (Iggers, 2000, s. 13). Tarihi nesnel bir tutumla ortaya koyma arayışına karşılık yeni olduğu lanse edilen tarihçilik de bazı kamusal ve siyasal maksatlara hizmet etmiş özellikle 1848 devrimi sonrasında arşivdeki arayışlar tarihçilerin milliyetçilikleri ve sınıfsal kanılarını destekleyip bilimsel koruma duvarı örecektir bulmaya yönelik olmuştur (Iggers, 2000, s. 23/29). Her halükârda tarihin bilim olup olmadığı tartışması genel kabul bulan bir kavrayışa sahip olmamıştır. Tarihin bilim olduğu savına olan reddiye yalnızca anlatı biçimliliğinden değil Aristo'dan miras olarak çeşitli sebeplerle devam etmişse de "anlatı" yapısına sahipliği bilim olmadığını kanıtlama isteğinde olanlar için en zayıf argümanı oluşturuyor görünmektedir. Zira anlatı yapısının içerisinde çeşitli anlayış, ideoloji, politika vb. ile dönemlerin kalıntılarını ve dikkatsizlikleri taşıyan dolayısıyla açığa çıkarılma, dönemlerine ayna olmasa da akis tutma olanağını barındıran zengin çehreli bir keşif alanı olarak görmek daha makul görünmektedir. Bu anlayış ile tarih araştırmalarını yeni kavrayışlara ulaşarak tarihi açıklama yönüyle daha başarılı ve zengin bir ilim alanı kılabilme mümkün olacaktır. Bunun için değerlendirilmesi gereken başlıca alanlardan birini imgeler teşkil etmektedir. Çünkü anlatılar, dönemlerinin imgeleri dolayısıyla tarihçiye kavrayışlar sunma vasfını taşırlar. Bundan dolayı imgeler ve tarihsel anlatılara katkılarına değinmek elzemdir.

İmgeler ve Tarih

Anlatıların biçimlerine eklenen ve doğasından olarak değişiklik gösterip anlatıların tonları belirleyen önemli bir katkı imgeler olduğu ifade edilmiştir. İmge kelimesi Latince "*imago*" kelimesinden türemiş olup başlangıçta suret, benzerlik anlamlarını taşıırken zamanla hayalet, kavram, düşünce anlamlarını da yüklenmiştir. İngilizcedeki "*image*" kelimesi ise en başından itibaren görülmeyenin yanında var olmayı ve görmeye ilişkin çok eski bir anlam da dâhil zihinsel kavramlara gönderme yapan "*imitation*"(kopyalama), "*imagination*" (hayal gücü, imgelem) ve "*imaginary*" (hayali, imgesel) kavramlarıyla ilişkili olmuştur. İmgeler yazarların içinde yaşadıkları toplumun ve dönemin genel eğilimlerini de gösteren sistemli yapılardır. İmgeleri oluşturan kolektif muhayyile ilgili çağa bağlıdır ve esasen "bakılan"dan çok bakana dair birçok hakikati dile getirmesi dolayısıyla da kesinlikle hayal yahut kurmaca kategorisine dâhil edilemezler. İmgeler

“öteki”lere dair yargı, anlayış, stereotipleri taşıyıcı ve “ben” ile “biz” e dair kabul, anlayış, nitelendirmeleri dışı vururlarsa da hakikat vasfında olmayıp zihindeki yansımalarıdır.

İmgelerin en fazla değerlendirilmesi gereken özelliklerinden biri toplumsal bellekte zamana dayanıklı olmalarıdır. Tarihsel koşullar ve toplumlararası ilişkilere bağlı olarak imgeler değişmekle beraber bu değişim peyderpey gerçekleşmektedir. Ayrıca olumsuz algılamaları yaratan koşullara benzer yeni koşullar ortaya çıktığında, eski imgeler de toplumsal bilinçte yeniden su yüzüne çıkabilmektedir. İmgeler ve “öteki”lere dair imgelere nazaran siyasi çatışmalar ve savaşlar daha kolay unutulmakta siyasal gerilim, çatışma ya da savaş dönemlerinde bu imgeler kolayca yüzeye çıkmaktadır. Kolektif muhayyilede ötekine karşı mevcut olan imgeler, çarpıtılmış gerçeklik söz konusu olsa da tarihsel tecrübelerle dayanmaları dolayısıyla hayale indirgenemezler. İmgelerin tarihsel tecrübeye dayalı olması, onların aynı zamanda değişime ve dönüşüme uğradıkları sonucunu da doğurmaktadır (Tamer, 2010, s. 53-56/243). Ancak her imgenin yaratılması ve menfaatlere uygun kullanarak üzerinde değişiklikler yapılması olgusunun bulunduğunu da eklemek gerekir. Buna yakın tarihten bir örnekle açıklık getirilebilir: 19.yüzyıl Britanya dış politikasında Lord Palmerston’un Osmanlılara dair yaydığı imge daha pozitif ve insancılken Gladstone’un Türk imgesini vahşi hayvan, vahşet ve insanlık altı gibi nitelendirmelerle oluşturmuştur ve bu siyasi menfaatler ile Britanya politikasındaki değişimle ilgilidir. Martin Luther de siyasî tutumunun İmparator ve Papalık karşıtı olması ve akın-seferlerin onları güç durumda bırakması sebebiyle Osmanlı kuvvetlerini “*karşı çıkılmaması gereken Tanrı’nın ilahî cezası*”, İslamiyet’i “*Papalığın temsil ettiği dinden daha saf*” olarak nitelerken oluşturduğu imajı 1529 Viyana kuşatmasının değişen atmosferinde “*Türkler ve Tanrılarına karşı ölümüne dek savaşıacağı*” imajı ile değiştirmiştir (Çalışkan, 2018, s. 252). Çünkü öncesinde Osmanlı kuvvetlerinin İmparator 5.Charles’i güç duruma düşürmesi Luther’in temsil ettiği elektörlerin menfaatleri için siyasî otonomi kazanmalarının bir yolunu teşkil ediyordu.

18.yüzyıla kadar (Antik) Mısır egemenlik ve kültüründen etkilenmiş olan Antik Yunan uygarlığı olgusuna dair rahatsızlık bulunmazken 19. yüzyılda siyasi hâkimiyet, köleleştirme, ırkçılık, hegemonya arayışı gibi etken ve sonuçlardan dolayı “kara derili ve Sâmi olmak” imgeleri büsbütün aşağı, bayağı ve kötü vasıfları taşıyıcı olmuş ve bunlardan azade “Antik Yunan” anlatısı oluşturulmuştur. Zira 19. yüzyıl ile bilgelik, gelişme imgeleriyle anlatılan Antik Yunan’ın başka bir etken, üstelik “*siyahî*”ler, İbranî irtibatlı Fenikeliler ile bağı söz konusu imgelemlerle beslenmiş muhayyilelerin kabul etmek istemeyeceği bir olguyu işaret etmekteydi (Bernal, 1998). Ancak Antik Mısır ve Fenike kendi dönemlerinde zaten bu imgelerden azade bulunuyordu ancak yeni anlatının dışı vurduğu gibi döneminin imgeleri ve anlayışlarını mündemecinde taşıyarak tarihçilere esas durumun keşfedilmesi olanağını da “*anlatı*” vasfı sayesinde vermiştir. Bu anekdotlar imgelerin dayanıklılığında menfaatlerin rolünü azımsanamayacağını, söz konusu dönemlerin sosyal, siyasi, iktisadî vaziyetlerin anlatılarda imgelerin kuvvetle taşınmasına yol açtığını işaret eder. Bundan başka tarih içerisinde hemen her bölge- toplulukta çeşitli konu, kavim, devlet, ırklara dair imgeler bulunduğu açığa çıkarılmış ve çıkarılmaktadır.

İmgelerin tarihi dönemlerin rengini taşıması tarihçi için imgeleri hesaba katması, hangi imgelerin hangi zamanlarda, hangi yer-bölgelerde etkin olduğunun tespiti-bilgisinden hareketle çalışmalar yapıp bulgulara ulaşması bir yönüyle metodolojik ilke işlevi de görebilmektedir. Bundan kasıt olası bir 16. yüzyıl Çin’ine ait olduğu iddia edilebilecek bir anlatıda 19. yüzyıla ait “şeytanî Katolik” imgesinin olmasını (en azından yaygınlıkla) beklememek gerektiğidir. Bu olgu 19.yüzyılda güçlenmiştir. Bu imgeler vasıtasıyla da “anakronizm”leri tespit edebilmenin mümkün olduğu neticesine ulaştırmaktadır ve tarihî vesikalarda

gerçekliğe dair aranabilecek bir unsur vasfı da yüklenebilirler. İmgelerin uzun ömürlülüğünün değiştiğine bir örneğini Brummet vermiştir ve yine siyasi durumlardan ne kadar etkilendiklerine bir emsal teşkil edicidir. Brummet 19.yüzyılda emperyal güçlerin tehdidi altındaki Osmanlı mizah basımında Avrupalı'nın açgözlü tüketici, Osmanlı namusunda şehvetle gözü olan teşhirciler, illetlerin taşıyıcısı, tehditkâr erkek, kâh fesat kâh komik ve bazen saldırgan imgeleriyle temsil edildiğini saptamıştır (Fenoglio & François, 2000, s. 140-141). Buna karşın siyasi olarak zinde olunan Osmanlı klasik döneminde Avrupa genellikle “Frenk ülkesi, dinsiz, bâtil, kâfir-barbarlar” diyardı. Tarihsel olaylar imgelere de yansımakta, değişime zorlamaktadır. Bu durumda imgelerin ömürlerinden söz etmek gerekse de bütünüyle ölümlerinden söz etmek güç ancak siyaset, vaziyet ve menfaat bağlamında dönüşümlerin hâkimiyeti altında oldukları da muhakkaktır. Brummet'in diğer bir tespitine göre Osmanlı'nın Avrupa'ya dair imgesinde farklılıklar da bulunmakta her rejimin Osmanlı egemenliğine hakaret etme ve onu tehlikeye sokma riskinin büyüklüğüne ve şekline göre de biçimlenmekteydi (Fenoglio & François, 2000, s. 141).

İmgelerin tarihî dönemlere dair imge yaratma yönünden kullanılması “bilimsel” iddialı tarih yazımında dahi söz konusu olduğu görülmektedir ki bunun neticesi olarak tarihe de imgelerle bakılmaktadır. Açıklamaya örnek olarak “Yeniden Doğuş” yani diriliş, umut aydınlık, şiir esini gibi anlamları yüklenen Rönesans adlandırması 19.yüzyıl tarihçisi Julet Michelet'e aitse de önce 14. yüzyıl yazarı Petrarca'nın kendi devrini önceki devirlerden daha yaratıcı, dinamik aydınlık olarak nitelendirmesi ve onu izleyen yazarların yeni bir ahlak ve değerleri temsil ettikleri duygusuyla gelişen bu anlayışla hareket edilmesiyle önceki devir “Ortaçağ” “Karanlık Çağ” (Le Goff, 2020, s. 13-14) olarak imgenemesinin tarihine bakmak önemlidir. Sonrasında İlk kez Giovanni Andrea Bussi (1417-1475) 1469'da “Ortaçağ” terimini kullanmış, ortaçağın eskileriyle kendi döneminin yenilerini birbirinden ayırmıştır. Bu adlandırma 18.yüzyıl itibarıyla yaygın olarak kullanılmış ve karanlık çağlar deyimini yayılarak bütünüyle kifayetsizlik ve kötülükle imlenmiştir. Petrarca 4.yüzyılda son bulan Yunan-Roma dönemi sonrasını “*barbarlık, karanlığın çökmesi*” ile eşdeğer tutmuştu. 19. yüzyılda ise Jules Michelet (1798-874) Ortaçağ'ın ardından gelen ve ona karşıt “*parlak devri*” tanımlamıştır. Üstelik tanımladığı Ortaçağ kendi hayal ürünlerinin katkılarını da içermekte devri karanlıkların derinliklerine gömmekteydi. Ancak bu sadece Michelet'e ait değildi, 14, 15, 16. yüzyılda oldukça yaygınlaşarak sürmüş “Aydınlanma”cılar tarafından da sürdürülmüştü (Le Goff, 2020, s. 31-33/55). Hasılı “*Tarih içinde*” oluşmuş imgeler gibi “*tarih için*” de tarihî kişi, dönemlere ilişkin oluşmuş, oluşturulmuş imgeler bulunmaktadır. Tarihten sökülemeyecek olmalarına karşın imgelerin önemi ne bir kenara bırakılarak önemsenmez olmuş esasen bu anlayış ve tutum da kısmen imgelerden, “pozitivizmin” oluşturduğu imgelerden, imgelere dair imgelerinden dolayı gerçekleşmiştir.

Pozitivist anlayışın egemen olmasıyla imgeler mühimsenmez olmuştur ancak imge, simge, simgeciliğin yeniden dikkat edilir bir alan olması; psikanalizin yaygınlaşması ve 1. dünya savaşından sonraki kültürel anlayıştaki değişmelere ve bilim anlayışının revize olmasıyla rasyonalizm, pozitivism ve bilimcilik anlayışına tepkiselliğin de etkisiyle meydana gelmiştir. İmge ve simgeler aslında 18.yüzyılın başına kadar dikkat edilen unsurlar olmuşlardı. Asya'nın Avrupa ufkuna girmesi de Avrupa'da imge, simgelerin hayli önemli olmasının bir diğer nedeni olmuştu. Böylece bilgi yol ve skalasında bir keşif edinilmişti (Eliade, 1992, s. XV - XVII). Tarihteki insanı anlamak için bunların incelenmesine vurgu yapan Eliade imgeleri somut terimlerle sunmanın anlamdan yoksun kılacağını düşünür. Emsal olarak “Anne” imgesi belirli imâları taşır ancak dış dünyanın bütün anneleri bu imgenin imlediklerini taşımazlar. İmgeler “çok-değerli”dir. Gerçek olan, olduğu haliyle imge, anlam demeti olarak imgedir, onun anlamlarından yalnızca biri veya çok sayıdaki atf düzlemlerinden tek bir tanesi değildir. Bir imgeyi atf düzlemlerinden bir tanesine indirgeyerek, somut bir

terminoloji içinde ifade etmek, onu sakatlamaktan daha vahim olup, onu bilgi aracı olarak yok etmektir (Eliade, 1992, s. XXIII- XXIV). Eliade'ye göre;

“Bugün, 19. yüzyılın hissetmiş olmasının bile mümkün olmadığı bir şey anlaşılmağa başlanmıştır: bu da simgenin, efsanenin, imgenin, manevi hayatın özüne ait oldukları; bunları gizlemenin. sakatlamamanın, geriletmenin mümkün olduğu, ancak asla yok edilemeyecekleridir. İnsan özünün bir parçasıdır simgecilik. İmgeler, simgeler, efsaneler psikenin sorumsuz yaratıları değillerdir: bunlar bir gerekliliğe cevap vermekte ve bir işlevi yerine getirmektedir” (Eliade, 1992, s. XVII- XIX).

Hayden White, tarih anlatılarını *“tarihsel içerikleri bulunmuş olmaktan ziyade yaratılmış olan sözel kurgu”* (Iggers, 2000, s. 10) olarak tanımlamıştır. Ancak gerek geçmişin gerek bugünün anlatı yapısında olsun tarihsel anlatının içeriğinin yaşanılan çağın ilgili imgelerinden yahut ağırlıklarından azade olmasını gözden kaçırmış görünmektedir yani White'ın ifade ettiği *“yaratılmış”*lık, yaşanmışlık ve bunun oluşturduğu imgelerden büyük oranda soyutlanmış olamamaktadır. Tarihsel anlatıların *“bilim”*lik iddiasından önceki anlatıların incelenmesi de bunu kanıtlar görünmektedir. Bu çalışmada 17.yüzyıla ait bir anlatı imge ve anlatsal vasıfları yönüyle irdelenmeye, yaşanmışlık ile oluşturduğu imgelere ve anlatı içerisine derinden sinmiş bulunması gösterilmeye çalışılmıştır. Yine Eliade'nin üzerinde durduğu üzere *“çok-değerlik, manevî hayatın özünde bulunma olguları bu anlatıda ve maksadında görülebilmektedir. İmgeler önemlidir zira insanlar-topluluklar için “geçmiş” ve “diğeri” çoğu zaman yanı başına konumlandırılan imgelerde soluklanırlar. Eliade'nin ifade ettiği üzere “en “gerçekçi” insan bile imgelerle yaşamaktadır”* (Eliade, 1992, s. XXV).

Kendine Ait (Cengiz) Bir Han³

1611 yılında İstanbul'da doğan Evliya Çelebi Saray-ı Âmire kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Ağa-i Zillî'nin oğlu olup hâfızlık ve hattatlık dersleri sonrası 4 yıl Enderun'da eğitim görmüş, mûsiki dersi almıştır. 4. Murad'a takdim edilmesine müteakip Kilâr-ı Hâs'a alınmış ve burada eğitimini sürdürmüştür. Evliya Çelebi'nin en önemli hâmisî vezir-i âzamlık görevini de ifa etmiş Melek Ahmed Paşa olmuş, Evliya Çelebi 1684 yılındaki vefatına kadar çeşitli sebeplerle İmparatorluk topraklarında ve dışında seyahatlerde bulunmuştur.⁴ Evliya Çelebi'nin kişiliğini irdeleyen Robert Dankoff onu *“İstanbul İnsanı”, “Dünya İnsanı”, “Sultanın Kulu”, “Çelebi ve Derviş”, “Meddah”⁵, “Ravi ve Musahip”* olarak tanımlamış seyahatnameden

³ Cemal Kafadar'ın *“Kendine ait bir Roma”* kitabından yola çıkılmamış yalnızca adı çalışmaya uygunluk bakımından revize edilmiştir. Nitekim Kafadar da Virginia Woolf'un *“Kendine Ait Bir Oda”*dan ilham edinmiş görünmektedir.

⁴ İlgürel, Mücteba "EVLİYA ÇELEBİ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/giray> (12.11.2020).

⁵ Buna karşın Evliya Çelebi'nin *“Meddah”* başlığı altında incelenmesi seyahatnamenin geneline yayılmış bulunan kendine dair anlatılarıyla, dışa vurduğu yüksek benlik duygusuyla yeterince uyumnamakta olduğunu vurgulamak gerekir. Kimi yerlerde mizah unsurlarına yer vermişse de büyük oranda *“meddah”*lık çerçevesinde değerlendirmeye uygun görünmemekte; kendini ağırlıkla oldukça zekî, bilgili, rüya ilmîne vakıf, uygun bir müslüman olarak konumlandırmaktadır. İlgili bir anlatısı mizah maksadı taşıdığımda bunu belirterek ifade de etmektedir. Bugün okunduğunda *“komik”* gelen birçok anlatsını esasen son yüzyılların mizah anlayışıyla değerlendirmekten ileri geliyor olmasına (Dankoff'un kültürüne ait mizah anlayışını da eklemek gerekir) dikkat etmek gerekir. Evliya gerek bulunduğu ortamlarda gerek içerisine düştüğü zor durumlarda zekâsı, irfanı ve birçok insana karşın kendisine olan Allah'ın yardımına vurgu yaparak meddahlıktan çok uzak bir benlik duygusuna sahip olduğunu daha baskın göstermektedir ki eserin bütünü değerlendirildiğinde *“meddahlık”*ın yersiz bir benzetme olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dankoff'un bu başlık altında konumlandığı bazı anlatılar Evliya Çelebi'nin muhayyilesine ait gibi durmaktadır ki Dankoff'un kendisi de bazı kaynaklardan edindiği anlatıları dönüştürdüğünü ifade eder. Ayrıca birkaç anlatıda Evliya Çelebi'ye danışılan ehil kişi rolü verilmiş olduğu, kendisinin zekâsını kanıtlayan ve bunu kıvançla anlatan biri olarak konumlandığına işaret etmek gerekir. Muzip ve müstehzi yönleri olan her insanı *“meddah”* olarak değerlendirmek yerinde olmadığı gibi seyahatnamesinin taşıdığı benlik duygusu bu değerlendirmeyi hayli

parçalarla söz konusu yönlerini göstermeye çalışmıştır (Dankoff, 2010). Evliya Çelebi'nin seyahatlerini sağlayan ağırlıkla çeşitli devlet işleri ve bu işler için görevlendirilen vezir, paşaların maiyetinde bulunması yahut buluna isteğinden ileri gelmiş, ağırlıkla bir vazifeli olarak hizmet etmiştir.⁶

Anlatı bakımından da hayli zengin olan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi folklor, dil, antropoloji, edebiyat gibi geniş bir ilim yelpazesi tarafından kullanılmışsa da elbette ki en fazla tarih disiplini için yeri doldurulamayacak bir kaynaktır. Geniş bir külliyat olan “Seyahatname”deki anlatıların bütünüyle Evliya Çelebi'nin muhayyilesinin ürünü, mübalağa olduğunu düşünmek yahut iddia etmek eserinin değerini anlayamamakla eşdeğer bir durumu temsil eder ve o bulunduğu yerlerde “görüp duyduklarını kaydettiğini” kaydetmiştir. Buna karşın kendi muhayyile-senteziyle oluşturduklarını anlattığı da ifade edilmiştir ki bunu daima göz önünde bulundurmak gerekir. Ele aldığı anlatılar yöre insanları ve zaman, anlayışlarının imgeleriyle bezelidir. Ayrıca anlatıya dair Ricoeur'un çözümlemesi ele alınacak anlatı için de geçerli görünmektedir. Olay örgüsü için olay örgüleştirme gerçekleştirilmiş, pratiğin alanından kaynaklanan amaç, neden, rastlantıların bütün ve eksiksiz bir eylemin zamansal birliği içinde bir araya getirilmiştir (Ricoeur, 2007, s. 8).

Kırım hanlığında bulunmuş Evliya Çelebi'nin Tatarların Cengizhan'a dayandırılan nesebi ve Cengiz Han'ın da esasen Müslüman olduğuna dair yer verdiği anlatı hem imgeler hem anlatı yapısı ve maksatları, olay örgüsü bakımından zengin olmasının yanında tarihin pratik maksatlarla “ilkel, rasyonalite öncesi” olarak konumlandırılan insanlar tarafından rasyonel olarak kullanımına en az bilimciler kadar mahir olduğunu da kanıtlamaktadır. Üstelik tarihî olgulara dair oldukça fazla bilgi veren anlatılar edebî kurgulardan çok daha fazla hakikate işaret ederler. Iggers'de vurgulandığı gibi “*edebî modellere uygun olarak biçimlendirilen anlatı örüntüleri kullansalar bile, tarihsel anlatıların, her şeye karşın gerçek bir geçmişî betimleme veya yeniden kurma konusundaki iddiası, kurgusal edebiyatından çok daha güçlüdür*” (Iggers, 2000, s. 136) ve anlatı ilgili yüzyıla yani bilim iddialı tarihyazımı geleneklerine aitse taşıdıkları imgeleri daha güçlü taşıdıkları görülebilmektedir. Üstelik edebî kurmacalar ve tarih konulu edebî kurmacaların saikleri, ortaya çıkış gerekçeleri ile gerçekleştirenleri ve (bu anlatıda da görülebileceği gibi) siyasi-sosyal sebepli anlatıların maksatları ve kurmaca biçimleri arasında önemli farklar bulunmaktadır. Üstelik her anlatı mevcut durum kadar çağının-bölgesinin anlatı kurgusundan, oluşturulma yöntem-tekniğinden, anlayışından etkilenmekte olmaları dolayısıyla bütün anlatılar aynı sınıflandırmaya tabi tutmak da kavrayışı önleyici bir anlayıştır.

Anlatı biçiminin bilimsel vasıf için gerekleri karşılama bakımından yoksun olduğu iddiası neticesinde basit bir söylemle eşdeğer tutulması neticesini getirmiştir (Ricoeur, 2009, s. 58) ancak bu tarihsel anlatılardaki “iz”leri görüp teşhis edememekten kaynaklanıyor görünmektedir. Bu izlerden birini imgeler teşkil etmekteyse bir diğerini gerekler oluşturuyor görünmektedir. Meselâ Osmanlı hanedanı Timur'a karşı meşruiyet gereği karşısında hanedanın soyağacını Oğuz Han'a onu da Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e bağlama gereği duymuşlardı.⁷ Şüphesiz bu meşruiyet kadar Türk ve Müslüman imgelerine uygun görülme gereği

güçleştirmektedir. Meddah ile muziplik- müstehzilik çok ayrı durumları temsil ederler. Keza literatürde tanımlanan “meddahlık” ile Evliya Çelebi'nin pek uyuşur yanı yoktur.

⁶ Seyahatlerinin ana hatlarını ve maiyetinde olduğu vezirleri ana hatlarıyla Dankoff'un eserinde bulmak mümkündür. Bkz: Dankoff, Robert. (2010). *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* (çev. Müfit Günay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

⁷ Bu olgu Osmanlı hanedanına özgü görünmemektedir. Birçok anlatı Nuh tufanı sonrasında çeşitli kavimleri Nuh'un oğullarına dayandırarak açıklamaktadır ki Osmanlı açıklaması kadim tarih yazımındaki köken anlayışının Osmanlıya yansımış versiyonudur. Söz konusu dönemlere ilişkin bilgi-belge noksanlığı belki “hakikat” olan insanlığın Nuh oğullarından türediği konusunda güçlü ifadelerde bulunmayı gayrı kabil hale getirmektedir. Ancak kadim zamanlardan beri Tufan'ın bütün dünya ölçeğinde mi geçerli olduğu, belirli

duymanın da neticesiydi. Sultan Mehmed döneminde 1475 yılında Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Kırım hanlığının (Giray Hanedanı⁸) da buna benzer tarihi meşruiyet anlatıları bulunmakta, bunlardan biri bu çalışmanın konusu olarak Evliya Çelebi'nin eserinde yer almaktadır. Bu anlatıya göre esasen Kırım hanlığı ile Osmanlı hanedanının akrabalık bağı bulunmakta Osman Bey'in kardeşleri Yatı ve Gündüz Bey'ler "amcaoğulları"nın *-Bay Toğar Han 'in- hükmettiği Kırım'a geçmiş ve burada faaliyette bulunmuşlardır*. Bu vesileyle Evliya Çelebi'nin naklettiği anlatı Osmanlı hanedanını da Cengiz Han'a bağlar ki anlatıdaki ifadeyle "tarihçilere göre Osmanoğulları Cengizoğulları soyundan olup Cengiz Han 'in amcaoğullarıdır" (Evliya Çelebi, 2011, s. 533). Evliya Çelebi'nin anlattığı Cengiz Han bugünün okuyucusunun imgelemindeki Han'dan oldukça farklıdır, farklı hâle getirilmesine gerek duyulmuştur. Nitekim 15. yüzyıl Osmanlı tarih yazımı için de aynı vaziyet geçerlidir. Bu anlatının önemi de bu büyük dönüştürmeden ve bu farklılaştırmanın olabilecek en kapsamlı biçimi almış bulunmasından kaynaklanmıştır. Esasen Osmanlı tarih yazımında Moğolları tanımlayan kesin bir terminoloji yoktu ancak 15. ve 16. yüzyılda gelişen tarih yazımı Osmanlıların ilk dönemleri için "Moğollar ve Cengiz Han korkunç birer rakip ve düşman", Müslüman dünyasını harap eden, Selçuklu ve Osmanlıların düşmanı" olarak yer almışlardır. Bu anlatı olasılıkla Selçuklular ile birlikte Moğollarla mücadele neticesinde mağlup ederek "gazi" vasfına sahip bulunmayı vurgulama gereğinden kaynaklanmıştır. 16. yüzyıl ile birlikte bu anlayış değişmiş ve muhtemeldir ki Fars tarihçilerin etkisiyle Gazan ve Cengiz Han "dini yenileyen" kişiler olarak konumlandırılmış Osmanlılar ile Moğolların ortak nesepten olduğu da işlenmeye başlanmıştır (Ogasawara, 2018).⁹ Ahmedî, Şükrullah, Ruhî gibi Moğollara değinen kronikleri değerlendiren Ogasawara bunun "değişen Osmanlı kimliği"ni yansıttığını ifade eder ancak bu çok katmanlı bir durumun Osmanlı tarih yazımına yansımaları olduğunu göstermesinin yanında değişen konjonktüre dair çıkarımlara da olanak vermektedir.

Evliya Çelebi, Tatarların Yatı ve Gündüz Beylerin mezarını "Osmanlı'nın amcaoğulları ve bizim soyumuzdan akrabalarımızdır" düşüncesinden hareketle ziyaret ettiklerini kaydeder. Bu noktaya kadar iktidar-hami bağının yumuşatılarak dostluk ve akrabalıkla ikame edilip pekiştirildiği açık olan bu anlatının esas problemi Cengiz Han'ın kim olduğuna dair ilgili yüzyılın kimlik anlayışına uygun (Müslüman sahib-kıran Türk) oluşturulan anlatı imgeledikleri bakımından da önemlidir.

"Siyah Arap ve Hazret-i İsmail'in soyu beyaz Araplardan başka tüm Hint, Acem, Özbek, Moğol, Boğol, Çin, Maçin, Hutâ, Hoten, Fağfûr; Kozak, Türkmén, Moskov ve Macar kasacası 370 adet kâfiristan kavmi bile tamamen Tatar'dan ayrılmışlardır. Bütün Arap, Acem, Latin, Kıpti ve Yunan kavmi tarihçileri öyle yazmışlardır. Onun için Tatar kavmi ulu soy olup Cengiz Han'dan beri nice evlâtları cihangir ve devlet kurucusu olup Kırım Vilâyeti'ni yurt ve sığmak edinmişlerdir."

geniş bir alanı mı kapsadığı, gemi dışındaki bütün insanları mı nefessiz bıraktığını yoksa belirli kavim(ler)in mi maruz kaldığı hususu spekülasyonların bitmediği bir konudur. Ancak görünen kabul özellikle Mezopotamya, Afrika, Arabistan, Çin bölgesinde neseplerin Nuh'un oğullarından türediği inancı bağlamında tarih yazıldığıdır. İngiltere'de de bu bağlamda bir anlatı olmakla birlikte Avrupa'da genel kavrayışın ne olduğuna vâkıf değilim.

⁸ Hanedan Cengiz Han'ın oğullarından Cuci Han'ın küçük oğlu Togay Timur'a bağlanmaktadır. Bkz: İnalçık, Halil "GİRAY", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/giray> (20.05.2020).

⁹ Osmanlı kroniklerini inceleyen Ogasawara bu tarihi kaynaklardaki Moğol saldırı ve savaşlarını geniş bir biçimde ele aldığından söz konusu kroniklere başvurmak bu çalışmanın hacmine uygun olmadığı gibi Ogasawara'nın çalışmasını gözardı ederek tekrara düşmenin yanında etik dışı olarak değerlendirilmeye müsait bir tutumu da teşkil etmektedir. Aynı yazarın Osmanlı şeceresini Osmanlı kaynaklarına dayanarak anlattığı diğer bir çalışması için Bkz: Ogasawara, Hiroyuki (2007), The Quest For The Biblical Ancestors: The Legitimacy And Identity Of The Ottoman Dynasty In The Fifteenth-Sixteenth Centuries, Turcica (48), p.3 7-63.

Cengiz Han'ın azametine dair imgeler ulu soyu, cihangirliği ve cihangir soyunun devletler kuruculuğu çerçevesinde örülmektedir ki bu da söz konusu coğrafya ve yüzyılın hâkim anlayışına uygun bir anlatıdır. Bununla birlikte söz konusu zamanlarda cihangirlik gibi öne çıkan vasıflar kâfi olmadığı gibi cihangirlik "kâfir"le pek de eş tutulamaz ve Han'ın Müslüman olmasını gerekmiştir:

"Cengiz Han'dır ki 61 tarihinde Hazret-i Risâlet-penâh bu Cengiz Han'a mektup ile Muaz ibn Cebel hazretleri adlı kimseyi elçi gönderip yolları katederek elçi Cengiz Han huzuruna varıp, "Safâ geldin ey Arap" deyip ayağa kalkıp elçiye tazimler ettikten sonra mektup, "Selâm, hidayete erenlere olsun" diye okununca elçi Cengiz Han'a İslâm'a girmesini teklif edince Cengiz Han, "Ey Muaz ibn Cebel! Âhir zaman peygamberi Arap Muhammed'in bize arz eylediği mezhebi nedir?" diye sorar. İlk başta Allah'ın farz ettiği İslâm'ın farzlarının bütün şartlarını "Namazı kılın, zekâtı verin..." âyetini okuyup bir bir anlattığında Cengiz Han, "Poh ne güzel, yerlerin göklerin yaratıcısı Allah ne güzel buyurmuş. Bu beş adet şeyler ki dedin, tamamen kabul ettim. İyi şeylerdir ki Allah emretmiş."

Bu kısım Cengiz Han'ın Hz. Muhammed döneminde yaşadığı ve bizzat onun tarafından İslâm'a davet edildiği, onun da tarihte bilinen mizacıyla çelişir biçimdeki yumuşaklıkla "kabul etmesi" imgelemin ihtiyaç duyduğu anlatıyı kuvvetlendiren olay örgüleştirilmenin zemini. Çünkü bugün bilindiği gibi Han Müslüman olmadığı gibi (Kafalı, 2020) 1155-1227 yılları arasında yaşamış, peygamberin ölmesinden 523 yıl sonra doğmuştur. Üstelik kan dökücülüğüyle bilinen, Nişâbur'da intikam hırsıyla kediler ve köpekleri dahi katleden Cengiz Han'ın (Kafalı, 2020) sefire "tazimler etmesi" de şefkatli Müslüman Han imajını güçlendirmiştir. Hâlbuki Moğol kimliğine oldukça bağlı olan Cengiz Han ölümüne dek diğer kültürlere yabancı kalarak devletinde Moğol geleneklerini hâkim kılmış¹⁰ "küffar"dır. Burada "küffar" Osmanlı ve miras aldığı siyasi-kültürel politika-gelenek bağlamında esasen konumlandırılması gerekeni ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak Timur başta olmak üzere 13. yüzyıldan beri Cengiz nesebinden¹¹ olmak itibarı politik sahiplik konusu olmuştur. Fleischer Moğolların halifelüğün evrensellik ideali yerine kendi evrenselci ideallerini ikame ettiklerini, bunun da yerleşik ve göçebe bütün yönetilenler dâhil olmak üzere âleme hükmetmenin ilâhi takdirle Cengiz Han ve soyundan gelenlere verildiğini belirtir. Üstelik Cengiz hanlığının itibarı 18.yüzyıl sonuna dek meşruiyet ilkesi olarak Avrasya steplerinde önemini korumuştur. İlhanlı devletinin yıkılmasından sonra ise Oğuz Türkleri ideolojisi evrensel hegemonya geleneği olarak yükselerek Cengiz nesepliğine rakip olarak Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi Türkmen kabileleri nezdinde güçlenmeye başlamıştır (Fleischer, 1996, s. 283-4).

15 ve 16. yüzyıllarda gaza ve cihat anlayışı Müslüman olmuş Kırım hanlığının dinî-siyasî tutumunun da Osmanlı politikasının da temellerinden biri olmuştur. Buna karşın Cengiz nesebinden olmak itibarı değerini yitirmemiştir. Bu paradoksun çözümünü meselesi ise anlatıyı oluşturmuş, anlatı çeşitli paradoksları çözen bir işlevi imgelerle dokunmuş biçimde bünyesinde taşımıştır.

¹⁰ Kafalı, agm. Ayrıca; kendisine karşı çıkanları, teslim olmamakta direnenleri çocukları, kabileleri ve şehirleriyle birlikte ortadan kaldırdığı, ordularının istilâ ettikleri İslâm ülkelerinde taş üstünde taş bırakmadıkları, kadın ve çocuklar dahil herkesi vahşice öldürdükleri kaydedilir.

¹¹ İlhanlı maiyetinde yazan Reşüdidin Cengiz nesebini Oğuz Han'a bağlamaya çalışırken ondan etkilenen Yazıcızade Oğuzlar ile Moğolların Türkistan'da bir aradayken birbirlerine çok benzediklerini İran, Şam ve Rum bölgesine gelmeleriyle farklılaşmaların ortaya çıktığını ifade etmiştir ancak 16.yüzyılın yarısına dek bu tema hiç ele alınmamış yüzyılın bu yarısından sonra Moğolları Osmanlı gibi Oğuz nesebine bağlayan tarihler ortaya çıkmış bunlar da Moğolların oğuz aşiretine mensup olduğuna yer veren ve Osmanlı Türkçesine de çevrilen İran tarihçiliğinden etkilenmiştir (Ogasawara, 2018).

Cengiz'in munis tondaki cevabı Osmanlı-Kırım resmî ideolojisi ve Müslüman imgesiyle hayli uyumlu noktalardan birini teşkil etmekte övünç sebebi nese de Müslümanlaştırılmaktadır. Üstelik Cengiz Han cevabında “*ahir zaman peygamberi*” diyerek hem baştan kabule yakın hem de evvelden kendisi ve mesajını bilir olarak “*maksadı karşılayacak biçimde*” konumlandırılmıştır. İlaveten en önemli noktalardan biri olarak bizzat Hz. Muhammed'in, dönemindeki en görkemli hükümlerlikleri olan Doğu Roma ve Pers İmparatorlarına tebliğ için mektuplar göndermiş olması bağlamında Cengiz Han'a da “*ulaşmış olması*” onu ve devletini de bu iki efsaneleşmiş devletle benzer konumda âzamet sahibi göstermeye katkı sağlamaktadır. Ayrıca Cengiz Han bu iki hükümlerlikten farklı olarak İslâmiyet'i benimsemiş olarak ayrı ve daha önemlisi üstün bir konumda durmaktadır. Zira yer verildiği gibi anlatının başlangıcında diğer kavimlerden üstün ve “ulu soy”dur. Bu olay örgüleştirilmede daha fazla üzerinde durulması gereken ikinci husus ise neden herhangi bir sefir değil de anlatının sefirinin “*Muaz İbn Cebel*” olduğudur. Anlatıların kurgu içermesinin “uydurma” olduğu anlamına gelmediğine, hâkim imgeleri taşıdıklarına bu örnek açıklayıcı bir katkı sunmaktadır.

Muaz İbn Cebel, sahâbî yani “Hz. Peygamber'in sohbetine katılanlardandır (Efendioğlu, 2020) ancak dönemin önemli olaylarından İkinci Akabe biatına katılması, put kırıcılık faaliyetlerinde bulunması, Bedir Gazvesi başta olmak üzere Huneyn ve Tâif dışındaki bütün gazvelere katılması, bunlarda kabilesinin bayraktarı veya temsilcisi olmasıyla İslâmiyet'in yayılım döneminde önde gelen kişilerden biri olmuştur. Mekke fethinin ardından Peygamber tarafından Huneyn Gazvesi'ne giderken onu Mekke'ye önce emir, ardından “*Kur'an ve dinî bilgiler muallimi*” tayin edilmesi gibi oldukça öne çıkan görevlerde, önemli savaşlarda ve muallimlik görevinde bulunmuştur. İslâmiyet'in kabul edildiği geniş bölgelerdeki temel birincil kaynaklara göre “*Asr-ı saâdet'te Kur'ânı Kerîm'in tamamını ezbere bilen birkaç kişiden biri ve Resûlullah'ın kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbî arasındadır*” (Kandemir, 2020). Ayrıca o devirde fetva veren altı sahâbiden biri olarak öne çıkmış ve peygamber tarafından helâl ve haramı en iyi bilen kişi olarak gösterilmiş, taltif edilip, kıyamet gününde onun âlimlerin önünde yürüyeceğini söylenmiştir. Yine aynı kaynaklara göre iyi ve hayırlı olanı öğretmesi ve güçlü bir imana sahip olması sebebiyle sahâbiler onu Hz. İbrâhim'e benzetmektedir. Hz. Ömer de hilâfeti zamanında fikhî meseleler için Muâz b. Cebel'e başvurulmasını tavsiye etmiştir (Kandemir, 2020). Yani Muaz İbn Cebel “olması gereken” İslâm imgesini en iyi taşıyan kişilerden biri olarak bu anlatıya en uygun isimlerden biridir. İfade edildiği üzere Muaz İbn Cebel'e dair bu bilgiler son yüzyılların araştırma neticeleri değil o dönemde bilinen İslâmiyet'in kabul edildiği geniş bölgelerdeki temel birincil kaynaklarda yer almış ve kendisine dair bir imge de oluşarak yaygınlaşmıştır. Böylesi bir geçmiş ve vasıflara sahip olan Muaz, Cengiz Han'ın Müslüman olması için görevlendirilmiş Cengiz Han da ona zaten tazimler göstermiştir! Ancak anlaşıldığı kadarıyla sefirle ilgili farklı imgeler de bulunmaktadır ve anlatı bu imgeleri de işaret ederek devam etmektedir. Üstelik Cengiz Han'ın Müslüman olması kâfi olmadığı anlatının hizmet ettiği gerekli olay örgüleştirme tamamlanmamış, Eliade'nin ifade ettiği “çok-değerlilik” gereği karşılanmamış, Han ile Muaz'ın görüşmesi devam etmiştir:

“Muaz, ‘‘Peygamberimizin dahi şeyleri budur ki beş vakit önünde ve sonunda ikişer ve dörder rekat sünnet namazı kula. Ve zekerinin ucunda gereksiz eti kesip sünnet ede’’ diye tüm sünnetleri, müstehapları, vacipleri, abdestin ve namazın şartlarını incelikle anlattığında yine Cengiz Han, ‘‘Bu da ne güzel pak mezhep ve sünnet feraizler ve ne güzel pak edeptir, ama bir adamın zekerini kesmek bu fenâ mezheptir. Bu bizim memleketlerimizde bir adam bir adamdan bir damla kan akıtsa biz o adamı kati ederiz. Zira vilâyetimiz sert kış memleketi olduğundan teşenîş (kasılma) hastalığı vardır. Elde kolda ve başta olan bizlerdeki yaradan insan ölüür. Özellikle yara insanın öyle tüm damarlarının toplandığı zekeri kesesin, elbette

teşenîş olması kesindir. Ne an ki bir adam 70, 80 ve 100 yaşına gire, 'Yeni mezhebin sünnetidir; zekerinizin uçlarını kesin' diye tembih etsen **deli olan bu sünneti kabul etmez.** Ve Allah'ın emrettiği tekliflerden ağır ve anlamsız bir emirdir ki zekerini kesmiş insanların ölmesi kesindir. Hele küçük çocuklarımızı kesip sünnet ederek halkı ısındıralım ve ilkbaharda emir Allah'ın ilk ben sünnet olayım. Yoksa bu kaç vaktinde bu bizim vilâyetimize bu sünnet teklifi el vermez" deyince Muaz ibn Cebel, "Ama o kesilecek yer fazlalık bir et parçasıdır. Yıkarken temiz olmaz ve ehliyle bir hoş huzur ile cima etmeye komaz. Öyle bir fazlalık ettir" deyince Cengiz Han, "**Âlemin Yarattıcısı 18 bin âlemi ve insanı yarattığında asla boş ve anlamsız bir şey yaratmamıştır. Hep ezeli hikmeti ile isteyip yaratmıştır. Cenâb-ı Çalâp onun fazlalık et parçası olacağını bilmedi de mi yarattı? İnsan vücudunda değil bütün varlıkları kudret eliyle bilip yarattı** " diye Muaz ibn Cebel'e itiraz eder. Ve yine Cengiz, "**Allah beş vakit namazı farz eylemiş, ne güzel Allah emridir, ama Allah'ın emri farzdan daha fazla sizin sünnet namazlarınız var. Bu halkı taciz etmektir. Ya garip insan, kendisi ve çocuk çocuğunun ihtiyaçları için ne zaman çalışıp kazanır. Hele ben Allah'ın farz ettiği namazdan gayri namaz kalmam**" der (Evliya Çelebi, 2011, s. 535-536).

Bu kısımda "Mümin Müslüman" imgesine yeterince uymayan bazı dinî gereklerin yerine getirilmiyor olunmasına aklî ve yaşamsal ve Han'a yaraşır olacak biçimde elbette bilgece açıklamalar getirilmektedir. Bu da neredeyse bütün tarihte görülen insanî doğal bir vaziyetin bir parçası olarak tezahür etmekte, Eliade'nin tespiti bu bağlamda da geçerli görünmektedir: "tarihin dışında, zamanın dışında "saf" dinsel olgu yoktur" ve "*en soylu dinsel çağrı, mistik deneylerin en evrenseli, en genelinden insan davranışı - örneğin dinsel kaygı, ayin, ibadet- ortaya çıktıkları andan itibaren özelleşmekte ve sınırlanmaktadır*" (Eliade 1992, s. 7). Ancak imgeler sert kabuklardır. Bu vasıflarıyla da zihniyetlerin yansımalarıdır. Kabukların kırılma, çatlatılıp sızıntıya imkân verilmediği konum yahut yerlerde hakikat ya gizlenir ya yaygın imgeye uygun vaziyete uygun anlatı geliştirilir. Bu anlatılar ile bir yandan imgelere uyumluluk gösterilmek suretiyle imgeler tatmin edilirken diğer yandan yaşam daha kolay hâle getirilir. Bu bağlamda tarih içerisinde insanlar belirli kaygılarla yaşayıp eylemişlerdir ve bu anlatı da Eliade'nin teşhisine uygun bir kalıntıdır çünkü muhtemeldir ki Tatarların (sünnet için erkeklerinin) yaşam biçimleri bu anlatıyla daha en başından, İslâm'ın kabulü döneminden bu biçimiyle uygulanır olduğu bunun da gerekli sebeplere dayandırılarak Müslümanlıklarında açılacak gediklere karşı savunulur kılma kaygısını dışa vurur biçimde tahkim edilmiş görünmektedir. Üstelik Cengiz Han erkeklerin sünnete mesafeli duracağını bilmekte ve bundan dolayı İslâm'dan uzaklaşacaklarına işaret etmekte bunun da gerçekleşmesini istememekte, bilgece sözleriyle "Allah'ın" yüceliğini dile getirmektedir. Ancak (sadece Cengiz Han üzerinden düşünülmeyp anlatının Tatarlara faydalı olması da göz önünde bulundurulduğunda) Tatar erkeklerinin üryan yaşam sürmedikleri göz önüne alındığında sünnet meselesinin bu biçimde açıklanır olma gereğine neden ihtiyaç duyulmuş olduğu sorusu üzerinde durulmalıdır. Bunun yakın olası açıklaması Tatar erkeklerinin yönetici sınıfı da dâhil ve başta olmak üzere kahir-i ekserîsinin akınlarla iştilal etmesi dolayısıyla düşman karşısında çokça da zayıf verilmesi gibi görünüyor. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin farklı yerlerinde yer verdiği ve tanık olduğu gibi savaşan taraflar öldürdükleri düşmanlarının kıyafetlerini soyup lüzum gördüğünü almakta, (bugün de olduğu gibi) düşmanın cesediyle de uğraşmakta, çeşitli muamelelere maruz bırakmaktadır. Bu da Tatarların

İslâmî gerekçelere de dayandırdıkları akınlar ve edindikleri ganimet, ticaretlerine meta da teşkil eden esirleri¹² -küffara karşı cihatlarını- dinî yönden sıkıntıya sokacak uygunsuz bir durumu işaret etmektedir. Mümin Müslüman imgesine açılacak gedikleri tahkim eden anlatıda bu duruma oldukça makul açıklamalar getirmektedir. Ancak Tatar yaşam biçimi, Kırım hanlarının durumu ile İslâm'ın gereklerinin uyuşmadığı başka noktalar da vardır ve anlatı bunları tahkim etmeyi sürdürecektir biçimde devam etmekte üstelik bu makul açıklamaları pekiştirici “sapkınlık alanı”ndan meşruiyet alanına geçişi kolaylaştırıcı işlev görmektedir.

“...Yine Cengiz Han: “Ey Muaz , Kabe Allah evidir. Ona ömründe malı çok olanın bir kere varması farzdır; dedin. Bu ne güzel buyurmuş. Hem **ziyaret, hem ticaret ve hem seyahat olur**, ama biz ata ve dedelerimizden öyle dıyarız ki Allahu Taâlâ evden barktan ve altı cihette olmadan bir; yok olmaz, ezeli ve mekânsız Allah'tır bilirdik. **Şimdi Allah'a bir mekân mı isbat edersiniz? Yâ Allah evine varan Allah'ı görür mü, eğer görürsem şimdi giderim**” deyince Muaz eyitti: “Görmezsin, ama Allah öyle buyurmuş: 'Eski Ev'i (Kabe'yi) tavaf etsinler' [Kur'ân, Hac 29] buyurmuştur ki: 'Yoluna gücü yeten herkesin...' [Kur'ân, Âl-i İmrân 97] diye Allah emredip malı olanlar evime gelip haccedeler buyurmuştur” deyince Cengiz Han, "Vallahi Hak emri ile yolda gidip ziyaret etmek lisanım üzere iyi seyahattir, ama bu benim Balıkhaneşehrinden ta Kızıldeniz kenarında Beytullah'a kadar **bir yıllık yoldur. Ve yol üzerinde benim 7 adet hain ve katı düşmanım padişah vardır, onların ülkelerini atlayıp nasıl geçip Mekke'ye gidip geleyim. Bu da zekerini kesmek gibi zor tekliftir. Ama yılda bir kere oruç tutmak farzım kabul eyledim, zira hikmetlice emirdir. Bir insan upuzun ömrü boyunca yiye içe, vücudunda çeşit çeşit safra, sevda, balgam ve bozucu karışımlar toplanır, ama yılda bir kere bir ay oruç tutunca 11 aylık değişik hastalıklar yok olup sağlığına kavuşur. Yarın inşaallah oruçlu olurum. Poh ne güzel Hak emridir. Bütün vilâyetlerimin halkana haber salıp Ramazan ayında şenlik şadumanlıklar edip oruç tutturup hemen beş vakti kalmak için mescitler ve eyne damları yaptırırım” der. Ve “Allahu Taâlâ zekat verin demiş, gerçekten de güzel buyurmuş. Bu Allah emrini de kabul eyledim. Gerçekten bir insan Kârûn malına sahip olup yığa yığa kayda götürür. Müstahak olan fakirlere malının zekatını vermek ne güzel dindir.” Sözüün kâsası, Cengiz Han hacc-ı şerif farzıyla zekerini kesmesine **sağlam özürlü bulup Allah'ın farz ettiği diğer şeyleri tamamen kabul ederek İslâm dinine gelip**, “Allah bir; Peygamber Muhammed gerçek peygamberdir; inandım” deyince Muaz ibn Cebel **taassup edip** hacc-ı şerifi, zekerini sünnet etmeyi, namazın 8 şartını, namazın 6 adet erkânını, 7 adet vaciplerini, 14 yerde sünnetlerini, 25 yerde müstehaplarını, 12 yerde mekruhlarını ve 14 yerde namazı bozan sebeplerini anlatır: 4 yerde abdestin farzlarını, 10 yerde sünnetlerini, 6 yerde müstehaplarını, 6 yerde adaplarını, 7 yerde nafilelerini, 6 yerde mekruhlarını, 5 yerde yasaklarını ve 7 yerde abdesti bozan şeyleri sayar: 3 yerde guslün farzlarını, 6 yerde guslün sünnetlerini, 12 yerde gusül gerektiren sebepleri ve 4 yerde gusül etmenin sünnetlerini bir bir sayar. Kısacası **müctehid** gibi **Muaz ibn Cebel taassubâne** bu yazılan sünnetleri, farzları, müstehapları ve vacipleri bir bir sayıp, **"Bunlardan biri eksik olup bu adapları şartları ve kayıtlarıyla bilmeyenin namazı geçerli olmayıp imanı düzgün olup mümin ve muvahhid olup peygamberimize ümmet olamaz"****

¹² Fisher, Küffara karşı yapılan seferlerden elde edilen ganimetlere dayanan Tatar politikasının temellerini Mengi Giray'ın (ö. 1514) attığını bu ganimetler içinde en büyük yeri köle olarak satılan esirlerin teşkil ettiğini kaydeder. Bkz: Fisher, Alan (2009) Kırım Tatarları. İstanbul: Selenge, s. 22-45.

diye Cengiz Han gibi dağ adamı **padişaha bu şekilde sarpa çekip cevap verince Cengiz Han, "Biz ümmî adamız, henüz İslâm dini ile şereflenip Allah bir, peygamber hak bilirim. Öbür dediğin sünnetleri de Buhara'dan bir fakih getirip öğrenirim" der. Muaz ibn Cebel öfkelenir; Cengiz Han'a kelime-i tevhidi ve iman duasını okutup batıl dinden çıkıp hak dine girip Hazret-i İsa Allah'ın kulu ve 4 kitaba inandım, **dedirtmeyi unutup** öfkesinden atma binip yolları geçerek Medine-i Münevvere'ye gelir...**"

 (Evliya Çelebi, 2011, s. 536-538)

Buradaki “hem ticaret, hem seyahat hem ziyaret”in bütünüyle İslâmî bir açıklama olmasından daha önemlisi Han’ın “düşmanlar” arasından kat ederek yol almakta yaşadığı çağın korkulması Cengiz Han imgesini felce uğratacak biçimde bir değişime uğratılmasıdır. Çünkü (esasen devrinde bu düşmanlar arasında Müslüman hükümdarlar bulunmaktaydı) bu anlatının ne zaman ortaya çıktığı açık değilse de 16.yüzyılın ortaları itibarıyla olması muhtemeldir zira Cengiz Han döneminde Çin’den Mısır’a dek olan bölgelerde Müslüman olmayan yöreler varsa da Evliya Çelebi’nin kaydı 17.yüzyıla aittir ve artık söz konusu coğrafya farklı mezhepten olsa da ekseriyetle Müslüman hâkimiyeti altında olup Han’ın varislerinin bu bölgedeki devletleri İslâmîyeti kabul etmiş çoğu da yıkılarak tarih sahnesinden silinmiştir. Bu da yukarıda yer verildiği gibi “*tarihe dair imge*” de yapılmış değişiklikle “benimsenebilir” örnek alınabilir bir baş ata-Cengiz Han imgesi yaratmaktadır. Bu yalnızca nesep arayışından değil Kırım hanlığının mevcut siyasi-askerî meşruiyeti için de gereklidir. Mesela 1520’den sonra Kırım hanları Cengiz soyundan olan Altın-Orda hanlarının meşrû vârisleri sıfatıyla Kazan ve Astrahan’ı ele geçirme politikası başlatmışlar ve Moskova ile münasebetleri bozulmuştur (İnalçık, agm, 2012). Oysa özellikle 1258 yılında Bağdat’da halifeliği darmadağın eden Moğol saldırısı Cengiz ve gerçekleştiren varislerine kat’i olarak olumlu bir tutum, imge, düşünce oluşturamazdı. Çünkü Moğol hâkimiyet-istila çağının bir tanığı tarihçi İbn-ül Esir’in ifade ettiği üzere Cengiz Han imgesinin ona maruz kalanlar açısından oldukça farklı olduğu muhakkaktır. İbn-ül Esir “*Hz. Âdem’den o zamana kadar insanlığın mâruz kaldığı en büyük felâketin Moğol istilâsı olduğunu*” yazma gereği duymuş ve “*keşke annem beni doğurmasaydı da tüyler ürpertici zulüm ve katliamları görmeseydim!*” ifadesini kullanmıştır. (Kafalı, agm.) Aslında Ahmedî, Şükruallah, Ruhî birçok Osmanlı tarihçisi de eserlerine onların Müslüman ve erken Osmanlılara felaket getirdiklerini, zulümlerini, harap ve yıkımlarını anlatarak başlamış olduğunu Osmanlıların da onların karşısında savaştığına yer verdiğini hatırlatmak gerekir. Bununla birlikte Ahmedî, Cengiz Han’ın Moğolların İslâm’ın yıkıcısı olduğu görüşünü Geyhatu ile İslâm’ın kabulü neticesinde verilen zararın onararak dedesinin tiranlığını ortadan kaldırdığını belirterek Moğollara karşı bakışını değiştirmiş bu sonraki yazımda da (bütünüyle olmasa da) yer etmiş, ancak Cengiz Han ve imgesi bu derecede dönüştürülmemiştir. Ogasawara bu hususta Osmanlı tarihçilerinin ihtiyatlılığını gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgular. Osmanlıların soyağacı, görünüşe göre çağdaşların “sağduyusuna” aykırı olan Cengiz Han’ın babasoylu soylarına hiçbir zaman doğrudan bağlanmadı.¹³ Ortaçağ tarihçileri eski metinleri bazen keyfi olarak değiştirirken, bilinçli ya da bilinçsiz olarak akıllarında bir tür standart ya da sınırlama tuttular. İlk kez her yüzyılda dini yenileyecek birinin zuhur edeceğine dair bir hâdiseye dayanarak Lütü Paşa 16. yüzyılda Gazan Han’ı bu sığfata layık bulmuş, Osmanlı’nın konumunu güçlendirmek amacıyla Gazan Han’ı Osmanlıların selefi olarak konumlandırmış fakat Cengiz’e dayanan nesebine yer vererek onların dininden İslâm’a geçtiği

¹³ Baki Tezcan olası Moğol-Osmanlı irtibatını Osmanlı kaynakları, siyasi konjonktür bağlamında değerlendirerek Osmanlıların başlangıçta Moğol irtibatı bulunabileceğini ancak gerek çevresindeki Türkmenler, gerek Timur mağlubiyeti gerek Sünni politika gibi etkenlerle değiştiği hususunda bir irdelemede bulunarak konuya başka bir veçheden bakar. Ancak bu çalışma Osmanlı nesep sorunu temelinde olmadığından burada genişçe yer verilmemiştir. Bkz: Tezcan, Baki. (2013). The Memory of the Mongols in Early Ottoman Historiography. Writing History at the Ottoman Court içinde. H. Erdem Çıpa & Emine Fetvacı (Edt.), Indiana: Indiana University Press p. 23-38.

bilgisini eklemeyi ihmal etmemiştir. Sultan Süleyman döneminden sonra ise bazı kayıtlarda Osmanlılar ile Moğolların Oğuz soyuna bağlayan şecerelere, Moğolların diğer hanedanlardan büyük gösteren tasvirlerine yer verilir olmuştur (Ogasawara, 2018). Yer verilen ve verilecek olası açıklamaların yanında gayri resmi bir geleneğin Kırım hanedanının mensuplarından birinin Osmanlı hanedanlığının sona ermesinden sonra Osmanlı tahtına geçeceği rivayeti mevcut olduğuna işaret etmek gerekir (Ogasawara, 2013). Evliya Çelebi'nin yaşadığı dönemdeyse 4. Murad sonrası hükümdarlık, istikrarsız ve çokça şikayet edilen Sultan İbrahim dönemlerinden geçilmiş, Osmanlı saltanatı konusunda endişeler zuhur etmişti. İlk kez 2. Murad döneminde Padişahın gördüğü bir rüyanın Osmanlı hanedanının kesilip yerini Turhan, Mihal ve Evranosoğulları gibi nüfuzlu ailelerin alacağı kanaati değerlendirilmiş ve buna yer veren bu anonim eserde bu ailelerin egemen olma umudu taşıdıkları ifade edilmiştir. 17.yüzyılın sonunda ise Mevkufatı Vakıat-ı Rûzmerre eserinde 2. Murad'ın devletini Al-i Cengiz yani Kırım Han'ına kaptırmaktan kurtardığı bir hikayeye yer verir ki bu esasen devrine ait bir imâ içermektedir. Hikayeye göre Edime'ye gelen Tatar Hanı "Âl-i Cengiz kadimdir" savunusuyla saltanat davasında bulunmuş, savaşmak yerine güreşerek galebe çalanın saltanatın sahibi olmasına karar verilmiştir ve nihayetinde "görünmez olan" Mevlevî dervişlerinin de yardımıyla sultan Murad güreşi kazanmıştır. Bu anlatı yaşananlar ile bağlantılıdır zira 1. Ahmed'in av sırasında Mehmed Giray'ın adamlarının padişahın karşısına çıkması Mehmed Giray'ın taht için suikasti olarak yorumlanarak hapsedilmesine yol açmış, 1622 yılında Sultan Osman'ın katli ile müsebbibi Davud Paşa'nın Osmanlı hanedanına son vermek istediği kaydedilmiş, 4. Murad'ın hasta iken son veliahd İbrahim'i öldürtmek suretiyle hanedana son vererek tahtın yeni varisi olanlardan biri olarak Kırım Han'ının adı zikredilmiştir. 1694 yılında Limni'de sürgünde ölen Niyazi-i Mısri de hanedanın meşruiyetini kaybetmiş bulunduğunu "tahtın Tatar'ın" olduğunu birkaç kez tekrarlar not etmiş kendileriyle görüştüğü Tatar hanlarında adalet ve din olduğunu, İslâm dinine bağlılıklarına şahadet ettiğini yazmıştır. 1703 isyanında da Osmanlı hanedanı yerine adı geçen iki namzetten biri Âl-i Cengiz'den olmuştur (Emecen, 2001). Bu kayıtlar ile Mevkufatı'nın anlatısı birarada düşünüldüğünde Âl-i Cengiz'in Evliya Çelebi'nin yer verdiği "ilk Müslüman" kökenine dair anlatı ve olası getirileri göz önünde bulundurulunca tevâfuk olamayacağı daha açık görülebilmektedir. Öte yandan İmparatorluk'da nesep sadece saltanat değil birçok resmî görev için de önem verilen bir husus teşkil ediyordu. Siyahî bir köle iken Galata kadılığına, Anadolu kazaskerliğine kadar yükseltilmiş olan Molla Ali'nin yaşamı bu hususta önemli bir kavrayış sağlar. Döneminin önemli yazarlarından olan Karaçelebizade siyasi husumetin de etkisiyle kendisinin ilmini küçümseyip bu makamlara yakıştıramamış "Seyyid Mehmed Efendi gibi Kureys soyundan gelen bir âlimin yerine Anadolu kadıaskeri oldu" yazmaktan kendini alamamıştır. Molla Ali de siyahîliğe olan ön yargının ve Nuh'un bedduasının köleliğe yol açtığı anlatısına karşı Hz. Nuh'un oğlu Ham'a olan lanetten¹⁴ olamayacağını irdelenmiş diğer yandan da kökenini "Habeshistan'ın (Etiyopya) Ambara halkından olduğunu ve Peygamber zamanında İslamiyet'i kabul edenlerin soyundan geldiğini" not etme gereği duymuştur (Tezcan, 2012, s. 93-97). Bu nesep kurmanın da gösterdiği üzere soylu bir aile-kabilede gelmek, İslamiyet'i ilk kabul edenlerden olmak

¹⁴ İncil Yaratılış'ta anlatıldığına göre, Tufan'dan sonra bir gün Nuh sarhoş olur ve çadırında çıplak bir şekilde uyuyakalır. Kenan'ın babası Ham babasının çıplak olduğunu görür ve dışarıdaki iki kardeşine haber verir. Sam ve Yafes omuzlarına bir pelerin alarak Nuh'un çıplaklığını görmemek için geri geri yürürler ve onun üzerini örterler. Nuh ayılıp da Ham'ın ne yaptığını duyunca der ki: "Kenan lanetli olsun, kardeşlerine kullar kulu olacaktır." Anlatının İslâmî varyantlarında, Nuh oğlu Ham'ı uygunsuz hareketleri dolayısıyla lanetlemiştir. Ham'ın davranışları türevden türeve, otoriteye saygısızlık veya cinsel ihlal sergilemek suretiyle değişim göstermekle birlikte, Nuh'un laneti bütün hikâyelerde aynıdır: Nuh, Allah'tan Ham'ın oğullarını köleliğe mahkum etmesini ister. Tıpkı Hristiyan ve Musevi geleneklerinin birkaç yüzyıl önce yaptığı gibi öykünün Müslüman türevlerinden bazıları da Nuh'un lanetinde geçen köleliğe siyahîliği de eklemiştir. Bkz: Tezcan, Baki "Karanlığı Dağıtmak: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri ışığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "Irak" Siyaseti. *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu* içinde. Baki Tezcan & Karl K. Barbir (Derl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 91-116.

güçlü, meşrûf bir durum arz ediyordu. Muhtemeldir ki Molla Ali de kadılığını bu kökene atfla da açıklayarak konumunu güçlendirmeye çalışmıştı.

Çağın gereği görülerek Batı'da bir dönem “*karanlık çağ*” anlatısına uygun hâle getirilmişken Doğu'da gerçekten karanlık denilebilecek bir dönemin mimarı “*Bilge Müslüman*” anlatısının “gazi” kahramanı yapılmıştır. “Karanlık çağ” “Aydınlanma” dikotomisini anıttırır biçimde değişen vaziyetlerle de tarihe farklı bakılarak farklı bir Cengiz Han ve elbette Cengiz ve varisleri devri imajı oluşturulmuştur. Buna bugün bilinen tarihî verilere göre Osmanlı hanedan boyunun Moğol tahripkârlığından “kaçan” kavimlerden biri olduğu ve Anadolu'da yurtluk verildiği (İnalçık, 2012, s.9-12) olgusu eklenince durum ve tarihi değişen durumlara göre olay örgüleştirilmenin derecesi büsbütün şaşırıcı olmaktadır ancak bu nevezur bir durum olmadığı gibi 19.yüzyıla dek süren tarih yazımı anlayışında olağan bir yer tutmaktadır. Mesela Tarif Khalidi Katolik Hıristiyanlık literatürüne karşın Hz. İsa'nın İslâmî literatürde nasıl yer aldığına dair çalışmasında söz konusu farkların temel dayanağının Kur'an-ı Kerim'den sonrasında gelişen literatürden faydalanmıştır (Khalidi, 2003). Ancak Hz. İsa'nın Katolik Hıristiyanlar tarafından kabul edilen varoluşu daha çok pagan kültürün İsa anlatısına derç edilmesiyle oluşturulmuş, hayatı çevresindeki imgeler bu pagan kültürden de etkilerle anlatılmıştır. İznik konsilinde kabul edilen İnciller dışında da pek çok İncil bulunmaktadır ve Hz. İsa anlatısı da farklılıklar içermektedir. Buna karşın İslâmiyet'in bir kolu olan Şii anlayışın bazı kolları meşruiyet için Hz. İsa'nın Allah katına yükseltilmesinden hareketle Şii imamlarının da ölmediğini öne sürmüşlerdir. Şiilik dışında ayrıca Hz. İsa'nın Kur'an okuyup anlattığı ve Mekke'ye hac için gittiğine dair bazı kıssalar da bulunmaktadır (Khalidi, 2003, s. 63-64/ 68). Ancak bunların en fazla Hz. İsa'ya dair oldukça farklı kabullerin bulunmasından geldiğini vurgulamak yerinde olur. Esas konumuza dönecek olursak Moğol tahribinden kaçmış olan Osmanlı imgesi zamanla güçlenmiş olan İmparatorluğun cihangirlik ve kendine verdiği ad ile “*Devlet-i Âliyye*” Batı'daki adlandırılmayla “*Grand Turk*” imajıyla uyuşamayacak bir durumu da işaret etmektedir. Esasen İslâmiyet'i benimsemiş ve eylemlerini bu literatür çerçevesinde kuramsallaştırmış Kırım Hanlığı için de Cengiz Han'ın “Hak yolu” seçmiş olması en hayırlı seçenek olmuştur.

Bu anlatıyla Tatarlar (ve yaygın olduğu yerlerde) İbn'ül Esir'in imgelediği bir tarihi imgesine sahip değillerdir artık. Yine anlatının bu kısmında Muaz b. Cebel taassubu temsil etmektedir ki bu ya kendisine dair var olan imgeyi olay örgüleştirmeye dâhil etmek suretiyle kullanmakta yahut bu anlatı ile taassup imgesi kurarak Muaz'ın diyalogunda cisimleştirmektedir. Ancak anlatı; taassubu kabul etmeyen oldukça meşru bir ağızdan Cengiz Han ile temsil edilen İslâmî durumu olumlayıp tasdik ederken taassubu mahkûm, Muaz'ı ted'ip, Cengiz Han'ı taltif etmektedir:

“Hazret-i Ebubekir halife olduğu an Muaz ibn Cebel Cengiz Han elçiliğinden gelmiş idi. Ziyarete varınca Hazret-i Ebubekir; “Ey Muaz! Memur olduğun Cengiz Han hizmetinin sonu ne oldu?” deyince Mu'âz, “Ey müminlerin emiri Allah farz ettiği bütün şeyleri kabul edip 'Allah bir peygamber hak' dedi, ama hacca gelmeyi kabul etmeyip 'Yolumda bu kadar âsî padişahlıklar vardır. Yol güvenliği olmamak ile hacca gidemem' diye özürler etti ve zekerini kesip sünneti de kabul etmeyip “Bu yaşımda bu şiddetli kış memleketinde zekerimi kesersem teşenış olurum” diye özür edip kaldı. Biz de “Bunların biri eksik olsa dürüst Müslüman olmazsın” deyip gazaba gelip gittim.” Hazret-i Ebubekir; “Ya sünnet olmayıp hacca gelmemek ile mümin muvahhid olmamak gerekmez. Hemen kelime-i tevhid ile iman duasını okuttun mu?” “Yok okutmadım, ey Müminlerin emiri” deyince hemen Hazret-i Ebubekir gazaba gelip, “İslâm'ın bütün şartlarının en gereklilerini kabul edip mümin

olmuş, ama tez bu bizim mektubumuzu götür, selâmımızı bildir, kelime-i tevhidi ve âmentü billahi ve melâ'iketihî ve kütübihî ve rusulihî âyetlerini öğretip gelesin" diye Muaz'ı Resulullah divanından kovup yine Muaz yolları aşarak bir yılda Kazan Vilâyetine gelince, "Cengiz Han Kırım Vilâyetine gitti" derler: Hemen Muaz yine Kırım yolu diyerek Irak-ı Dadyan Vilâyetine varınca haber alır kim Ejderhan Vilâyeti'nde Cengiz Han ölüp orada defnetmişler. Ama İslâm ile gittiği sabittir, zira daha önce Allah'ın bütün farzlarını kabul edip "Allah bir, peygamber hak'" demiş idi. Onun için Tatar bilginleri Cengiz Han'ın İslâm ile âhirete gittiğine inanmış. Ama niceleri "A'raf'da kaldı, zira âdil ve gazi bir padişah ve İslâma razı padişah idi. Muhakkak İslâm ile göçtü" derler. Sözün kısası Al-i Osmanlı'nın amcaları tarafından haseb ve nesepleri mümin ve muvahhid Cengiz Han'a ulaşır hâlâ Tatar hanlar ile yakınlıkları vardır, vesselâm." (Evliya Çelebi, 2011, s. 539-540)

Anlatı bu son kısmıyla "olması gereken Müslüman" imgelemine uymayan, eksikliği sapkınlıkla nitelendirilecek durumları en meşru ağızdan meşruiyet alanına dâhil etmekte, Kırım hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temsil ettiği anlayışla çelişmeyecek bir olay örgüleştirmeyle tamamlanmaktadır. Buna göre artık Cengiz Han'ın Müslümanlığı konusunda "ufak bir ihtilâf"tır söz konusu olan ve anlatıda açıktan ifade edilmese de bunun zuhuru taassup kaynaklı ahmaklık olarak konumlandırılmaktadır. Esasen han "çağına ve hükmü altında bulunana adalet dağıtan gazi"dir, bu imgeyle bütünleştirilmiştir.

Esasen bu tür olay örgüleştirme de uzun bir gelenek-tarih anlayışının bir parçasıdır. Osmanlı hanedan soyu konusu Osmanlı dönemi kronik yazarlarının da meselesiydi ve Anadolu'da Türklerin ilk atası kabul edilen Süleyman Şah'ın soyu da Emevîlere karşı Abbasîlerin önemli zaferinde etkin olmuş Ebu Müslim'e bağlandığı bilinirliği yaygın bir efsane oluşturulmuştu.¹⁵ Ek olarak Evliya Çelebi'nin muhayyilesinden çıkmışsa dahi(kanaatim odur ki hayli düşük, zerrece bir ihtimal olabilir) bu anlatı Osmanlı kültürünün yabancı olmadığı çeşitli varyantları bulunan "Oğuznâme" geleneğinin ürünü anlatılarla oldukça benzer handiyse örnek alınarak düzenlenmiştir dense mübalağa sayılamaz. Oğuznâme'ye göre de Türklerin atası Hz. Nuh'un oğlu olan Yafes (Türk boylarına göre Olcay Han) soyundan Karahan'ın oğlu olan Oğuz, "Müslüman doğar" ve ilk olarak da annesine İslamiyet'i kabul ederse sütünü emeceğini söyler, sonrasında da Müslüman olmayan baba, amca, akrabalarına karşı ilk mücadelelerini verir.(Bayat, agm.) Osmanlı hanedanı da kendini Oğuz soyuna bağlayarak "siyasal üstünlük ve soyluluk"(Galatto, agm., 2000) sahipliğinin temeline uygun anlatıyı benimsemiştir. Yukarıda değinildiği gibi İlhanlı hâkimiyetinin de çöküşü sonrası bozkır ile İslam geleneğinin sentezlenmesi döneminde çeşitli siyasi ideolojiler denenmiş Osmanlılar da bir yandan gazanın başarılarıyla saygınlığına dayanmış diğer yandan neseplerini Oğuzlara dayandırarak meşruiyetin dinsel ve bozkırın kültürel egemenlik geleneğinden yararlanmışlardır (Fleischer, 1996 s. 285). Bu olgu ayrıca söz konusu yüzyıllarda başarının "nesebe(soyluluk)" ile ne denli imgelenmiş bulunduğunu, ne kadar başarılı olursa da belirli bir "nesebe bağı" İslamiyet'i "ilk benimseyenlerden olma" hususunda anlatı oluşturmanın da gerekli görüldüğünü göstermektedir.

¹⁵ Gallotta, Aldo, "Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devleti'nin Kökeni. *Osmanlı Beyliği 1300-1389* içinde. Elizabeth A. Zachariadou (Edt.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 41-61.

Sonuç

Tarih felsefecisi, kuramcısı Hayden White'ın “*tarihin daima anlatsal bir biçim benimsediği bundan dolayı da edebî metinlerin niteliklerini paylaştığı*” savunusu kabul edilmişse de tarihin edebiyata benzer “kurgu işlemi” olduğu tezi genel olarak benimsenmemiştir (Iggers, 2000, s. 143). Bu çalışmada ele alınan tarihî anlatıda da gösterilmeye çalışıldığı gibi gerek geçmiş gerek bugünün tarihsel anlatılarında gerçekler ve olgular önemli oranda yer alırlar. “*Gerçek dışı*” kısımlar ise bazı gerçeklikleri açığa vurma özelliğini taşırlar. Bu kısımlar dönemlerinin gerek, imge, tahayyüllerini dışa vuracak cisimleşmelerdir. Iggers'in naklettiği üzere postmodernistler olarak adlandırılan ancak çoğu edebiyat eleştirisi alanından gelen kuramcıların olgu-kurgu ve tarih-şiir arasındaki ayrımı sorgulamış ve tarihin metinler dışında hiçbir gerçeklikle ilgisi olmadığını savunmuşlarsa (Iggers, 2000, s. 102) da metinlerin başka bazı gerçeklikleri işaret edip taşıdıklarını gözden kaçırmışlardır. Bu çalışma bağlamında söz konusu zamanlarda “soylu (nesep sahibi) ve Müslüman olmanın” köklü bir geçmişi olması ihtiyaçlarının siyasi alanda meşruiyet için önemli olduğu, tarihin de bunun için özenle araçsallaştırıldığı olgu ve gerçeğini bu anlatı da taşımaktadır. Bunun yanında Ricoeur'un ifade ettiği gibi “*Kurmaca ya da "hayali" ile "gerçek" arasındaki ayrımın gözden geçirilmeyi gerektirmesi ne büyük olursa olsun, kurmaca anlatı ile tarihsel anlatı arasında bir fark hep kalacaktır*” (Ricoeur, 2007, s. 128). Ancak bu fark hayli büyük olduğu gibi maksat, saik, işlev bakımından kıyas kabul etmez yönleri vardır. En basit özelliğiyle genel olarak “*edebî kurgu*”nun edebî kurgu olduğu bilinir ancak tarihsel kurgu'nun yarattığı bir “*gerçek*” birkaç nesle tarih olarak öğretilip bunun üzerinden eyleme geçirilebilir. Bu farklardan önemli olgular kısmî olarak görülebilmektedir.

Anlatının da açığa çıkardığı üzere 18. yüzyıl sonlarına dek “Müslüman, Gazi ve Soylu” olma imajına uygun olmak için önemli fetihler gerçekleştirmiş güç-hanedanlar tarafından gerekli görülmüş ve tarihî anlatılar bu bağlamda biçimlendirilmişlerdir. Bu açıdan Amerika'daki “White, Anglosakson, Protestan (Wasp)” imgesiyle benzerlik taşıdığına işaret etmek gerekir ki bu da “meşrû ve saygıya değer” olmanın söz konusu yüzyıllarda da belli başlı vasıflarla özdeş hâle getirilmiş bulunduğunu, anlatıların bu bağlamda biçimlendirildiğini, anlatı kurmanın eleştirildiği üzere ucu açık bir “*kurmaca*” olmadığı çağa, ihtiyaçlara, imgelere de uygun hâle getirildiği, kimi imgelerin güçlendirildiği yahut güçlü imgelere uygun kılındığı görülebilmektedir. İçinde bulunduğumuz zamanda Oğuz ya da Cengiz Han'ın Müslüman olmasına gerek duyulmadan anlatılması Oğuz Han'ın “Türklüğe ek olarak Müslüman da olması” gerekli görülen ve artık işlevi olan bir imaj olmadığı gibi bu yöndeki anlatılar tarihte kalmıştır ancak Oğuz Han'ın Türk de olmadığını dile getirecek bir anlatı birçok zihni rahatsız edecek bugünün dayandığı Türk imge ve anlatısı büyük oranda zedelenecek ve önemli bir kesim tarafından kabul görmeyecektir.

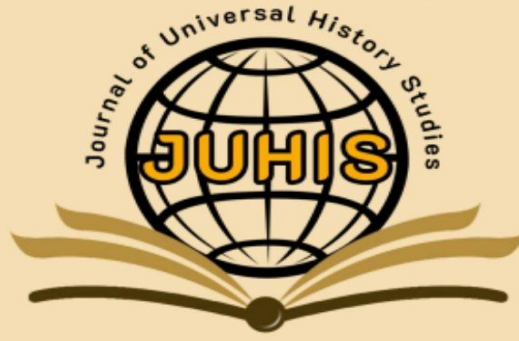
Frank Kermode Gizliliğin Doğuşu adlı yapıtında, bazı anlatıların aydınlatmayı değil de karartmayı, gizlemeyi amaçlayabilecekleri fikrini ortaya atmıştır (Ricoeur, 2007, s. 146) ki tarihî anlatıların ekseriyeti bu vasfa sahipse de bu karartma başka hakikatleri aydınlatma-işaret etme vasfına sahip olmaktadır. Bu anlatıları yalan yahut basitçe maharetsiz sahtekârlıklar olarak sınıflandırmak, gerçektışı olarak bir köşeye atmak hiçbir açıklama ve anlama çabasına girmemektir. Tarihsel gerçeklik Cengiz Han'ı kabaca 525 yıl evvelde yetişkin olarak soluklandırmakla zaman kaydırılmasına uğratılmıştır ancak Tatar yönetiminin çağının anlayışına uygun hüküm sürmesi için maharetle yapılmıştır. Gerek Muaz'ın seçilmesi ve ona dair imgeler gerek İslâmî yaşama uygun eksikliklerin mantıklı açıklamalara dayandırılarak açıklanması gedikleri tahkim edecek ustalıktadır. Özellikle Cengiz Han'ı 525 yıl önce yaşatmış bu anlatı bugünün bilimsel anlayışına sabitlenmiş ve kronolojiyi pusula kabul eden tarihçilerin bu anlatının hem maharettten uzak hem alelâde olduğunu

düşünceleri oldukça muhtemelse de vaziyet tam olarak bu indirgemeciliği betimler değildir ve “bilimsel” anlayışa sahip tarihçilerden bazılarını yaptığı da hemen hemen benzer kavrayış biçiminden neşet etmektedir. Bunun bir örneği Yunan uygarlığına getirilen alfabenin Fenike kökenli, vasıtalı olmadığını ispat etmek için etkinin alfabenin M.Ö. 1400’den öncesine ait değil de M.Ö. 1100-750/720 yıllarına ait olduğunu savunarak alımlamayı “hayal” olarak konumlandırıp reddeden 20. yüzyıl tarihçileridir (Bernal, 1998, s. 88/146-148/532-538/572-579). Bu noktada Milat öncesinin hayli uzak ve bilinmez olması dolayısıyla saptırmaların nispeten daha kolay yapılabileceği ancak Cengiz Han’a ait bu anlatının çok daha yakın tarihli bulunduğu dolayısıyla kıyas kabul etmeyeceği düşünülse dahi bu geçerli bir itiraz kabul edilemez zira anlatının ortaya çıktığı, Çelebi’nin kaydettiği dönemlerde yöneticiler için iddia edilemese de genel olarak tebaanın kronolojik tarih eğitimi almadığı muhakkaktır. Bugün alanlardan bir kısmının da birçok tarihî olay bir tarafa mühimsenir olması beklenen Çanakkale Savaşı’nda Mustafa Kemal’in Kurtuluş Savaşı-Millî Mücadelenin bir parçası olarak görev yaptığını, Millî bayramlarda anılan olayların tam olarak nelere tekabül ettiğini bilmemesi gerçeği söz konusudur. Bu örneğin maksadı kronolojik takip anlayışının yeni olduğu, ele alınan anlatının “basit” bir “tahrif-düzenbazlık” sınıfından görülemeyeceği, anlatının pragmatik bir işlev görmüş ve maharetli bir dimağdan çıktığının vurgusunu güçlendirebilmektir. Fisher Osmanlı İmparatorluk unvanı arasında Padişah-ı Deşt-i Kıpçak’ın varlığının Kırım Tatarları ile münasebetlerinde siyasi ideoloji bakımından mühim olduğunu bunun sebebinin de Cengiz Han’la politik irtibatın Orta Asya’ya dek uzanan Türk-Tatar bozkırında siyasî ve hukukî otoriteye sahiplik için yegâne vasıta olduğunu kaydeder. Bu nesep bağlanmanın diğer tarafındaysa Giray Hanedanının kendini Altın-Orda(Cengiz soyu) hanının ilk soyundan oldukları iddiası vardı ki bu politik mirasçı oldukları iddiasını taşımak anlamına geliyordu. Ek olarak Osmanlı Sultanları nâmelerinde Kırım hanlarına “Cengizîye” olarak hitap ediyorlardı. Kırım hanları da bozkırdaki haklarını Osmanlı metbuluğundan değil Cengiz soyundan gelmiş olmalarıyla savunuyor Osmanlı ve diğer devletlerle yazışmalarda da bozkır hâkimiyetinin en mühim simgesi olan Cengiz mührünü (tamga) kullanıyorlardı. Şeriat, Osmanlı kanunları yanında Cengiz yasalarında tevarüs edildiğine inanılan Tatar Kanunları uygulanıyor, sosyal münasebetlerde Altın-Orda teamülleri geçerli kınılıyordu. Girayların otorite ve Tatar hiyerarşisindeki yerine de Cengiz soyundan dolayı itiraz edilemiyordu (Fisher, 2009, s. 22-45). Bu noktada Eliade’nin sözü oldukça anlamlı ve açıklayıcıdır: “imgeler hakkında önemli olan, öznenin hakkında her zaman, sözlerin ifade edeceklerinden daha fazla şey söylüyor olmalarıdır. “*Fiili durumlarda eğer insan cinsinin tam bir dayanışması varsa, bu ancak imgeler düzeyinde hissedilebilir ve eylemleştirilebilir*” (Eliade, 1992, s. XXVI). Özetle Cengiz soyundan olma gerekleri her alana damgasını soyut ve somut anlamda vurmuştur. İmajlardan ödün verilmesinin önü daima kesilmeye çalışılmış, uygun bir tarih anlatısı uygun imgelerle oluşturulmuştur. Bu noktada Çelebi’nin yer verdiği anlatıyı tekrar gözden geçirmek hayli anlamlı ve kavrayışı derinleştiricidir. Elbette anlatının inceliği ve söz konusu dönemler ilişkin verdiği bilgilerin “anlatı” biçimliliği dolayısıyla bir kenara bırakılamayacak kıymete haiz olduğunu, bilakis anlatı biçimliliğiyle bu vasfı taşıdığını yeniden vurgulamak gerekir.

Kaynakça

- [1] Bayat Fuzuli, "OĞuznme", TDV İslm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/oguzname> (20.05.2020).
- [2] Bernal, Martin. (1998), Kara Atena. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- [3] alıŐkan, Sümevra. (2018), Osmanlı Papaları 1302-1622. Ankara: Gece Akademi.
- [4] Dankoff, Robert. (2010). Seyyah-ı Âlem Evliya elebi'nin Dünyaya Bakışı (ev. Müfit Günay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [5] Efendioğlu Mehmet, "Sahbe", TDV İslm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe> (20.05.2020).
- [6] Eliade, Mircea. (1992), İmgeler ve Simgeler. Ankara: Gece Yayınları.
- [7] Emecen, Feridun. (2002). Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar zerine Bazı rnekler ve Mülahazalar, İslm Araştırmaları Dergisi. Sayı 6. s. 63-76.
- [8] Evliya Çelebi. (2011), Seyahatname 7. Kitap 2. Cilt, (Haz.) Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [9] Fisher, Alan. (2009), Kırım Tatarları. İstanbul: Selenge Yayınları.
- [10] Fleischer, Cornell. (1996). Tarihi Mustafa Âli. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [11] Gallotta, Aldo. (2000), "OĞuz Efsanesi" ve Osmanlı Devleti'nin Kökeni. Osmanlı Beyliği 1300-1389 içinde. Elizabeth A. Zachariadou (Edt.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [12] Ocak, Ahmet Yaşar (2014). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [13] Ogasawara, Hiroyuki (2007), The Quest For The Biblical Ancestors: The Legitimacy And Identity Of The Ottoman Dynasty In The Fifteenth-Sixteenth Centuries, Turcica (48), p.37-63.
- [14] Ogasawara, Hiroyuki.(2018), Enter the Mongols: A Study of the Ottoman Historiography in the 15th and 16th Centuries, Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, LI (2018), 1-28.
- [15] Iggers, Georg. (2000), Bilimsel Nedensellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [16] Irene, Fenoglio & Georgeon François (Haz). (2000) Doğuda Mizah. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [17] İnalçık, Halil, "Giray", TDV İslm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/giray> (20.05.2020).
- [18] İnalçık, Halil. (2012), Devlet-i Âliyye. İstanbul: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları.
- [19] Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han", TDV İslm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cengizhan> (20.05.2020).
- [20] Kandemir, Yaşar, "Muz b. Cebel", TDV İslm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaz-b-cebel> (20.05.2020).

- [21] Khalidi, Tarif. (2003). Müslüman Hz. İsa: İslam Yazınında Vecize ve Kıssalar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- [22] Le Goff, Jacques. (2020), Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart Mı? İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- [23] Ricoeur, Paul .(2007). Zaman ve Anlatı 1: Zaman, Olayörgüsü, Üçlü Mimesis. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [24] Ricoeur, Paul. (2009). Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [25] Tamer, Aytül. (2010). Birinci Dünya Savaşı'nda ABD ve İngiltere'nin Osmanlı Devletine karşı yürüttüğü Propaganda Faaliyetlerinin Amerikan ve İngiliz Basını Bağlamında İncelenmesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- [26] Tezcan, Baki. (2012). "Karanlığı Dağıtmak: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri ışığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "İrk" Siyaseti. Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu içinde. Baki Tezcan & Karl K. Barbir (Derl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 91-116.
- [27] Tezcan,Baki. (2013). The Memory of the Mongols in Early Ottoman Historiography. Writing History at the Ottoman Court içinde. H. Erdem Çıpa & Emine Fetvacı (Edt.), Indiana: Indiana University Press p. 23-38.

Journal of Universal History Studies

Atatürk Dönemi Erzincan Valileri¹

Erzincan Governors of Atatürk Period

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 16.10.2020 / 26.11.2020

pp. 373-390

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Yusuf Ziya Keskin

Erzincan Binali Yıldırım University, Dr. Lecturer, Department of History, Erzincan, Turkey

Email: yzkeski@gmail.com

Orcid Number: 0000-0001-6275-7496

Ömer Faruk Kayser

Erzincan Binali Yıldırım University, Phd. Student, Social Sciences Institute, Erzincan, Turkey

Email: omerkayser92@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0001-7838-3791

Cite: Keskin, Y , Kayser, Ö . (2020). Atatürk Dönemi Erzincan Valileri . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 373-390 . DOI: 10.38000/juhis.811688

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor./Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed./ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This article has been prepared on the basis of the thesis with the same name./ Bu makale aynı isimli tez esas alınarak hazırlanmıştır.

Öz

Sözlükte vali “bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici” anlamındadır. Bu yönüyle vali, Türk devlet geleneğinde, idarenin başı olarak eyaletlerde ve şehirlerde asırlardır kamu bürokrasisinin en temel figürlerinden birisi olmuştur. Halkın devlet ile özdeşleştiği bu yapı, Osmanlı Devleti’nin son döneminde önemli bir değişim geçirerek, merkeziyetçi devlet anlayışının kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Tanzimat Dönemiyle başlayıp, ilerleyen süreçte zaman zaman yeniden yapılandırılan taşra bürokrasisinde, valiler merkezi yönetimin mutlak temsilcisi olmakla birlikte; siyasi, askeri ve ekonomik yetkileri oldukça sınırlandırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla, taşra yönetimindeki mutlak merkeziyetçi yapı daha da artırılarak, yeni rejimin taşradaki en önemli temsilcileri, dolayısıyla da hedeflenen dönüşümün en önemli mümessillerinden birisi valiler olmuştur.

Bu makalede, cumhuriyetin ilanıyla başlayıp 1939 yılına kadarki süreçte Erzincan’da valilik yapan Hasan Faiz Bey, Ahmet Cevdet Bey, Mehmet Fevzi Bey, Ahmet Azmi Bey, Hasan Tahsin Bey, Ali Kemali Bey, Ahmet Muhtar Bey ve Mehmet Fahri Bey’in dönemlerinde yaşanan gelişmeler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Valilik, Bürokrasi, Merkezi Yönetim.

Abstract

In the dictionary, the governor means “someone who is very close to something; the person in charge, the administrator.” In this aspect, the governor has been one of the most basic figures of the public bureaucracy in the Turkish state tradition, as the head of the administration, in the states and cities for centuries. This structure, which the people identified with the State, played an important role in the institutionalization of the centralist understanding of the state, undergoing a significant change in the last period of the Ottoman State. In the provincial bureaucracy, which has been restructured from time to time starting with the Tanzimat period and progressing, governors are the absolute representative of the central government, but; his political, military and economic powers are quite limited. With the establishment of the Republic of Turkey, the absolute decentralized structure in the provincial administration was further increased, and the governors became the most important representatives of the new regime in the province, and therefore one of the most important representatives of the targeted transformation.

In this article, the developments in the periods of Hasan Faiz Bey, Ahmet Cevdet Bey, Mehmet Fevzi Bey, Ahmet Azmi Bey, Hasan Tahsin Bey, Ali Kamali Bey, Ahmet Mukhtar Bey and Mehmet Fahri Bey, who were governors of Erzincan starting with the proclamation of the Republic until 1939, were emphasized.

Keywords: Erzincan, Governorship, Bureaucracy, Central Government.

Giriş

Osmanlıda valilik kurumunun tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de, XV. yüzyıldan itibaren bu yapı şekillenmeye başlamıştır. Başlangıçta devletin idarî sisteminin bir parçası olarak düzenlenmiş olan sancaklardan vilayete, sancakların yöneticisi olarak başlayan ve adına da beylerbeyi denen idareciden de valiye doğru bir değişim yaşanmıştır. Tanzimat'a kadar vali askerî bir görevliyken, bu tarihten sonra merkezileşme çabalarıyla sivilleşen, yetki alanları kimi zaman genişletilen kimi zaman da daraltılan bir yapı arz etmiştir (Değirmendere, 2015, s. 103-104).

Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 yılında Erzurum beylerbeyliği kurulmuş, Erzincan ve Kemah sancakları birleştirilerek 1535'te Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Erzincan Kazası, 1642 tarihli avarız defterinde, Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak şehri statüsündedir (İnbaşı, 2009, s. 191). Klasik dönemden 19. yüzyıla kadar bu idari yapı sürmüştür. Tanzimat öncesinde, Erzurum Vilayetine bağlı 14 sancaktan biri de Erzincan Sancağıdır (Sanal 2000, s. 19). 1835'te statüsü değiştirilerek Erzurum Vilayetine bağlı bir kaza olmuş, 1837'de yeni bir düzenleme ile kasaba olmuş, 1863'te ise yeniden sancak haline getirilmiştir. Tanzimat Dönemi ile başlayan geniş kapsamlı yenileşme sürecinde temel hedeflerden birisi idari taksimatın yapılandırılması olmuştur. Bu dönemde Erzincan Sancağı; Gercanis, Kemah, Kuruçay, Kuzucan, Ovacık, Mazgirt, Şiran ve Kelkit kazalarından oluşmuştur. Bu dönemde idari yapılanma sürecinde atılan en önemli adım, 1864 Vilayet Nizamnamesi olmuştur. Dönemin önemli devlet adamları Âli ve Fuat Paşalar, Mithat Paşa'nın Niş eyaleti valiliği dönemindeki uygulamaları esas almakla birlikte daha merkezîyetçi olan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ni hazırlamışlardır (Gül, 2016, s. 134). Nizamnamenin yayınlanmasından sonra 1865'de Ovacık, Mazgirt ve Kuzucan kazaları, 1866'da Çarsacak ve Pertek Erzincan Sancağına bağlanmıştır. Eğin (Kemaliye) kazası 1882'de Mamüratıl'aziz (Elâzığ) vilayetinden alınarak Erzincan Sancağına bağlanmıştır. 1906-1907 tarihlerinde Erzincan Erzurum Vilayetine bağlı bir kaza, 1912'de Erzurum Vilayetine bağlı; Kemah, Kuruçay, Refahiye ve Pülümür kazalarından oluşan bir sancak statüsündedir. Erzincan 1915 tarihinden sonra bağımsız idare olunan mutasarrıflığa dönüştürülmüş, 1917'de tekrar sancak olarak Erzurum Vilayetine bağlanmıştır (Gül ve Başbüyük, 2011, s. 50).

Erzincan Sancağında: *Hurşid Paşa (1867-68), Şefik Bey (1868-72), Hurşid Paşa (1875-77), Ali Rıza Bey (1877-78), Tosun Paşa (1879-80), Asaf Efendi (1880-81), Haşim Paşa (1881-84), Ardahanlı Hacı Hüseyin Paşa (1882-83), Yanyalı Emin Bey (1884-88), Ahmet Şevki Bey (1888-92), Namık Bey (1892-96), Asaf Paşa (1897-1902), Tevfik Paşa (1903-04), Mahmud Paşa (1904-08), Yanyalı Şefik Bey (1908-09)* mutasarrıf olarak görev yapmıştır. Eski Belediye Binası, valilik konağı, Ziraat Bankası Binası, sağlık binaları, belediye kantarları, Refahiye ve Kuruçay hükümet binaları, Asaf Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde yapılmıştır (Şahin, 1987, s. 208).

Erzincan Sancağının toplam nüfusu, 1902 yılı Erzurum Vilayet salnamesine göre 120.661 kişidir. Bu dönemde sancağa bağlı olan kazalar ise; Kemah, Refahiye ve Kuruçay'dır. 1914 yılına gelindiğinde Pülümür, Erzincan Sancağına bağlanmış ve kaza sayısı dörde çıkmıştır (Bulut, 1997, s. 56). Bu dönemde Erzincan'ın nüfusu, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu yaklaşık 148.000 kişidir (Erdeha, 1975, s. 42). Erzincan'ın idari yapısı, 23 Nisan 1918 tarihinde müstakil bir liva olarak yeniden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet Döneminde Erzincan Vilayetinin Oluşumu

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, mülki idare yapılanmasını 10. maddede düzenleyerek “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazaran vilâyetlere; vilâyetler kazalara müinkasem olup kazalar da*

nahiyelerden terekkiip eder” ifadesine yer vermiştir. Bu yeni yapılanmada livalar, idari teşkilatlanmadan çıkarılmıştır (Gül, 2016, s. 136). 20 Nisan 1924 tarihinde hazırlanan yeni anayasa, detaylı bir yapı arz etmesinin yanında, devlet yönetimi ve idari teşkilatlanmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Önceki anayasalardan farklı olarak yeni bir idari sistem ve rejim değişikliğini beraberinde getirmiştir (Gözler, 2018, s. 35). Türkiye Cumhuriyeti idari teşkilatlanmasında, vilayetler kazalardan, kazalar nahiyelerden, nahiyelerde kasaba ve köylerden oluşmuştur (1924 Anayasası, Madde 89). 1921 Anayasası ile vilayet idareleri üzerinde yapılan değişiklik, 1924 Anayasası’nda devam etmiştir. 18 Nisan 1924 tarihinde, 1426 sayılı “*Vilayet İdaresi Kanunu*” çıkarılarak, idari taksimat birimleri il, ilçe ve bucak olarak düzenlenmiştir. 1924 Anayasa’sı ile getirilen idari yapılanma, Tanzimat döneminden itibaren hedeflenen merkezîyetçi devlet anlayışını daha da güçlendirmiştir (Tamer, 1994, s. 15). Daha önce Erzurum vilayetine bağlı bir liva olan Erzincan, yeni idari teşkilatlanma ile vilayet olmuştur. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti 74 vilayetten oluşan bir idari taksimata kavuşmuştur (Cavlak, 1990, s. 63).

Hasan Faiz Ergun (1884-1957), Erzincan Valiliği (1924-1926)

Hasan Faiz Bey, 1884’de Karnabat’da doğmuştur. Ahmet Tayyip Efendi ve Münire Hanım’ın oğludur (İBA, S.N:790, D:2). İstanbul nüfusu siciline kayıtlıdır (30-18-1-2 / 22-57-1). Babası Bolvadin Naipliği görevinde bulunmuştur. Karnabat Mektebi İptidaisinde, Filibe Mektebi Rüştüyesi’nde ve Mercan Mektebi İdadisi’nde okumuş, Mektebi Mülkiye’den pekiyi dereceyle mezun olmuştur (Baltaoğlu, 1992, s. 62-86). Arapça, Farsça, Fransızca ve Bulgarca dillerine hâkimdir (İBA S.N:790, D:2).

16 Ocak 1924’de Erzincan Valiliğine tayin edilen Faiz Bey, 19 Şubat 1924 günü görevine başlamıştır (BCA, 30-18-1-1/ 8-46-7). 30 Mayıs 1926 tarihine kadar Erzincan valiliği görevini sürdüren Faiz Bey’in maaşı beş yüz kuruş arttırılarak, sekiz bin kuruşa yükseltilmiştir (İBA, S.N:790, D.N:3b).

Hasan Faiz Ergun Döneminde Erzincan

29 Eylül 1924 tarihinde Gazi Mustafa Kemal’in Erzincan ziyareti sırasında Hasan Faiz Bey, Erzincan Valisidir (Kocatürk, 1999, s. 360). Gazi’yi, Vali Faiz Bey ile birlikte 8.Kolordu Komutanı Asım Paşa, Belediye Reisi Hakkı Bey ve Halk Fırkası mensupları karşılamıştır. Gazi, şehirde büyük bir coşku ile karşılanmış, belediye binasına ulaşan yolun iki yanında toplanan halk, Paşa’ya yoğun tezahüratta bulunmuştur. Faiz Bey’in davetiyle valilik ziyaret edilmiş, o gece Gazi Paşa’nın şerefine bir fener alayı da düzenlenmiştir. Gazi ve beraberindeki devlet erkânı bir gece Erzincan’da kaldıktan sonra Erzurum’a hareket etmiştir (Atatürk 3’üncü Ordu Bölgesinde, 1981, s. 55).

3.Ordu Müfettişliği Karargâhı önündeki bahçe, 1925 yılında inşası tamamlanarak Hasan Faiz Bey döneminde hizmete açılmıştır. “*Millet Bahçesi*” olarak adlandırılan bu bahçe, daha sonra yıkılmış ve yerine bir meydan düzenlemesi yapılarak “*Cumhuriyet Meydanı*” olarak hizmete açılmıştır (Akansel, 1999, s. 63). Bu dönemin en önemli ulaştırma çalışmalarından birisi olan Tayyare Cemiyeti’nin Erzincan şubesi, Hasan Faiz Bey döneminde 25 Mayıs 1925 tarihinde açılmıştır (Eren, 2019, s. 113). Yine Müftü Abdullah Bey ve Hacı Ali Bey Kütüphaneleri de bu dönemde hizmete açılmıştır. Daha sonra bu kütüphaneler bir caminin içerisine taşınmıştır (Akansel, 1999, s. 57).

Erzincan’a komşu olan Dersim Bölgesinde, aşiret yapısının yaygın olarak görüldüğü 1900’lü yılların başında kırk kadar aşiret yer almıştır. Seyit unvanlı yöresel liderler, aşiret üyeleri üzerinde katı bir dini-siyasi otorite oluşturmuş, bölgenin asayiş ve düzeni, feodal ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Sahip olduğu sert, çetin ve ulaşılması güç coğrafi yapısıyla bu bölge potansiyel isyan alanına dönüşmüştür. Osmanlı Devleti

döneminde birçok defa olaylar çıkmış, ancak yapılan müdahaleler problemi çözmekten ziyade kısa vadede ertelemeye sonuçlanmıştır. Bu süreç bölgede aşiretlerin, ağaların ve seyitlerin etkinliğini giderek artırarak feodal yapının devlet otoritesinin boşluğunu doldurmasına sebep olmuştur (Yeşilbursa ve Babaoğlu, 2016, s. 51). Dersim Olayları, alınan tüm tedbirlere rağmen, cumhuriyet döneminde de bölgede devlet otoritesini sarsmaya devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Dersim bölgesindeki güvenlik problemlerini çözmek adına, bölgede yaşayan bazı aşiret liderleri ve mahiyeti, hükümetin çıkardığı bir kararname ile Erzincan bölgesinde çiftçiliğe uygun yerlere yerleştirilmiştir (BCA, 30-18-1-1/ 15-49-11). Yine bu dönemde bölgede yoğunlaşan Kürtçülük eylemleri sonrasında, Mehmet oğlu Kürt Hüseyin adında bir şahıs Kürtçülük faaliyetleri yürüttüğü ve silah kaçakçılığı yaptığı gerekçesiyle valilik tarafından tevkif edilerek İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir (BCA, 30-18-1-1/ 14-48-5).

Faiz Bey döneminde, Gürcistan ve Ermenistan civarından gelen göçmenlerden bazıları, *Emval-i Metruke (terk edilmiş mallar)* gereği, hükümet kararıyla iskâna tabi tutulması kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-1/ 14-41-2). Erzincan Milletvekili Sabit Bey (Sağiroğlu) *Elaziğ-Dersim-Erzincan* karayolunun yapımına yönelik olarak Nafia Vekâleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) bir milyon lira tahsis için bir teklif sunmuş ve olumlu karşılanması sonrasında yol yapımına başlanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1925, s. 5). Yol yapımı için bütçe tahsisine ek olarak, *Vaskirt Çayı* ıslahı için bentlerin inşasına yönelik otuz bin lira, Nafia Vekâleti tarafından tahsis edilerek dere ıslahı projesi de uygulanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Mayıs 1925, s. 23).

Faiz Bey döneminde eğitim yatırımları oldukça artmış, Özel İdare ve Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından eğitim kurumları inşa edilmiştir. Özel İdare tarafından 1924'te *Cimin Bucağı Merkez Okulu*, *Cimin Bucağı Radik Okulu*, *Cengice Bucağı Merkez İlkokulu* yaptırılmıştır. Yine 1925 yılında Özel İdare tarafından merkeze bağlı *Kiy Okulu*, Pülümür ilçesinde *Dereköy Okulu* inşa edilmiştir. Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından; 1924'te Kemah ilçesi *İhtik Okulu*, 1925'de Refahiye ilçesi *Altköy Okulu*, Kuruçay ilçesi *Erhami Okulu* ve Kuruçay ilçesi *Merkez Okulu*, 1926'da merkeze bağlı *Vakıf Brastik Okulu*, inşa edilmiştir. 1924 ve 1926 tarihleri arasında mülki ortaokulda öğrenci sayısı 34 kız ve 123 erkek olmak üzere toplam 157 kişidir. Yine aynı tarihlerde askeri ortaokulda toplam öğrenci sayısı ise 514 kişidir (Kemali, 1992, s. 370).

Ahmet Cevdet Ertuğrul (1875-1937), Erzincan Valiliği (1926-1927)

Ahmet Cevdet Bey 1878 yılında Turgutlu'da doğmuştur. Hüseyin Ağa ve Fatma Hanım'ın oğludur (İBA, S.N: 1110). İzmir Mektebi İdadisinden mezun olduktan sonra Mekteb-i Mülkiye-i Fünun-u Şahane'de yükseköğrenimini tamamlamış ve iyi dereceyle mezun olmuştur. İkinci sınıf kaymakamlık belgesi alan Cevdet Bey, Rumca ve Fransızca dillerini öğrenmiştir. 1934 yılında Soyadı Kanunu ile Ertuğrul soyadını almıştır (İBA, S.N:1110, D.N:2).

30 Mayıs 1926 tarihinde Erzincan Valiliğine naklen tayin edilen Ahmet Cevdet Bey, 1 Temmuz tarihinde görevine başlamıştır (BCA, 30-18-1-1/ 19-36-13). Erzincan Valiliği görevi 31 Temmuz 1927 tarihinde sona ermiştir (İBA, S.N:1110, D.N:3b).

Ahmet Cevdet Ertuğrul Döneminde Erzincan

1926 yılı Zafer Bayramı kutlamaları, Ahmet Cevdet Bey'in katılımı ve şehir halkının da meydana toplanmasıyla büyük bir coşku içerisinde gerçekleştirilmiştir. Büyük Taarruz'un canlı tanığı olan 3.Ordu Topçu Alayı Subayı Kemal Bey, büyük bir coşku ve heyecan içerisinde muharebeyi halka anlatmış, zafer kutlamalarına aynı renk katmıştır (Akansel, 1999, s. 84).

Bu dönemde Erzincan'ın Armudal-ı Kebir köyünden Nişan oğlu, 1299 (1883) doğumlu "Keork" ve Erzincan nüfusuna kayıtlı "Ermenak Şahinkaya" ismindeki kişiler vatandaşlıktan çıkarılmıştır (BCA, 30-18-1-1/ 19-29-17).

Ahmet Cevdet Bey döneminde de en fazla yatırım yapılan alan yine eğitim olmuş, İl özel idaresi ve Milli Eğitim Müdürlüğü ortaklığıyla birçok okul yapılmıştır. İl Özel İdaresi tarafından Kuruçay'da, 23 Nisan İlkokulu, Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından, Kemah ilçesi Tan ve Kerer Okulları yapılmıştır. Tan Okulu; iki bin lira bedelle kerpiç bina olarak, Kerer Okulu ise, iki bin beş yüz lira bedelle, yarım kâgir olarak inşa edilmiştir. Ayrıca Refahiye ilçesinde Divir Okulu köylülerin de katkısıyla, dört yüz lira bedelle yarım kâgir olarak inşa edilmiştir (Erzincan İlinde Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, 1998, s. 23).

Bu dönemde Erzincan'da Mülki Ortaokul ve Askeri Ortaokul eğitim vermiştir. 1927 yılında Mülki Ortaokul'da 157 öğrenci, Askeri Ortaokul'da ise; 263 öğrenci öğrenim görmüştür. Ahmet Cevdet Bey döneminde Erzincan nüfusu yaklaşık 88.000 kişidir. Merkez nüfus; 21.535, Refahiye; 11.205, Kemah; 15.755, Kuruçay; 9336, Pülümür; 8957, Kiğı; 21677 kişi şeklindedir. Bu rakamlar Ali Kemal Bey tarafından istatistik kayıtları ve çalışmaları esas alınıp, aynı zamanda doğum oranları ile ölüm oranları da karşılaştırılarak tespit edilmiştir (Kemali, 1992, s. 370).

Mehmet Fevzi Daldal (1881-1946), Erzincan Valiliği (1927-1928)

Mehmet Fevzi Bey 1881 yılında Haymana'da doğmuştur. Haymana kazası mukavelat muharriri (noter) ve müderrisi, Daldal-zade Musa Mecidi Efendi ile Cenant Hanım'ın oğludur (İBA, S.N:1115), (Çankaya, 1954, s. 2). Haymana nüfus siciline kayıtlıdır. Haymana Mektebi İdadisi ve Ankara Mektebi İdadisi'nde eğitim görmüş, Mektebi Mülkiye'de yükseköğrenimini tamamlayarak iyi derece ile mezun olmuştur. Fransızca ve Ermenice lisanlarına hâkimdir (İBA, S.N:1115, D.N:2).

Naklen tayin ile 11 Ağustos 1927 tarihinde Erzincan Valiliğine atanan Mehmet Fevzi Bey, 4 Nisan 1928'de buradaki görevinden ayrılmış ve Erzurum valiliğine naklen tayin edilmiştir. Erzincan valiliği döneminde yapılan zamlarla maaşı altı bin kuruşa çıkarılmıştır (İBA, S.N:1115, D.N:3b).

Mehmet Fevzi Daldal Döneminde Erzincan

Mehmet Fevzi Bey, sekiz ay gibi çok kısa sayılabilecek bir zaman diliminde Erzincan Valiliği görevini icra etmiştir. Dolayısıyla Mehmet Fevzi Bey'in Erzincan Valiliği dönemi ile ilgili kayıtlarda fazla bilgiye ulaşılamamıştır.

Mehmet Fevzi Bey döneminde, Erzincan Hapishane Müdürü Şerif Bey ve Vakıflar Müdürü Sait Bey'in, Kurtuluş Savaşı döneminde gösterdikleri gayretlere karşılık, kendilerine İstiklal Madalyası verilmesi için Başbakanlığa talep yazısı yazılmıştır (BCA, 30-10-0-0/ 196-342-18). Şehrin önemli mekânlarından birisi olan bilinen Gazi Paşa Mektebi (Taş Mektep), bu dönemde İl Özel İdaresi tarafından üç bin lira bedelle yaptırılmıştır (Akansel, 1999, s. 145). Bu yapı 1939 Büyük Erzincan Depremi'nde yıkılmıştır.

Önceki dönemlerde olduğu gibi eğitim alanında yatırımlar bu dönemde de devam etmiştir. İl Özel İdaresi tarafından 1928 tarihinde Cengice Bucağı Kismikör Okulu iki yüz elli lira bedelle kerpiç bina olarak yaptırılmış, bu yapı daha sonra Milli Eğitim Müdürlüğüne devredilmiştir. Yine İl Özel İdaresi tarafından, Kemaliye'de 1927 yılında Apçağa Köyü İlköğretim Okulu, 1928 yılında Topkapı İlköğretim Okulu ve Dutluca Köyü İlköğretim Okulu, Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından da Yalnızbağ İlkokulu iki bin lira bedelle kerpiç bina olarak yaptırılmıştır. Bu dönemde Mülki Ortaokul ve Askeri Ortaokul da aktif olarak eğitimine

devam etmiştir. Askeri ortaokulun mevcudu; 459 öğrenci ve 22 öğretmen, mülki ortaokulun mevcudu ise; 183 öğrenci ve 6 öğretmendir (Kemali, 1992, s. 370).

Ahmet Azmi Heper (1878-1937), Erzincan Valiliği (1928)

Ahmet Azmi Bey, Midilli adasında bulunan Kolonya kasabasında 1878'de doğmuştur. Selim Bey ve Behane Hanım'ın oğludur (İBA, S.N:985). Ayvalık nüfus siciline kayıtlıdır. Lise eğitimini Midilli Mektebi İdadi Mülkiyesi'nde tamamladıktan sonra, Mektebi Hukuk'ta yükseköğrenimini sürdürmüş, 2 Ağustos 1899'da iyi dereceyle mezun olmuştur (İBA, S.N:985, D.N:2).

Ahmet Azmi Bey'in ilk valilik görev yeri Erzincan olmuştur. Bu görevi öncesinde memuriyet, polislik, öğretmenlik ve kaymakamlık gibi görevlerde bulunmuştur. 19 Şubat 1928'de karamame usulüyle Erzincan Valiliğine tayin edilmiş, 6000 kuruş maaşla 4 Nisan 1928'de görevine başlamıştır. Ahmet Azmi Bey, Erzincan'da yaklaşık olarak yedi ay valilik görevinde bulunduktan sonra, 12 Kasım 1928'de Sinop Valiliğine tayin edilmiştir (İBA, S.N:985, D.N:3). Erzincan Valiliği, Ahmet Azmi Bey'in çalışma ve memuriyet hayatındaki tek doğu görevi olmuştur (İBA, S.N:985, D.N:14).

Ahmet Azmi Heper Döneminde Erzincan

Mehmet Fevzi Bey gibi Ahmet Azmi Bey'in de Erzincan valiliği çok kısa sürmüştür. Dolayısıyla bu kısa dönemle ilgili olarak kayıtlarda fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece özel idare bütçesinde artışa gidilmesine yönelik valiliğin bir talebi olmuş, bu talep sonrasında özellikle eğitim kurumlarının ödeneklerinin artırılmasına yönelik olarak 15 Haziran 1928 tarihli bir karamame yayımlanmıştır (BCA, 30-18-1-1/ 29-37-13).

Hasan Tahsin Bayath (1877-1935), Erzincan Valiliği (1928-1930)

Hasan Tahsin Bey, 1877'de Bor/Niğde'de doğmuştur (Baltaoğlu, 1992, s.285). Bölgenin ileri gelenlerinden çiftçi Hamid Bey ve Emetullah Hanım'ın oğludur. İlk ve orta eğitimini Bor Rüştüyesi'nde, lise eğitimini mülkiyenin idadi kısmında tamamladıktan sonra 1900 yılı Ekim ayında, Mektebi Mülkiye'den mezun olmuştur.

Hasan Tahsin Bey, 1926 Nisan ayında İstanbul vali yardımcılığına atanmış ve burada üç yıl görev yapmıştır. Dâhiliye Vekâletinin 05.11.1928 tarihli kararıyla Erzincan Valiliğine tayin edilmiştir (BCA, 30-18-1-2/ 1-1-3). Erzincan Valiliği, Hasan Tahsin Bey'in ilk valilik görevi olmuştur. Erzincan'da 1 yıl 3 ay görev yapmış ve 1930 Eylül ayında Ordu Valiliğine atanmıştır (Çankaya, 1954, s. 834).

Hasan Tahsin Bayath Döneminde Erzincan

Bu dönemde Erzincan'ın idari yapılanmasında önemli bir değişiklik yapılarak Erzincan'a bağlı olan Nazimiye kazası, Elaziz iline bağlanmıştır. Nazimiye Kazası'nın Elaziz iline yakın olması, kış aylarında ulaşımı zorlayacak geçitlerin burada bulunmaması, ulaşımın daha kolay ve hızlı yapılmasına olanak sağlaması gerekçeleri ile Dahiliye Vekâleti tarafından Nazimiye kazasının Erzincan ilinden ayrılarak Elâziğ iline bağlanmasına 14 Nisan 1929 tarihinde karar verilmiştir (BCA, 30-11-1-0/ 47-11-4).

Mehmet Fevzi Bey döneminde Erzincan Hapishane Müdürü Şerif Bey ve Vakıflar Müdürü Sait Bey'e İstiklal Madalyası verilmesine yönelik yapılan talep, Hasan Tahsin Bey döneminde olumlu sonuçlanmıştır. Millî mücadele dönemindeki üstün gayretleri ve hizmetlerinden dolayı, Şerif Bey ve Sait Bey

istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Yine bu dönemde Erzincan'ın Refahiye kazasında şiddetli bir deprem olmuş, onlarca bina bu depremde zarar görmüştür (BCA, 30-10-0-0/ 196-342-18).

Ali Kemali Aksüt (1882-1963), Erzincan Valiliği (1930-1932)

Ali Kemali Bey 1882 Yanya/Selanik doğumludur (İBA, S.N: 938). İslam Ansiklopedisi doğum tarihini 1884 olarak vermiştir (Akpınar, 1989, s. 298). İbrahim Ağa ve Melike Hanım'ın oğludur. İlkokul eğitimine Yanya Fezziyye İptidaisi'nde başlamış, 1908'de Mektebi Mülkiye-i Şahaneyi iyi derece ile bitirmiştir. Mektebi Mülkiye'de okuduğu dönemde, Türkçenin dışında; Fransızca, Rumca ve Arapça lisanlarını da öğrenmiştir (İBA, S.N:938, D.N:2). Ali Kemali Bey, Ulviye Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten üç kızı (Nermin, Nesrin ve Pervin) ve bir oğlu (Halidun) olmuştur (İBA, S.N:938, D.N:19).

Ali Kemali Bey, yaklaşık iki yıl Ordu Valiliği yaptıktan sonra 24 Temmuz 1930 tarihinde Erzincan Valiliğine atanmıştır (İBA, S.N: 938, D.N:3). Erzincan'daki valilik görevi iki yıl sürmüş ve 15 Mayıs 1932'de Bayezit (Ağrı) Valiliğine tayin edilmiştir. Bayezit Valilik görevini 1 yıl sürdürdükten sonra 22 Haziran 1933'de Bilecik Valiliğine atanmıştır (İBA, S.N: 938, D.N:3b). Bilecik Valiliği Ali Kemali Bey'in kamu hayatındaki son görevdir. 1 Ekim 1934 tarihinde emekliliğe sevk edilmiştir (İBA, S.N: 938, D.N:6).

Ali Kemali Aksüt Döneminde Erzincan

Ali Kemali Bey döneminde en önemli gelişmelerden bir tanesi, iletişimin en önemli araçlarından birisi olan telefonun ikmaliyle birlikte Erzincan'ın şehirlerarası haberleşmesinin başlamıştır. Erzincan-Erzurum illeri arasında telefon şebekesi kurularak telefon haberleşmesine başlanmıştır (BCA, 30-10-0-0/ 159-116-10). İdari taksimatta yapılan değişikliklerle, Erzincan Kiği kazasına bağlı Çönek, Kemah kazasına bağlı Hogus ve Pülümür kazasına bağlı Deşt köylerinde bu isimlerle birer nahiye kurulmuştur (BCA, 30-11-1-0/58-29-20).

Ali Kemali Bey'in görev yaptığı döneminde Erzincan'da bir dikiş yurdu açılmıştır. Vali Bey'in eşi Ulviye hanımında iştirak ettiği açılış törenine ilin önde gelenleri, bazı öğreticiler, orta öğrenimdeki öğrencilerinin bir kısmı ve ordu mensupları katılmıştır. Aynı dönemde şehirde ipek böcekçiliği okulu da açılmıştır (Akansel, 1999, s. 34). Ali Kemali Bey döneminde ilde: 6 İlkokul, 1 Askeri okul, 1 Askeri lise hizmet vermiştir. Bu yıllarda ilde sivil lise eğitimi verecek bir okul bulunmadığından, ortaokul sonrasında eğitimini sürdürmek isteyen öğrenciler Erzurum, Sivas ve Trabzon gibi şehirlere gitmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde mülki ortaokulda 167 erkek ve 24 kız öğrenci eğitimini sürdürmüştür (Kemali, 1992, s. 23).

Ali Kemali Bey'in Erzincan'da görev yaptığı dönemde, Vaşgirt köyünde bir un fabrikasının bulunduğuna yönelik kayıtlar olsa da, fabrikanın ne zaman kurulduğu ve ekonomik faaliyetleriyle ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu fabrika binası, 1939 Büyük Deprem'de ağır hasar görmeden ayakta kalabilen nadir binalardan birisi olmuştur (Akansel, 1999, s. 143).

Ali Kemali Bey ile ilgili olarak hatıratlarda ilginç bilgiler de yer almaktadır. Bu kayıtlardan birisi, Ali Kemali Bey'in şehir halkı arasında "*Kazıklı Vali*" olarak anıldığına dair hatıratır. Bu dönemde yaşadığı iddia edilen olayda; Refahiye, Kelkit ve diğer yakın yerleşim alanlarından gelen kağrı arabalarının tekerleri, ses çıkarmaması için yağlanmış. Bir vatandaşın kağrısı, yağ bulamadığı için yağlanmadan, vali konağının yakınından gürültülü bir şekilde geçmiştir. Ali Kemali Bey bu sestense oldukça rahatsız olmuş ve o günden sonra o geçiş yollarından kağrı arabalarının geçişini engellemek için o bölgeyi ağaçlandırmış. Bu olaydan sonra halk arasında Ali Kemali Bey'in adı "*Kazıklı Vali*" olarak anılır olmuş. Yine Ali Kemali Bey, o zamana kadar

Erzincan'da hiç görülmemiş bir uygulama ile kurban bayramı vesilesiyle bir araya gelen halkın huzurunda deve kestirmiş ve ahaliye dağıttırması. Ali Kemali Bey daha sonraki yıllarda “*Deve Kesen Vali*” olarak da anılmıştır (Kaya, 2012, s. 43).

Cumhuriyetin yedinci yılı Vali Ali Kemali Bey'in katılımıyla büyük bir coşku ile kutlanmıştır. Ali Kemali Bey'in haricinde kutlamalara Belediye Reisi Hakkı Altınok ve 3. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Bey'de katılmıştır (Akansel, 1999, s. 86).

12-13 Aralık 1930 tarihlerinde Erzincan'da sekiz, Refahiye'de on bir ve Kuruçay'da hafif ve şiddetli mahiyette depremler yaşanmıştır. Zerker nahiyesinin Meliler karyesinde yıkılan bir evin enkazı altında kalan bir kız çocuğu ölmüş, bir kadın yaralanmıştır. Refahiye'nin Golçak karyesinde üç ev ve ahırın yıkılması sonucu hayvanlar telef olmuş, Mebler köyünde enkaz altından yaralı olarak kurtarılan bir kadın vefat etmiştir. Depremin yaralarını sarmak için Erzincan valiliğinin merkezden istediği mali yardım, bütçe yetersizliği dolayısıyla karşılanamamış, sadece Kızılay Merkez Müdürlüğünden 9000 lira gönderilebilmiştir (BCA, 30-10-0-0/119-838-16). Erzincan'da 10 Nisan 1931'de büyük bir sel felaketi yaşanmış, sel yollarda tahrifata sebep olmuştur. Merkezde su baskınları yaşanmış, ayrıca yaşanan kar fırtınası dolayısıyla yollar kapanmıştır ((BCA, 30-10-0-0/117-819-3). Ali Kemali Bey kendi kaleme aldığı eserinde, dönemindeki kültürel faaliyetlere yönelik bilgilere de yer vermiştir. 30 Nisan 1931'de fırka kumandanı Halis Paşa ve Erzincan Müftüsü Mehmet Sadık Efendi ile Yalnızbağ köyüne yaptıkları ziyarette, bir arkeolojik araştırma yaparak dört mezar tespit etiketlerini aktarmıştır (Kemali, 1992, s. 285).

Ahmet Muhtar Bey (1878-1935), Erzincan Valiliği (1932-1933)

Ahmet Muhtar Bey, 1878'de (1294) İstanbul'da doğmuştur. İstanbul nüfus siciline kayıtlıdır (İBA, S.N:2556, D.N:2). Babası Hacı Süleyman Efendi, Harbiye Nezareti Muhaberat Dairesi 1. Şube Müdür Muavinlerinden “İzzetlü” namıyla tanınmıştır (Çankaya 1954:815). Ortaokul eğitimini Medrese-i Ebediye'de, lise eğitimini İstanbul Mektebi İdadisinde (Vefa Lisesi) tamamlamıştır. Mektebi Mülkiye'den 1899 yılı Temmuz ayında iyi dereceyle mezun olmuştur. İyi derecede Fransızca ve Arapça dillerini öğrenmiştir (İBA, S.N:2556, D.N:2).

Ahmet Muhtar Bey'in memuriyet hayatındaki ilk valilik görevi Bayezit Valiliği olmuştur. Yaklaşık 1 yıl bu görevi sürdürdükten sonra, 13 Nisan 1932'de Erzincan Valiliğine tayin edilmiştir. Buradaki görevine 31 Mayıs 1932 tarihinde başlayan Ahmet Muhtar Bey, Erzincan'da yaklaşık olarak 1,5 yıl görev yapmıştır. Erzincan Valiliğinden sonra, 6 Aralık 1933'de Çankırı Valiliğine tayin edilmiş ve buradaki görevine 20 Ocak 1934'de başlamıştır (İBA, S.N:2556, D.N:3). Ahmet Muhtar Bey'in Çankırı Valiliği kamu hayatındaki son görev yeri olmuştur. Çankırı'da yaklaşık 8 ay görev yaptıktan sonra görülen lüzum üzerine 26 Eylül 1934'de İç İşleri Bakanlığı tarafından emekliye ayrılmıştır (İBA, S.N:2556, D.N:3b).

Ahmet Muhtar Bey Döneminde Erzincan

Erzincan'da eğitim kurumlarının sayısı bu dönemde oldukça artmıştır. Bu tarihler de Erzincan'da 55 medrese, 1 sivil rüştiye, 119 ilkokul, 5 ortaokul hizmet vermiştir (Kemali, 2016, s. 387). Tatbikat-ı Ameliye (Ziraat Mektebi), Erzincan ve çevresinde zirai faaliyetleri geliştirmek amacıyla, Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı çerçevesinde bu dönemde açılmıştır (Erzincan İlinde Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, 1998, s.24). Yine bu dönemde Erzincan'da Halkevi de açılmıştır (Yavuz, 2017, s. 143). Halkevlerinin sayısı 1935 yılına kadar 4'e ulaşmış, 54 tane de halk odası açılmıştır (Temizhan, 2006, s. 53). Başka bir kaynaktan ise Erzincan'da milli eğitim kuruluna bağlı halk odası olmadığı ancak Cumhuriyet Halk Partisi kuruluna bağlı

halkevleri olduğu ve bunların da kitaplık sayısının şehirlerde 3, köylerde 1 adet olduğu bilgisi vardır (Titiz, 2012, s. 79). Sözlü tarih çalışmalarında ise Halkevinin Erzincan'da sadece 1 dükkân da faaliyet yürüttüğü bilgisi yer almaktadır (Kaya, 2012, s. 127).

Ahmet Muhtar Bey döneminde, askeri ortaokul binasının eksikleri ve fiziki şartlarının yeterli olmaması gerekçe gösterilerek, tamirâtı ve yenileme yapılması için Başvekâlet Muamelat Müdürlüğüne müracaat edilmiştir. Başvekâlet'in 20 Temmuz ve 518 sayılı yazısı ile okulun yeniden yaptırılması kararı alınmıştır (BCA, 30-18-1-2/ 30-56-5).

Yine Ahmet Muhtar Bey döneminde de Erzincan il sınırlarının idari taksimatında değişiklikler olmuştur. Alınan kararlar, Kuruçay ilçesine bağlı olan Gezge, Eskikonak, Gavuryurdu, Diyolar, Halitler ve Kabullar köyleri Refahiye kazasına bağlanmıştır (BCA, 30-11-1-0/ 77-12-20). Refahiye kazası Zevker nahiyesine bağlı Menden Köyü'nün, heyelan tehlikesine maruz kalmasından dolayı, 16 hane 123 nüfustan oluşan köy halkının, bu köye bir kilometre uzaktaki Sarıtaş harman yerine nakledilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-2/ 33-2-20).

Ayrıca Erzincan'a bağlı Kiğı kazasının, Erzurum'a bağlanmasına yönelik olarak Kiğı Belediye Meclis Üyeleri'nden Dâhiliye Vekâletine bir başvuru yapılmıştır. Buna yönelik olarak yapılan yazışmalara ve telgraf haberleşmesine rağmen Dâhiliye Vekâletinin görüşü olumsuz olmuştur. Kararda; Kiğı merkezinin Erzurum'a 28,5 saat, Erzincan'a ise 22 saat mesafede olması, Kiğı-Erzurum yolunun Nafia Vekâleti tarafından henüz inşa edilmemesi ve Kiğı ticaretinin tamamına yakınının Erzincan, Pülümür ve Elaziz üzerinden yapılması gerekçe gösterilerek, bu talebin tasvip edilmediği ifade edilmiştir (BCA, 30-10-0-0/ 66-441-4).

Bu dönemde de asayiş ve güvenliği tehdit eden Kürtçülük olayları yaşanmaya devam etmiştir. Erzincan-Dersim sınır mevkiinde yer alan Mercan Boğazında beş çeteci yakalanmıştır. Kürt çetelerinin gözcüleri olduğu ortaya çıkan bu beş kişinin, iskân kanununun üçüncü maddesine göre batı vilayetlerine sevk edilmeleri ve orada iskâna tabi olmaları, Dâhiliye Vekâletinin 11.06.1933 tarihli yazısı ile kabul edilmiştir. Mustafa oğlu Mehmet, Ali oğlu Ali, Mehmet, Süleyman ve Cemil isimli şahısların, bu karar neticesinde batı illerine sevk ve iskân kararı alınmıştır (BCA, 30-18-1-2/ 38-51-2).

Mehmet Fahri Özen (1887-1961), Erzincan Valiliği (1933-1939)

Mehmet Fahri Özen, Trabzon'da 1887'de doğmuştur. Hacı Mustafa Efendi ve Hacer Hanım'ın oğludur (İBA, S.N:900). Hopa nüfus siciline kayıtlıdır. Ortaokulu Arhavi Mektebi Rüştiyesi'nde, lise öğrenimini İstanbul İdadisi'nde tamamlamış, 1910 yılında Mektebi Mülkiye'den iyiye yakın derece ile mezun olmuştur. 22 Ağustos 1911 (9 Ağustos 1327) tarihinde memuriyet görevine başlamıştır. Mehmet Fahri Bey Türkçenin dışında iyi derece ile Fransızca, Arapça, Acemce (Farsça), Lazca ve Ermenice öğrenmiştir (İBA, S.N:900, D.N:2).

Mehmet Fahri Bey'in Siirt Valisi olduğu sırada yaşanan suikastın siyasi mahiyette olduğunun anlaşılması, altı aya yakın bir süre vekâlet emrine alınmasına sebep olmuştur. Daha sonra 6 Aralık 1933 tarihinde aylık dokuz bin kuruş maaşla Erzincan Valiliği'ne atanmıştır (BCA, 30-18-1-2/ 41-86-14). Erzincan'da maaşı üçüncü sınıf valilik kıdemi gereğince bin kuruş artırılarak on bin kuruşa yükseltilmiştir. Erzincan'da yaklaşık olarak 5,5 yıl görev yapan Mehmet Fahri Bey, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 Kurultay'ında, valilerin aynı zamanda partinin il başkanı olması kararı ile (Ahmad, 2014, s. 82) iki yıla yakın Erzincan'da Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanlığı da yapmıştır. 13 Mayıs 1939'da Malatya Valiliği'ne tayin

edilmiş, maaşı da iki bin beş yüz kuruş arttırılarak on iki bin beş yüz kuruşa yükseltilmiştir (İBA, S.N:900, D.N:3). Mehmet Fahri Bey'in memuriyetteki son görev yeri Malatya Valiliği olmuştur. Malatya'da yaklaşık üç yıl görev yaptıktan sonra emekliye ayrılmıştır (İBA, S.N:900, D.N:3b).

Mehmet Fahri Özen Döneminde Erzincan

Erzincan'da ilk halkevi 24 Şubat 1933 tarihinde açılmış (Toksoy 2007:42), Mehmet Fahri Bey döneminde de halkevi ile ilgili çalışmalar şehirde yoğun olarak devam etmiştir. Bu yıllarda şehirde Ankara Otelı olarak hizmet veren bina halkevine devredilerek tadilata başlanmıştır (Akansel, 1999, s. 129). Zamanla bu halkevi inşaatına ve yaptıkları faaliyetlere destek olmak amacıyla Bakanlar Kurulu kararınca yardımlar yapılmıştır. 1937 yılında, Erzincan Halkevi inşaatı ve faaliyetlerinde kullanılmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanlığı adına altmış bin kuruş yardım tahsis edilmiştir (BCA, 30-10-0-0/ 79-523-6). 1938 yılına gelindiğinde, çıkan yangında harap olup sonrasında da yıkılan *Şerefiye Mektebi*'nin yerine yeni bir halkevi daha inşa edilmiştir.

Bakanlar Kurulu'nun 17.04.1934 tarihinde aldığı kararla, Erzincan'ın idari taksimatında değişiklikler yapılmıştır. Kuruçay kazasına bağlı; *Gerne, Mezreihan, Çiçekali, Eskikoçgeri* köyleri bu kazadan alınarak, Refahiye kazasına bağlanmıştır (BCA, 30-11-1-0/ 85-9-16).

Ağustos 1934'de Erzincan merkeze bağlı Esesi nahiyesine bağlı köylerde, şiddetli dolu ve yağmur yağışı yaşanmıştır. Esesi, Gitmana, Has, Payık, Palanka, Sipyatağı, Karmalı, Aggi, Gecurdek, Cerme, Zara köylerinde saat 13 civarında yağın dolu ve yağmur sebebiyle sel felaketi yaşanmış, harmanları sel götürmüş, ayrıca sebze ve meyvelerde dolu hasarı yaşanmıştır (BCA, 30-11-1-0/ 117-821-9).

Mehmet Fahri Bey'in Erzincan valiliği sırasında, devlet erkanının önemli isimleri şehri ziyaret etmiştir. Erzurum'dan hareket eden Başvekil İsmet İnönü, 31 Temmuz 1935 tarihinde Tercan'a uğradıktan sonra akşam saatlerinde Erzincan'a gelmiştir (BCA, 30-10-0-0/ 13-75-7). Başvekil İnönü'yü, Vali Mehmet Fahri Bey ile ordu mensupları karşılamıştır. Başvekil' in bu seyahati esnasında Erzincan'ın önemli gezi ve piknik alanlarından olan Çağlayan Şelalesi ve mesire alanını ziyaret edilmiş, daha sonrada Vali Mehmet Fahri Bey ve Belediye Başkanı Hakkı Altınok makamlarında ziyaret edilmiştir. Başvekil İnönü bu ziyaret esnasında vali ve belediye başkanından ilde yeni bir halkevi yapılmasını da istemiştir (Cumhuriyet, 01.08.1935, s. 3). Başvekil bir günlük seyahati sonrasında şehirden ayrılmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 2 Ağustos 1935 tarihinde, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'da 7 Eylül 1935 tarihlerinde Erzincan'ı ziyaret etmiştir (Akansel, 1999, s. 142).

Bu dönemde; Gümüşhane vilayeti *Perek* köyünden Mehmet oğlu İbrahim, Hüseyin oğlu Tahir, Mevlut oğlu Halil, Akif oğlu İsmail ve Kerim, Bilal oğlu Salih, Numan oğlu Hakkı, Aziz oğlu Hasan, İsmail oğlu Hüseyin, Recep oğlu Nezir, Ahmet oğlu Esat, Nezir oğlu Ali ve Hüseyin isimli şahıslar, topraksızlık ve geçim darlığı nedeniyle, aileleriyle birlikte 2510 sayılı kanunun 13.maddesine göre Tercan kazasına yerleştirilmiştir (BCA,30-18-1-2/57-62-14). Yine aynı tarihlerde Gümüşhane *Zimon* Köyü sakinlerinden Temel oğlu Hüseyin, Tufan oğlu Kazım ve Kazım oğlu Ferhat isimli şahıslar da benzer sebeplerden dolayı aileleriyle birlikte Tercan kazasına yerleştirilmiştir (BCA, 30-18-1-2/ 57-62-13).

1935'de Vali Mehmet Fahri Bey'in öncülüğünde, belediye binasının önünde yerli malları haftası kutlanmıştır. Kutlamalara, esnaf demekleri, kunduracılar, tuhafiyeciler, aktarlar ve manifaturacılar katılmışlardır (Akansel, 1999, s. 95). Aynı yıl Erzincan'da önemli bir sanayi hamlesi gerçekleştirilerek, şehirde un fabrikası kurulmuştur. Erzincanlı tanınmış tüccarlardan olan ve İstanbul'da ikamet eden Halis Boyacıoğlu,

Tercan kazasında modern bir un fabrikası kurmak için müracaatta bulunmuştur. Maliye Vekâletinin 6 Kasım 1935 tarih ve 25493/153 sayılı yazısıyla yatırımın uygunluğunu onaylamıştır (BCA, 30-18-1-2/ 59-85-12).

24 Ağustos 1936 tarihinde, Atatürk'ün himayesinde İstanbul'da toplanan üçüncü dil kurultayı dolayısıyla, Erzincan'da bu kurultaya uygun faaliyetler yapılmıştır. Bu süreçte yapılacakları gösteren 4 maddelik faaliyet sunumu (1- Kurultayın fotoğraflarını içeren sergi tertiplenmesi ve halkın duygularını içeren telgraflar çekilmesi 2- Şehir meydanında, radyo yayını ile kurultayın açılışının ve konuşmaların halka dinletirilmesi, 3- Kurultay ile ilgili konferanslar düzenlenmesi, 4- Kurultayın sürdüğü dönemde şehrin bayraklarla süslenmesi) Mehmet Fahri Bey ve Halkevi başkanı imzasıyla Cumhuriyet Halk Partisi Genel sekreterliğine bilgilendirme yazısı gönderilmiştir (BCA, 490-1-0-0/ 1167-100-2). Bu kutlamalar zaman zaman şehirde devam etmiştir.

1930'lu yıllarda Dersim'de giderek artan asayişsizlik, sınır ili olan Erzincan ve mülki idare açısından önemli bir problem olmaya devam etmiştir. Dersim'de yaşanan olayların Erzincan mıntukasına sirayet etmesi, eşkıyalık faaliyetleriyle bu bölgede hırsızlık, cinayet gibi olayların artması il idarecilerinin olaylarda etkin mücadele etmesini zorunlu kılmıştır. Dersim'de ayaklanmalara önderlik eden Seyit Rıza ve beraberindeki Hüseyin ve Battaloğlu adındaki iki şahıs, 11 Eylül 1937'de Erzincan jandarma komutanlığına teslim olmuştur (BCA, 30-10-0-0/ 111-745-20), (Cumhuriyet, 13.09.1937:1). Aralık 1937'de, Dersim bölgesinde zor şartlarda yaşayan halkın bir kısmının Erzincan'da ziraata uygun hazine arazilerine yerleştirilmesi, ayrıca ihtiyaç duyacakları konut, zirai alet ve hayvan ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verilmiştir (BCA, 30-10-0-0/110-738-8). Dördüncü Umum Müfettişi olarak Erzincan'ı ziyaret eden Abdullah Alpdoğan, Erzincan'ın coğrafi yapısı ve iklim şartlarının uygun olması sebebiyle burada bir zirai hapisane kurulmasına yönelik bir rapor hazırlamıştır (BCA, 30-10-0-0/ 72-470-5).

İdari bölünmede 1937 yılı içerisinde yine değişikliğe gidilmiş, Erzurum iline bağlı olan Tercan kazası ile Elazığ'a bağlı olan Kemaliye (Eğın) kazası Erzincan'a bağlanmıştır (BCA, 30-18-1-2/ 83-55-2).

Büyük Erzincan Depremi'nde ayakta kalan ender binalardan biri olan tren garı inşaatına, 1937 Nisan ayında bir Alman firması tarafından başlanmış, 1938 yılı sonbaharında bitirilmiştir (Dumlu, 1999, s.23). 23 Kasım 1938 tarihinde Nafia Vekili Ali Çetinkaya, Başvekâlete gönderdiği yazıda, Erzincan tren istasyonunun açılacağını bildirerek, İsmet İnönü ve beraberindeki heyeti açılışa davet etmiştir (BCA, 30-10-0-0/ 152-77-2). Erzincan'ın sosyo-ekonomik hayatı açısından önemli bir merhale olan demiryolu hattının tamamlanmasıyla tren, 11 Aralık 1938'de Erzincan'a ulaşmıştır (Cumhuriyet, 12.12.1938, s.1).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sonrasında birçok ilde olduğu gibi Erzincan'da da anma etkinlikleri yapılmıştır. Vilayet yöneticilerinin katılımıyla 21 Kasım 1938 günü, 3.Ordu Müfettişliği önünde Atatürk'ü anma töreni düzenlenmiştir (Akansel, 1999, s.52).

Erzincan'ın zengin tarihi geçmişine ışık tutan Altıntepe kalıntıları, 1938 yılında belediye işçilerinin taş sökmesi esnasında tesadüfen bulunmuştur (Dumlu, 1999, s.17). Buluntular ilk keşfedildiği dönemlerde çok fazla korunamamış, eserlerin birçoğu tahrip ve yağma edilmiştir. Urartu sanatının parlak dönemine ait yüksek düzeyli eserler, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde koruma altına alınarak sergilenmeye başlanmıştır.

Cimin nahiyesinin Keleriç, Pişkidağve Kalolar köylerinde 7 Temmuz 1938'de yağın dolu ve yağmur sonrası, yüksekliği on iki metreyi bulan seller yaşanmıştır. Selde evler ile birlikte köy camileri ve

okullar da yıkılmış, 19 kişi hayatını kaybetmiş, birçok kişi de yaralanmıştır. Kalolar köyüne ait 500 koyun dağda sel sularına kapılarak telef olmuştur (BCA, 30-10-0-0/ 118-824-31).

15 Mayıs 1939 tarihinde; Kemaliye kazasına bağlı İliç Nahiyesi bütün köyleriyle birlikte Kuruçay kazasına bağlanmış, Kuruçay kazasının merkezi, İliç nahiyesinin merkezi olan İliç köyüne ve İliç nahiyesi merkezi de Kuruçay nahiyesi olarak değiştirilerek mevcut Kuruçay merkez nahiyesine bağlı bütün köyler Kuruçay'a bağlanmıştır. İdari taksimatın gerekçesi olarak; Kemaliye kazası ile İliç nahiyesi arasındaki dağların ulaşımı zorlaştırması dolayısıyla, İliç nahiyesinin irtibatla bulunamadığı Kemaliye kazasından ayrılarak, asayiş ve emniyetin daha emin hale getirilebileceği, hükümet ve halk işlerinin daha sağlıklı yürütülebileceği ifade edilmiştir (BCA, 30-10-0-0/ 131-16-2).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut Islahatları ile başlayıp, Tanzimat Dönemi ile hızlanan sürecin en temel hedeflerinden birisi, geleneksel kamu bürokrasisini batı eksenli bir kamu idare anlayışına dönüştürmek olmuştur. Bu süreçte kamu idare bürokrasisi giderek merkezleşmiş, Osmanlı taşra yönetimine hâkim olan Âdem-i merkezîyetçi (yerinden) yönetim anlayışı terk edilmeye çalışılmıştır. Bu değişim süreciyle birlikte asker-sivil unsurların oluşturduğu bürokrasi, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yönetimdeki etkisini giderek arttırmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kuruluşuyla kamu yönetiminde en önemli hedef haline gelen çağdaş, modern ve reformcu bürokrasi anlayışının taşrada hayata geçirilmesinde, Cumhuriyet döneminin ilk valileri önemli rol oynamıştır. Bu dönem taşra bürokrasisi 1924 Anayasası ile yeniden düzenlenmiştir. Merkezden yönetim anlayışıyla oluşturulan bu yeni yapıda valiler, yeni rejimin taşradaki en önemli temsilcileri ve uygulayıcıları olmuştur.

1924-1938 yılları arasında Erzincan'da görev yapan sekiz valinin görev süreleri sekiz ay ile beş buçuk yıl arasında değişmiştir. Bu on beş yıllık süreç, bir yandan bürokrasinin yeniden yapılandırılması, bir yandan da savaştan çıkmış şehrin yeniden imarı çabalarıyla geçmiştir. Maddi imkânsızlıklar içerisinde özellikle eğitim kurumlarının yapımı öncelikli hedef olmuş, bu konuda da devlet-halk dayanışması ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm Türkiye'de olduğu gibi Erzincan'ın mülki taksimatında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu uygulamalar kimi zaman ekonomik, kimi zaman coğrafi, kimi zaman da askeri gerekçelerle yapılmış, ilin sınırları birçok kez değişikliğe uğramıştır.

1930'lu yılların başından itibaren Erzincan mülki idaresi açısından, komşusu olan Dersim'de başlayan olayların Erzincan'a olumsuz yansımaları önemli bir problem olmuştur. Asayiş ve güvenliği zafiyete düşüren bu olaylar karşısında bazen askeri, bazen de sosyal tedbirler alınarak çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Problem çıkaran kimi aşiret reisleri ve mahiyetleri, Erzincan'da ziraata uygun hazine arazilerine sevk ve iskâna tabii tutulmuştur. Demir yolu ulaşımının 1938 yılında Erzincan'a ulaşmasıyla kapalı ekonomiden kurtulup ülke ekonomisine entegre olma şansı yakalayan şehir, 1939 Depremi ile etkilerini günümüze kadar sürdüren yeni problemlerle boğuşmak zorunda kalmıştır.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeler:

[1]Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

[2]İçişleri Bakanlığı Arşivi (İBA)

[3]TBMM Arşivi

[4]Türk Tarih Kurumu Arşivi

II. Araştırma ve İnceleme Eserler:

[1]Ahmad, Feroz(2014), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 13.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.

[2]Aka, İsmail(1991), *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

[3]Akansel, İsmail Hakkı(1999), *Eski Erzincan'dan Fotoğraflarla Anılar*, Ermat Ofset Yayınları, Erzincan.

[4]Akansel, İsmail Hakkı(1999), *Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar*, Ermat Ofset Yayınları, Erzincan.

[5]Akpınar, Turgut(1989), *Aksüt Ali Kemali*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul.

[6]Akyürekli, Mahmut(2010), *Dersim Sorunu (1937-1938)*, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

[7]Armaoğlu, H.Fahir(2012), *20.YY Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul.

[8]Atakul, Kazım ve Belek, Mehmet(1969), *50 Ünlü Vali Meşhur Valiler*, Sayı:1, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara.

[9]Atatürk 3'ncü Ordu Bölgesinde(1981), 3'ncü Ordu Komutanlığı Yayınları, Ankara.

[10]Atsız, Hüseyin Nihal(2011), *Üç Osmanlı Tarihi: Oruç Beğ Tarihi*, 1.Baskı, Ötüken Yayınları, Ankara.

[11]Aydemir, Şevket Süreyya(2011), *Tek Adam Mustafa Kemal*, 2.Cilt, 28.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

[12]Aydın, Dündar(1998), *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluşu ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

[13]Aydoğan, Erdal(2000), *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara..

[14]Aytemiz, Cemal(2002), *Ermeniler ve Erzincan Mezalimi*, Erzincanlılar Kültür ve Sağlık Vakıf Yayınları, Ankara.

[15]Baltaoğlu, Ali Galip(1992), *Atatürk Dönemi Valileri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Konya.

[16]Baykal, Bekir Sıtkı(1981), *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 2.Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- [17]Baykal, Bekir Sıtkı(1996), *Millî Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafâ-i Vatan Cemiyeti*, 2.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- [18]Behlülgil, Mustafa(1992), *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz*, BDS Yayınları, İstanbul.
- [19]Birinci, Ali(1993)“Ali Kemali Bey’in Filat Hatıraları”, *’Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi ’*, Sayı:4, Ankara, s.437-466.
- [201]*Birinci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri*(1982), Harp Akademisi Basımevi, İstanbul.
- [21]Bulut, Hüseyin(1997), *Millî Mücadele’de Erzincan*, Erzincan Belediyesi Yayınları, Erzincan.
- [22]Cavlak, Tuncer(1990), *Cumhuriyet Dönemi İdari Taksimat ve Mülkiye Teşkilatı (1923-1950)*,(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ.
- [23]Cemal, Abdullah(1932), *Vilayetlerimiz: Erzincan*, Kanaat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- [24]*Cumhuriyet*, 01.08.1935.
- [25]*Cumhuriyet*, 13.09.1937.
- [26]*Cumhuriyet*, 12.12.1938.
- [27]Çankaya, Ali(1954), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 3.Cilt, Ömek Matbaası Yayınları, Ankara.
- [28]Danişmend, İsmail Hami(1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2.Cilt, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- [29]Değirmendere, Muammer(2015), “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Vali Atamaları (1839-1908 Hudâvendigâr Vilâyeti Örneği)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43. Sayı, Ocak, ss.101-114.
- [30]Dumlu, Ahmet(1999), *Erzincan’da İz Bırakanlar*, Özsoy Yayınları, Erzincan.
- [31]Erdeha, Kâmil(1975), *Millî Mücadele’de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [32]*Erzincan İlinde Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*(1998), Celepler Matbaası, Erzincan.
- [33]Gözler, Kemal(2018), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 24.Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- [34]Gül, Abdulkadir(2011), *Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Erzincanlı Memurlar*, 2.Baskı, Salkım Söğüt Yayınları, Konya.
- [35]Gül, Abdulkadir ve Başbüyük, Âdem(2011), *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi: Osmanlı’dan Cumhuriyete Erzincan Kazası*, 1.Baskı, Salkım Söğüt Yayınları, Konya.
- [36]Gül, Osman Kubilay(2016), “Tek Parti Dönemi Mülki İdarede Yapılanma Çalışmaları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:20 Sayı:2, Nisan, s.133-151
- [37]İnbaşı, Mehmet(2009)“Erzincan Kazası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:16,Sayı:41, Erzurum, s.189-214.
- [38]Kansu, Mazhar Müfit(2009), *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, 1.Cilt, 5.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- [39]Kaya, Erol(2012), *Şehre Tanıklık Edenler: Erzincan*, Cilt:1, Pasifik Ofset Yayınları, İstanbul.
- [40]Kemali, Ali(1992), *Erzincan: Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, 2, Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- [41]Kocatürk, Utkan(1999), *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- [42]Miroğlu, İsmet(1995), “Erzincan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [43]Miroğlu, İsmet(1990), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [44]Ortaylı, İlber(2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 2.Baskı, Cedit Neşriyat Yayınları, Ankara.
- [45]Önal, Mehmet Ali(2007), *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 7.Baskı, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.
- [46]Pasin, M. Hidayet ve Çelik, S. Vedat (Haz.) (1962), *Erzincan Tarihi-Coğrafyası*, Kardeş Matbaası, İstanbul.
- [47]Sanal, Recep(2000), *Türkiye’de İllerin Yeniden Düzenlenmesi*, Öztürkler Matbaası Yayınları, Ankara.
- [48]Şahin, Tahir Erdoğan(1985), *Erzincan Tarihi, 1.Cilt*, 1.Baskı, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayınları, Erzincan.
- [49]Şahin, Tahir Erdoğan(1987), *Erzincan Tarihi, 2.Cilt*, 1.Baskı, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayınları, Erzincan.
- [50]TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 32.Birleşim, 05.01.1341 (1 Mart 1925)
- [51]TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 75.Birleşim, 11.03.1341 (11 Mayıs 1925)
- [52]Temizhan, Oğuz(2006), *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- [53]Toksoy, Nurcan(2007), *Halkevleri- Bir Kültürel Kalkanma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara.
- [54]Tönük, Vecihi(1945), *Türkiye’de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Kanaat Basım ve Ciltevi Yayınları, Ankara.
- [55]Tural, Erkal ve Çapar, Selim (Haz.)(2015), *1864 Vilayet Nizamnamesi*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- [56]Ulutin, Hasan Hakan(2016), *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi Dersim (1908-1938)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- [57]Yayman, Hüseyin(2008), *Türkiye’nin İdari Reform Tarihi*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- [58]Yavuz, Erdem(2017), *Türk Siyasi Tarihinde Erzincan*, 1.Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- [59]Yavuz, Nurcan(1998), *İşgal ve Mezalimde Erzincan*, Erzincan Belediyesi Yayınları, Ankara.
- [60]Yeşilbursa, Emine Güntepe ve Babaoğlu, Resul(2016), “Atatürk-İnönü Aynılığı Ve Dersim Olayları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 58, Bahar, s. 39-75

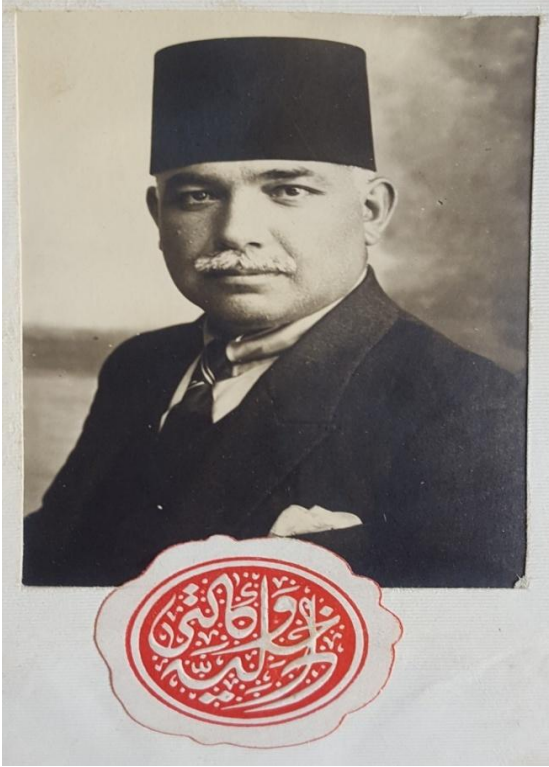
EKLER

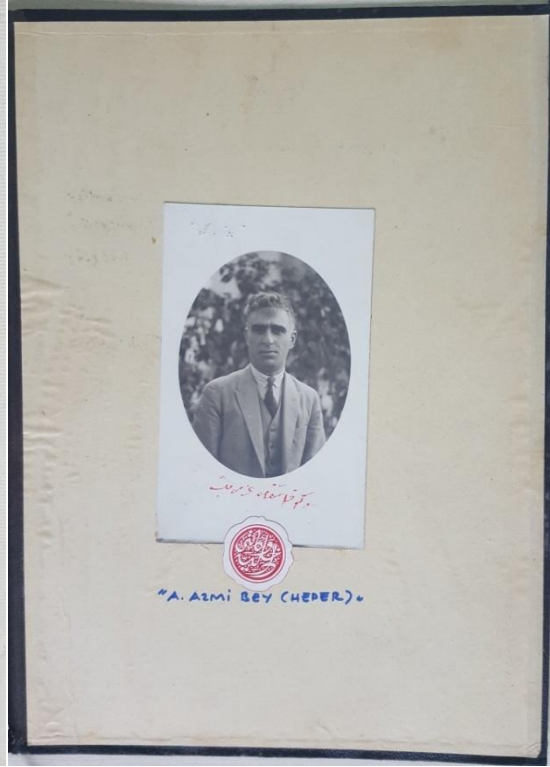
Ek1: Hasan Faiz Ergun

Ek 2: Ahmet Cevdet Ertuğrul

Ek 3: Mehmet Fevzi Daldal

Ek 4: Ahmet Azmi Heper

Ek 5: Ali Kemal Aksüt

Ek 6: Ahmet Muhtar Bey

Ek 7: Mehmet Fahri Özen

Ek 8: Hasan Tahsin Bayatlı

Journal of Universal History Studies

Mitolojik Kadın Ktisteslere Bir Örnek Olarak Sinope¹

Sinope as an Example of Mythological Female Ktistes

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 16.09.2020 / 27.10.2020

pp. 391-405

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Nazlı Yıldırım

Sinop University, Assistant Professor, Department of Classical Archeology, Sinop, Turkey

Email: nazliyildirim@sinop.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-2924-5111

Cite: Yıldırım, N . (2020). Mitolojik Kadın Ktisteslere Bir Örnek Olarak Sinope . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 391-405 . DOI: 10.38000/juhis.795724

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

Bugüne kadar elde edilen epigrafik ve arkeolojik veriler, antik kentlerin kuruluşunda mitolojik hikayelerin önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Anadolu, Yunanistan ya da İtalya'da antik dönemde kurulmuş olan pek çok kent, kökenlerini güçlü bir tanrı ya da mitolojik kahramana dayandırarak, diğer kentler arasında ayrıcalıklı ve prestijli bir konuma sahip olmaya çalışmıştır. Başlangıçta kent kurmak eril bir faaliyet olarak kabul edildiği için kentlerin ktistes olarak genellikle erkek bir kahraman veya tanrıyı seçtikleri; bölge ya da kentin onların adı ile anıldığı görülür. Ancak bu geleneğin zamanla değişime uğradığı; kent kurucu olarak kadın karakterlerin seçilebildiği ve kentlere önemli kadınların isimlerinin verildiği de görülmektedir. Konu ile ilgili olarak özellikle Klasik Dönem'den itibaren Tanrıçalar, Amazonlar ve Nympheler, kentlerin kuruluş mitosunda adı geçen ve kentlere isimlerini veren önemli mitolojik ktistesler olarak ön plana çıkmaktadır. Karadeniz kıyı şeridinde, Anadolu'nun en kuzey noktasında yer alan Sinope'nin doğal limanlarıyla ticari bir öneme sahip olması Miletos, Korinth ya da Atina gibi önemli ve büyük kentler tarafından bölgede koloni kurma faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Koloni hareketleri ile paralel olarak kentin pek çok kuruluş mitosunu ve ktistesini bulmaktadır. Antik kaynaklarda kurucu olarak Autolykos, Deileon ve Phlogios adında Yunanlı ktisteslerin yanı sıra Habrondas, Koos ve Kretines adında Miletoslu erkek ktisteslerin adı geçmesine rağmen kentin adını Sinope adında bir kadın ktistesten aldığı kabul edilir. Antik kaynaklar Sinope'nin bir Amazon ya da bir Nymphe olduğu konusunda ikiye ayrılırlar. Bu çalışma içerisinde Sinope adlı kadın ktistesin kökeni, kişiliği ve önemi, antik kaynaklar ve ilgili betimlemeler göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinope, Ktistes, Mitoloji, Amazon, Nymphe

Abstract

The epigraphic and archaeological information obtained to date shows that mythological stories have an important place in the establishment of ancient cities. In ancient times, almost every city established in Anatolia, Greece or Italy tried to have a privileged and prestigious position among other cities by basing their origins on a strong mythological hero or god. Initially a male hero or God was chosen as ktistes (founder of the city) because setting up the city was considered a masculine activity and region or city was referred to by their name. However, this tradition has changed over time, it is seen that female characters can be selected as the city founders and the names of important women are given to the cities. Especially in the Classical Period, the Goddesses, Amazons and Nymphs were mentioned in the myth of the foundation of the cities and they were called as important mythological ktistes that give their names to the cities. Sinope, which is located in the northernmost part of Anatolia on the Black Sea coastline, has many mythological ktistes. The commercial importance of the city with its natural harbors has led to the establishment of colonies in the region by important cities such as Miletus, Corinth or Athens. In parallel with the colonial movements, the city has many establishment myths and ktistes. According to ancient sources Autolykos, Deileon and Phlogios were mentioned as Greek founders and Habrondas, Koos ve Kretines were mentioned as Milesian founders but the city was named after a founder named Sinope. The ancient sources are divided into two parts: Sinope is an Amazon or a Nymphe. In this study, the origin, personality and importance of Sinope were re-examined by considering ancient sources and related descriptions.

Keywords: Sinope, Ktistes, Mythology, Amazon, Nymphe.

1. Antik Dönem'de Mitolojik Ktistesler

Bugüne kadar elde edilen epigrafik ve arkeolojik veriler, antik kentlerin kuruluşunda mitolojik hikayelerin (*ktisis*) önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Antik dönemde en geniş anlamı ile “kent kurucu” kişileri belirtmek için kullanılan *ktistes* terimi; mitolojik bir kahramanı tanımlayabileceği gibi bir kenti kuran ya da yeniden inşa eden krallar, imparatorlar, hanedan üyeleri, kült derneklerinin kurucuları ya da kente önemli bir faydası dokunmuş olan hayırseverleri tanımlamak için de kullanılmıştır (Dmitriev, 2005, s. 13 vd.; Mortensen, 2015, s. 213-214). Ktistesler antik kentlerin imajının yaratılmasında ve ona bir karakter kazandırılmasında önemli bir role sahiptirler. Bu nedenle genellikle güç, zeka, erdem, şans, bereket ya da kehanet gibi üstün niteliklere sahip olduğu düşünülen mitolojik karakterler ktistes olarak tercih edilmiştir. Anadolu, Yunanistan ya da İtalya’da kurulmuş olan antik kentler, genellikle kökenlerini güçlü bir mitolojik kahraman ya da tanrıya dayandırarak, diğer kentler arasında ayrıcalıklı ve daha saygın bir konuma sahip olmaya çalışmışlardır.

Başlangıçta kent kurmak eril bir faaliyet olarak kabul edildiği için kentlerin kuruluşunda ktistes olarak genellikle erkek bir kahraman, yarı-tanrı ya da büyük bir tanrının seçildiği görülür (Blok, 1996, s. 82-83; Pekman, 1970, s. 76-78, Çizelge II.). Örneğin antik dönemde siyasi ve kültürel olarak oldukça baskın olan Attika Bölgesi, kurucu olarak mitolojik bir karakter olan Kekrops’u kabul etmiştir (Apollodoros, III. 14. 1). Kral Kekrops’un, tek eşli evliliğin ve soy bağına dayalı toplum düzeninin kurulması, okuma-yazma, kanlı kurbanların ortadan kaldırılması ve farklı tanrı kültürlerinin tanınması gibi yenilikleri gerçekleştirerek bölgeye medeni yaşamı ve uygarlığı getirdiğine inanılmıştır (Bonney, 1981, s. 1166). Üstü insan, altı yılan karışık bir yaratık şeklinde düşünülerek doğrudan topraktan fişkırmış olduğuna inanılan ve bu haliyle ilkel zamanların totemci ideolojik inanışlarından izler taşıyan Kekrops, ilkel ve modern dünyayı birlikte temsil edebilen yaratıcı, barışsever ve eril gücü simgeleyen önemli bir karakterdir² (Diakov ve Kovalev, 2014, s. 265; Erhat, 2000, s. 170). Antik yazar Eusebius’a göre Prometheus, Epimetheus ve Atlas gibi Titanlar Çağı’nda yaşamış ve 50 yıl hüküm sürmüş olan Kekrops’un, Tanrıça Athena’yı destekleyerek onun Atina’nın kurucusu olmasına yardım ettiğine inanılmıştır (Eusebius, 1) ve bu mitos olasılıkla erken dönemlerden itibaren süregelen ataerkil geleneklerin zamanla değişimine uğradığını sembolize etmektedir. Kentlerin kurulması aşamasında koruyan, kollayan, doğuran, zenginlik ve bereket getiren dişil bir varlığa; çoğunlukla bir “Ana Tanrıça” figürüne duyulan ihtiyaç, kadın karakterlerin ktistes olarak tercih edilmesini de beraberinde getirmiş olmalıdır. Kadın ktistesler genel olarak değerlendirildiğinde kent kurucu ve koruyucu olarak çoğunlukla özünde eril özellikler barındıran, güçlü ve baskın kadın karakterlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Örneğin Kekrops’un yerini devrettiği, Atina’nın kurucusu olarak kabul edilen Athena, içinde eril gücü barındıran önemli bir tanrıçadır (Erhat, 2000, s. 65-67). Adalet, zeka, bilgelik ve sanat tanrıçası olarak tapınım görmüş olan Athena, çoğunlukla savaş ile bağlantılı bir tanrıça olarak kabul edilmiştir ancak o, savaşın kanlı ve kaba yönü ile değil; taktiksel ve stratejik yönü ile ilgilidir. Kadın kıyafetleri içerisinde taşıdığı miğfer, kalkan ya da mızrak gibi savaş aletleri, onun hem dişil hem de eril gücünü simgelemektedir. Kahramanların, askerlerin ve sporcuların koruyucusu olarak düşünülen; irade, zeka, güç ya da erdem gibi antik dönemde erkeklere özgü olarak kabul edilen tüm özellikleri özünde barındırdığına inanılan bir tanrıçadır (Deacy, 2008, s. 34-36). Tanrıçanın, Atina kenti için Tanrı Poseidon ile bir yarışmaya girerek kazanması ise

² Atina Akropolis’inde yer alan Erekhtheion Tapınağı’nın batı bölümünde, *Kekropion* olarak adlandırılan ve ata-kültü ile bağlantılı olan, Kekrops’a ait kutsal bir alan söz konusudur. Bkz.: Hurwit, 1999, 204, Fig. 174.

konumuz açısından oldukça önemlidir. Mitolojik hikayeye göre Athena, Atina kentinin kurucusu ve sonrasında koruyucusu olmak amacıyla denizler tanrısı Poseidon ile bir yarışmaya girmiştir (Apollodoros, III. 14. 1). Tüm Olympos tanrılarının ve Kekrops'un yargıçlığında gerçekleştirilen bu yarışmada, kent için en yararlı olanı yaratan tanrının yarışmayı kazanacağı bildirilmiştir. Poseidon, Atina Akropolü'nün üzerinde bugünkü Erekhtheion Tapınağı'nın bulunduğu alanda tuzlu bir göl; Tanrıça Athena ise bir zeytin ağacı meydana getirmiştir. Zeytinin insanlık adına daha faydalı olduğu düşünülerek, Tanrıça Athena'nın kentin kurucusu olmasına karar verilmiştir (Deacy, 2008, s. 79-80; Erhat, 2000, s. 66). Poseidon gibi üç büyük Olympos tanrısı arasında yer alan eril bir tanrı ile yarışmaya girerek ona meydan okuyan güçlü karakteri ve yarattığı zeytin ağacı ile insanlığa bereket getiren; böylelikle Ana Tanrıça özelliklerini de içinde barındıran Athena, antik dönem kentleri için ideal kadın ktisteslerden biri olarak kabul edilmiştir (Deacy, 2008, s. 34-37).

Güçlü kadınlar³ ve Athena gibi baskın karakterli tanrıçaların yanı sıra yine özünde hem eril hem de dişil güçleri birlikte taşıdığına inanılan Amazonlar, kentlerin kuruluş mitosunda adı geçen ve kentlere isimlerini veren önemli ktistesler olarak ön plana çıkmaktadır. Yunan mitolojisinde Savaş Tanrısı Ares ile Nymphe Harmonia'nın kızları olarak kabul edilen Amazonlar, tamamı kadınlardan oluştuğu düşünülen bir ulustur. Çoğunlukla Thermedon (Terme) Irmağı yakınlarındaki Themiskyra kentinde yaşamış oldukları kabul edilir (Apollodoros, II. V. 9; Apollonios, II. 987-1000; Herodotos, IV. 110-117). Anaerkil düzene sahip olan Amazonlar, Ana Tanrıça kültürleriyle yakından bağlantılıdır ve Ana Tanrıça'nın silahlı rahibeleri olarak yorumlanmaktadır.⁴

“Erkek gibi Amazonlar” olarak tanımlanarak (Homeros, III. 189; VI. 186) irade, güç ve zaferi simgeleyen bu savaşçı kadınların, kentlerin kuruluş mitoslarında erkek ktisteslere önemli birer alternatif olarak karşımıza çıktıklarını söylemek mümkündür (Blok, 1996, s. 95-99; Bonnefoy, 1981, s. 32-33). Özellikle Batı Anadolu'da MÖ 8. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıla uzanan tarihsel süreç içerisinde kentlerin kuruluşunda ktistes olarak Pitane, Myrina, Kyme, Gryneion, Smyrna, Ephesos ve Priene gibi pek çok Amazon kraliçesinin adı geçmektedir (Blok, 1996, s. 83-90; Pekman, 1970, s. 31-36).

Antik yazarlar da Amazon kraliçeleri tarafından kurulmuş ve adını onlardan almış olan Anadolu kentleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneğin Pausanias, Batı Anadolu'da yer alan Ephesos'un Amazonlar tarafından kurulmuş bir kent olduğunu (Pausanias, 7. 2. 7); Tacitus da benzer şekilde Smyrna kentinin Amazonlar'dan biri tarafından kurulmuş olduğundan bahsetmektedir (Tacitus, 4. 56).

Strabon ise Amazonlar'ın kurdukları kentler hakkında şu bilgiyi vermektedir (Strabon, 12. 3. 21):

“ve söylendiğine göre isimlerini Amazonlar'ın vermiş olduğu belirli kentler vardır; Ephesos, Smyrna, Kyme ve Myrina gibi.”

Batı Anadolu'da Amazonlar tarafından kurulduğuna inanılan bu kentler Ana Tanrıça ya da Tanrıça Artemis kültüyle yakından ilişkilidirler. Örneğin özünde Ana Tanrıça özellikleri barındıran Artemis'in en önemli kült merkezi olan Ephesos kentini kuranların ve Artemis Tapınağı'nın ilk evresini inşa edenlerin

³ Özellikle Hellenistik Dönem ve sonrasında, “Kral eşi, kızı ya da kardeşi” olarak politik ve yasal güçlerini kullanan kraliçeler, kent kurmak, kamu yapıları inşa ettirmek, dini ziyafetler ve şenlikler düzenlemek gibi antik dönemde erkeklere özgü olarak kabul edilen önemli görevlerde aktif rol alarak *euergetes* (hayırsever) ve *ktistes* sıfatları ile anılmışlardır. Bkz.: Kron, 1996, s. 171-182.

⁴ Amazonların varlığının yanı sıra yaşadıkları düşünülen bölgeler de tartışmalıdır. Libya, Kırm, Anadolu'nun kuzeyi, Kafkasya gibi coğrafyalara yerleştirilmek istenseler de bu konuda en çok kabul gören düşünce Anadolu'nun kuzeyinde yaşadıkları yönündedir. Amazonlar ve onların Ana Tanrıça kültürleriyle olan ilişkileri konusunda bkz.: Sobol, 1999, s. 141 vd.

Amazonlar olduğuna dair mitoslar söz konudur. Kallimakhos, Artemis'e ait ilahisinde konu ile ilgili olarak şu önemli bilgileri vermektedir (Kallimakhos, III. 233; Türkçe çeviri için bkz.: Halikarnas Balıkçısı, 1980, s. 60):

“Artemis, uzun zaman önce senin imgeni, Kraliçe Hippo'nun adaklar sunduğu bir meşe ağacının dibinde, kavgacı Amazonlar kurdular. Daha sonra silahlı bir dansa başladılar ve geniş bir çember oluşturup, kalkanlarını takardatarak, ince sesli flüt eşliğinde, hep birlikte yere vurarak dans ettiler.”

Amazonlar her ne kadar anaerkil düzene sahip olsalar da tıpkı Tanrıça Athena örneğinde olduğu gibi özünde eril özellikler barındırmaları nedeniyle erkek egemen düşüncenin baskın olduğu kentlerde bile ktistes olarak kolaylıkla kabul edilmiş olmalıdırlar (Blok, 1996, s. 83 vd.).

Amazonlar dışında Nympheler de özellikle Yunanistan'daki antik kentlerin kuruluşunda adı geçen ve kentlere isimlerini veren önemli kadın karakterler olarak ön plana çıkmaktadır. “Genç kadın, eş, gelin” anlamına gelen Nympheler dağlarda, ırmaklarda ve ormanlarda yaşadığına inanılan mitolojik varlıklardır. Bir bölgenin topografik ve hidrografik özelliklerinin kişileştirilmiş biçimleri olan Nympheler, doğada yaşadıkları yere göre *Nereus Kızları*, *Dryades*, *Hamadryades*, *Oreias* ya da *Naiaslar* gibi farklı isimlerle anılmışlardır (Larson, 2001, s. 8-11; Nardo, 2002, s. 107-108).

Konumuzla ilişkili olarak kentlerin ktistesleri olarak genellikle büyük ırmakların kızları olarak kabul edilen Naiaslar ön plana çıkmaktadır. Kaynak, ırmak, göl ve çeşme gibi tatlı sularda yaşayan tanrısal varlıklar olarak algılanmış olan Naiaslar'ın en ünlüleri, Korinth Körfezi'ne dökülen Peloponnesos Irmağı'nın kişileştirilmiş biçimi olan Tanrı Asopos'un kızlarıdır. *Asopiades* (Asopos'un Kızları) olarak adlandırılan bu Nympheler özellikle Yunanistan'da ırmakların ve su kaynaklarının kişileştirilmiş biçimleri olarak düşünülmüşlerdir (Bowra, 1938, s. 213-221). Mitoslarda çoğunlukla tanrıların, yarı-tanrıların ya da ünlü kahramanların gelinleri/eşleri olarak tanımlanmış olan bu kadın karakterler pek çok kral ve kahraman soyu ile ilişkilendirilmişlerdir (Larson, 2001, s. 121-126).

Asopos kızlarının sayıları antik yazarlara göre farklılıklar içermektedir. Örneğin Bakkhylides'e göre Asopos'un 6 kızı vardır (Bakkhylides, Frag. 9). Apollodoros, Asopos'un toplam 20 kızının olduğunu bildirmektedir (Apollodoros, III. 12. 6). Pausanias'a göre 11 kızı (Pausanias, 1.35.2, 2.5.1, 2.5.2, 2.15.1, 2.15.3, 2.29.2, 5.22.6, 9.1.1, 9.3.4, 9.20.1, 9.26.6); Diodorus'a göre 12 kızı vardır (Diodorus, IV. 72. 1-5). Adı geçen bu antik yazarların anlatımları genel olarak değerlendirildiğinde su ile bağlantılı olan Asopos kızlarının, Olympos tanrıları tarafından kaçırılması hikayelerinin oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu hikayelere göre örneğin Asopos kızlarından olan Nympe Aigina, Thebe ve Zeus tarafından; Korkyra, Salamis ve Khalkis Poseidon tarafından; Sinope ve Thespeia Apollon tarafından; Tanagra ise Hermes tarafından ana yurtlarından kaçırılmışlardır. Mitolojik kurgulara göre bu Nympheler'in kaçırıldığı kentler onların ismi ile anılmaya başlamış; Nympheler bu kentler için tanrı soyundan gelen önemli kahramanlar dünyaya getirmişlerdir.

Nympheler'in bir tanrı tarafından kaçırılarak yeni bir yere yerleştirilmesine dayalı bu mitoslar, özellikle farklı bir coğrafyada koloni kurmuş olan ana kent ile yerel halk arasında kültürel bir bağ kurmanın ya da önemsiz bir kente tanrısal bir soyağacı ile saygınlık kazandırmanın antik dönemdeki en popüler yollarından biridir (Larson, 2001, s. 39). Bu tür mitoslar aracılığı ile antik kentler kökenlerini bir tanrı soyuna kolayca bağlayabilmişlerdir.

2-Sinope Antik Kenti Erkek Ktistesleri

Sinope kenti Anadolu'nun en kuzey noktasında, Boztepe yarımadasının ana kara ile birleştiği dar bir alanda yer alan önemli bir liman kentidir (**Resim 1**). Kentin rüzgarlara kapalı sakin denizinin yanı sıra coğrafyası gereği birden fazla doğal limana sahip olması, yüzyıllar boyunca önemli bir ticaret limanı olmasını sağlamıştır. Karadeniz kıyı şeridinde merkezi bir noktada yer alan bu kentin deniz ticaretinde sahip olduğu potansiyel Miletos, Korinth ya da Atina gibi büyük kentlerin dikkatini bu yöne çekerek, bölgede koloni kurma faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir (Akurgal, 1956, s. 47-61; Boysal, 1959, s. 23-29; Erzen, 1956, s. 69-72). Bu yoğun koloni hareketleri ile paralel olarak kentin kadın ve erkeklerden oluşan çok sayıda ktitesi bulunmaktadır.

Kentin erkek ktistesleri konusunda Rodoslu Apollonios, Pseudo-Skymnos, Strabon ve Plutarkhos gibi önemli antik yazarlar ayrıntılı bilgiler vermektedir. Örneğin Rodoslu Apollonios konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir (Apollonios, II. 955-961):

“Herakles’in yanından ayrıldıkları günden beri Thessalia soylu Deimakhos’un oğulları Deileon, Autolykos ve Phlogios da hala burada yaşıyordu.”

Pseudo-Skymnos da önemli bilgiler vermektedir (Pseudo-Skymnos, 944-953):

“Bunlardan sonra ise, dediklerine göre, Hellenler arasından, Thessialı Autolykos ve Phlogios, Deileon ile beraber, Amazonlara karşı sefere çıktılar. Ardından da Miletos soylu Habrondas, Kimmerlerce öldürüldüğü düşünülen. Kimmerlerden sonra sınırdaşları Miletoslular tarafından sürgün edilmiş olan Koos ve Kretines gelir. Bunlar burayı (Sinope’yi) beraber kolonileştirdiler; Kimmer ordusu Asya’yı talan ettiği sırada.”

Plutarkhos şu bilgileri vermektedir (Plutarkhos, 23, 5-6):

“Deimakhos’un oğlu Autolykos’un Thessalia’dan Herakles ile birlikte Amazonlara karşı sefer yapanlardan biri olduğu söyleniyor: Autolykos dönüş yolculuğunda, Deileon ve Phlogios ile beraber Khersonessos’daki Pedaliüm denen yerde zarar görmüş gemisini kaybetti fakat kendisi kaçtı, ordusu ve arkadaşları ile birlikte Sinope’ye gelerek bu kentten Syrialıları uzaklaştırdı.”

Strabon ise şu bilgileri vermektedir (Strabon, XII. 3.11):

“Bu kent (Sinope) Miletoslular tarafından kurulmuştur.. Sonunda kent zaptedildi, her ne kadar Lucullus kentin geri kalan zenginliklerini korudu ise de Billaros’un küresini ve Sthenis’in yapmış olduğu, kentin kurucusu olarak kabul edilen ve bir tanrı gibi saygı gören Autolykos’un heykelini aldı. Kentte ayrıca Autolykos’un bir de kehanet merkezi vardı. Onun Iason ile seyahate gidenlerden ve bu yeri alanlardan biri olduğu zannedilir. Böylece bu yerin doğal üstünlüklerini ve oturanların zaafa düştüklerini gören Miletoslular burayı kendilerine mal ettiler ve kolonistler yolladılar.”

Söz konusu antik kaynaklar ışığında Sinope kentinin, Herakles'in Amazonlar Kraliçesi Hippolyte'nin büyütlü kemerini alması mitosu⁵ ya da Argonautlar Efsanesi⁶ ile bağlantılı olarak Thessalia Bölgesi'nden (**Resim 1**) gelen Autolykos, Deileon ve Phlogios adında Yunanlı kahramanlar tarafından kolonileştirildiğine inanıldığı anlaşılmaktadır. Kentte kurulan bu ilk koloni hareketi sonrasında Habrondas, Koos ve Kretines adlı Miletoslular tarafından (**Resim 1**) ikinci bir koloninin daha kurulduğu bildirilmektedir. Ancak bu ktisteslerin gerçekliği konusunda herhangi bir arkeolojik veri şimdilik söz konusu değildir. Örneğin Strabon, Sinope'de Autolykos'a bir tanrı gibi saygı gösterildiğini ve bu kentte bir kehanet merkezi bulunduğunu belirtmiş olsa da bu bilgiler arkeolojik olarak kanıtlanabilmiş değildir. Kent ile ilgili bu kuruluş mitosları olasılıkla Yunanistan ve İonyalı kolonistlerin, kurucu-kahraman mitosları ile bölgedeki varlıklarını sağlamlaştırarak, ticari ilişkileri ve faaliyetleri daha güvenli bir ortamda sürdürebilmek adına kurgulanmıştır.

3-Mitolojik Kadın Ktistes olarak Sinope

Antik kaynaklarda kurucu olarak Thessalialı ya da Miletoslu pek çok erkek ktistesin adı geçmesine rağmen Sinope kenti, adını Sinope adında bir kadın ktistesten almıştır ancak bu kadın karakterin kimliği ve kökeni tartışmalıdır. Antik kaynaklar bu kadın karakterin bir Amazon ya da bir Nymphe olduğu konusunda iki farklı bilgi aktarmaktadırlar (**Tablo 1**).

MÖ 8. yüzyıldan başlayarak Eumelos (Frag. 8), Bakkhylides (Frag. 9), Korinna (Frag. 654), Apollonios, Diodorus ve Plutarkhos gibi önemli antik yazarlar Sinope'nin, Tanrı Asopos'un Nymphe kızlarından biri olduğunu aktarmışlardır (Fragmanların ayrıntılı yorumlanması konusunda bkz.: Bowra, 1938, s. 216-218; Larson, 2001, s. 14; West, 2003, 247 No. 29). Örneğin Apollonios konu hakkında şu bilgileri verir (Apollonios, II. 946-954):

“Bir süre sonra Assyria sahilinde karaya çıktılar. Kendi yeminiyle tuzağa düşen Zeus, bekaretinin güvencesini vererek Asopos'un kızı Sinope'yi buraya yerleştirmişti. Gerçekten de ona duyduğu aşk yüzünden yürekte isteyeceği her şeyi yerine getirmeye yemin etmiş, kız da kurnazlık ederek bakire kalmayı istemişti. Aynı şekilde kendisiyle evlenmek isteyen Apollon'u ve ardından Halys Nehri'ni de kandırması, hiçbir erkek aşk kucaklamasıyla Sinope'ye boyun eğdirememişti.”

Diodorus şu bilgiyi vermektedir (Diodorus, 4.72.2):

“Şimdi Asopos'un kızlarını anlatalım... Sinope, Apollon tarafından kaçırıldı ve adını Sinope'den alacak olan kentin bulunduğu yere getirildi. Syrialıların kralı ve adlarını ondan aldıkları oğlu Syrus'u burada doğurdu.”

Plutarkhos ise şu bilgiyi verir (Plutarkhos, Lucullus, 1914, 23. 6):

“Kente sahip olan Syrialılar söylendiği gibi, Apollon'un oğlu Syrus ve Asopos'un kızı Sinope'den doğmuştur.”

⁵ Amazonlar Kraliçesi Hippolyte'nin altın kemerinin alınması, Herakles'in 12 önemli görevinden biri olarak kabul edilir. Mitos Eurystheus'un kızı Admete'nin, Amazonlar Kraliçesi Hippolyte'ye ait olan büyütlü bir kemeri Herakles'ten istemesi ile başlar. Herakles, bir grup gönüllü arkadaşı ile birlikte Amazonların yaşadığı Themiskyra kentine gelmiş ve büyük bir savaş sonrasında büyütlü kemeri kraliçeden almıştır (Apollodoros, II. V. 9). Sinope kentinin erkek ktistesleri olarak anılan Autolykos, Deileon ve Phlogios çoğunlukla bu görev için Herakles ile bölgeye gelen Thessalialı kahramanlar olarak kabul edilmektedir.

⁶ Argonautlar Efsanesi, Kolkhis'te bulunan kutsal altın postu ele geçirmek üzere Yunanistan'dan Pontos Bölgesi'nin doğusuna bir sefer düzenleyen kahramanların başından geçen maceraların anlatıldığı önemli bir destandır. Bu önemli destan hakkında yazılmış olan en kapsamlı kaynak, Rodoslu Apollonios'un "Argonautika" adlı eseridir.

Sinope'nin bir Nymphe olarak tanımlandığı antik kaynakların yanı sıra onun bir Amazon olduğu konusunda aktarımlar da söz konusudur. Örneğin ilk zamanlar Tanais (Don) Irmağı kıyısında yaşayan Amazonlar, kraliçeleri Lysippe'nin önderliğinde Anadolu'nun kuzeyine göç etmişler ve Thermedon (Terme) Irmağı yakınlarına yerleşmişlerdir (Diodorus, II. 45; Pseudo-Plutarch, XIV). Amazonlar yerleştikleri bu bölgede ilk olarak krallıklarının batı sınırını belirlemek amacıyla Sinope kentini kurmuşlar; daha sonra Themiskyra kentini başkent olarak belirleyerek egemenliklerini Kolkhis'e kadar genişletmişlerdir (Justinus, II. IV; Sobol, 1999, s. 31-32).

Pseudo-Skymnos da Sinope'nin bir Amazon olduğu konusunda bilgi aktarmaktadır (Pseudo-Skymnos, 941):

“Sonra Sinope kenti gelir; Amazonlar'dan biriyle anılan.”

Bu konu hakkında en ilginç bilgi Teoslu Andron tarafından aktarılmaktadır. Mitosa göre Pontos Bölgesi'ne kaçarak o bölgenin kralıyla evlenmiş olan bir Amazona, çok fazla şarap içtiği için halk tarafından *Sanape* ismi verilmiştir. Çok fazla içen kadınlara Thrakialılar tarafından *Sanapai* denildiğinden kent, ilk olarak *Sanape* daha sonra *Sinope* olarak adlandırılmıştır (FGH 802; Fragmanın yorumlanması konusunda bkz.: Blok, 1996, s. 84 dipnot 9).

4. Değerlendirme ve Sonuç

Karadeniz'in kıyı şeridinde yer alan ve önemli bir liman kenti olan Sinope, jeopolitik konumu nedeniyle en erken dönemlerden itibaren yerleşim görmüş önemli bir kenttir. Kent, sahip olduğu ticari önem nedeniyle günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüştür ancak kentin tarihi dokusunun bozulmasına neden olan bu durum, tarihsel sürecin tespit edilmesini de zorlaştırmaktadır. Sinope kentinin erken dönemlerdeki adı konusunda kesin bir bilimsel veri söz konusu olmadığından⁷ kentin adı, kuruluşu ve ktistesleri hakkında bilgiler sunan antik kaynaklar önem kazanmaktadır.

Sinope'nin kuruluşu ve mitolojik kadın ktistesleri konusunda bilgi veren antik kaynaklar genel olarak değerlendirildiğinde; kentin en erken MÖ 8. yüzyıldan itibaren “Sinope” adıyla anılmaya başladığını söylemek mümkündür. Antik yazarların çoğunluğu Sinope'nin bir Nymphe olduğunu ve Apollon tarafından Yunanistan'dan kaçırılarak bu kente yerleştirildiğini belirtmişlerdir (**Tablo 1**).

Ana kent ile koloni kentler arasında kültürel birliği sağlamak ve ticari faaliyetleri daha güvenli bir ortamda sürdürebilmek adına Nympheler ile ilgili kuruluş mitoslarına antik dönemde sıkça başvurulduğu göz önüne alındığında; MÖ 8. - 7. yüzyıl ile başlayan⁸ koloni hareketleriyle birlikte Sinope kenti için de Nympheler ile bağlantılı bir kuruluş mitosunun, bilinçli olarak kurgulanmış olabileceğini düşünmek mümkündür. Örneğin Diodorus'un verdiği bilgilere göre Aigina, Zeus tarafından; Korkyra ile Salamis, Poseidon tarafından; Sinope ise Apollon tarafından kaçırılarak isimlerini verdikleri kentlere yerleştirilmişlerdir. Söz konusu kentlerin tümünün ada yerleşimi olması; mitosun kaynağı olan Peloponnesos Bölgesi'nde yer alan Korinth'in bu ada kentleri üzerinde siyasi ya da ticari olarak hak iddia ettiği ve bunu

⁷ Tunç Çağı Hitit kaynaklarında geçen *Sinuwa* adının Sinope kenti ile ilgili olabileceği düşünülmektedir (Garstang, 1929, s. 74) ancak bu bilgi kesin olarak kanıtlanabilmiş değildir. *Sinuwa* adı ile ilgili olarak bkz.: Sayce, 1928, s. 263-264, Ertem, 1986, s. 587.

⁸ Kentte gerçekleştirilen kazılarda MÖ 7. yüzyılın geç dönemlerine tarihlendirilen Korinth stiline seramik parçaları tespit edilmiş olsa da (Akurgal, 1956, 48 vd.) kolonizasyonların ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından gerçekleştirildiği tartışmalıdır. Konu hakkında genel bilgi için bkz.: Boardman, 1962-63, 34-51; Hind, 1983-84, 71-97; Tsetschladze, 1998, 35vd.

ortak bir mitolojik soyağacı yaratarak oluşturmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir (Larson, 2001, s. 121-126).

Kentin bir Amazon tarafından kurulması hikayesi ise yerel özellikler barındırmaktadır. Sinope’de yaşayan yerel halk, en erken dönemlerden itibaren kentin bir Amazon tarafından kurulduğuna inanmış olmalıdır. Bu kuruluş mitosu olasılıkla Ephesos, Smyrna, Priene ya da Myrina örneklerinde olduğu gibi Ana Tanrıça kültü ile bağlantılı, Anadolu’nun anaerkil düzeninden izler taşımaktadır. Örneğin Apollonios her ne kadar Sinope’yi bir Nymphé olarak tanımlasa da “hiçbir erkek Sinope’ye boyun eğdirememiştir” cümlesiyle (Apollonios, II. 954-955) belki de farkında olmadan, Sinope’nin aslında anaerkil düzenden gelen Amazon karakterine işaret etmektedir. Kentin Amazonlar’ın başkenti olarak kabul edilen Themiskyra’ya coğrafi olarak oldukça yakın olması da **(Resim 1)** anaerkil inanışların bölgede oldukça baskın olduğu konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim son yıllarda gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bilimsel veriler, Ana Tanrıça kültürünün Karadeniz’in kıyı kentlerinde oldukça etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Sinope’ye coğrafi olarak oldukça yakın olan Amisos’un **(Resim 1)** içerisinde yer alan Çakalca-Karadoğan Höyük kazılarında ele geçen ve Arkaik Dönem’e tarihlendirilen çok sayıdaki Kybele heykelciği (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016, s. 20 vd. Res. 20 vd.) ya da Ordu (Kotyora) Kalesi’nde tespit edilmiş olan tahtında oturan Kybele heykeli (Şenyurt ve Durugönül, 2018, s. 309 vd. Fig. 4 vd.) Ana Tanrıça kültürünün bölgedeki baskınlığına işaret etmeleri bakımından önemlidirler. Salmydessos, Apollonia, Histria, Olbia ve Myrmekion gibi Karadeniz’in batı ve kuzeyinde yer alan diğer kıyı kentlerinde de Ana Tanrıça’nın önemli kült alanları söz konusudur (Bogh, 2012, s. 38 vd.).

Bölgede başlayan koloni hareketleri ile birlikte olasılıkla Sinope’nin bir Amazon olduğu yerel mitos değişime uğramıştır. Yunanlı kolonistler, yerel halk ile kültürel birliği sağlayabilmek adına mitosu kendilerine göre uyarlayarak; bu kadın karakterin bir Nymphé olduğuna ve Yunanistan’dan geldiğine dair yeni bir mitolojik hikaye yaratmaya çalışmışlardır. Bu yeni kuruluş mitosunun Sinope’nin yerli halkı tarafından nasıl karşılandığını tespit etmek mümkün değildir ancak Nympheler’in tıpkı Amazonlar gibi güçlü ve baskın karaktere sahip olmaları, olasılıkla yerel halkın beklentisini karşılamıştır. Amazonların soy atası olarak kabul edilen Harmonia’nın da bir Nymphé olduğuna dair mitoslar, kentin dini ve kültürel bütünlüğünün sağlanmasında etkili olmuş olmalıdır⁹.

Kentte MÖ 5. yüzyıl sonu MÖ 4. yüzyıl ortalarına kadar basılan kent sikkeleri üzerinde yer alan betimlemeler de konu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Attika etkisi ile basılan bu sikkeler (Keleş, 2015, s. 52-54) Yunan kökenli kuruluş mitosundan izler taşımaktadır. Saçları Nympheler’e özgü biçimde her zaman bir topuz şeklinde düzenlenerek, arkada bir saç bandı (*spendon*) ile sıkıca toplanmış olan Sinope figürleri, bir Amazondan daha çok bir Nymphé görüntüsündedir **(Resim 2)**.

Bazı sikke örnekleri üzerinde başında sur/kule şeklinde bir taç ile betimlenmiş olan Sinope figürleri ise yabancı mitosların etkilerine rağmen kentte Ana Tanrıça düşüncesinin devam ettiğine işaret etmektedir. Sur duvarı ya da kule şeklinde düzenlenen taç (*corona muralis*) antik dönemde çoğunlukla Tanrıça Kybele ya da Tykhe betimlemelerinde, onların kentin koruyucusu olduğunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır¹⁰

⁹ Mitoslara göre Harmonia, Themiskyra yakınlarındaki Akmonion Ormanı’nda yaşayan bir Nymphedir. Savaş Tanrısı Ares ile birlikte olduktan sonra Amazonları dünyaya getirdiğine inanılmıştır (Apollonios, II. 990-993). Bu tür mitoslar da olasılıkla Yunanlı kolonistler tarafından uydurulmuştur.

¹⁰ Ana Tanrıça figürlerinin sur duvarı ya da kule şeklinde düzenlenmiş bir başlık taşımaları, Anadolu’nun Tunç Çağı’ndan itibaren görülen bir özelliktir. Örneğin Hitit Yazılıkaya Tapınağı’nın ana sahnesinde Hitit İmparatorluğu’nun en önemli tanrıçası olan Ana Tanrıça Hepat, başında yüksekçe bir kule başlık taşımaktadır. Blz.: Seeher, 2011, s. 67 Res. 61, 62, 64.

(Edwards, 1990, s. 533-534; Erhat, 2000, s. 183-187). Bu sikke betimlemelerinde Sinope'nin hem kent kurucu ve hem de koruyucu olan Ana Tanrıça vasıflarına işaret etmek amacıyla sur/kule şeklinde bir taç ile betimlenmiştir (**Resim 3**). Sinop'ta 1966 yılı hafriyat çalışmaları sırasında bulunmuş olan mermer Sinope başı da, sur/kule şeklinde düzenlenmiş tacı ile Ana Tanrıça betimlemelerinden izler taşımaktadır (**Resim 4**) (Dereli, 2010, s. 49-50).

Sonuç olarak Sinope'nin hem Ana Tanrıça kültü hem de bu kültle bağlantılı anaerkil düzene sahip Amazonlar'dan izler taşıdığını söylemek mümkündür. Kaynaklarda adı sıkça anılan erkek karakterlere rağmen kentin kurulmasında ve isimlendirilmesinde bir kadın ktistesin tercih edilmiş olması da bu anaerkil düzenin varlığına işaret etmektedir. Kültürel ya da ekonomik nedenlerle kimliği bir Nymphe olarak değiştirilmeye çalışılsa da Sinope'nin Ana Tanrıça kültüründen izler taşıyan Amazon karakteri, olasılıkla yok edilememiştir. Antik yazarların Sinope'nin kimliği konusunda iki farklı bilgi vermesinin nedeni de bu olmalıdır.

Kentte arkeolojik çalışmaların azlığı nedeniyle kentin kuruluşu, ktistesleri ve Ana Tanrıça kültleri konusundaki bilgilerimiz şimdilik sınırlıdır. Kentte arkeolojik çalışmaların artmasıyla bu çalışmada ele alınan ktisteslerin kimliği, Amazon mitoslarının bölgedeki kentlere etkileri ve son yıllarda çevre bölgede gerçekleştirilen araştırmalarda söz konusu olduğu gibi Ana Tanrıça kültürünün varlığı konusundaki bilgilerimiz artacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- [1] Apollodoros, *Bibliotheka*, Çev.: Nur Nirven 2017, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- [2] Bakkhylides, *Bütün Şiirleri ve Fragmanları*, Çev.: Erman Gören 2016, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- [3] Diodorus Siculus, *Library of History*, Çev.: Charles Henry Oldfather 1939, Loeb Classical Library Edition, Harvard University Press, Cambridge.
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/4D*.html
- [4] Eusebius, *Chronicle*.
<http://attalus.org/translate/eusebius1.html#18>
- [5] Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev.: Müntekim Ökmen 1991, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [6] Homeros, *İlyada*, Çev.: Azra Erhat - Abdülkadir Meriçboyu 1981, Sander Yayınları, İstanbul.
- [7] Justinus, *Epitome of Pompeius Trogus' Philippic Histories*, Çev.: J. S. Watson 1853.
<http://www.attalus.org/translate/justin8.html#2.1>
- [8] Kallimakhos, *Hymn to Artemis*.
<https://www.theoi.com/Text/CallimachusHymns1.html#3>
- [9] Pausanias, *Description of Greece*, Çev.: W. H. S. Jones - H. A. Omerod 1918, Loeb Classical Library Edition, Harvard University Press, Cambridge.
<https://www.theoi.com/Text/Pausanias1A.html>
- [10] Plutarkhos, *The Parallel Lives. The Life of Lucullus*, Çev.: Bernadotte Perrin 1914, Loeb Classical Library Edition, Harvard University Press, Cambridge.
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Lucullus*.htm
- [11] Plutarkhos, *Plutarch's Lives. In Ten Volumes III. Pericles and Fabius Maximus Nicias and Crassus*, Çev.: Bernadotte Perrin 1932, Loeb Classical Library Edition, Harvard University Press, Cambridge.
- [12] Pseudo-Plutarch, *De fluviis*.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0400%3Achapter%3D14>
- [13] Pseudo-Skymnos, (*Khioslu Skymnos'a Ait Olduğu Söylenen*) *Anonymus Periegesis*, Çev.: Şenkal Kileci 2017, LIBRI, III.
- [14] Rodoslu Apollonios, *Argonautika*, Çev.: Ari Çokona 2018, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [15] Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası. Geographika: XII-XIII-XIV*, Çev.: Adnan Pekman 2000, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [16] Tacitus, *The Annals*, Çev.: C. H. Moore - J. Jackson 1925, Loeb Classical Library Edition, Harvard University Press, Cambridge.
https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/4D*.html

Modern Kaynaklar

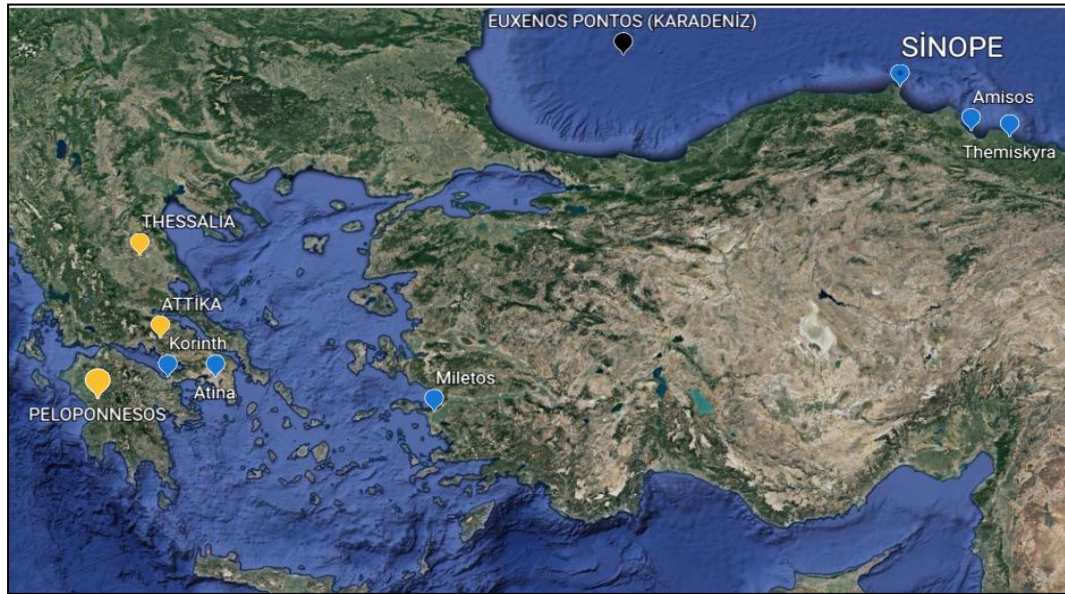
- [17] Akurgal, Ekrem (1956), “Sinop Kazıları”, *TAD*, Sayı VI/1, (47-61).
- [18] Arslan, Murat (2007), *Mitridates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- [19] Blok, Josine H. (1996), “A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor”, E. Lunbeck ve S. Marchand (Ed.). *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence* içinde (s. 81-99), Brepols, Turnout.
- [20] Boardman, John (1962-1963), “Greek Archaeology on the Shores of the Black Sea”, *Archaeological Reports*, Sayı 9, (34-51).
- [21] Bogh, Birgitte (2012), “Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities”, *Numen*, Sayı 59, (32-67).
- [22] Bonnefoy, Yves (1981), *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt II*, Haz.: Levent Yılmaz, Dost Kitapevi, Ankara.
- [23] Bowra, Maurice C. (1938), “The Daughters of Asopus”, *Hermes*, Sayı 73/2, (213-221).
- [24] Boysal, Yusuf (1959), “Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında”, *TAD*, Sayı VIII/2, (23-29).
- [25] Deacy, Susan (2008), *Athena*, Routledge, USA-Canada.
- [26] Dereli, Fuat (2010), *Sinop. Kuzeyin Hırçın Güzeli, Sinope*, Şimal Ajans-Ofset Baskı Hizmetleri, Sinop.
- [27] Diakov, V. ve Kovalev, S. (2014), *İlkçağ Tarihi Cilt: 1. Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, Çev.: Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul.
- [28] Dmitriev, Sviatoslav (2005), *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford.
- [29] Edwards, Charles M. (1990), “Tyche at Corinth”, *Hesperia*, Sayı 59/3, (529-542).
- [30] Erhat, Azra (2000), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- [31] Ertem, Hayri, “Korucutepe'nin Hititler Devrindeki Adı Hakkında”, *Türk Tarih Kongresi*, Sayı X/II, (577-587).
- [32] Erzen, Afif (1956), “Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları”, *TAD*, Sayı VI/1, (69-72).
- [33] Halikarnas Balıkcısı (1980), *Merhaba Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [34] Hind, J. G. F. (1983-1984), “Greek and Barbarian Peoples on the Shores of the Black Sea”, *Archaeological Reports*, Sayı 30, (71-97).
- [35] Hurwit, Jeffrey M. (1999), *The Athenian Acropolis. History, Mythology and Archaeology from the Neolithic Era to the Present*, Cambridge University Press, USA.
- [36] Garstang, John (1929), *The Hittite Empire*, Constable and Company, London.
- [37] Keleş, Vedat (2015), “Sikkeler Işığında Karadeniz'de Grek Etkisi (Güney Bölge)”, M. Işıklı ve B. Can (Ed.). *Uluslararası Doğu Anadolu-Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II* içinde (s. 51-59), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.
- [38] Kron, Uta (1996), “Priesthood, Dedications and Euergetism What Part Did Religion Play in the Political and Social Status of Greek World”, Pontus Hellström ve Brita Airoth (Ed.), *Religion and Power in the Ancient Greek World. Proceedings of the Uppsala Symposium 1993* içinde (s. 139-182), Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- [39] Larson, Jennifer (2001), *Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore*, Oxford University Press, USA.
- [40] Mortensen, Eva (2015), “Ktistes. Mythical Founder Hero and Honorary Title for New Heroes”, Jane Fejfer ve Mette Moltesen ve diğerleri (Ed.), *Tradition. Transmission of Culture in the Ancient World*

- İNİNDE (s. 213-237), Danish Studies in Classical Archaeology. Acta Hyperborea 14, Museum Tusulanum Press, Denmark.
- [41]Nardo, Don (2002), *The Greenhaven Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*, Greenhaven Press, USA.
- [42]Pekman, Adnan (1970), *Eskiçağ'da Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- [43]Sayce, A. H. (1928), "The Original Home of the Hittites and the Site of Kussar", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Sayı 2, (257-264).
- [44]Seeher, Jürgen (2011), *Taşa Yontulu Tanrılar: Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, Çev.: Selma Bulgurlu Gün, Ege Yayınları, İstanbul.
- [45]SNG Sylloge Nummorum Graecorum - Project <http://www.sylloge-nummorum-graecorum.org/>
- [46]Sobol, Donald J. (1999), *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*, Çev.: Burcu Yumrukçağlar, Öteki Yayınevi, Ankara.
- [47]Şenyurt, Yücel ve Durugönül, Serra (2018), "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli", *OLBA*, Sayı XXVI, (305-344).
- [48]Şirin, Orhan Alper ve Kolağasıoğlu, Mustafa (2016), *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, SAMTAB Yayınları, Samsun.
- [49]Tsetskhladze, Gocha R. (1998). "Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population", Gocha R. Tsetskhladze (Ed.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology* İNİNDE (s. 9-68). Germany.
- [50]West, Martin L. (2003), *Greek Epic Fragments. Form the Seventh to the Fifth Centuries BC*, Loeb Classical Library Edition, Harvard University Press, Cambridge.

EKLER

Dönem	Antik Yazar/Kaynak	Nymphe	Amazon	Apollon	Zeus
MÖ 8. yüzyıl	Eumelos	x	-	-	-
MÖ 6. yüzyıl	Bakkhylides	x	-	-	-
MÖ 5. yüzyıl	Korinna	x	-	x	-
MÖ 4. yüzyıl	Andron	-	x	-	-
MÖ 3. yüzyıl	Apollonios	x	-	-	x
MÖ 1. yüzyıl	Diodorus	x	-	x	-
MÖ 1. yüzyıl	Pseudo-Skymnos	-	x	-	-
MS 1. yüzyıl	Plutarkhos	x	-	x	-

Tablo 1 Sinope'nin Kimliği Hakkında Bilgi Veren Antik Yazarlar ve İlişkili Diğer Tanımlar

Resim 1 Sinope Kenti ile İlişkili Diğer Bölgeler ve Kentler

Resim 2
SNG IX No. 1481
(British Museum)

Resim 3
SNG XI No. 787
(William Stancomb Collection)

Resim 4
Dereli, 2010, s. 50
(Sinop Arkeoloji Müzesi)